Martin Carnoy

Devlet ve Siyaset Teorisi

İngilizceden çevirenler

Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş

*dipnot

Devlet ve Siyaset Teorisi

Martin Carnoy

Martin Carnoy

DEVLET VE SİYASET TEORİSİ

*dipnot yayınları

Martin Carnoy: Stanford Üniversitesi'nde (ABD) eğitim ve ekonomi profesörü olarak çalışmalarını sürdüren Carnoy ekonomik meseleler, ırk temelli eşitsizlik ve eğitim politikalarıyla ilgili otuzdan fazla kitabın sahibidir. *Globalisation and Educational Reform: What Planners Need to Know* (2000), *The Charter School Dust-Up* (2005), *Cuba's Academic Advantage* (2007), *Vouchers and Public School Performance* (2007) yayımlanmış eserlerinden bazılarıdır.

Kitabın Özgün Adı
The State and Political Theory
Princeton University Press, 1984

© Princeton University Press, 1984
© Dipnot Yayınları, 2013
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

ISBN: 978-605-4878-01-7
Dipnot Yayınları: 185
Sertifika No: 14999
1. Baskı, 2014/Ankara

Kitap Editörü: Simten Coşar
Çeviri: Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş
Düzelti: Ümit Özger
Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Sözkesen Matbaacılık
İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0312) 395 21 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Martin Carnoy

Devlet ve Siyaset Teorisi

İngilizceden çevirenler

Simten Coşar

Aykut Örküp

Mete Pamir

Mehmet Yetiş

dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7

Türkçe Basıma Önsöz 9

Giriş 17

1 Devlet ve ABD'de Siyasal Düşünce 27
"Ortak İyi" Temelli Devlet Teorileri 28
"Ortak İyi"yi Yeniden Yorumlamak: Çoğulculuk 54

2 Marx, Engels, Lenin ve Devlet 67

3 Gramsci ve Devlet 91
Sivil Toplum Kavramı 92
Hegemonya ve Devlet 95
Radikal Değişim Süreci 105

4 Yapısalcılık ve Devlet: Althusser ve Poulantzas 119
Althusser: İdeoloji ve Devlet 121
Miliband-Poulantzas Tartışması 137
Geç Dönem Poulantzas: Diyalektik Yapısalcılık 141

5 Alman Tartışması 163
Offe'nin Geç Kapitalizmde Devlet Teorisi 166
Hirsch'ün Türevci Devlet Anlayışı 177
Offe, Hirsch ve Poulantzas 185

6 Devlet, Demokrasi ve Sosyalizme Geçiş 191
Colletti'nin Lenin Yorumu 195
Bobbio'ya Göre Temsilî Demokrasiye Alternatifler 197
Demokrasi ve Sınıf Mücadelesi 204

7 Bağımlı Devlet 215
Öncüller 217
Dünya Sistemi Modelleri ve Bağımlı Devlet 230
Tarihsel-Yapısal Bağımlılık 239
Latin Amerika'da Yeni Otoriteryanizm 246

8 Yeni Amerikan Siyaset Teorisinde Sınıf ve Devlet 259
Sermaye Sınıfıyla Devlet Arasındaki İlişkiler 263
Sermaye Birikimi, Meşruiyet ve Devlet Arasındaki İlişki . 278
Sınıf Mücadelesi ve Devlet 292

9 Devlet Teorileri Nereye Gidiyor? 307
Liberal ve Korporatist Kapitalist Devlet Teorileri 309
Sınıf Temelli Devlet Teorileri 312
Sınıf Temelli Teorilerin Siyasal Çıkarımları 320
Gelecekteki Çalışmalar İçin Bazı Öneriler 324

Kaynakça 327

TEŞEKKÜR

BU KİTAP Paris'te hızla geçen bir yılda yazıldı. O şehirde yeniden öğrenci oldum ve siyaset teorisini, ustalarından birinden, Nicos Poulantzas'dan öğrendim. Ecole Pratique des Hautes Etudes'teki seminerlerinde ve bu seminerler dışında birçok naif sorusu olan Amerikalı bir ekonomist karşısında gösterdikleri sabır ve verdikleri ilhamdan dolayı Poulantzas'a ve o dönemde asistanı olan Isidoro Cheretzky'ye şükran borcum var.

Ancak, onların verdikleri ilhama rağmen, arkadaşım Manuel Castells'in teşviki ve desteği olmasaydı bu kitap ortaya çıkmazdı. Castells, neo-Marxist devlet teorilerinin araştırılması gerektiği konusunda beni ikna etti ve orijinal taslaklarımdaki birçok sorunla başetmemde bana yardımcı oldu. Kendisine buradan ilettiğim teşekkür, empatisi ve ayırdığı zaman karşısında ne kadar müteşekkir olduğumu hiçbir zaman yeterli düzeyde anlatamaz.

Diğer okurlara da teşekkür ederim: Mark Blaug, Christine Buci-Glucksmann, Carol Colgan, Fernando Henrique Cardoso, André G. Frank, Herb Gintis, Bob Jessop, John Manley, Adam Przeworski, Carlos Alberto Torres, Victoria Woodard ve Erik Olin Wright. Hepsi değerli ve yapıcı yorumlarını paylaştı. Princeton University Press'in dış hakemleri olan David Abraham ve Peter Evans'ın yorumları kitabın geliştirilmesinde özellikle yardımcı oldu. Engin bilgileri birçok hatayı düzeltmemi ve gözden kaçan noktayı hesaba katmamı sağladı. Ek olarak, Princeton University Press'deki editörüm Sanford Thatcher'a desteği, redaktörüm Elizabeth Gretz'e detaylara gösterdiği özenli dikkati için özel teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Son olarak, Stanford'daki öğrencilerimin derslerdeki tartışmalarda bilmeden verdikleri desteği ve kitabı ithaf ettiğim çocuklarımın bilerek ver-

dikleri desteği de anmam gerekiyor. Bu iki genç adam, babalarının daktiloda ve bilgisayarda geçirdiği onca zamanın, onların birçok ihtiyacından çalsa da, onun için önemli olduğunun farkındaydılar.

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Devlet ve Siyaset Teorisi'ni otuz yıl önce, daha çok bir iktisatçı olarak, siyaset teorisi konusunda bilgi edinmek için yazdım. Siyaseti ve devletin gelişimini anlamadan piyasaları ve ekonomik davranışı anlamanın imkânsız olduğunu düşünüyordum. Araştırmalarım beni olağanüstü bir yolculuğa çıkardı. Bu kitapta ele aldığım teorisyenlerin birçoğuyla tanıştım ve uzun tartışmalara girdim —bu teorisyenler arasında Albert Hirschmann, Nicos Poulantzas, Claus Offe, Fernando Henrique Cardoso ve Herbert Marcuse vardı. Hâlâ tamamlanmamış olan bu yolculuk sürecinde toplumsal sistem modellerimizi biçimlendiren bir siyaset teorisinin sosyal bilimciler olarak yaptığımız şeye içkin olduğuna ikna oldum.

Son otuz yılda çok fazla değişim yaşandı. 2001 yılında Manuel Castells'le birlikte "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Ağ Devleti: Milenyum'da Poulantzas" (Globalization, the Knowledge Society, and the Network State: Poulantzas at the Millennium) başlıklı bir makale yazdık. Bu makalede yanıt aradığımız soru, Nicos Poulantzas'ın, yaşıyor olsaydı, 2000 yılında devlete nasıl yaklaşacağı sorusuydu. Ekonomik ilişkilerin, ekonomik küreselleşme, çalışmanın yeniden örgütlenmesi, mekân, zaman ve enformasyon ve iletişim devrimiyle bilgi iletiminin sıkışması sonucu dönüştürüldüğünü ileri sürdük. Bilginin, üretim açısından artık çok daha merkezî bir unsur olduğunu ve iktidar ile bilgi arasındaki ilişki alanının Poulantzas'ın analizinde merkezî bir yere sahip olan ulus-devletin —hiç değilse kısmen— dışına çıktığını öne sürdük. Bu kitapta incelediğimiz bütün teorileri Poulantzas'ın devlet teorisini yeniden incelediğimiz gibi yeniden konumlandırabilirdik. Peki, bugün teoriyi anlamak için hangi değişiklikleri göz önüne almamız gerekiyor?

Küreselleşme, giderek iç içe geçen bir uluslararası ekonomik yapılanma içerisinde uluslar arasındaki rekabetin artmasıdır. Bu rekabet, daha hızlı bir iletişim ve bilgisayar teknolojisiyle ve bölgesel ve ulusal olmaktan ziyade gittikçe daha fazla küreselleşen bir sermayeye özgü düşünme biçimiyle sürekli olarak güçlendirilmektedir. Küreselleşme, aynı zamanda, nispeten daha özgür ticaretin, denetlenmeyen finans kapitalin ve yenilikçi fikirlerin (bilginin) ve emeğin ulusal sınırlar arasında daha fazla hareket etmesi anlamına geliyor.

Dünya ekonomisinde Çin, Kore, Tayvan, Brezilya ve Hindistan gibi önde gelen yeni oyuncular ortaya çıktı. Bu ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa'nın ve Japonya'nın imalât sektöründeki egemenliğini kırıyorlar; ancak, merkezleri, şu an için, yüksek kalkınma düzeyini yakalamış ülkelerde bulunan şirketler (ve üniversiteler) teknik araştırmalar ve gelişmeler üzerinde neredeyse tam kontrole sahipler.

Dünya ölçeğinde rekabetin yoğunlaşması şirketlerin maliyetlerin ve üretkenliğin daha fazla farkına varmalarına yol açıyor. Buldukları "çözüm", yönetimin adem-i merkezileştirmek, işi kendi içinde ayrıştırmak ve müşterinin isteğine göre tasarlanmış ürünler vasıtasıyla çalışmayı yeniden örgütlemek ve böylelikle işle ilgili görevleri bireyselleştirmek ve işçileri kendilerini denetleyenlerle ve işverenleriyle olan ilişkilerinde birbirinden ayırmak. Bu, birçok iş belirli görevlere bölünebildiği ve diğer "asıl" iş ekip çalışmasıyla yapılabildiği ve çoklu bir görevlendirme yapısı yüklenebildiği için, taşeronlaştırmayı, yarı-zamanlı çalışmayı ve geçici sözleşmeli işçi çalıştırmayı çok daha kolaylaştırdı. İşçiler, toplumda, tedrici bir şekilde, sahip oldukları uzun vadeli işten çok, eğitimle ve çalışmayla sahip oldukları bilgiyle tanımlanıyorlar. Bu bilgi "portfolyösu" şirketler arasında ve hattâ, iş yeniden tanımlandıkça, iş türleri arasında hareket edebilmelerini sağlıyor.

İşçiler, bizâtihi işyerinde sınıf kimliklerinden başarıyla koparılabiliyorlarsa ulus-devletin, sınıf bilincine sahip işçileri bireyselleştirmekteki kritik rolü artık kapitalist hegemonya açısından önemini yitiriyor. Ulus-devletin ideolojik aygıtları —yargı sistemi, eğitim ve siyasal partiler— kapitalist sınıf ilişkilerini işçi sınıfı bilincinin aktif potansiyeli karşısında korumaktan ziyade, yalıtılmış bireyleri küresel ekonomik ve siyasal bir ortamda tutmaya sağlamaya yönelik roller üstleniyorlar. Kapitalist devletin temel projesi

işçiyi sınıf temelli kimliğinden ayırmaktan uzaklaşıyor; yalıtılmış, bireyselleştirilmiş işçiyi küresel, piyasa kimliğine dahil etmeye doğru değişiyor. Bizâtihi ulus-devletin meşruiyeti işçileri küreselleşmiş bir topluluk ve kimlik nosyonu içerisinde yeniden bütünleştirme kapasitesine dayanıyor.

Ancak aynı zamanda, küreselleşme ve küresel ölçekte enformasyona ânında erişim imkânının yaygınlaşmasıyla birlikte küresel enformasyon ve medya uzamına girenler açısından bireysel kimlik ve bilinç de küreselleşiyor. Küresel kimliğin tek bir versiyonu da yok. Küresellikle ilgili farklı kavrayışların ortaya çıkması ulus-devlet açısından çözülmesi zor sorunlara yol açıyor. Hegemonya ve devlet erkinin meşruiyetiyle ilgili kavramsallaştırmalar ulusal ölçekteki sınıf, etnisite ve diğer bireysel kimlik tanımlarının ötesine geçiyorlar. Rekabet alanı olarak devlet hâlâ var; ancak, devletin içindeki mücadele sadece sınıf-temelli bir mücadele olmaktan (sınıf da dahil olmak üzere) çıkıp grup kimliğine ve çok eksenli yeniden bütünleşme anlayışlarına dayalı mücadeleye doğru kayıyor.

Devlet nezdinde de meşruiyet anlayışı, sadece ulusal olan bir çerçeveden daha küresel bir çerçeveye doğru değişiyor. Bu değişikliği abartmamak gerekiyor —birçok birey, küresellikle olan ilişkilerini hâlâ ulus-devletle ilişkilerine referansla ve bu dolayısıyla ulus-devletin meşruiyetini hâlâ ulusal açıdan tanımlıyor. Her halûkârda, medya, iletişim, enformasyon ve —en önemlisi— bilgi hızla küresel uzama doğru kayıyor ve devletlerin hegemonik projeleri nasıl geliştirmeleri gerektiğiyle ve devleti yeniden şekillendirmeye yönelik karşı-hegemonik projelerin nasıl geliştiğiyle ilgili betimlemeleri taşıyorlar.

Bilginin ve devletin bilgiaygıtını denetlemesinin dönüşümü bu kitaptaki devlet teorilerinin küreselleşme çağında nasıl tartışılması gerektiğini anlamak açısından merkezî öneme sahip. Devlet, sadece toplumda yeni bilginin formasyonu üzerinde değil aynı zamanda, bu bilginin nasıl kullanıldığı üzerinde de önemli etkiye sahip. Bilginin bölünmesi ve kullanımlarıyla ilgili yeni oluşumlar açısından devletin ve entelektüellerin hem devletin meşruiyetini desteklemekteki hem de devletin meşruiyetine karşı çıkmaktaki rolleri çok önemli. Bu nedenle, teknoloji ya da bilgi üzerine iktidardan bağımsız konuşmak mümkün değil. Öte yandan, enformasyon teknolojileriyle tanımlanan küreselleşmiş bir ortamda bilginin formasyonu

ve bilgi üzerindeki iktidar ulus-devletin denetiminden çıkıyor. Bu, üç nedenden dolayı böyle.

İlk olarak, egemen kapitalist değerler ve normlar küresel-leşme süreci içindeler. Gittikçe daha fazla küresel ölçekte dolaşıma giren ve küreselleşmiş bir yenilik ve kâr etme yapısına hizmet eden bilgi ve enformasyon etrafında örgütleniyorlar. Küresel değere sahip bilgi çeşitlerinin birçoğu ulusal bağlamlarda ya da Silikon Vadisi gibi belirli yerel düzeylerdeki kümelenmelerde üretilseler de, bugün, en fazla değer verilen enformasyon ve bilgi herhangi bir ulusal coğrafyada değil küresel ekonomi içinde yer alıyor. Bilgi formasyonunun, ulusal uzamdan küresel uzama doğru bu dönüşümünün temel nedeni bilime dayalı yenilikçi endüstrilerin küreselleşmesi ve telekomünikasyonun ve enformasyon teknolojisinin hızlı, küresel büyümesidir. Dolayısıyla, en ileri bilgi üretim biçimleri hâlâ az sayıda birkaç ülkenin özel ve kamu sektörlerinde gerçekleşse de kamu sektörünün payı azalmakta ve bilgi üretimi kapasitesi, başta yeni sanayileşen ülkeler olmak üzere, diğer ülkelere doğru yayılmaktadır. "Küresel değerler" öncelikle, kökleri küresel finans ve üretimde yatan değerler oldukları için bilgi gittikçe daha fazla ekonomik değere bağlı olarak tanımlanmaktadır. Ulus-devletin bilgi tekeli, en azından kısmen —dil ve kültür dahil olmak üzere— burjuva davranış normlarını yorumlama ve aktarma kapasitesiyle belirlendiği için kâr üretme becerilerinin daha fazla değerlenmesine doğru bu kayma ulus-devletin bilgi üzerindeki denetiminin azalması anlamına gelmektedir.

İkinci olarak, aynı güçlerin birçoğu bilgi üretiminin ve aktarımının denetimini ulus-devletlerin merkeziliğinden uzaklaştırarak adem-i merkezileştirir. İnternet, üniversite/ordu ağı programının bir parçası olarak başlangıçta devletin sponsorluğu altındayken devletin bilgi sisteminin dışına çıkarak dünya genelinde yayıldı. Gelişmiş ülkelerde, kişisel bilgisayarların, akıllı telefonların, tabletlerin ve İnternet'e erişimin neredeyse aynı anda her yerde olması ve gelişmekte olan ülkelerin kentsel bölgelerinde aynı anda her yerde olmaya başlaması, özel finansmana bağlı olan ve özel olarak yönetilen kurslar vasıtasıyla muazzam miktarda enformasyona ve özellikle üniversite düzeyinde eğitime erişimi mümkün kılıyor. Bu kursların birçoğu küresel ölçekte değerli bulunan bilginin aktarılmasında devletin eğitim

sisteminin sunduğu kalibrede ya da ondan daha iyi bir eğitim vaad ediyorlar.

Üçüncü olarak, gelişmiş ulus-devletler, artan ekonomik rekabet ve yaşlanan nüfuslar nedeniyle, bu kitapta ele alınan, İkinci Dünya Savaşı sonrası devlet teorisyenlerinin bildikleri dünyayı niteleyen refah düzeyini devam ettirmekte başarısız oldular. Bu durum, söz konusu devletlerin, nüfusun sanayi kapitalizminde halihazırda en fazla marjinalleştirilmiş kesimleri üzerindeki nüfuzunun azalmasına yol açtı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalist devletin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı mekanizmaların birçoğunu krize soktu. Küresel rekabet bu kesimleri —diğer bir ifadeyle, en düşük eğitim düzeyine sahip olanları, ulus-devlet içinde toplumsallaşma düzeyleri en düşük olanları ve beşeri sermayelerinin değerlerini yükseltmek için en düşük kapasiteye sahip olanları— 1960'ların ve 1970'lerin sanayi çağında ve 1980'lerin ve 1990'ların erken sanayi sonrası çağında olduğundan daha fazla marjinalleştirir. Bu durum, siyasal sistemin neredeyse felç olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde, ve gençliğin ve emeklilerin büyük bir kesiminin yabancılaştığı güney Avrupa'da açıkça görülmektedir.

Öyleyse denebilir ki, modern kapitalist devlet, böylelikle, piyasayı başarıyla "yumuşatan" bir aktöre dönüşmüştü. Ancak, ulusal ekonomilerin küresel ölçekte güçlü bir şekilde piyasalaşmaları "mülksüzler"i yeni ve daha dışlayıcı kolektivitelere sığınmaya iter. Bu kolektivitelerin, genelde, mülksüzlere finansal olarak yardımcı olacak güçleri ya da kaynakları yoktur; küresel piyasalarda değer verilen becerileri ve bilgiyi edinmelerinde onlara yardımcı da olamazlar. Kendilik bilgisinin ve buna bağlı olarak özgüvenin gelişmesinde yardımcı olabilirler. Bir topluluk bilinci ve dolayısıyla aidiyet hissi sağlayabilirler. Kültürel kimlik ya da ister dinî, etnik, ırksal ister toplumsal cinsiyetle ilgili olsun, ister yerel, bölgesel ya da küresel olsun "kendilik bilgisi" olarak adlandırdığımız olgu, bir kişinin değeri konusunda hüküm veren küresel piyasanın karmaşıklığının ve acımasızlığının panzehiridir. Bu tür bir kendilik bilgisi, kimi zaman küresel olan resmî dinî örgütlerde oldukça merkezî olabilse de ve genelde ulus-devletlerle arasında bağ olmasa da, ulus-devletler bu tür kendilik bilgisini, egemen ekonomik grupların hegemonya projelerinin içerisinde yer alan dinî sembolizm ve diğer kültürel değer biçimleri vasıtasıyla kendi meşruiyet arayışlarında

kullanmaya çalışırlar. Böyle olduğunda bile, devletlerin küresel ölçekte mülksüzleştirilmişleri dahil edebilme kapasitesindeki sınırlılıklar kendilik bilgisinin sembollerinin, devletin meşruiyetini sağlamak için kullanmalarını ciddi şekilde kısıtlar.

Öte yandan devlet, iktidar ilişkilerini biçimlendirmek için bilginin tanımlanmasında, dağıtımında ve kullanılmasında, değişen ancak hâlâ önemini koruyan bir role sahiptir. Devletin finanse ettiği ve işlettiği eğitim sisteminin, eğitim süreci ve dolayısıyla gençliğe bilgi aktarımı ve üniversitelerde yeni bilginin üretimi üzerindeki egemenliği hâlâ devam ediyor. Bu nedenle yeni bilgi edinmek isteyenler hâlâ devlet aygıtlarıyla muhatap olmak zorundalar.

Farklı olan şey, küresel ortamda, ulus-devletin eğitim sisteminde aktarılan bilgiyi ulusal piyasaların ve ahlâki değerlerin değil küresel piyasaların belirliyor olmasıdır. Ulus-devlet, bilgi üretimi ve aktarımı üzerindeki, elinde kalan denetim gücünü, gittikçe daha fazla, üretkenlik becerilerinden köklenen küresel bir ideolojiyi geliştirmek için kullanıyor —bu ideoloji, ulus-devlet eğitim sistemini siyasal meşruiyetini devam ettirmek için kullanmaya çalışırken bile sistematik olarak ulus-devletin önemini ve meşruiyetini baltalamaya yöneliyor. Dahası bilgi, gücün biçimlendirilmesinde daha fazla önem kazandığı için geçmişte devletin eğitim sisteminden yeterince faydalanamayan gruplar küresel ölçekte değer verilen becerileri geliştirme çabalarında devleti terketmeye daha fazla istekliler. Sanayi çağında, ortaokuldan ya da meslek okulundan mezun olmak bir imalâthanede iyi, yüksek maaşlı, devamlı işe girmek için yeterliydi. Bugünün küresel, bilgiye dayalı hizmet ekonominisinde üniversiteye girmek, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bile yüksek maaşlı bir işe girmek ve toplumsal hareketlilik için önemli bir araç haline geldi. Birçok ülkede, lise mezunları kitlesini piyasaya dahil etmek için yeterli düzeyde üniversite eğitimi sağlamak devlet üniversitelerinde harç ödemelerini ve/ya da özel sektörün genişlemesine izin vermeyi gerektiriyor. Bu nedenle eğitim, çocuklarının küresel ölçekte değerli olan becerileri edinmeleri için gereken eğitimi talep eden ebeveynlerin baskıları karşısında adem-i merkezileşiyor ve özelleşiyor.

Aynı zamanda, bilgi ve enformasyonun oldukça eşitsiz bir şekilde —muhtemelen devlet "tekeli" altında olduğundan daha eşitsiz bir şekilde—

paylaşımı devam ediyor. Bu özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerli. Bu ülkelerin yeni "bağımlılıkları" gelişmiş ülkenin yüksek öğretim kurumlarıyla ağ oluşturma vasıtasıyla erişmeye zorlandıkları küresel bilgi üzerinden işliyor. Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı, özellikle Asya'daki ülkeler ve ekonomik olarak yeni bir potansiyel güç merkezi olan Çin en azından formel bilgiye bu tür bir erişimi kazanabilecek gibi görünüyorlar. Bilgiyle iktidar arasındaki yeni ilişki, küresel yenilik sisteminde ve küresel piyasalarda gittikçe daha fazla pazarlık konusu ediliyor. Eskiden bilgiyi tekelleri altında tutan ve dağıtımını biçimlendiren ulusal ve bölgesel devletler, ironik bir şekilde, bilginin aktarımının ve üretiminin bu sefer artık küresel ekonomi için örgütlendiği başat alanlar haline geliyor. Ve devlet, bilginin bu şekilde üretimi ve aktarımı vasıtasıyla hem meşruiyetini devam ettiriyor hem de ulusal ekonomik/siyasal alanı küresel yatırım ve üretime referansla biçimlendiriyor. Devlet, birbirlerinden kopartılmış işçileri sorunsuz bir şekilde işleyen bilgiye dayalı topluma "yeniden dahil etmek"te ne kadar başarılı olursa söz konusu ulusal ve bölgesel alanlarda küresel sermayenin kâr potansiyeli o kadar yüksek oluyor ve bu alanlardaki ekonomik gelişme o kadar hızlı gerçekleşiyor.

Bu kitapta ele aldığım devlet teorilerinin birçoğu sanayileşmiş ulus-devlet ya da egemen kapitalist ekonomilerle kar-maşık bir ilişkisi olan bağımlı gelişen ulus-devlet bağlamında bu meselelere değiniyordu. Bugünün küreselleşmiş enformasyon ekonomisinde bu teoriler hâlâ geçerli; ancak, burada kısaca dikkat çektiğim gibi hızla değişen bir bağlama uyarlanmaları gerekiyor. Nihayetinde devlet teorileri ulus-devletlerin, çokluktan ziyade azın çıkarlarını temsil ettikleri gerçeği karşısında kendi iktidarlarını nasıl yeniden üretmeye çalıştıklarına —meşruiyet arayışlarına— odaklanırlar. Küreselleşmiş bir bağlamda bu süreç daha da karmaşıklaşır. Zira ulus-devlet, çokluğu meşruiyetine ikna etmek için kullanabileceği güçler itibariyle gittikçe daha fazla kısıtlanmış ve az sayıdakiler, küresel ölçekte sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda küresel medya üzerindeki denetimleri itibariyle de gittikçe daha fazla güçlenmişlerdir. Öte yandan yukarıda dikkat çektiğim gibi enformasyon teknolojisi ve iletişim, az sayıdakilerin denetimi altında olmayan bilgiyi çokluğun erişimine açmıştır.

Bu kitapta ele alınan teorilerin geliştirildiği dünyadan çok farklı bir dünyada yaşıyoruz. Bu nedenle, buradaki analizlerin birçoğu yeni tarihsel gerçeklikleri açıklamak açısından artık yeterli değiller. Ancak, bu sosyal teoriler açısından bir kusur değil. Sadece metafizik, ebedi geçerlilik kisvesini taşır. Sosyal teorilerden sonsuzluğu hedefleyen yanıtlar sunmaları beklenmez. Sosyal teorilerin değerleri, sormamıza izin verdikleri soruların, içerisinde yaşanan tarihsel gerçekliklerle ne kadar bağlantılı olduklarıyla ölçülür.

Martin Carnoy,
Stanford. California, Haziran 2013

GİRİŞ

ELİNİZDEKİ, siyasetle ilgili bir kitap. Bugünkü dünyada, toplumsal değişimin şekillenmesinde siyasetin artan önemiyle ilgili bir kitap. İki yüzyılık bir ekonomik büyüme döneminden sonra ileri kapitalist toplumların birincil sorunu, azami çıktı açısından hangi kaynakların uygun olduğu ya da bu kaynakların "verimli" bir şekilde dağıtımı değil. Bugünün önemli "ekonomik" sorunları, söz konusu çıktının *nasıl* üretildiği, çıktıyı oluşturanın *ne* olduğu, *neyin* üretildiği ve kalkınma politikasına karar verenin *kim* olduğudur. Bu sorunlar üretim alanında olduğu kadar siyaset alanında da çözüme kavuşturulmaktadır.

Siyasetin öneminin bir başka nedeni daha var: Dünya genelinde ekonomik gelişme yaşandıkça kamu sektörü —burada devlet anlamında kullanıyoruz— ileri sanayi ülkelerinden Üçüncü Dünya'nın birincil mal ihraç eden ülkelerine kadar bütün toplumlarda ve toplumun her boyutunda — sadece siyasette değil, ekonomide (üretim, finans, dağıtım), ideolojide (öğretim, medya) ve güvenlikte (polis, silahlı kuvvetler) daha fazla önem kazanmıştır. Bunun neden böyle olduğu, büyüyen devletin nasıl biçimlendiği günümüzün sosyal bilimcileri için önemli bir mesele —belki de, *en* önemli mesele— haline gelmiştir. Devlet, ekonomik gelişmenin, sosyal güvenliğin, bireysel özgürlüğün —ve giderek daha "gelişkin" silahlar üretmek suretiyle— bizâtihi yaşam ve ölümün dizginlerini elinde tutuyormuş gibi görünüyor. Bu durumda, bugünkü dünya ekonomik sisteminde siyaseti anlamak, ulus-devleti anlamak ve ulus-devleti *söz konusu sistem bağlamında* anlamak, bir toplumun temel dinamiklerini anlamak demektir.

Kapitalist gelişme ve devlet, doğal olarak, yakından bağlantılı olageldiler. Ancak on dokuzuncu yüzyılda, devletin kapitalist toplumlardaki rolü önemli olmasına rağmen, genelde nispeten sınırlıydı. Bu, kısmen sanayi

devrimi öncesinde hâkim olan güçlü merkantilist devlete yönelik tepkinin bir sonucuydu. Ama aynı zamanda, bireysel girişimi önceleyen kapitalizmin muazzam dinamizminden de kaynaklanıyordu. 1930'lara kadar kapitalist toplumların itici gücü özel girişime dayalı üretime bağlıydı. Bu gücün kaynağı devlet ten ziyade özel girişime dayalı üretim sektörüyken özel sektör ekonomisi toplumsal değişimin merkeziydi. Tam da bu nedenle, Richardo, Marx, Weber, Durkheim ve Marshall devleti toplumsal incelemelerinin önemli —ama merkezî olmayan— bir bileşeni olarak ele aldılar.

Bu artık geçerli değil. On dokuzuncu yüzyılın (ve on dokuzuncu yüzyıl öncesinin) geleneksel yaklaşımları, kamu sektörünün ne olduğu ve ne olması gerektiği hakkındaki düşüncelerimizi büyük ölçüde etkiliyor olsalar da anakronistiktirler. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), sanki son iki yüzyıldır hiçbir şey değişmemiş gibi bu geleneklerden bazılarına bağlılık özellikle devam ediyor. Ancak, devlet konusu daha da karmaşık bir hale gelmiştir ve bu nedenle devleti lâyıkıyla ve doğru bir şekilde ele alacak teorilere ihtiyacımız var. Aslında, devletin büyümesine "yeni" toplumsal rolünün birbirinden farklı ve sofistike analizlerinin ortaya çıkması *eşlik etmiştir*.

Bu kitapta, devlet teorilerinin hepsini ele almaya çalışmıyorum. Daha ziyade, devlet kavramına, bütünsel olarak, sınıfsal perspektiften bakmayı amaçlıyorum. Bunu yaparken özellikle son dönemlerde bu entelektüel bağlamda gerçekleşen tartışmalara odaklanmaya çalışıyorum. Bu tartışmanın zeminini hazırlamak için sosyal bilimcilerin geçmişte devleti nasıl analiz ettiklerini açıklıyorum —bunlar arasında klasik ve faydacı felsefe de bulunmaktadır. Hem geçmişteki hem de bugünkü yaklaşımları sunmak kolay bir iş değil. Böyle bir girişim, belli başlı devlet teorilerinden yapılan öznel bir seçkiyi, özellikle ABD'deki okurlara yabancı olanlarını "nesnel" bir şekilde özetlemeyi gerektirir. Kitaptaki amacımın sınıfsal perspektiften yapılan analizler arasındaki son dönem tartışmaları sunmak olması özet için seçilen yazarların sınırlı sayıda olmasına neden oluyor ve diğer devlet teorilerinin dışarıda bırakılmasına yol açıyor: Örneğin, Max Weber'in eserlerini, sadece çoğulcu ve Marksgil teorilerin belirli versiyonları üzerindeki önemli etkilerine referansla ele alıyorum. Michel Foucault gibi kurumsalcılar ya da Henri Lefebvre gibi tarihsel hümanistlere sadece referanslarda ve dipnotlarda yer verilmektedir; ABD'deki çoğulcu çevrelerdeki son dönem tartışmalara sadece çoğulculuk ve korporatizmin oldukça genel (ve kısa)

analizinde referans verilmektedir. Yanı sıra, siyaset bilimciler arasındaki uzun korporatizm tartışmalarının, sadece klasik ve Marksgil teorilerden farklılıkları temelinde bahsi geçmektedir.

Öyleyse, bu kitaptaki belli başlı amaçlarımı şöyle sıralayabilirim: (1) Bir araştırma nesnesi olarak devlete dikkat çekmek; (2) devletin ne olduğu, ne yaptığı ve nasıl işlediğiyle ilgili tartışmalar *olduğu*nu göstermek; (3) bu tartışmalara içkin anlaşmazlıkların topluma ve devletin toplumdaki rolüne yönelik farklı bakışları yansıttığını göstermek; (4) devlete yönelik farklı bakışların toplumsal değişimle ilgili siyasetin hem araç hem de amaç temelinde farklılaşmasına işaret ettiğini göstermek.

Devlete yönelik, geleneksel klasik "ortak iyi" ve Marksist yaklaşımların bugünkü uzantılarını anlamak açısından temel teşkil ettiklerini, ancak, daha yakın zamanda üretilen teorilerin geleneksel öncelleriyle sadece en genel anlamda bağlantıları olduğunu—ve bunun özellikle sınıfsal perspektife sahip olan teoriler için böyle olduğunu—ileri sürüyorum. Yine de, devlet üzerine çalışan modern Marksgil bilim insanları arasında derin anlaşmazlıklar olmasına rağmen, bunlar bütünsel olarak bakıldığında konuya (kendi içlerinde farklılaşan) modern "ortak iyi" temelli kavrayışlardan tamamen farklı bir yaklaşım sunmaya devam etmektedirler. Devlet teorisiyle ilgili geniş gruplaşmalar içinde ve arasındaki bu farklılıkların ileri kapitalist toplumlarda ve Üçüncü Dünya'da toplumsal değişim ve kontrole yönelik ekonomi-politik stratejileri anlamanın temelini oluşturduğu kanaatindeyim. Bu nedenle devlet teorileri siyaset teorileridir.

Yukarıda belirttiğim amaçlarla anlatıyı olabildiğince doğrudan kurdum. İlk bölümde ABD'deki "anaakım" teori ve kökenleri tartışılıyor. Burada çoğulculuğun ve korporatizmin özel bir felsefi temelinin olduğu ve bunun demokrasi, devlet ve devletle sivil toplum—ekonomi de dahil olmak üzere—arasındaki ilişkilerin belirli bir şekilde okunmasına yol açtığı ileri sürülüyor. 2. Bölüm'de "geleneksel" olarak adlandırılabilecek Marksist siyaset teorileri anlatılıyor ve bu teorilerin dayandıkları devlet ve toplum yaklaşımlarının anaakım yaklaşımlardan nasıl farklılaştıkları gösteriliyor. Ek olarak, Marx'ın yaklaşımında devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin en az iki farklı okuması olduğu ve her bir okumanın sınıf mücadelesi ve toplumsal değişim üzerine farklı yaklaşımları beraberinde getirdiği ileri sürülüyor.

3., 4. ve 5. Bölümlerde, bu okumalar bağlamında, Marksgil siyaset teorisine Leninist yaklaşım sonrası katkılar arasında öne çıkan beş yaklaşım tartışılıyor.

Gramscici yaklaşımlar, devleti, bağımlı sınıfların sınıflı bir toplumu kabul edişlerini anlamak için temel etmen olarak alırlar. Marx, Engels ve Lenin bu kabul edişi, kapitalist üretim ilişkilerinde ve kapitalist üretimin doğasında gelişen "yanlış bilinç"le ilişkilendirmişlerdir. Ama Gramsci'ye göre bunun nedeni kapitalist sınıfın "hegemonya"sıdır (bu sınıfın normlarının ve değerlerinin egemenliği). Devlet ise, ideolojik bir aygıt olarak, bu hegemonyanın meşrulaştırılmasını sağlamakla hegemonyanın bir parçasıdır. Bu meşrulaştırma işlevi açısından, devletin içindeki ve dışındaki entelektüeller kapitalist gelişme için bir uzlaşma kurmakta önemli bir sorumluluk üstlenirler. Buna bağlı olarak, Gramsci'ye göre kapitalist gelişmenin başat krizi ekonomik değil hegemoniktir. Ancak kapitalist gelişmenin altında yatan "uzlaşma" parçalanmaya başladığında toplum kendini dönüştürebilir. Bu nedenle, devrimci siyaset hegemonyaya karşı mücadeledir. Bu mücadeleye, işçi sınıfı değerlerine ve kültürüne dayalı bir "karşı-hegemonya"nın oluşumu dahildir.

Louis Althusser'in yapısalcılığı çerçevesinde ve Nicos Poulantzas'ın erken dönem eserlerinde kapitalist devletin biçiminin ve işlevinin kapitalist üretim tarzına içkin sınıf ilişkileri tarafından belirlendiği ileri sürülür. Devletin işlevi ideolojik-baskıcıdır. Fakat devletin sınıfsal doğası kendi dışındaki ekonomik ilişkiler tarafından "yapılandırılır". Devlet, aynı anda hem sınıfsal rolünü yerine getirmek için bu ekonomik ilişkilerden (sivil toplumdan) zorunlu olarak "görece özerk"tir, hem de egemen kapitalist grubun (grupların) kapitalist sınıfın birbirine rakip hiziplerini sınıf "birliği" (hegemonyası) içinde örgütledikleri alandır. Yapısalcı yaklaşımda siyaset, her şeyden önce, egemen sınıfın, ezilenler üzerindeki hegemonyasını kurma ve devam ettirme siyasetidir. Yönetici grubun egemen hizbi —devlet vasıtasıyla— kapitalist hegemonyayı, bu hegemonyaya içsel olarak karşı olan bir işçi sınıfının üzerinde süreğen olarak kurmak ve genişletmek zorundadır. Devlet ve bizâtihi siyaset (siyasal partiler, yasama faaliyetleri vs.) hegemonik yönetim açısından çok önemli unsurlardır. Bu nedenle, sınıf mücadelesi sivil topluma havale edilir; devlet ve siyaset, bu mücadeleyi dolayımlamaya çalışan kapitalist sınıfın hiziplerinin faaliyet alanıdır.

Joachim Hirsch'ün çalışmalarında örneği görülebilecek olan Alman "türevci" yaklaşımı devletin biçimini ve işlevini sermaye birikim sürecinden çıkarsar. Özellikle kâr oranlarındaki düşme eğilimi, kapitalist sınıfın fizikî ve mâli altyapıya yönelik harcamalarını ve insan kaynaklarına yatırımı bu eğilime karşı düzenleyen bir devleti kurmasını gerektirir. Sermaye birikimi krizleri her ne kadar, kısmen, sınıf çatışmasının doğrudan bir sonucu olsalar da, daha çok rekabetçi kapitalist gelişmeye "içkin mantıksal" kesitlerdir. Böylelikle, kapitalist devletin tarihsel rolü bu içkin mantığa referansla incelenebilir. "Türevci" siyasette, kapitalist sınıfın, devleti kapitalist krize karşı kullanmaya yönelik girişimlerine havale edilir.

Claus Offe'nin,[1] devlete siyasal yaklaşımı büyük ölçüde Max Weber'in bürokrasi teorilerine dayanır. Offe, kapitalist devletin sistematik bir kapitalist sınıf kontrolünden — doğrudan ya da yapısal olarak — "bağımsız" olduğunu, ancak devlet bürokrasisinin, devlet olarak varlığını devamettirebilmek için sermaye birikimine bağımlı olmakla, her halûkârda kapitalistlerin çıkarlarını temsil ettiğini ileri sürer. Öte yandan, devlet *meşru* da olmalıdır. Devlet, sermaye birikimini yeniden üretme bağlamında işçilerin taleplerini dolayımlar. Siyaset ve kapitalist gelişmenin çelişkileri, temelde devlet-içi bir özelliğe sahiptir. Devlet, sermaye birikimini örgütlemekle siyasal bir "özne"dir; aynı zamanda, belli başlı ileri kapitalist krizlerin alanıdır.

İlk kez İtalya'da, Pietro Ingrao tarafından önerilen ve Poulantzas'ın geç dönem çalışmalarında kullandığı, devletin sınıf mücadelesinden doğru analizinde ise bizâtihi kapitalist devletin bir sınıf çatışması alanı olduğu ve devletin toplumsal sınıf ilişkileri tarafından şekillendirilirken, aynı zamanda, buna karşı mücadelenin yürütüldüğü ve bu nedenle devlet *içindeki* sınıf mücadelesinin bir ürünü olduğu ileri sürülür. Siyaset, sadece egemen kapitalist sınıfın devlet vasıtasıyla sınıfsal iktidarını örgütlemesinden ve bu iktidarın bağımlı grupları manipüle etmek ve bastırmak için kullanılmasından ibaret değildir. Siyaset, ayrıca, kitlesel toplumsal hareketlerin, dev-

---

[1] James O'Connor, Offe ve Hirsch'le aynı dönemde ve onların çizgisinde devlet ve toplumsal değişimle ilgili görüşlerini sermaye kavramından türetirken 1960'ların sonlarında "otomatik" bileşenleri ve Hirsch'ünkine benzer bir sermaye birikimi vurgusunu içeren, ancak, kapitalist devletin çifte rolüne — sermayeyi teşvik etmek ve seçmenler (işçi sınıfı) nezdinde meşruiyetini korumak — içkin çelişkilere odaklanan bir devlet teorisi geliştirdi. Bu formülasyon Offe'nin eserleriyle birçok ortak noktaya sahiptir.

let politikalarına etkimek, devlet aygıtlarının kontrolünü devletin dışından elde etmek amacıyla girdikleri örgütlü çatışmadır. Bu yaklaşıma göre, siyaset bizâtihi ekonomik yapılar içinde de gerçekleşir: Bu mücadeleler çalışma süreci üzerinde daha fazla kontrole ve kaynaklar üzerinde daha fazla iktidara sahip olmak için yapılır.

Diğer bölümlerde, yukarıda değindiğim beş yeni siyasal analizle ilgili sınıf temelli yaklaşımların son dönemlerdeki uzantıları ve bu yaklaşımlardaki teorik derinleşmeler açısından çok önemli olan belirli gelişmeler ele alınmaktadır.

6. Bölüm'de, özellikle İtalya ve Fransa'daki Sosyalist ve Komünist partilerin seçimlerdeki gücünden kaynaklanan sosyalizm ve demokrasi üzerine tartışmaları inceliyoruz. Bu tartışma, "burjuva" devletin doğasının yeniden formüle edilmesine temel teşkil etmesi açısından özellikle önemli ve hem Althusser'in hem de Poulantzas'ın yapısalcı yaklaşımları ve Lucio Colletti'nin Lenin'i yeniden okuması karşısında açık bir meydan okumayı temsil ediyor. Bu nedenle, Gramsci ve savaş sonrası Fransız hümanizmasından bu yana Leninizm'den en açık kopuşu örnekliyor. Norberto Bobbio ve Pietro Ingrao'nun temsil ettikleri birbirinden oldukça farklı konum alışların ayırtedici özelliği genel olarak ekonomik belirlenimcilikten kopmak yerine devlete işçi sınıfının "zaferleri"nin mekânı—kapitalist toplumda, işçi sınıfının maddi ve siyasal kazanımlar elde ettikleri bir çatışma alanı—olarak odaklanmış olmalarıdır. "Burjuva" sıfatıyla anılan ve Lenin'in manipüle edici bir sahtelik olarak gördüğü demokrasi hem burjuva, *hem* işçi sınıfı demokrasisidir; egemen sınıflara olduğu kadar ezilen gruplara da aittir. Bobbio'nun versiyonu, devlet teorileri arasında bağımsız devlet kavramına dayanan teoriler kategorisinde yer alır. Ingrao'nun versiyonu ise sınıf mücadelesi yaklaşımları içerisine dahil edilebilir. Ancak, tartışmanın önemi bizâtihi demokrasiye uygulanabilir olmasında yatmaktadır —Marx'ın demokrasiyi de sosyal adaletin önemli bir bileşeni olarak ele aldığı erken dönem eserlerinden bazılarına geri dönmeyi simgelediği söylenebilir.

7. Bölüm'de, Üçüncü Dünya toplumlarındaki devlet üzerine çalışmalar değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerde, devlet teorilerinin genelde odaklandıkları ulus-devletten dünya sistemi içindeki devlete doğru uzantılara dikkat çekilmektedir. Tartışma, Üçüncü Dünya'da devletin, ileri sanayi ülkelerinde karşılaşılanlardan farklı koşullarda geliştiğini ve bunun büyük ölçüde yabancı sermayenin çevredeki tarihsel rolünden ve yerel

burjuvazinin bu rolünün zayıflıklarından kaynakladığını göstermektedir. Bu zayıflık ise yerel hegemonyanın kuruluşunu zorlaştırır; zora dayalı, bürokratik otoriter rejimlerin ortaya çıkışına elverişli koşullara yol açar. Birçok farklı bağımlılık teorisi bulunmaktadır ve bu teoriler arasındaki farklılıklar 3., 4. ve 5. Bölümlerde tartışılan beş teorik katkıya tekabül etmektedirler. Asıl tartışma, yapısalcı yaklaşımla (Frank 1979; Amin 1980) daha tarihsel, sınıf mücadelesi temelli yaklaşım (Cardoso ve Faletto 1979; O'Donnell 1979) arasında, önemli metodolojik ve siyasal uyuşmaları da içererek seyretmektedir. Bizim için bunlardan en önemlisi Üçüncü Dünya devletleri açısından zora dayalı, dışlayıcı korporatist bir forma yönelik bir "eğilim"in mi olduğu (bunun anlamı devlete karşı silahlı devrimin demokratik güçler için en doğru siyasal strateji olmasıdır), yoksa bürokratik otoriter formun kitle hareketleri karşısında kendi içinde kırılgan mı olduğudur. İkinci durumda bürokratik otoriteryanizm önemli demokratik "açılımlar"ı, demokratik kurumların yeniden kuruluşunu tecrübe edecek ve sanayileşmiş kapitalist toplumlarda olduğu gibi toplumsal mücadeleyle tanımlanan bir devlet biçimini örnekleyecektir.

8. Bölüm'de ABD'deki sosyal teoriye geri dönüyoruz. Ancak ABD'de, devlet ve siyaset üzerine sınıf temelli perspektiften yürütülen son dönemdeki tartışmalar, 1. Bölüm'de ele alınan geleneksel "anaakım" teorilerden oldukça farklıdır. devlete yönelik sınıf temelli perspektiflerin ABD'de uyandırdığı ilgi Paul Sweezy'nin 1940'larda ve Paul Baran ve Baran ve Sweezy'nin 1950'lerde ve 1960'ların başlarında yürüttükleri çalışmalara dayanıyor —bu, yakın geçmiş için de böyle. Buna rağmen, G. William Domhoff'un 1967 yılındaki, iktidar yapısı üzerine (C. Wright Mills'ından daha eski geleneğini devam ettiren) araştırmaları ve James O'Connor'ın 1969-1973 yılları arasında devletin geçirdiği mâli kriz üzerine yürüttüğü araştırma ABD'den çıkan zengin ve kendi içinde çeşitlenen literatürün sinyallerini veriyor. Bu literatürün, devleti sınıf temelli bir perspektiften anlamaya yönelik katkıları bugüne kadar önemlidir ki, artık, teori literatüründe kendi başına yenilikçi bir güç olarak yer alır. Örneğin, ileri kapitalist devletin hem kapitalistlerden hem de emekçilerden "bağımsız" olduğunu ileri sürenlerle (Block 1977; Skocpol 1981) devleti kapitalist sınıfla, parçalanmış bir işçi sınıfının içinden çıkan toplumsal hareketler (azınlıklar, kadınlar, topluluklar) arasındaki çatışmanın alanı olarak görenler (Castells 1980;

Wright 1978; Bowles ve Gintis 1982) arasındaki oldukça gelişmiş bir tartışmayı ABD'de bulabiliriz.

1. ve 8. Bölümler arasındaki tezat 9. Bölüm'de ABD'de ortaya çıkan siyasal görüşler arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların siyasal gelecekler, stratejiler ve gelecekteki araştırmalar açısından etkilerini tartışmamız için gereken zemini hazırlıyor. Nihayetinde, devlet teorilerinin var olma nedenleri ve bu teorileri daha iyi anlayabilmemizi sağlayan tam da bu etkilerdir. Böylelikle, refah devletinin krizi ve bu krize verilen yeni-muhafazakâr yanıt daha da açık görülebilir. Bizâtihi devletin doğası ve buna bağlı olarak söz konusu siyasal geleceklerden ve stratejilerden hangisinin "doğru" olduğu ise o kadar açık değildir. Devlet ulusal ekonomilerin çoğunluğunda bu kadar önemliyken kapitalist gelişmenin başat çelişkileri özel üretim sektöründe mi (sermayeler arasında ve sermayeyle emek arasındaki rekabet) devlette mi gerçekleşir? Hegemonya krizi, aslen, devletin ekonomik (mâli) krizi midir, yoksa ideolojik bir kriz midir? Devlet, hem kapitalistlerin *hem de* emekçilerin ve kitle tabanlı toplumsal hareketlerin doğrudan çıkarlarına "karşı" konumlanmış bağımsız bir siyasal ve ekonomik güç müdür? İleri kapitalist toplumlarda ve Üçüncü Dünya'da, devletin geleneksel olarak tanımlanan sınıflar arasındaki mücadeledeki ekonomik ve toplumsal rolü, herkesin devletle ilişkisine kıyasla önemsizleşene kadar, kaçınılmaz bir şekilde artacak mıdır? Yoksa, geleneksel tanımıyla sınıf ilişkileri devlet içindeki çatışmaların doğasını, devletin ve devlet politikalarının bu çatışmalardan ayrık bir şekilde ele alınmasını engelleyecek ölçüde, şekillendiriyor mu? Ve "sınıf" çatışmasının doğası *ne*dir? Bu unsurlardaki değişim nasıl tasvir edilebilir?

Yakın geçmişteki bu tartışmalarla ilgili incelememizden iki önemli tema ya ulaşabiliriz. Her iki tema da geleneksel Marksist teoride önemli değişiklikleri temsil etmektedir.

İlk olarak, literatürde, sınıf çatışmasının odağı olarak üretimden ziyade devletin alınması gerektiği ve alınacağı yönünde bir kayma gerçekleşmiştir. Bu sadece, dünya genelinde devletin ekonomik alandaki rolünün artması eğiliminden kaynaklanmamaktadır. Daha ziyade, yakın dönem Marksist düşünce içinde *siyaset*, geçmişte sahip olmadığı bir önceliğe kavuşmuştur. Bu, Sovyet deneyiminin ve kapitalist hegemonyanın gerçekliğini olduğu kadar geleneksel Marksizm'de devlet teorisinin görece yokluğunu da yansıtan bir siyasettir.

Siyasetin artan önceliğiikinci bir temanın ortaya çıkmasına yol açıyor: devlet üzerine Marksist teorik üretim, artan bir ivmeyle sosyalizme geçişi amaçlayan siyasal mücadelenin, parlamenter ve toplumsal hareketlerin de yer aldığı seçim odaklı mücadelenin, işçi denetimi ve diğer doğrudan demokrasi biçimleriyle birleştirilmesi anlamında, aslen *demokratik* olması gerektiğini kabul eden bir görüşe yönelmiştir. Demokrasiyi yeni biçimlerini de dahil ederek genişletmek ve bu biçimler vasıtasıyla kapitalist toplum ilişkilerinin mantığını yıkmak, geleneksel Marksist-Leninist "devleti çökert" stratejisinden çıkmak vasıtasıyla can alıcı bir değişimi simgelemenin yanı sıra savaş sonrası tarihin gerçekliğini yansıtır. Gramsci'nin "keşfedilmesi", yapısalcılıktan gelen hücumlar ile sınıf mücadelesinin yeniden tanımlanması Marksistler arasında radikal değişime yönelik belirlenimci (determinist) siyaset teorilerinin eksik yönleri hakkında yeni bir kavrayışın geliştiğine işaret etmektedir.

Bu nedenle, bu kitaptaki değerlendirmeler temelinde son dönem devlet teorilerinin sınıf temelli perspektiften kurulan toplumsal değişim teorisini yeniden gözden geçirmeye yönelik önemli bir adımı temsil ettikleri ileri sürülmektedir. Söz konusu farklı yaklaşımlar entelektüel açıdan bütünsel olarak çözümlenmemişlerdir. Öte yandan, kitabın katkısı, bu entelektüel arayışın aldığı kayda değer mesafeyi ve gelecekte en verimli şekilde hangi yönde devam edebileceğini göstermektir.

1

DEVLET VE ABD'DE SİYASAL DÜŞÜNCE

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE (ABD) sıradan bir vatandaş ülkenin yönetim şeklinin, birbirine rakip çıkar gruplarının ve genel olarak halkın, kamu politikasını belirledikleri, çoğulcu demokrasi olduğunu düşünür. Devlet kamuyu ilgilendiren tartışmaların yürütüldüğü tarafsız bir alan olarak görülür. Seçilmiş temsilciler ve atanmış bürokratlar kamunun taleplerini bir yandan yönlendirirken diğer yandan —en azından gündemdeki meselelerle ilgilenen kamu için— dile getirirler. Ve her ne kadar devlet bürokrasisi kendi başına bir mevcudiyete sahip olsa da, genel kanı, yönetimin kararları üzerindeki nihâi gücün seçimler vasıtasıyla halkın kendinde olduğudur.

Çoğulcu siyaset teorisi, bir anlamda, kapitalist demokrasilerin resmî ideolojisidir. Çoğulculuğun başat ilkesi olan bireysel özgürlük temelinde, demokrasi ancak çoğulcu olduğu müddetçe gerçektir. Ancak, ileride göreceğimiz gibi bu iddia kendi içinde sorunludur ve bu sorunlar klasik siyaset teorisine içkin özelliklerden kaynaklanır. Bu teorinin bireyler arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerle —özellikle bireyin piyasadaki özgürlüğü ve bireysel siyasal iktidar arasındaki ilişkiyle— ilgili belirli varsayımları bulunmaktadır. Kapitalizmin ve kapitalist devletin tarihsel gelişimleri ışığında bakıldığında bu varsayımlar tartışmaya açıktır —bu o kadar açıktır ki, Max Weber'den Joseph Shumpeter'e ve günümüzde Philippe Schmitter'e kadar uzanan bir yelpazede yer alan Marksist olmayan teorisyenler ve yine Alfred Stepan ve Leo Panitch gibi bilim insanları liberal demokratik devletin gerçekten demokratik olup olmadığını sorgulamışlardır. Yirminci yüzyıl sanayi kapitalizminde demokrasiden kaçınılmaz olarak taviz veril

diğini ileri sürenler ve çoğulculuk olarak tanımlanan şeyin aslında korporatizm olduğunu iddia edenler de vardır.

Her halûkârda çoğulcu teori, ABD'de egemenliğini sürdürüyor. Çoğulcuğun yaygınlığı ve demokrasiye yönelik iddiaları —sınıf temelli alternatif bir geleneği incelemeye başlamadan önce— bu teorinin entelektüel temellerini detaylı bir şekilde ele almamızı gerektiriyor. İleride göreceğimiz gibi, söz konusu alternatif gelenek, sadece devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiye dair temel klasik ve çoğulcu önermelere değil, aynı zamanda, bu hattaki demokrasi ve demokratik devlet teorilerine de meydan okumaktadır. Marksist devlet teorileri kapsamında daha yakın zamanda yürütülen tartışmalar sınıf temelli bir devlette bireysel özgürlüğün anlamına ve kapitalist demokrasinin derinleşmesine ve genişlemesine odaklanırlar. 8. Bölüm'de ele alacağımız, ABD'de sınıf temelli devlet analizi, bu bölümde ele alacağımız yaklaşımları kitabın geri kalan bölümlerinin teması olan Marksist devlet teorileriyle tabantabana zıt bir konuma yerleştirir. Günümüz sosyal bilimcileriyle geleneksel ve sınıf temelli yaklaşımlar arasındaki temel siyasal ayrışmalar tam da bu zıtlıkta en açık şekilde görülür. Ve yeni bir Marksist siyasete doğru en ciddi hareketlenme çoğulcu iddialara meydan okumakla mümkündür.

"Ortak İyi" Temelli Devlet Teorileri

Çoğulcu yaklaşım içerisinde yer alan devlet analizlerine içkin olan fikir, yönetimin kitlenin çıkarlarına hizmet etme niyetinde olduğudur —bu, pratikte her zaman böyle olmasa da geçerli bir varsayımdır. Yönetim, halkın hizmetkârıdır ve bu işlevi yerine getirmek için bizzat halk tarafından bulunduğu konuma getirilmiştir. Bireylerin kendilerini yöneten yasaları kolektif olarak belirleyebilmeleri düşüncesi bizâtihi insan hakları ve demokrasi fikri kadar eskidir. Buna rağmen, tarihin oldukça uzun bir dönemi boyunca, bireyler arasındaki ilişkileri kimin, nasıl yöneteceği de dahil olmak üzere, ilâhi yasa belirlemiştir. İlâhi yasa daha üst bir yetkeden, bireyin kavrayışının ve kontrolünün üstünde ve ötesinde olan, ama aynı zamanda her bir kişinin içinde yer almakla bilme ve anlama ihtimalini de sağlayan insanüstü bir güçten kaynaklanmaktaydı. Otorite, bu yasanın yorumlanmasından, örgütlü dinî kurumların hiyerarşisinin bu yasaya dair yorumlarından ve bizâtihi siyasal hiyerarşi içerisindeki mücadelelerden köklenmek-

teydi. Avrupa'da bunun anlamı, topraklarını Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında ve sonrasında fetihle elde eden toprak sahiplerinin ve Katolik Kilisesi'nin bir dizi "ilâhi" yasayı belirlemiş olmaları ve uygulamaya koymalarıydı. Bu yasalar sadece dinî metinlerden değil Avrupa'daki fetihleri sayesinde Roma'nın yerine geçenlerin doğrudan kurdukları ekonomik ve toplumsal ilişkilerden kaynaklandı. Her halûkârda, dinî kurallar bin yıldan daha uzun bir süre, ekonomik olanlar da dahil olmak üzere, bu ilişkilerin hepsinin meşrulaştırılmasına hizmet etti.

Feodal sistemin ve ilâhi yasanın meşruiyetinin ne zaman çökmeye başladığını söylemek zor. Avrupa'da alternatif ekonomik örüntülerin gelişiminin izleri, on üçüncü yüzyılda, Avrupa ile Şark arasında ticaret yapan tüccarların toprak sahibi olmadan ya da serfleri kullanmadan muazzam ölçüde birikime gittikleri (ve hattâ bankalar kurdukları) Adriyatik şehir devletlerinde görülebilse de kapitalizmin ne zaman ortaya çıktığı büyük ölçüde kapitalizmin nasıl tanımlandığına bağlıdır. Bazı bilim insanlarına göre, kapitalizm on altıncı yüzyılda tahıl fiyatlarının uzunca bir süre yüksekte seyretmesiyle birlikte gerçekleşen sermaye birikimiyle ortaya çıkmıştır (Wallerstein 1974). Diğerlerine göre ise kapitalizmin ortaya çıkışı yeni bir insan anlayışı ya da ekonomik ve siyasal faaliyetlerin işleyişinde yeni bir rasyonaliteyle bağlantılıdır (Foucault 1970; Weber [1904] 1958). Bir diğer argümana göre ulusal piyasaların bütünleşmesi dönüm noktasını oluştururken, bir başka argüman işgücünün topraktan özgürleşmesine (ya da zorla çıkartılmasına) odaklanır (Marx [1867] 1906). Bu durumda, feodalizmin çöküşünün ve kapitalizmin yükselişinin kesin tarihini saptamaya çalışmak aptalca olsa da on altıncı ve on yedinci yüzyıllar itibariyle eski toplumsal yapıda önemli dönüşümlerin gerçekleşmekte olduğu açıktır. Ve ilâhi yasa 1600'lerde bile hiyerarşik olarak işleyen meşrulaştırma süreçleri açısından belirleyici olsa da Katolik Kilisesi (bu yasanın yorum tekelini elinde bulunduran kurum olarak), Kilise'nin muazzam ekonomik ve siyasal gücünü destekleyen egemen sınıf olan soyluların tedrici çöküşünü yansıtan din savaşlarıyla parçalanmıştı.

Bu nedenle, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar Avrupa tarihinde şiddetli değişimlerin gerçekleştiği bir zaman dilimiydi. Belirttiğimiz gibi bu değişimin nedenleri, dönüşümü açıklamak için çeşitli tarih teorileri geliştiren tarihçiler arasında süregiden tartışmaların konusu olagelmiştir. Bu çalışma kapsamında, devlet teorisi açısından önemli olmalarına rağmen bu düşün-

celerin haklı olup olmadıklarıyla ilgilenmeyeceğiz. Bizim açımızdan önemli olan nokta şiddetli bir değişimin gerçekleşmiş ve bu değişimin yeni yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasına alan sağlamış olduğudur. Bu yeni biçimlerle birlikte yeni yönetimlerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili yeni kavramlar da ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin zaman içerisinde yayılması sonraki değişimlere zemin hazırlamıştır.

On yedinci yüzyılın sonlarına doğru doğa durumunun (insanların doğadaki durumlarının) yeniden tanımlandığını ve siyasal hiyerarşilerin temeli olarak ilâhi yasanın yerini almak üzere bireysel hakların nihâi olarak sistematik bir şekilde kurgulandığını görüyoruz.

Hobbes ve Locke gibi klasik dönem düşünürleri, fikirlerini İngiltere'de halihazırda yaşanmakta olan siyasal değişimlerin eşiğinde geliştirmişlerdir. Aslında, temsilî demokrasinin temelinde yatan anlayış bu ülkede on üçüncü yüzyıldan itibaren mevcuttu (Magna Carta ve Avam Kamarası'na sahip bir Parlamento o zaman da vardı). Bu anlayışın kökünün asillerin feodal haklarını korumak için kralın iktidarı kendinde toplama girişimlerine karşı çıkışlarında yattığı söylenebilir. Her halûkârda, temsilî demokrasinin, kökenleri burjuvazinin ortaya çıkışında yatan bir kavram olduğu kesin değilse de, temsilî demokrasinin pratikte yayılması ve kurumsallaşması kapitalizmin ve burjuva ekonomik ve siyasal iktidarının yükselişiyle çakışır.

Klasik Öğreti

Klasik devlet teorisi, on yedinci yüzyıl Avrupası'nda ekonomik ve siyasal iktidarın koşullarındaki değişimlere dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Merkezî, otoriter, ulusal monarşilerin gelişimiyle birlikte halihazırda dönüşmüş olan feodal sistemin çöküşü devam ederken, dar bir zemine sıkışmış devlet ve (Katolik Kilisesi gibi) devlet benzeri aygıtların varlığı sorgulanmakla kalmadı, saldırıya da uğradı. Sonuçta, Avrupa on altıncı yüzyılın sonlarında ve on yedinci yüzyıl boyunca devam eden iç savaşlarla yerle bir oldu.

Hirschman (1977) bu değişimi düşünce tarihine referansla ele alır. Hirschman'a göre Machiavelli, yönetime —reel politikteki haliyle— bilimsel, pozitif bir yaklaşım sunmakla hükümdarına iktidarı nasıl ele geçireceğini, elinde tutacağını ve büyüteceğini öğretmek vasıtasıyla devlet yönetme sanatını geliştirmeye çalışmış olsa da, on yedinci ve on sekizinci

yüzyılda eser veren siyasal düşünürler devlet teorilerini insan doğası, bireysel davranış ve bireyler arasındaki ilişki üzerine kurdular. Ve bununla eşzamanlı olarak insan davranışına yaklaşımda kökten bir değişim de gerçekleşti:

> Ahlâk felsefesinin ve dinî öğretinin insanların yıkıcı tutkularını sınırlandırmak açısından güvenilmez oldukları yönünde, Rönesans'ta ortaya çıkan bir algı, on yedinci yüzyılda yerleşik bir kanıya dönüştü. (Hirschman 1977, 14-15)

Foucault'nun (1978) gösterdiği gibi, tutkuları sınırlandırmanın araçları olarak zor ve baskının yerini yavaş yavaş tutkuları bastırmak yerine dizginleyen ve işe koşan bir devlet ve toplum almıştır. Yine, bunun yapılabilmesi için, medenileştirici bir aracı işlevini görmek üzere devlete başvurulmuştur.

Bireysel haklar ve "ortak iyi" için çalışan bir devlet nosyonu üzerinde temellenen liberal devlet teorisi —insanların çıkarlarının tutkularını bertaraf etmesini sağlamakla tutkuları dizginlemek üzere— bu bağlamda ortaya çıkmıştır. İlerleyen sayfalarda da göreceğimiz gibi, bu teorinin zaman içerisinde İngiltere ve ABD'de hâkim olan versiyonuna göre çıkarlar —özellikle maddi kazanç için doymak bilmez arzular— tutkulara meydan okuyacak ve onları kontrol altına alacaktır. Buna paralel olarak, insanlığa en iyi hizmet edecek olan devletin rolü sivil toplumda serbest piyasaya dayanır ve bizâtihi serbest piyasanın işleyişini garanti altına alır.

Liberal devlet teorisi bir dizi önemli değişim geçirmiştir. Bu değişimler İngiltere'de ve Fransa'da kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan siyasal mücadelelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Teorideki bütün değişimler önceki dönemlerde ileri sürülen argümanlardan ve siyasal pratiğe tepkiden köklendiği için devlete dair tartışmaları sınıflandırmanın tam anlamıyla uygun bir yolu yoktur. Buna rağmen, bu kitap kapsamında analizi yürütmek için sıklıkla kullanılan kategoriler olarak klasik ve liberal öğretilerden yola çıkıyorum.

Yukarıda değindiğim muazzam çalkantıların hemen ardından ortaya çıkan yeni siyasal felsefe ilâhi haklar karşısında bireye yaptığı vurguyla iktidarın yeni temellerini, insanlar arasındaki yeni bağlantıları ve bizâtihi insan ruhunu ön plâna çıkarmıştır. İktidar ve bilgi, artık doğumla kazanılan bir hak değildi; sonradan ediniliyordu (gerçi, ileride göreceğimiz gibi, bu ilk bakışta göründüğü kadar eşitlikçi bir yaklaşım değildi). Doğumla ka

zanılan haklar, artık, insan haklarının bir versiyonu olmuştu. Dahası, klasik düşünürler iktidarın kullanılması için "ilâhi" bir temeli alıkoymuşlardı: "Ortak iyi".

İktidarın "ilâhi" temeli diyorum; zira, klasik öğreti doğal haklar ve bu haklar üzerinden bireysel haklar lehine ilâhi hakları yerinden etmiş olsa da bütün hakların kökeni "yüksek bir otorite" olmaya devam ediyordu — bizâtihi insan aklı Tanrı'dan kökleniyordu. Bu durumda, yeni devlet biçimlerinin temelinde hâlâ ilâhi akıl ve insanlara yukarıdan telkin edilen rasyonalite yatmaktaydı. "Ortak iyi" insanların sahip oldukları ilâhi akla içkindi; insandaki Tanrı'ydı. Ancak, vahiy yerine kavrayışla kazanılması mümkündü.

Klasik öğretinin dinî temelleri, öğretinin formüle edildiği dönemin uğrağından köklenmekteydi. On yedinci yüzyıldaki siyasal mücadeleler hâlâ ilâhi yasanın yorumlarının kucağındaydılar. Buna bağlı olarak, burjuvazinin meşruiyeti ve devlet teorisinin teolojik terimlerle ifadelendirilmesi ve klasik dönem düşünürleri arasındaki entelektüel farklılıkların teolojik okumalar etrafında kurulması anlaşılır bir durumdur.

Feodal ilâhi kavramlarla, bu kavramlardan keskin bir kopuşu temsil etmesi beklenen klasik öğreti arasındaki ilişkiyi vurgulamak çelişkili mi? Tarihin o ânında, insanın rasyonel olduğunu —Tanrı'nın insana aklı doğa durumunda verdiğini ve o noktadan itibaren insanın tek başına olduğunu— ileri sürmek açık bir şekilde feodal toplumun ilâhi düzeninden ve özellikle insanların, işleyişi tamamen kontrolleri dışında olan dünyaya bırakıldıkları fikrinden kopuşu simgelemekteydi. Ancak, yirminci yüzyıldan bakıldığında bu öğretinin dikkat çekici düzeyde dinî kesitlere sahip olduğu görülür. Tarihçi Carl Becker'ın ileri sürdüğü gibi:

> On sekizinci yüzyılı, hâlet-i ruhiyesi itibariyle modern olarak düşünmeye alışığız. ... Şüphesiz ki, on sekizinci yüzyıl her şeyden önce akıl çağıydı; şüphesiz ki, *filozoflar*, pratikte olmasa da özde ateist, bilim ve bilimsel yöntem müptelası olan, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, ifade özgürlüğü ve akla gelebilecek diğer değerlerin cesur savunucuları, kötüleri ezmek için hep hazır duran şüpheci bir düşünür grubuydular. ... Ancak, inançlarının temellerini incelediğimizde, *filozofların* Ortaçağ düşüncesine olan borçlarının farkında olmadıklarını ve böylelikle bu düşünceye ihanet ettiklerini görürüz. ... Rasyonalizme ve hümanist hislerine, hokkabazlıktan tiksinmelerine, coşkularına ve muğlâk perspektiflerine, gayretkeş şüpheciliklerine ve cezbedici kinizmlerine, yürekli ve canlı küfürlerine ve son kralı son rahi-

> bin bağırsaklarında asma muhabbetlerine rağmen — bütün bunlara rağmen — *filozofların* eserleri tarihlerimizde daha önce hiç hayal edilmemiş ölçüde Hristiyan felsefesi içeriyordu. (Becker 1963, 28-30)[1]

Klasik öğretinin bir diğer temel özelliği devrimci karakteridir: Klasik dönem düşünürleri farklı ölçülerde olsa da belirli yönlerde gerçekleşecek değişimlere derinden bağlıydılar. Yeni bir insan anlayışı üzerinde temellenen yeni bir devlet örgütlenmesi arayışındaydılar. Bu, her ne kadar klasik öğretinin teolojik bileşenleri açısından çelişkili görünse de, devrimci fikirlerin, yeni toplumsal formasyonlar gibi, geçmişten oldukça fazla unsuru içerdiklerini tahayyül etmek zor değil — "ikna etme"ye çalışan siyasal fikirler, esasen insanları cezbedebilmek için geçmişten unsurlar içermek zorundadırlar. Dolayısıyla, klasik dönem düşünürleri insan aklı için Tanrı'ya başvururken, tüm siyasal ve ekonomik iktidarı Tanrı'nın değil akil insanların eline vermekle ilâhi yasadan keskin bir kopuşa kapı açmışlardır.

Klasik teorinin bu genel özelliklerini ele aldıktan sonra, artık, Hobbes, Locke ve Rousseau'ya dönebiliriz. Klasik öğretinin bu üç temsilcisini her şeyden önce ABD'deki siyasal düşünce üzerindeki etkileri nedeniyle inceliyoruz.

Hobbes'un, ilk olarak 1651'de yayımlanan *Leviathan*'ı (1968) insani siyasal davranışı, bilimsel araştırma açısından devrimci nitelikteki on yedinci yüzyıl kavramlarıolan tümdengelimci mantığa ve hareket yasalarına göre sistematize etmeye yönelik ilk girişimlerden biriydi. Bu nedenle Hobbes'un eseri, yöntemi itibariyle iki açıdan geçmişten bir kopuşu simgeliyordu: İlk olarak, teorisinin temeline — (Machiavelli'nin aksine) devletin işleyişini daha verimli kılmak yerine — bireysel davranışa yönelik bilimsel metodolojiyi yerleştirdi. İkincisi (insanların iştahlarının ya da tutkularının dışsal bir güç vasıtasıyla zaptedilmeleri gerektiğine yönelik Ortaçağ düşüncesinin aksine) insanların iradi eylemlerini belirleyenin iştahları ve isteksizlikleri olduğunu, insanların iştahlarını tatmin etmelerinin ve bununla eşzamanlı olarak en önemli isteksizlik nesnesinden (ölümden) kaçınmak

---

[1] Öyleyse, dinî unsurların, özellikle doğanın ve aklın (dolayısıyla "ortak iyi"nin) ilâhi temellerinin Amerikan siyasal ideolojisinin içinde yer almaları tesadüfi değildir. Tanrı'nın, kapitalist üretim ilişkileri ve Amerikan Devleti'nin arkasında durduğu gerçeği ("Tanrı'nın emriyle yaratılmış tek ulus"; "Tanrı'ya güveniyoruz"; "Tanrı Amerika'yı korusun") ulusal gayeye ve kadere ilâhi bir özellik yükler.

için karşısında her birinin iktidarsız olacağı daimi bir egemen iktidarı kabul etmeleri gerektiğini ileri sürdü.

Hobbes, bireysel iktidarın egemene devredilmesi gerektiği yönündeki argümanını iktidar için biteviye mücadele etmenin bütün toplumlar açısından yıkıcı olacağını ve korkunç bir şekilde ölme ihtimalini artıracağını göstererek savunabilirdi. Makul insanlar, daha fazla tartışmaya gerek duyulmadan, bu yıkımı engellemek için ne kadar iktidar gerekiyorsa o kadarını egemene devretmeleri gerektiğini anlayabilirlerdi. Hobbes, bunun yerine, argümanını savunmak için mantıksal bir soyutlamaya, doğa durumuna başvurdu. Hobbes'un sunuşunda doğa durumu, bireyleri sınırlandıracak ortak bir iktidarın, yasaların ve yasa uygulayıcıların olmadığı hipotetik bir durumdur. Uygar insan bu durumdan çıkmak isteyecektir. Ama aynı zamanda uygar insanın —doğa durumunda— korumak istediği doğal hakları, özellikle, "kendi doğasını, diğer bir ifadeyle Yaşamını sürdürmek için ve dolayısıyla, bu açıdan Yargısını ve Aklını kullanarak en uygun araç olarak gördüğü şeyi yapma Özgürlüğü vardır" (Hobbes 1968, 189). Bu nedenle, doğa durumundaki özgürlüğü korumakla bizâtihi doğa durumunun kendi mantığı içinde ürettiği şiddet ve savaş korkusu arasında bir gerilim vardır. Bu gerilim, bireyin sahip olduğu gücü bir egemene devretmesine yol açar. İnsanlar kendi öz-çıkarları temelinde egemene tamamen bi atetmeyi kabul etmelidirler. Bu egemen (birey ya da bir kurul) tebaaını iktidarsız kılacaktır. Ama Hobbes bu argümanı iki noktadan karşılamıştır: İlk olarak, boyun eğmek iç savaştan (ölümden) daha iyidir. İkinci olarak ise, bunu tebaaına yapmak egemenin çıkarına işlemeyecektir; zira, egemenin gücü tebaaının gücünden kaynaklanır.

Bu devlet kavramsallaştırması birçok açıdan sorunludur: Örneğin, özgürlüğe düşkün bireylerin bütün güçlerini, adil ve hakkaniyetli olacağı ya da en azından en önemli öz-çıkarlarını temsil edeceği umuduyla bir egemene vermeleri neden gereklidir? Macpherson'a göre İngiliz burjuvazisi Hobbes'un devlet modelini hiçbir zaman kabul etmemiştir; zira Hobbes egemenin, ister bir kişi ister bir meclis olsun, haleflerini tayin etme gücüne sahip olması gerektiğini şart koşmuştur (Macpherson, Hobbes 1968 içinde, 54). Bu reddediş bireysel ve grup çıkarları temelinde değerlendirildiğinde oldukça makuldür: Bir hükümet üzerinde kontrol sahibi olmak isteyen hiç kimse, hükümete kendi kendini yenileme gücünün verilmesinden hoşlanmaz.

Ve Hirschman'ın (1977) da belirttiği gibi Hobbes'un toplum sözleşmesi kavramı, tutkulu insanların yol açtıkları sorunları kökünden çözecek şekilde kurulmuş bir devletin oluşturulması amacıyla, çıkarlar vasıtasıyla tutkuların evcilleştirilmesi stratejisine sadece bir kez başvurur. Barış arayışı içerisindeki insanlar kendilerini terbiye etmek için tutkularının denetimini bir egemene vereceklerdir; hiçbiri diğerinin gücünü zorla yok etmesin diye bireysel güçlerinden feragat edeceklerdir. Fakat Hobbes'un çağcıllarının çoğu ve hiç şüphesiz ki onun izinden gidenler, günbegün devam edecek bir karşı stratejinin gerektiğini düşündüler ve bu çözümü benimsemediler. Sonunda şöyle bir formülasyon ortaya çıktı ve zamanla gelişti: Bu formülasyonun merkezinde malların serbest piyasada mübadelesi yatmaktadır; böylelikle, insanların tutkuları, ekonomik çıkarlarının maksimizasyonu vasıtasıyla — diğer bir ifadeyle, şiddetin, piyasanın barışçıl ortamında ekonomik kazanç peşinde koşmakla ilgili bir şey diye yüceltilmesiyle — dizginlenecektir Fiziksel güç, bu piyasanın medenileştirici gücüyle bertaraf edilecektir. Hobbes'un teorisi böyle bir piyasayla tutarsızlık arzetmez (Macpherson, Hobbes 1968 içinde, 48-51); ancak, çıkarlarla tutkuları karşı karşıya getirmek için, diğer bir ifadeyle, toplumsal denetim için tamamen bu piyasaya dayandığı da söylenemez.

Toplumu anlamak açısından yepyeni bir yöntem geliştiren Hobbes'un aksine, Leviathan'dan kırk yıl sonra ve İngiltere'deki iç savaş yıllarının ayrı evresinin ve feodal yapılara ve siyasete karşı güçlü bir unsur olarak burjuvazinin ortaya çıkışının akabinde yazan John Locke (1692), bir görüşe göre, "özgün bir düşünür değildi ... daha ziyade on yedinci yüzyıldaki bilimsel bulguları Hristiyan geleneğiyle uyumlaştırmaya çalışan ... bir sentezci ya da popülerleştiriciydi" (Kirk, Locke [1692] 1955 içinde, v.). Hobbes gibi Locke'a göre de, insanların başlangıçtaki siyasal koşulları dikkat çekici ölçüde ilkel bir "doğa durumu"ydu; bu durum, insanların doğa yasalarının sunduğu bütün haklara ve ayrıcalıklara [mülkiyet hakkı temelinde] eşit bir şekilde sahip oldukları mükemmel bir bireysel özgürlük durumuydu — insanların sadece hak iddiasında bulundukları ve mülklerini korudukları değil, aynı zamanda doğa yasalarının hem yargıcı hem de uygulayıcısı oldukları bir durum. Ama bu doğa durumu bozulup savaş durumuna dönüşebilir, bir kişi bir diğerini mutlak iktidarı altına alabilirdi.

> Aklın doğrultusunda ve aralarında [çıkabilecek uyuşmazlıklarda] hükme varma otoritesi olan ortak bir üstün yokluğunda birlikte yaşayan insanlar

> tam anlamıyla doğa durumudur. Ama dünyada, yardım almak için başvurulacak bir üstün yokluğunda bir başkasının şahsı üzerinde uygulanan güç, ya da tanımlanmış bir güç tasarımı savaş durumudur; böylesi bir üst merciinin yokluğu, kişiye, aynı toplumda yaşasa ve kendi gibi tebaa olsa dahi bir saldırgan karşısında savaş hakkını tanır. (Locke 1955, 14)

Locke (Hobbes'la hemfikir olmaya devam ederek) insanların savaş durumu karşısında kendilerini savunmak için aralarındaki güç ilişkilerini yöneten bir yasalar bütünü altında siyasal toplumda biraraya gelmeyi kabul ettiklerini ileri sürer. Bu siyasal toplumda, insanlar mülklerini koruma hakkını topluluğa (devlete) devrederler:

> Ama üyelerin her birinin korunmak için topluluğun belirlediği yasalara başvurabileceği, her koşulda doğa durumundaki güçlerinden vazgeçtiği ve bu güçleri topluluğa devretmiş olduğu hiçbir siyasal toplum, mülkü koruyabilecek ve toplumun bütün üyelerinin suçlarını cezalandıracak güce sahip olmadan varlığını sürdüremez.... Bu nedenle, nerede herhangi bir sayıda kişi diğer herkesi doğa yasasını uygulama gücünden azad etmek ve bu gücü kamuya devretmek üzere tek bir toplumda birleşirse, işte tam da orada, sadece orada siyasal bir toplum, ya da sivil toplum vardır. (Locke 1955, 61-63)

Buna rağmen Locke, egemenin doğası konusunda Hobbes'tan tamamen ayrılır: Siyasal toplumun bu tanımında, *mutlak* monarşi sivil yönetimle uyuşmaz. Monarkın kendinden başka başvurabileceği bir otorite yoktur ve bu, sivil toplum için değil, doğa durumu için geçerlidir. Locke, kabul edilebilir yönetim biçimleri arasına mutlak monarşiyi katmaz. İnsanlar, belirli bir dönemde tek bir "iyi ve mükemmel adama ... bir nev'i doğal otorite"ye güçlerini devretmeyi istemiş olabilirler; ancak, halefinin mülklerinin güvenliğini aynı şekilde sağlayamayacağının farkına vardıklarında iktidarın "kolektif kurumlar"a verilmesi gerektiğinde ısrar ettiler (Locke 1955, 67-68).

Locke'un siyasal toplumu devletin biçimi hakkında pek bir şey anlatmaz. Daha ziyade, devletin temelinde yatan ilke olan bireysel hakları tanımlar. Ve bu hakların kimde olduğu konusunda oldukça açıktır. Locke için önemli olan bireylerin "doğa" kaynaklı güçlerini bir başkasına —yasa koyucu bir güce, her bir bireyin mülkünü ve kendisini güvende kılacak yasaları yapacak ve uygulayacak bir grup insana ya da tek bir insana devretmeleridir. Fakat bu ulusal siyasal iktidar, hâlâ sivil toplumu oluşturan kişilerde—bu iktidarı, kendilerini yönetmeleri için diğerlerine vekaleten

verenlerde—bulunur. Bu "diğer"leri ister monarşi ister seçilmiş bir yasama organı olsun, sivil toplumun her bir üyesini eşit şekilde yönettikleri ve koruyuculuk işlevlerini yerine getirdikleri müddetçe iktidar onlarda kalır.

> Siyasal iktidar, her insanın doğa durumunda sahip olduğu gücü toplum ve oradan doğru toplumun, herkesin iyisi ve mülklerinin korunması amacıyla kullanılacağına duyduğu açık ya da örtük güvenle toplum tarafından belirlenen yöneticilere devretmesiyle ortaya çıkar. Şimdi, her insanın doğa durumunda sahip olduğu ve toplumun onu koruyabildiği bütün durumlarda topluma aktardığı bu iktidar insanın kendi mülkünü en iyi bildiği yoldan ve doğanın izin verdiği ölçüde muhafaza etmek ve aklı doğrultusunda kendisinin ve tüm insanlığın devamını sağlamak açısından en gerekli araçları kullanmasıdır. Öyle ki, doğa durumunda herkesin elinde yken bu iktidarın amacı ve haddi toplumdaki herkesin —diğer bir ifadeyle, tüm insanlığın— korunmasıyken yasa koyucuların eline geçtiğinde söz konusu toplumun üyelerinin yaşamlarının, özgürlüklerinin ve mallarının korunması dışında bir amacı ya da haddi olamaz. Dolayısıyla bu güç, üyelerin, elden geldiğince korunması gereken yaşamları ve varlıkları üzerinde mutlak, keyfî bir güç olamaz. Daha ziyade, yasa yapacak ve bu yasalara, ancak ve ancak toplumun makul ve sağlıklı üyelerini tehdit edebilecek derecede yozlaşmış olanları bütünden ayıracak cezalar ekleyecek bir güçtür —bunun dışında bir katılık yasal olamaz. Ve bu gücün tek kaynağı topluluğu oluşturanların taahhüt ve anlaşmaları ve karşılıklı rızalarıdır. (Locke 1955, 126-127)

Macpherson'ın (1977) belirttiği gibi Locke'un argümanı, bugün anladığımız anlamda demokrasinin savunusu değildir; daha ziyade, sınıfsız bir toplumda *bireysel hakların* savunulmasıdır. Ancak Locke, sınıfsızlığı *kurgular,* bunu yaparken de mülk sahibi olmayan herkesi (örneğin bütün kadınları ve ücretli işçileri) dışlar. Locke'a göre siyasal haklara sahip olan bireylerin tümü —nispeten homojen bir grup olan— mülk sahipleridir. Devletin iktidarı (yasama ve yürütme erki) bu bireysel mülk sahipleri tarafından hem kendilerini hem de mülklerinin korunması için *verilir.* Devlet kendisine verilen yetkiyi kullanamadığı takdirde sivil toplumun üyeleri bu devleti lağvetme erkine sahiptirler. Yasama ve yürütme organları, mülk sahibi olmakla birey olarak tanımlanan ve asıl gücü elinde bulunduran sivil toplumun bireylerinin iradelerini yansıttıkları müddetçe iktidar sahibidirler.

Rousseau'nun Locke'dan en fazla ayrıldığı nokta sivil toplum kavramıdır. Locke'a göre sivil toplum insanlara kendi kendilerini düzene sokmak için olanak tanıyan yeni bir araçtır —Locke mevcut monarşileri, insan

ların kendilerini akılları ve mükemmelliyetlerine bağlı olarak nasıl yönetmeleri *gerektiği* konusundaki kurgusuna uymadıkları için sivil toplum olarak görmez. Locke, doğa durumunun savaşa ve çekişmeye doğru bozulduğunu ve insanların doğal olarak edindikleri mülklerini doğa durumunda (her birey yasaları kendine göre uygulayabileceği için) ihtimal dahilinde olan savaştan korumak amacıyla doğal olarak adil ve eşit bir toplum kurduklarını ileri sürmekteydi. Bu durumda, sivil toplumun aklının ve mükemmelliyetinin doğa durumunun kaosu ve eşitsizliği karşısında konumlandırıldığını görüyoruz.

Rousseau için, bunun aksine ve dönemin diğer toplum sözleşmesi teorilerine zıt bir şekilde, sivil toplum insanların halihazırda toplum içinde olma hallerinin tarifidir; ideal ya da hipotetik bir kurgu ya da gerçeklik değildir. Dolayısıyla Rousseau, doğa ve sivil toplum arasındaki ikiliği Locke'un yaptığına tam ters yönde kurmuştur: Rousseau doğadaki insanın ahlâkın ve kötülüğün bilgisine sahip olmadığını düşünmekteydi; insanı yozlaştıran doğa değil mülk sahipliğidir ve bizâtihi sivil toplumun kurulmasıdır. Yoz olan sivil toplumdur ve doğa insan öncesi bir idealdir.

Bu farklılıklar göz önüne alındığında Rousseau ve Locke'un sivil toplumun ve bu toplumun temel bileşenlerinin —özellikle mülkiyet ve piyasanın— *oluşum* sürecine de farklı yaklaşmış olmaları şaşırtıcı değildir. İlk olarak, Locke'a göre, malvarlığı adil ve eşit bir sivil toplumun temelini oluşturur. Rousseau ise malvarlığının kötülüğün ve eşitsizliğin kaynağı olduğunu ileri sürmüştür:

> Belirli bir toprak parçasını çitle çevirdikten sonra *bu benimdir* demeyi aklına koyan ve çevresinde kendisine inanacak düzeyde budala olan insanların bulunduğu ilk insan sivil toplumun kurucusudur. Kazıkları çözerek ya da hendekleri doldurarak, bu sahtekârı dinlerken bilin ki, dünyanın nimetleri üzerinde hepimizin eşit hakka sahip olduğumuzu ve dünyanın kimsenin malı olmadığını unuttuğunuzda mahvolursunuz diye haykıracak bir kişi olsaydı insanlık ne kadar çok savaştan, ne kadar çok cinayetten, ne kadar çok talihsizlik ve dehşetten kurtulurdu! (Rousseau 1967, 211-212)

İkinci olarak Locke, insanların sivil toplumu, doğa durumunun koşullarından korunmak için oluşturduklarını ileri sürmüştür. İnsanlar mülkleri ve yaşamlarını kolektif olarak korumak amacıyla doğa durumundaki doğal özgürlüklerden vazgeçmişlerdir. Sivil toplum, insanlar arasındaki ilişkileri mükemmelleştirme yönünde atılmış bir adımdı —insan rasyonalite-

sinin ve ilerlemeye yönelik arzunun ürünüydü. Öte yandan, Rousseau'ya göre sivil toplum insanın *açgözlülüğünün* bir ürünüdür:

> [T]ek bir insan için iki kişiye yeten kaynaklara sahip olmanın bir avantaj olarak görüldüğü andan itibaren eşitlik ortadan kalktı; mülkiyet ortaya çıktı; emek zorunlu hale geldi ve sınırsız ormanlar insan teriyle sulanması gereken ve üzerlerinde köleliğin ve sefaletin türediği ve hasatlarla büyüdüğü güleç tarlalara dönüştü. (Rousseau 1967, 220)

Dahası, Locke'un hakları ve yükümlülükleri hakkında tam bilgiye sahip eşit tarafların bir araya gelmek konusunda anlaşması olarak formüle ettiği sivil toplum kurgusunun aksine, Rousseau sivil toplumu zorunlu olarak kitlelerin çıkarı için kurulmayan daha zengin ve güçlü olanların kendi çıkarları için kurdukları bir toplum olarak tanımlar. Eşitsiz bir toplumda, zenginler düzenin korunmasını, güçlerine el koymaya yönelik girişimleri denetlemeyi ve yoksulların sömürülmesini meşrulaştırmayı gerekli görmüşlerdir. Bu nedenle, sivil toplumu tasarlayanlar zenginlerdi; sivil toplumu kendi çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlamışlardı:

> Zorunluluğun baskısı altındaki zenginler, en sonunda, insan zihnine giren en derin projeyi tasarladılar: Kendisine saldıran güçleri işe koşacaktı, düşmanlarından müttefikler yaratacaktı; onlara başka ilkeler aşılayacak ve kendi hak iddialarına yarayacak başka kurumları benimsemelerini sağlayacaktı; zira, doğa yasaları bu iddiaların lehine işlemiyordu. "Zayıf olan ezilmesin diye, hırslı olanı sınırlandırmak ve herkesin sahip olduklarını elinde tutmasını sağlamak için birleşelim..." dedi.... Hepsi, özgürlüklerini güvence altına aldıklarını düşünerek boyunlarını boyunduruğa mutlulukla uzattılar. Zira, her ne kadar siyasal bir oluşumun avantajlarını görebilecek düzeyde akla sahip olsalar da tehlikelerini önceden farkedebilecek deneyime sahip değillerdi. Suistimali önceden görebilecek niteliklere sahip olanlar tam da bundan çıkar sağlama beklentisi içerisinde olanlardı. (Rousseau 1967, 227-228)

Rousseau bu nedenle yaşadığı dönemdeki devletin, zenginlerin egemen sınıf olarak konumlarını güvence altına almak için yarattıkları, herkese faydası olduğu iddiasıyla tanımlanan, ancak eşitsizliği devam ettirmeye yönelik olarak tasarlanmış bir devlet olduğunu düşünüyordu. Rousseau toplumsal eşitsizliği siyasal eşitsizlikten ayırmanın imkânsız olduğunu ileri sürdü. Ama aynı zamanda, insanların özgür ve eşit olmak *istediklerine* cehaletlerinin yaşadıkları sivil toplumu kabul etmelerine neden olduğuna— inanıyordu. Buradan hareketle, Rousseau bu özgürlüğü ve eşitliği

temin edecek bir devleti tasarlayabildi. *Toplum Sözleşmesi*'nde ([1762] 1978) tarif ettiği devlet de buydu.

Bu toplum sözleşmesinin temelinde ne yatar? Bu noktada Rousseau ve Locke çok daha benzeşirler; zira her ikisi de ideallerden bahsetmektedir. Locke gibi, Rousseau için de devletin iktidarı özgürlüklerini devlete devreden halka dayanır; devlet *genel irade*dir:

> Toplum sözleşmesinin özüne ait olmayan her şey bir yana bırakıldığında sözleşmenin aşağıdaki unsurlardan ibaret olduğu görülür. *Her birimiz, genel iradenin yüksek buyruğuyla ve her bir üyenin bütünün ayrışmaz bir parçası olduğu bir yapı içerisinde kendimizi ve bütün gücümüzü paylaşırız.* (Rousseau 1978, 53)
>
> Toplum sözleşmesiyle elimizden alınan doğal özgürlüğümüz ve istek duyduğumuz her şeyi kendimizin kılmaya yönelik sınırsız hakkımızdır; kazandığımız ise sivil özgürlük ve sahip olduğumuz her şey üzerinde mülkiyet hakkıdır. (Rousseau 1978, 56)

Bu toplum sözleşmesi uyarınca, devlet bütün yurttaşlara eşit muamelede bulunur. Zira, devlet olmakla genel iradenin emrinde hareket etmektedir:

> [G]enel irade den çıkan her özgün eylem sonucunda ortaya çıkan yükümlülükler ya da fırsatlar açısından yurttaşlar eşittir....Teba a sadece bu tür anlaşmalara bağlı kılındıkları müddetçe hiç kimseye itaat etmezler. Egemenin ve yurttaşların haklarının menzilini sormak yurttaşlann birbirleriyle, her bir yurttaşın bütün yurttaşlarla ve bütün yurttaşların her bir yurttaşla bağlantılarının menzilini sormaktır. (Rousseau 1978, 63)

Öyleyse, Locke'un devlet iktidarını yurttaşlarda ve sadece yurttaşlarda temellendirmesi gibi burada da devletin genel irade olduğunu görüyoruz. Her iki düşünür de genel irade halka eşit muamelede bulunurken yurttaşların hepsinin eşit olmadıkları konusunda hemfikirdirler: Hukuk, yurttaşlara bir bütün olarak, eylemlere ise soyutlama düzeyinde yaklaşır (hiçbir zaman birey olarak insan ve tikel bir eylem olarak değerlendirmez). Ancak her zaman için, devlet tarafından soyutlama düzeyinde tanımlanan sınıflara ayrılmış yurttaşlar —diğer bir ifadeyle, yurttaşların hukuksal sınıflandırması— söz konusu olabilir. Ama bu tanım bu sınıflarda yer alan insanları somut olarak göstermez (Rousseau 1978, 66). Bu duruşun anlamı açıktır: Yurttaşlar, toplumsal sınıflara —bireylerin doğuştan ya da mülkiyete bağlı olarak yerleştirildikleri sınıflara— değil, sınıflara ayrılabilirler.

Rousseau, açgözlülüğün söz konusu toplum sözleşmesine yönelik zararlarını sıraladığı için devletin (genel iradenin) ifadelendirilebileceği ve sürdürülebileceği koşulları Locke'tan daha uzun boylu tartışmıştır. Mülkiyetin "en kutsal yurttaş hakkı ve bazı açılardan bizâtihi özgürlükten daha önemli" olduğunu savunurken (Rousseau 1978, 224-225) zenginliğin ve yoksulluğun aşırıya kaçmasını önlemek için mülkiyet haklarını sınırlandırmak gerektiğinde ısrar etmiştir:

> [E]şitlik sözcüğü, güç ve zenginlik ölçüsünün tam anlamıyla aynı olması gerektiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Daha ziyade, güç, şiddetin bütünsel kullanımını sağlamamalı ve sadece statü ve yasalar gereğince uygulanmalıdır. Zenginlik konusunda ise, hiçbir yurttaş bir diğerini satın alabilecek kadar varlıklı olmamalı ve aynı şekilde, hiç kimse kendini satmaya mahkûm olacak düzeyde yoksul olmamalıdır. (Rousseau 1978, 75)

Öte yandan, Rousseau laissez faire savunucusu da değildi. Devletin belirli bir eşitlik düzeyini sağlamak için müdahale etmesi gerektiğini düşünüyordu. Rousseau'ya göre, "devletin istikrarlı olmasını istiyorsan ... uçları birbirine olabildiğince yakınlaştır: Ne karun gibi zenginleri ne de dilencileri hoşgör. Doğal olarak birbirinden ayrılamayan bu iki hal ortak iyi açısından eşit derecede zararlıdır" (1978, 75n). Bu sözler, doğrudan, Rousseau'nun genel iradenin devlet olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Zira, insanlar birbirine karşıt çıkarları temsil eden sınıflara ayrılırlarsa bir bütün olarak toplumun iyisinden ziyade söz konusu karşıt çıkarlar tarafından yönlendirilirler. Ve bu çıkarlarla yönlendirildikleri takdirde genel iradenin bütün tarafından kabuledilebilirliği ortadan kalkar. Bunu, çatışma takip eder (Macpherson 1977, 17). Bu nedenle, devlet müdahalesi devleti korumak için gereklidir.

Rousseau, *Ekonomi Politik Üzerine Söylevler*'de [Türkçe'ye *Ekonomi Politik* olarak çevrilmiştir (ç.n.)] ([1755] 1978), bu müdahalenin doğasını izah eder. İdareci ve yasa koyucuların yolsuzluk yapmaya özenmemeleri için yönetim onlara yeterli geliri sağlamalıdır. Yanı sıra,

> yönetimin en önemli görevlerinden biri varsıllık açısından aşırı eşitsizliği önlemektir. Bunu hazinesi olanlardan hazinelerini almak vasıtasıyla değil bu hazineleri biriktirme araçlarını herkesten sakınarak; yoksullar için evler inşa ederek değil yurttaşların yoksullaşmasını engelleyerek gerçekleştirecektir.

Bu ise, nüfusun devlet tarafından eğitilmesiyle mümkün olacaktır.

> Ve tek başına her bir kişinin aklının bu kişinin görevlerinin biricik hakemi olmasına nasıl izin verilmiyorsa, çocukların eğitimini babaların ilmine ve önyargılarına teslim etmek de hiç uygun değildir. ... Bu nedenle egemenin kurduğu yönetim ve yasa koyucuların belirlediği kurallar altında kamu eğitimi halkın yönetiminin ya da meşru yönetimin temel şartlarından biridir. Çocuklar eşitlik ortamında ve birlikte yetiştirilirlerse, onlara devletin yasaları ve genel iradenin şartları telkin edilirse, her şeyden önce bu yasalara ve şartlara saygı duymayı öğrenirlerse, çevrelerinde onları besleyen şefkatli anneyi, anne sevgisini, anneden aldıkları paha biçilmez faydaları ve bunların karşılığında yüklendikleri borçlarını sürekli olarak hatırlamalarını sağlayan örnekler ve nesneler bulunursa, birbirlerini kardeş sevgisiyle sevmeyi, toplumun istedikleri dışında kalan hiçbir şeyi istememeyi, sofistlerin nafile, boş lafları yerine erkeklerin ve yurttaşların eylemlerini koymayı ve nihayetinde bunca uzun zamandır çocukları oldukları vatanın babaları olmayı öğrenecekleri şüphe götürmez. (Rousseau 1978, 223)

Rousseau, kendisinden önce Locke ve kendisinden sonra Jefferson'a benzer şekilde genel iradenin yaşatılabileceği toplum sözleşmesinin küçük mülk sahiplerinden oluşan bir toplumda başarılı olabileceğini ileri sürmüştür. Rousseau'nun argümanında bunun anlamı, devletin eşitsizliğin ortaya çıkmasını engellemek için etkin müdahalede bulunması demektir.

Rousseau, Locke'a kıyasla, toplum sözleşmesinin tuzaklarının çok daha fazla farkındaydı. Devletin, meşru, işleyen bir toplum sözleşmesinin olması açısından zorunlu olan eşitliğin korunması için faaliyet göstermesi gerekiyorsa sistemin —hem kamusal hem de özel alanlar itibariyle— sınıf temelli, kargaşayla malûl bir topluma dönüşmesi nasıl engellenebilirdi? Rousseau, dengenin sağlanabilmesi ve toplumsal çıkarın bireysel çıkara üstün gelmesi için, nihâi olarak, eğitime ve insanların sahip oldukları rasyonaliteye ve iyi niyete güveniyordu. İnsanlar daha fazla farkına vardıkça ve bilgilendikçe özgür olmayı —genel iradeye ve genel iradenin egemenliğine bağlanmayı— *seçecekler* ve aşırı ölçüde zenginliğin ya da yoksulluğun olmamasını garanti altına alacaklardı. Rousseau'ya göre bunu yapmadıkları takdirde, tiranlık hâkim olacaktı.

Liberal Öğreti

"Klasik" öğretiyi "liberal" öğretiden ayırmak zordur. Zira, bu terimler keyfi olarak kullanılabilir. Kırılma noktasını belirlerken Adam Smith'i temel aldım. Bunu kronolojik bir sıralamaya dayandığım için yapmadım

(Smith Rousseau'yla aynı dönemlerde yaşadı). Bunun nedeni, daha ziyade, şudur: Hirschman'ın ifadesiyle, Smith,

> bireyin öz-çıkarı peşinde hiçbir kısıtlama olmadan koşması için güçlü bir ekonomik gerekçe sunmuştur. Oysa daha önceki düşünürler ... öz-çıkar peşinde koşmanın siyasal sonuçları üzerinde durmuşlardır. (Hirschman 1977, 100).

Yeni teori bireyi analizin odağında tutmaya ve bireysel davranışı temel almaya devam ederken toplumsal ilişkilere yönelik klasik yaklaşımda birkaç önemli ve oldukça etkili değişikliğe yol açmıştır.

İlk olarak, Smith, insanları harekete geçirenin sadece içerisinde bulundukları koşulları iyileştirme arzusu olduğunu ve çoğunluk açısından bu koşulları sağlamanın aracının servetlerini (maddi kazançlarını) artırmak olduğunu ileri sürmüştür (Smith [1776] 1937, C. III, 4. Bölüm). Smith, kendinden önceki ekonomi politik düşüncesinde kurgulanan, insani varoluşun farklı arzuları ya da amaçları arasındaki rekabeti, diğer bütün güdüleri ekonomik olanın içerisine yerleştirerek, ortadan kaldırır. Hirschman'ın ileri sürdüğü gibi, Smith bunu, insanın bedenselihtiyaçlarısınırlı olduğu için başat ekonomik itkinin ihtişam, diğer insanları yönetme vb. peşinde koşmak olduğunu göstererek yapar. Ekonomik üstünlüğün arkasında yatan güdü "artık özerk değildir; aksine umursanma arzusunun tek aracı haline gelir" (Hirschman 1977, 109).

> Açgözlülük ve hırsın, zenginlik, güç ve azmin amacı nedir? Farklı düzeylerdeki insanların hepsinde görebileceğimiz öykünmenin kaynağı nedir ve içerisinde bulunduğumuz koşulları iyileştirmek olarak tanımladığımız, yaşamın o yüce amacıyla ilgili olarak niyet ettiğimiz üstünlükler nelerdir? Farkedilmek, ilgilenilmek, sempatiyle, tatlılıkla ve takdirle dikkate alınmak bundan edinmeye niyetlenebileceğimiz üstünlüklerdir. Bizi ilgilendiren kolaylık ya da keyif değil, nadir olandır. (Smith, Hirschman 1977 içinde, 108)

İkinci olarak, Smith insanların farklı güdülerinin ekonomik kazanç yönünde tek bir arzuya dönüştüğünü ileri sürmekle yetinmez. Buna kendi (ekonomik) çıkarı doğrultusunda hareket eden her bireyin, bireyler topluluğu söz konusu olduğunda, kolektif refahı artıracağı aksiyomunu da ekler. Bu ise Lockecu modelin devamını sağlar. Ancak, bunu yaparken toplumsal refahın sağlanmasında birincil önemi ve sorumluluğu piyasanın özgür ve dizginsiz işleyişine verir. Düzeni ve iyi yönetimi sağlayan ticaret

ve imalâttır (Smith 1937, 385); dahası, serbest piyasa, insani koşulları iyileştirmek açısından öylesine güçlü bir etmendir ki, kötü yasaların ve "müdahaleci" yönetimin bile üstesinden gelebilir.

> Her bireyin, kendi koşullarını iyileştirmeye yönelik doğal çabasının özgürce ve güven içinde fiiliyata dökülmesi öylesine güçlü bir ilkedir ki, tek başına ve hiçbir yardım olmadan toplumu zenginliğe ve bolluğa taşımanın ötesinde insan yasalarının ahmaklıklarının sıklıkla bu çabaya ayak bağı olmalarında etkili yüzlerce saçma engelin üstesinden de gelebilir. Bu engeller, az ya da çok, özgürlüğün ayaklar altına alınmasına ya da güvenliğin ortadan kalkmasına yol açsa da böyledir. (Smith 1937, 508)

Üçüncü olarak, Smith, bireysel eylem vasıtasıyla kolektif refaha ulaşmanın, ekonomik kazanca yönelik bireysel motivasyonun niyet edilmemiş sonucu olduğunu vurgulamıştır. Kişisel zenginleşme için uğraşan bireyler, çabalarının daha iyi bir topluma yol açacaklarının farkında olmak zorunda değillerdir. Kolektif refah, başlangıçta arzu edilmeyen açgözlülük olarak görülebilen (ve hiç şüphesiz ki, Smith'in seleflerinin böyle kabul ettikleri) insani özelliğin niyet edilmemiş sonucuydu. Smith'in teorisi hem insani tutkuların her şeyi öteleyen maddi kazanca tâbi olduklarını hem de bu güdünün en fazla sayıda insan için en fazla iyiye yol açmakla aslında arzu edilebilir olduğunu göstermiştir.

Bu anlamda Smith, daha önceden Rousseau'nun işaret ettiği ve Bernard Mandeville'in *Fable of the Bees*'de [*Arılar Meseli*] dikkat çektiği sorunu "çözmüş" gibi görünür: Yukarıda gördüğümüz gibi Rousseau rekabet ve ticaret, mübadele ve kişisel çıkar üzerinde temellenen sivil toplumun, bir toplum sözleşmesinin dengeleyici gücü olmadıkça (diğer bir deyişle, bu rekabeti ve ticareti düzenleyen ya da en azından rekabetin yoz sonuçlarını kontrol eden bir devlet olmadıkça), kaçınılmaz olarak, toplumun yozlaşmasına yol açacağına inanıyordu. Mandeville ise, her bireyin kendi bencilce tutkularının peşinde koşmasına rağmen nihâi sonucun ulusal zenginlik ve toplumun bir bütün olarak refahı olduğu yönündeki paradoksa dikkat çekiyordu. Smith, Mandeville'in, "görünmez el" kavramını öngören argümanını aldı; ancak, bu argümanda bir hata olduğunu ileri sürdü: Smith'e göre, her tutku, özellikle edinme tutkusu (açgözlülük) kaçınılmaz olarak kötücül değildi.[2] Bu tutkular kaçınılmaz olarak kötücül olmadıkları için bireysel çabalarla tatmin edilmelerinin kamusal faydaya yol açmaya a-

---

[2] Bu konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Colletti (1972, 208-216).

cağını düşünmeleri için bir neden yoktu. Buna rağmen, Smith (bu görüşünü ileri sürdüğü *The Theory of Moral Sentiments*'da [*Ahlâki Duygular Teorisi*]), *birbirleriyle rekabet içinde* maddi kazanç peşinde koşan bireylerin ahlâksızlıkla nitelendirilemeyeceğini, zira, bunun başkalarına zarar vermediğine dair savını ne kanıtlar ne de bu konuda ikna edici bir argüman geliştirir.

> Kolektif bir topluluğun olduğu her yerde ... bireysel çıkarlar ve tutkular herhangi birine zarar vermek bir yana, başkalarının faydasına dönüştürülebilir. Ama bu çıkarlar ve tutkular, bu topluluk varlığını sonlandırdığında ve rekabete gemen kılındığında kaçınılmaz olarak başka bir şeye dönüşürler. Kişisel çıkarın sesi her bir örnekte yüksektir; ama Rousseau'nun da dikkat çektiği gibi *"aynı şeyleri söylemez"*. Bir örnekte kişisel çıkar, diğerlerinin çıkarlarıyla dayanışma ve homojenlik, *ortak çıkarın* aslında sadece *bir* boyutunu ya da detayını oluştururken, böyle bir topluluğun olmadığı diğer örnekte, diğerlerinin çıkarlarıyla çarpışan ve ancak onlara zarar vererek gerçekleştirilebilen bir çıkardır: Ancak ahlâksızlık ve zarar verme olarak işlediği takdirde gerçekleştirilebilir (Colletti 1972, 211).

Dolayısıyla Mandeville'in negatif etmenlerin pozitif sonuç üretmesi paradoksuna Smith'in bulduğu çözüm, paradoksu ortadan kaldırmaktır. Bunu, pozitif sonucun, *kendi içlerinde zaten pozitif olan* kısmi etmenlerin toplamından ortaya çıktığını ileri sürerek yapar.

Bu üç bileşenden yola çıkıldığında, Smith'e göre devletin rolünün, başat toplumsal dinamiğe —serbest piyasanın "görünmez eli"ne— en iyi ihtimalle dışsal olduğu söylenebilir. Bu dinamiğe müdahale edilmemesi gerekir; yanı sıra kolektif maddi kazancı (ve bu nedenle toplumun bütünsel olarak daha iyiye gitmesini) sağlamaya yönelik değiştirilemez kapasitesi nedeniyle, bu dinamiğin engellenmesi için muazzam ölçüde "ahmak" olmak gerekir.

> Bu görüşe göre ... siyaset 'insanların ahmaklığıdır'. Kandid'in bahçesi gibi, ahmaklık makul ölçülerdeki geniş ve esnek sınırları aşmadığı müddetçe ekonomik ilerleme başarıyla sağlanabilir. Öyle görünüyor ki, Smith minimum düzeyde işleve sahip bir devletten ziyade ahmaklık kapasitesi belirli bir üst sınıra sahip bir devleti savunmaktadır. (Hirschman 1977, 104)

Smith'in yaklaşımının bu şekilde okunması genel olarak doğrudur. *The Wealth of Nations*'dan (*Milletlerin Zenginliği*) yaklaşık yirmi yıl önce yayınlanan *The Theory of Moral Sentiments*'da ([1759] 1976), Smith toplumun temelinde insanların topluma ve işaret ettiği düzene olan sevgilerinin yattı

ğını savunur. Ama daha da önemlisi, Smith'e göre bu toplumu (ve toplum düzenini) olanaklı kılan, insan davranışlarına hükmeden ahlâki duygulanın genelde bireyler arası olumlu etkileşimlere yol açmalarıdır. Maddi kazanç peşinde koşmaya dair yukarıdaki tartışmanın daha geniş anlamı budur: Smith, insani duygulanın konfigürasyonunu "genel irade"nin doğrudan müdahalesi olmadan da toplumun var olabileceği şekilde ele almıştır. Aslında genel irade, bireyler arasındaki olumlu ilişkilerin niyet edilmemiş sonucudur. Bunu "toplumsal denetim" olarak tanımlamak (Samuels 1966) Smith'in yaklaşımını yanlış okumak demektir. Zira toplumsal denetim, aşkın bir güç ya da erkin dışarıdan denetimi demektir. Smith, denetimin içeriden geldiğini düşünür. Genel davranış kuralları (bunları "bir sorumluluk hissi" olarak adlandırır) her bireyin içinden gelir ve davranışlarını toplumsal bütünle uyumlu kılar.

> Genel kurallara yönelik bu kutsal saygı olmadan yapıp ettiklerine güvenilebilecek kimse yoktur. ... Ama insan toplumunun varlığını devam ettirmesi bu görevlerin hoşgörülebilir ölçüde yerine getirilmesine bağlıdır. İnsanlar bu önemli davranış kurallarına saygı göstermedikleri takdirde insan toplumu hiçliğe doğru çöküşe geçer.
>
> Ahlâki melekelerin ne üzerine kurulu olduğunu varsayarsak sayalım ... bu melekeler bizlere, bu hayatta yapıp ettiklerimizin yönünü belirlemek için verilmişlerdir. Tüm duyularımızı, tutkularımızı ve iştahlarımızı denetlemek için, bütün eylemlerimizin yüce hakemliğini yapmak ve bunların her birinin nasıl tatmin edileceği ya da dizginleneceği konusunda yargıçlık yapmak için tam da içimize yerleştirilmişlerdir. (Smith 1976, Kısım III, 5. Bölüm)

Smith, "ahlâki melekelerimizin emirlerine uygun davranmak"la Tanrısal olana başvuruyor olsa da, bu tür davranışlar ödüllendirilir (Smith 1976, 166): "Çalışkanlığı, basireti ve ihtiyatı cesaretlendirmek için verilebilecek en uygun ödül nedir? Her türlü işte başarılı olmaktır.... Zenginlik ve dışarıdan verilen payeler, bunlara uygun ve edinilmeme riski nadir olan olan ödüllerdir" (a.g.e.). Smith, burada yine ahlâkı kazanca yönelik motivasyonla, hattâ bizâtihi kazançla karıştırıyor ve yine maddi kazanç peşinde koşmanın toplumsal çimento işlevini gören ahlâk olduğuna dair saptamayla karşılaşıyoruz.

Smith'in üretim ve ekonomik gelişmeyle ilgili bu analizinde Marksist üstyapı ve yapı tartışmalarına ait unsurları (bu örnekte görünmez el) ve bir toplumsal yeniden-üretim teorisini görebiliriz. Smith'e göre, kapitalist üre-

time içkin ahlâk (serbest girişim) toplumun çimentosudur. Bireyler genelde ahlâkidirler ve bireysel çıkarları peşinde ahlâki bireyler olarak koşarlar:

> Nadiren de olsa, büyük bir ulusun içerisinde bulunduğu koşullar oldukça fazla sayıda bireyin ahlâksızca davranmasından ya da bazılarının savurganlığından ya da tedbirsizliğinden etkilenebilirken, bu durum, her zaman için diğerlerinin tutumluğuyla ve ahlâklı davranmalarıyla telafi edilir. (Smith 1937, 324)

Bu nedenle, toplumsal yeniden-üretim için esas olan dürüstlük, görev bilinci, ulus aşkı ve diğer insanlara yönelik sempati duygusu, serbest girişimle tanımlanan, rekabetçi bir toplumda yaşayan bireylerin çoğunluğuna içkin özelliklerdir. Bireylerin "doğal haklar"ı üzerine temellenen bu toplumda, toplumsal koşulların niyet edilmeden iyileştirilmesinde ve aynı zamanda niyet edilen toplumsal uyumun sağlanmasında temel aktör bireydir. Smith'in bireyleri doğuştan toplumsal varlıklardır.

Serbest piyasadaki ekonomik faaliyet mümkün olan en iyi toplumun ortaya çıkmasını sağlıyorsa ve Smith, yönetimde bulunanların yozlaşmasını ya da belirli çıkarları kayırmak için ticareti kısıtlamasını refahın maksimizasyonunun karşısındaki en büyük tehlike olarak görüyorsa, neden bir devlet olması gerektiğini savunmuş olabilir?[3] Bizâtihi sivil toplumdan (görünmez el/bireysel ahlâki duygulardan) çıkan toplumsal uyumla yargı ve eğitim alanlarında iktidara sahip bir devletin varlığı arasındaki gerilim Smith'in bütün eserlerinde gözlemlenebilir. Aslında, Smith'e göre, genel ahlâk kuralları insan davranışına içkin bir unsur olmakla bu ahlâka sahip bir karar alıcı tarafından ilân edilen ve yayılan bir amaç olmak arasında salınır. Görünmez el ne kadar görünmezdir? İnsanlık kitlesi ne kadar ahlâklıdır? Öyle görünüyor ki, Smith, argümanını zenginlik peşinde koşan insanların özsel olarak ve niyet etmeden ahlâklı oldukları varsayımına dayandırma eğilimine rağmen, bu meselelere hiçbir zaman bir çözüm getirememiştir. Öte yandan, insanların niyet etmeden ahlâklı olduklarından

---

[3] "Büyük uluslar, hiçbir zaman özel savurganlık ve ahlâksızlıktan dolayı yoksullaşmazlar; oysa bazen kamusal savurganlık ve ahlâksızlık nedeniyle yoksullaşırlar. Ülkelerin çoğunluğunda kamusal gelirin tamamı ya da neredeyse tamamı üretken olmayanlar tarafından kullanılmaktadır. Bu insanlar, barış zamanlarında hiçbir şey üretmeyen ve savaş zamanında, savaş sürerken bile varlıklarının neden olduğu masrafı karşılayabilecek hiçbir şey almayan, üyelerinin sayısı aşırı derecede fazla ve şaşaalı bir saray, büyük bir dinî kurum, büyük filolar ve ordular oluşturan insanlardır" (Smith 1937, 325).

da, hiçbir zaman, tam anlamıyla emin değildir. "[E]ğitim[in] büyük sırrı[nın] kibri doğru hedeflere yöneltmek olduğu"nu ileri sürerken (Smith, Samuels içinde 1966, 67) aslında, bireylerin ahlâki varoluşlarını belirli bir rotaya sokmak için onların üstünde bir gücün varlığına başvurur.

Dahası Smith, devletin varlığını hiç sorgulamamışken "insanlığa fayda sağladığı" müddetçe devlete sadakati en yüksek erdemlerden addetmiştir:

> Sıradan durumlarda, ülkeye duyulan sevginin iki farklı ilkeyi içerdiği söylenebilir. İlki, halihazırda kurulu anayasaya ya da yönetim biçimine uymak ve saygı göstermektir. İkincisi, ülkeyi paylaştığımız vatandaşlarımızın olabildiğince güvenli, saygın ve mutlu durumda olmalarını sağlamayı gönülden arzu etmektir. Yasalara uymaya ve yasa koyuculara itaat etmeye hazır olmayan kişi vatandaş değildir; vatandaşlar toplumunun bütünsel refahını elinden geldiğince artırmak istemeyen kişinin de iyi bir vatandaş olmadığı şüphe götürmez. (Smith 1976, 231)

Smith'e göre, yönetim, "ülkeyi paylaştığımız vatandaşlarımızın güvenli, saygın ve mutlu bir durumda" olmasını sağladığı müddetçe desteklenmelidir. Ancak, bunu yapamadığı zamanlarda her vatandaş eski sistemi desteklemekle yeni bir sistem arayışına girmek konusunda endişeli bir arayışa itilir. Smith bu iki seçenekten hangisinin doğru olduğu ya da devletin mutluluk durumunu temin etmekte başarısız olduğunu kanıtlayan koşullar hakkında herhangi bir yönlendirmede bulunmaz.

Ama daha sonra yazdığı bu eserden yola çıkarak devlete uygun gördüğü rolün, piyasanın "insanlığa sunulan faydalar"ı en rahat şekilde maksimize etmesini temin eden yasal çerçeveyi sağlamak olduğunu çıkarsayabiliriz. Smith'in eserlerini verdiği tarihsel uğrakta, devletin bu açıdan başat hedefi toprak sahipliği hâkimiyeti altında olan, yarı feodal ve merkantilist bir statükodan piyasa ekonomisi yaratmak için yasal süreci kullanmaktı. Şikâyetçi olduğu devlet, "müdahaleci", merkantilist devletti; önerdiği ise serbest piyasaya daha fazla serbestiyet sağlayacak olan yasalar ve devlet politikalarıydı. Hiç şüphesiz ki, bu paradoksal bir boyuta sahipti: Devlet, mevcut merkantilist çerçeveyi yıkmak için müdahale etmek durumundaydı. Bu müdahale yeni yasaların ve bu yasaların uygulanmasının yanı sıra yeni bir ahlâkın yaratılmasını da gerektirmekteydi (Samuels 1966). Samuels'e göre, Smith de dahil olmak üzere, klasik iktisatçılar bu paradoksun farkındaydılar ve bunun devlete yaklaşımlarının önemli bir parçasını oluşturduğunu kabul ediyorlardı. Bu paradoks yasaların genelde haklar,

özelde mülkiyet haklarıyla ilişkisi üzerine olan tartışmalarında görülüyordu.

Smith'in eserlerinin, bugün ABD'deki siyasal düşünce (ve bu nedenle bütün ileri kapitalist toplumlarda devletin rolü üzerine yürütülen tartışmalar) açısından önemi göz ardı edilemez.[4] Amerikalıların yapıyla üstyapı arasındaki ilişkiye —diğer bir ifadeyle, üretimle (görünmez el) toplumu birarada tutan güçler arasındaki ilişkiye— bakışlarını birçok açıdan şekillendiren de Smith'dir. Her bireyin kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşmasının kolektif iyi açısından en iyi formülü kendiliğinden sağladığı yönündeki anlayış hâlâ egemenliğini koruyor. *Bireylerin,* hem zengin olma arayışları hem de tutkularının denetimi itibariyle iktidarın kaynağı oldukları, toplumsal yozlaşmanın özel sektörden ziyade kamu sektöründen kaynaklanma ihtimalinin yüksek olduğu varsayımları ABD'de bugünkü siyaset felsefesinin büyük bir kısmının temelinde yatıyor. Öte yandan, Rousseau'nun ya da Mandeville'in bireylerin ekonomik faaliyetleriyle kamusal iyi arasındaki bağlantıyla ilgili argümanları karşısında Smith'in hiçbir zaman yeterli bir yanıt vermemişolduğu, yukarıdaki tartışmamızdan açıkça görülüyor olsa gerek. Dahası Smith, Locke'un ve Rousseau'nun siyaset teorisinin temeline sınıfsız bir toplumu yerleştirmelerini de ustalıkla es geçer. Locke ve Rousseau burjuva toplumunda uyumun temini için böyle bir sınıfsızlığın —hiçbiri diğerlerini "köleleştirebilecek" (ücretli emek kölelik nosyonuna dahildi) kadar zengin olmayan küçük mal sahipleri üzerine kurulu bir ekonominin— varlığına dayanıyorlardı. Smith, bu kurgunun gereksiz olduğunu ileri sürdü: Uyumun kaynağı insanların maksimum faydasının sağlanmasıydı. Bu ise, ancak bireyler ekonomik çıkarlarını, dizginlenmeden gerçekleştirdikleri takdirde mümkündü. Tek istina en başta birbirlerine bağlanmalarını sağlayan ahlâki duygulardı. Dolayısıyla, Smith'e göre, servetin sınırsız birikimiyle toplumsal uyum arasında bir çelişki yoktu. Her neslin bir sınıf toplumu vardı. Ama böyle bir toplumla en fazla sayıda insan için en iyi olanın gerçekleşmesi arasında bir çatışma yoktu. Smith, ayrıca, sınıfların nesiller boyunca devamı ile bunun kamu refahı açısından taşıdığı içerimler meselesini ve özellikle ahlâk tanımı ve devletin hukuki aygıtlarının denetimi ile kullanımı ve insanların top-

---

[4] Bu bağlamda Marx'ın, Smith'in (ve Mandeville'in) görüşünü materyalist çelişme kuramına –buna göre kapitalizm kendi antitezini (uzlaşmaz karşıtlık içerisindeki sınıfları) yaratır– eklemlediğini bile ileri sürebiliriz.

lumsal işlevleri açısından büyük önem atfettiği erdemlerin tanımı üzerindeki olası etkilerini göz ardı etti.[5]

Smith'in fikirleri, on dokuzuncu yüzyıl faydacı düşüncesine (liberal öğretiye) bir çerçeve sağladı. *The Wealth of Nations*'dan yaklaşık otuz ilâ kırk yıl sonra Jeremy Bentham ve James Mill, yeni bir bağlamda Smith'in fikirlerinin siyasal uzantısını geliştirdiler: İngiltere yüzyılın başında sanayileşmeyle cebelleşmenin yanısıra göz ardı edilemeyecek oranda şiddete sahne olmaktaydı — işçiler fabrika sistemine karşı direniyor ve mülkiyet sahipleri dışındakilere tanınmayan siyasal hakları talep ediyorlardı (Thompson 1963). Bentham ve James Mill bu tarihsel koşullara yanıt vermek zorundaydılar. Bunu yaparken, işçi sınıfının saldırıları karşısında Smith'in serbest piyasa merkezli toplumunu savunuyorlardı. Sınıf çatışmasının başlamasıyla sarsılan bir toplumda liberal devlet nasıl olmalıydı? Bentham ve James Mill, sınırsız mülkiyet ve kapitalist girişim sisteminin güvenliği için burjuva devlete her zamankinden daha fazla gereksinim duyulduğu kanısına vardılar. Macpherson'ın belirttiği gibi,

> toplum, birbirleri üzerinde ve birbirleri aleyhine, biteviye güç peşinde koşan bireylerden oluşur. Böyle bir toplumun dağılmasını engellemek için hem medeni yasa hem de ceza yasasını içeren bir hukuk yapısına ihtiyaç olduğu düşünüldü. Farklı hukuk yapıları gereken düzeni sağlayabilir; ama, hiç şüphesiz ki, Faydacı etik ilkeye göre en iyi yasalar kümesi, diğer bir ifadeyle hakların ve yükümlülüklerin en iyi şekilde dağılımı en fazla sayıda kişinin en fazla mutluluğunu sağlayacak olandı. Bentham, yasaların bu en genel amacının dört alt amaca bölünebileceğini söyledi: "geçimin sağlanması; servetin üretimi; eşitliğin desteklenmesi; güvenliğin temini". (1977, 26-27)

Öte yandan Bentham'a göre, devlet, geçimin sağlanması ya da servetin üretimi için gerekli değildir — bu amaçlara ulaşmayı, açlık korkusu ve biriktirme arzusu vasıtasıyla, bizâtihi kapitalist üretim sağlar. Bentham'ın servet eşitliğiyle ilgili argümanı servetin azalan marjinal faydası üzerine temellenir. Ancak nihayetinde, hukukun (devletin) en önemli işlevi olarak mülkiyetin güvenliğiyle karşı karşıya kalırız. Bu işlevi ne tür bir devlet ye-

---

[5] Smith, kapitalizm ve özellikle işbölümünün "kahramanlık ruhu" ile eğitim ve kişinin kendi çabasıyla yükselme arzusuna yönelik olarak içerdiği tehlikelerin farkındaydı. Smith'e göre, toplumda hep aynı gruplar, nesiller boyunca en basit, en alçaltıcı işlerde çalıştıklarında bu tehlike daha da artacaktı (bkz. Hirschman 1977, 105-107).

rine getirir? Bentham'a (ve Mill'e) göre devlet serbest piyasa mekanizmasını beslemeli ve vatandaşları yozlaşmış ve açgözlü olan hükümetten korumalıdır–esasen bu, Smith'in başlangıçtaki argümanıdır. Bu ikincisi açısından seçimler ve basın özgürlüğü azami önemi haizdir. Zira, ancak seçmenlerin hükümettekileri değiştirebildikleri koşullarda, yönetilenler kendilerini hükümetten koruyabilirler.

Öyleyse klasik devlet teorisinde olduğu gibi burada da iktidarın hâlâ seçmenlerde —vatandaşlarda— olduğu olduğu varsayılıyordu. Aradaki fark, bütün vatandaşların siyasal iktidar açısından eşit olmadıkları ve *eşit olmamaları gerektiği* argümanı üzerinden gelişmiştir. Hükümetin seçmen kitlesine karşı hareket etmesini önlemenin tek yolu yetkililerin, kendileri dışında, halkın çoğunluğu tarafından sıklıkla yerlerinden edilmelerini sağlamaktı. Macpherson'a göre bu demokrasinin "korumacı örneği"ydi. Bu örnekte, demokrasinin amacı toplumun üyelerini hükümet yetkililerinin baskısından korumaktı. Bu arada, serbest piyasa mekanizması ekonomik ve toplumsal refahın maksimize edilmesini sağlayacaktı (Macpherson 1977, 36). Koruma işlevi açısından ise gereken tek şey hükümeti denetleyecek ve vatandaşları istismar etmesini engelleyecek bir seçmenler grubuydu. Nihayetinde, tartışma bu grubu kimlerin oluşturması gerektiği sorusuyla sınırlı kaldı.

Macpherson'a göre, Locke ve Rousseau, her halûkârda, yeni bir insan tipi arayışındaydılar, Bentham ve James Mill ise "insanı olduğu gibi, piyasa toplumu tarafından şekillendirilmiş haliyle..." aldılar;

> ... ve onun değiştirilemez olduğunu varsaydılar ... bu model, rekabetçi kapitalist piyasa toplumuna ve bu toplumun şekillendirdiği bireylere dikkat çekecek ölçüde uydu ... önerdikleri toplum modelinin —sınıfsal bölünmeleriyle, aşırı hırslı rekabetçi piyasa toplumu— yüksek düzeyde maddi üretimle gerekçelendirilmesini ve eşitsizliğin kaçınılmaz olmasını sorgulamadılar. (Macpherson 1977, 43-44)

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında işçi sınıfı saflarında artan mücadelecilikle birlikte bu model de değişti. John Stuart Mill, halkın kendisini hükümetten koruması gerektiği fikrinden vazgeçmeden demokratik sürecin insan gelişimine katkıda bulunduğunu, henüz ulaşılamamış olan özgür ve eşit topluma doğru ilerleme sağladığını ileri sürdü (Macpherson 1977, 47). Mill'e göre, iktidarın demokrasi içerisinden doğru kullanımı insani gelişimi hiçbir sistemin yapamadığı kadar desteklemekteydi. J. S. Mill, eşitsizli

ğin var olduğunu ve bunun gelişmeci demokrasiye uymadığını ileri sürdü. Ancak, eşitsizlik kapitalizme içkin bir olgu *değildi*; daha ziyade tâli bir olguydu ve düzeltilebilirdi. Dolayısıyla, genç Mill klasik ideal toplum fikrine geri döndü. Bu ideali çalışkan ve kapasitelerini geliştiren insan topluluğu olarak tanımladı (Macpherson 1977, 51). Aynı kapitalist ilkelerle işleyen mevcut ödüller sistemini adaletsiz bulmasına rağmen bu toplumdaki ödüller, gösterilen gayretle orantılı olacaktı. Mill, bu adaletsiz eşitsizliğin müsebbibi olarak feodal mülkiyet paylaşımını gösterdi; kapitalizmin gelir, servet ve iktidar eşitsizliğini tedrici bir şekilde azalttığına inanıyordu.

Yanı sıra, J.S. Mill işçi kitlesinin siyasal iktidarı akıllı bir şekilde kullanabileceğinden emin değildi. Toplumda birbirine zıt çıkarların ve işçi sınıfından seçmenlerin sayısının daha fazla olduğunun farkındaydı; ama toplumun her üyesinin oyunun eşit olmasını desteklemiyordu. Nüfusun dar ve zengin bir kesitin yönetimini bertaraf etmek için oy hakkının yaygınlaştırılmasını, ancak, oy kullanma yetkisinin farklı bireylerin demokratik bir topluma yapacakları katkı üzerinden belirlenmesini istiyordu.

Bu nedenle burjuva devletin liberal görüntüsü, büyük ölçüde geçmişteki kapitalizm öncesi mülkiyet dağılımına bağlı olarak iktidarın küçük bir vatandaş grubunda olduğu temsilî demokrasiydi. İdeal devlet, siyasal iktidarın daha geniş bir gruba doğru yaygınlaştırıldığı, servet ve gelir dağılımının serbest piyasaya bırakıldığı bir devletti. Burjuva teorisyenler açısından, mülkiyet eşitsizliği artan üretimin zorunlu maliyeti olduğu için gittikçe daha kabul edilebilir bir olgu haline geldi. Bu şemada "eşitlik" gitgide daha fazla siyasal açıdan tanımlanıyordu. İlk kez Bentham ve Mill'le, devletin siyasal demokrasi olarak örgütlenmesiyle ekonominin sınıf temelli, eşitsiz kapitalist üretim ekseninde örgütlenmesi birbirlerinden formel olarak ayrıştırıldı. İlgilenilen konu (demokratik devletin devamını sağlamak için) devletin üretimde eşitliğin garantörü rolünden sınıf temelli oy hakkı meselesine —diğer bir ifadeyle, sınırlı hizmetler sunacak ve yasaları uygulayacak hükümetin seçiminde ve denetlenmesinde farklı sınıflardan, üretenler ve üretmeyenler arasından, kimlerin söz sahibi olmasına izin verileceğine— kaydırıldı. Liberal modeldeki serbest ekonomik sistem "mükemmel"di. Sorun yaratabilecek olan konu, hükümete ihtiyaç duyulmasıydı. Demokrasi, artık, Rousseau'nun öngördüğü ekonomik aşırılıkları kontrol etmenin bir aracı değildi. Bentham ve James Mill'e göre demokrasi genel iradeye bağlı olarak hükümet yetkililerini değiştirme gücünü vatan-

daşlara vererek, bu yetkililere içkin olan aşırılıkları sınırlandırmak için gerekliydi.

Ekonomik eşitsizliğin liberal model için yarattığı sorunlar, özellikle işçilerin kapitalistlere dönüşmelerini sağlayacak bir kapitalist üretim örgütlenmesine (üretici kooperatiflerine) gerek olduğunu gören John Stuart Mill gibi liberal teorisyenleri rahatsız ediyor olsa da işleyen bir toplum sözleşmesi için sınıfsız toplum yaratma zorunluluğu ortadan kalkmıştı. Bu durum (klasik teorisyenlerden artakalan) mülkiyet sahibi olmayanların oy hakkı tanındığı takdirde burjuva devleti destekleyip desteklemeyecekleri meselesiyle yakından bağlantılıydı. Macpherson'a göre, parti sistemi evrensel oy hakkını ve işçi sınıfının kapitalizme husumetini etkisizleştirmeyi mümkün kılıyordu (1977, 64-76). Siyasal partiler, seçimler vasıtasıyla burjuva yönetimlerin yerinden olmalarına neden olabilecek sınıfsal bölünmeleri "terbiye ediyorlardı". Evrensel oy hakkının kapitalizmi devirmekte başarısız olmasının olası başka açıklamaları da var: Przeworski (1979) sanayi işçilerinin hiçbir ülkede, hiçbir zaman sayısal çoğunluğu elde edemediklerini ileri sürer; bu nedenle sanayi işçileri çoğunluk tarafından kabul gören bir tutum almak için taviz vermek zorundaydılar. Bu yaklaşıma göre siyasal partiler işçi sınıfını terbiye etmediler. İşçi sınıfını herhangi bir reformun gerçekleşmesini sağlamak için daha ılımlı bir konum almaya iten, daha ziyade, diğer gruplarla birleşmek zorunda olmasıydı. Przeworski ve Wallerstein, başka bir çalışmalarında (1982) kapitalizmin işçilere daha yüksek gelirler sağlamaktaki başarısının ve sistemin krizden çıkmak için büyüme rotasına girme kapasitesinin de işçi sınıfının kapitalist sistemi devirmek yerine reform doğrultusunda bu sistem içerisinde çalışmayı seçmesinin arkasında yatan iki önemli neden olduğunu ileri sürerler.

Sınıflı bir toplum içinde (sınıfların nesilden nesile devam ettirildiği bir toplumda) Smith'in serbest piyasa ekonomisini optimal görüp savunması garip değildi. Ancak bu savunma, Smith'in toplumsal uyumun başat etmeni olarak bireysel ahlâka olan güveninden vazgeçmesini gerektirdi. Devlet (liberal teoride) giderek artan ölçüde toplumsal iradeyi ve bireylerin eşitliğini ifade eden bir rol yüklendi. Bu özel bir roldü: Devletten serbest girişimin sorunsuz işleyişini garanti altına alması beklendiği için ekonomik durumları eşit olmayan vatandaşların, içerisinde bulundukları eşitsizliğin yeniden üretimini, uzun vadede en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğuna yol açacağı varsayımıyla, onaylamaları istenecekti. Faydacı-

lar işçi sınıfının böyle bir onay vereceklerinden şüpheliydiler; ama zamanla onay vermelerinin ihtimal dâhilinde olduğunu kabul ettiler. Oy hakkı tanınan işçi sınıfının, homojen bir şekilde, burjuva devletine karşı çıkmama nedeni, hiç şüphesiz ki, sadece faydacılar için değil Marksistler için de bir sorun olagelmiştir. Her halûkârda, liberal öğreti ve onun içinden çıkan çoğulculuk, genel oy hakkı ve çoğunluğun yönetimi konusunda hiçbir zaman rahat olmamışlardır. Bu rahatsızlık büyük ölçüde, söz konusu teoriler kapsamında devletin ideal işlevinin piyasa sisteminin işleyişini rahatlatmanın yanısıra bu sisteme içkin eşitsizliği kabul etmesi ve işçilerin yasama ve hukuk aygıtlarının denetimini ellerine geçirmeleri durumunda devletin bu eşitsizliği değiştirme gücünden kaynaklanmaktadır. Çoğulculuk, bu soruna yirminci yüzyılda bulunan "çözüm"dür.

"Ortak İyi"yi Yeniden Yorumlamak: Çoğulculuk

Joseph Schumpeter, klasik ve liberal demokrasi teorilerini derinlemesine eleştirdi (Schumpeter 1942). Schumpeter'in analizinin Max Weber'in Batı kültürünün gelişimi ve toplumsal eylem teorisinden (Weber 1958) fazlaca etkilendiği söylenebilir. Schumpeter'in analizi de çoğulcu teoriyi etkiler. Weber, kültürel gelişimi kolektif "rasyonalite"nin ilerlemesi olarak tanımlar: Bir ulusun gelişme süreçlerinde ilerleyişi belirli tutum ve davranışları geride bırakıp diğerlerine geçmesiyle, belirli bir rasyonalite "tip"inden diğerine geçmesiyle gerçekleşir. Weber'in yelpazesindeki duygulanımsal-duygusal uç, modern kapitalist topluma uymaz; ama amaçsal-rasyonel uç uyar. Burada anlatılmaya çalışılan, amaçsal-rasyonel olanın diğerinden daha rasyonel olduğudur. Ancak, amaçsal-rasyonel tutumlar hukuki-rasyonel bir çerçevede ulusun belirli amaçlara ulaşmasını sağlasalar da, bu amaçları kimin belirleyeceği sorusu yanıtsız bırakılır. Weber, bu amaçları tek bir karizmatik liderin belirlemesi gerektiğini ileri sürer. Öte yandan, bu argümanın hiçbir şekilde amaç belirlemeye yönelik bilimsel bir teoriden çıkarsanmadığını —aslında çıkarsanamayacağını— kabul e-der.

Schumpeter ve çoğulcular, Weber'in analizini, rasyonalite kategorilerini ve toplumsal gelişme kavramını, toplumların *içindeki* bireysel farklılıklara uygulayarak okurlar: Bireyler, zımnen, "geleneksel"den "modern"e uzanan bir süreme yerleştirilirler. Bunun anlamı, bir toplumda herkesin aynı şekilde "rasyonel"olmadığıdır ki, bu da rasyonalitenin evrensel bir insani özellik olduğu yönündeki varsayımla çelişir. "Geleneksel" bireyler,

"modern" kapitalist bireylerle keskin bir tezat oluşturacak şekilde, faydacı temellerde rasyonel olmayan olarak kodlanırlar. İkincisi, Weber'in değer-temelli eylem teorisi bu bağlama uygulandığında toplumun geleneksel üyelerinin "rasyonel" siyasal vatandaşlar gibi hareket edemeyecekleri sonucuna varılır. Buna bağlı olarak, geleneksel üyelerin işleyen demokratik sisteme katılmamaları, esasen, sisteme olumlu bir katkı sunar. Schumpeter, toplumdaki herkesin kültürel gelişimi aynı aşamada olmadığı için doğrudan demokrasinin imkânsız olduğunu ileri sürer. Toplumda, liderler, onaylayanlar, ilgilenmeyenler ve yanlış bilgilenenler vardır. Toplumun hedeflerini liderler —siyasetle uğraşan, kendisini ilgili toplumsal meseleler üzerinde çalışmaya adayabilecek ve bu meseleleri anlayabilecek kapasitedeki seçkinler— belirlemelidir.

Schumpeter siyasal katılım ve demokrasi üzerine belirli argümanlar geliştirmiştir. İlk olarak, rasyonel argüman vasıtasıyla herkesin üzerinde hemfikir olabileceği ya da hemfikir kılınabileceği belirlenmiş, tek bir ortak iyi diye bir şey yoktur; ortak iyi farklı bireyler için farklı anlamlara sahiptir (Schumpeter 1942, 251). İkinci olarak,

> demokratik sürecin işleyişi açısından, vatandaşların bireysel fikirleri ve arzuları kesin ve bağımsız verileri sağlıyor olsa ve herkes bu etmenler ekseninde ideal rasyonaliteyle ve doğru zamanlamayla hareket etse bile, buradan hareketle, söz konusu bireysel istençlerin oluşturduğu hammaddeden çıkan sürecin ürünü olan siyasal kararların halkın iradesi olarak adlandırılabilecek bir şeyi temsil etmesi beklenemez. (1942, 254)

Üçüncü olarak, vatandaşlar kendilerini doğrudan ya da ekonomik açıdan ilgilendirenler dışında, siyasal meseleler hakkında genellikle yanlış bilgilere sahiptirler ya da bu meselelerle ilgilenmezler. Bu gibi durumlarda ortak iyiye yönelik olarak hareket etmekten ziyade bireysel öz-çıkara bağlı olarak hareket edeceklerdir.

> Bu nedenle, tipik vatandaş siyasal alana girdiği andan itibaren daha düşük bir akli performans düzeyine iner. Gerçek çıkarlarının bulunduğu alana referansla rahatlıkla çocukça olarak nitelendirebileceğimiz bir şekilde iddialarda bulunur ve inceleme yapar. Yeniden ilkel insana döner. (1942, 262)

Dahası vatandaşlar, görüşlerini şekillendirebilen siyasal tanıtımdan kolaylıkla etkilenirler. Uzun vadede halk, herhangi bir bireyden daha akıllı olabilse de,

> tarih, olayların akışını iyi olan yönünde değiştirebilen, birbirini takip eden kısa vadeli durumlardan oluşur. ... Herkes, kısa vadede, adım adım aslında istemedikleri bir şeye doğru yönelmeleri için 'kandırılabilirse' ve eğer bu göz ardı edebileceğimiz istisnai bir durum değilse geriye dönük bir ortak kanı, ne kadar büyük olursa olsun, aslında insanların ne meseleleri belirledikleri ne de bu meselelerle ilgili karar aldıkları, aksine kaderlerini çizen meselelerin genelde onlar için belirlendiği ve bu meselelerle ilgili onlar için karar alındığı gerçeğini değiştiremez. (1942, 264)

Schumpeter, bu eleştirinin ardından modern, demokratik, kapitalist devletin nasıl işlediği ve nasıl işlemesi *gerektiğiyle* ilgili alternatif bir model önerir. Klasik teori, iktidarın "halk"ta olduğunu ve devletin, halk tarafından halkın çıkarlarını —genel iradeyi— temsil etmek için seçilen yasa koyuculardan oluştuğunu ileri sürer. Temsilcilerin seçimi, iktidarı seçmenlere dayandırma amacından sonra gelir. Schumpeter ise, bu rolleri tersine çevirir; seçmenlerin meseleler hakkında karar almalarını, karar almayı gerçekleştirecek temsilcilerin seçiminin altına yerleştirir:

> Halkın rolü bir hükümeti ya da ulusal bir yürütme organını ya da hükümeti ortaya çıkartacak bir aracı kurumu ortaya çıkartmaktır. Ve tanımımızı şu şekilde yaparız: Demokratik yöntem, bireylerin halkın oyları için rekabetçi bir mücadeleye girerek karar alma gücünü elde ettikleri siyasal kararların alınması için işleyen kurumsal bir düzenlemedir. (1942, 269)

Bu durumda, bu teoride, devlet belirli bir ölçüde kendinden menkul bir güç elde eder —meselelere, yasamaya, ekonomik ve toplumsal gelişmeye karar veren odur. Seçmenlere sadece, karar alma sürecini *hangi* liderler (siyasetçiler) kümesinin yürütmesini istediklerine karar verme gücü tanınır. Her ne kadar, bunun hâlâ seçmenlerde güç olduğunu gösterdiği söylenebilirse de (seçmenler bir hükümeti yerinden edip, yerine başka bir temsilciler kümesini getirebilirler), seçenekler, seçilmek için kendilerini halka sunabilen siyasetçilerle kısıtlıdır. Seçmenler hangi meselelerin gündeme alınacağına da karar veremezler; söz konusu meseleler konusunda karar alan ve kendilerini seçmenlere, belirli meselelerin önemli, geriye kalanların önemsiz olduğuna inanan ve önemli addedilen meseleler hakkında belirgin görüşlere sahip kişiler olarak sunanlar siyasetçilerdir.

Bu devlet tipinin (demokratik modelin) "başarı"lı olabilmesi için, belirli koşulların yerine getirilmesi gerekir: (1) siyasetteki insan kaynağı yeterli ölçüde yüksek nitelikli olmalıdır; (2) siyasal kararların etki menzilinin çok

geniş olmaması gerekir; diğer bir ifadeyle, birçok karar yasama organının dışında yer alan yetkin uzmanlar tarafından belirlenmelidir; (3) demokratik hükümetin altında kendi alanında güç sahibi olan ve kendini işine adamış bir bürokrasi olmalıdır; (4) seçmenler ve yasama organları yozlaşmaya karşı ahlâki bir direnç göstermeli, hükümeti eleştirirken öz-denetim sergilemelidirler ve (5) liderliğe yönelik rekabet için farklı fikirlere karşı geniş bir hoşgörünün olması gerekir.

Schumpeter'in demokratik devlet teorisi, bu nedenle, ahlâk-dışı ve sorun çözücü yaklaşımı itibariyle neoklasik ekonomiyle uyum içinde olan ampirik bir teoridir (Popper, 1945). Schumpeter'e göre başat mesele demokratik devletin işleyip işleyemeyeceğidir; demokratik ilkeler itibariyle *etkili* bir yönetici olup olmadığıdır. Macpherson, çoğulcu modelin demokrasiyi bir toplum biçimi ya da ahlâki amaçlar kümesinden ziyade hükümetleri seçme ve yetkilendirme için bir mekanizma kıldığı; klasiklerin ve on dokuzuncu yüzyıl liberallerinin demokrasi ve devlet fikrine ekledikleri ahlâki içeriği boşalttığı kanaatindedir.

> Demokrasinin insanlığın gelişmesi açısından bir araç olduğu saçmalıktan ibarettir. Katılım kendi içinde bir değer olmak bir yana daha yüksek düzeyde, daha toplumsal bilince sahip insan gruplarının oluşturulmasında bile araçsal bir değer değildir. Demokrasinin amacı bir halkın arzularını, oldukları haliyle, kayıt altına almaktır; bu halkın nasıl olabileceğine ya da olmak isteyebileceğine yönelik katkıda bulunmak değildir. Demokrasi sadece bir piyasa mekanizmasıdır: Seçmenler tüketicileri, siyasetçiler ise girişimcileri oluşturmaktadır. (Macpherson 1977, 79)

Siyasal sistem bir piyasa olarak konduğunda ve seçmenlerin kararları neoklasik fayda teorisinin siyasal versiyonuna dayandırıldığında, mesele tüketicinin piyasaya ne derece egemen olduğuna dönüşür.[6] Saf, rekabetçi bir piyasada seçmenler devletin faaliyetleri üzerinde güç sahibi olmaya devam ederler. Siyasetçiler hangi meselelerin gündeme getirileceğinde ve hangi kararların alınacağında güç sahibi olsalar da bu meseleleri satın alacak olanlar seçmenlerdir—siyasal tüketicilerne almak istediklerine kendileri karar verirler. Dahası, her seçmen her meseleyi satın almak istemeyecektir. Yanı sıra, hükümetin tüketicinin ilgilenmediği birçok işlevi—alınacak birçok kararı—vardır. Bunlar üretim sürecinin detaylarıdır ve

---

[6] Fayda teorisi ve tüketici tercihlerinin siyasal seçime detaylı bir şekilde uygulanması için bkz. Dahl'ın (1956) poliarşik demokrasi üzerine çalışması

Schumpeter bu detayları özel kurumlara ve bürokrasiye bırakmak ister. Dahl bu durumun seçmen (tüketici) egemenliği kavramıyla çelişmediğini ileri sürer. Hattâ daha da ileriye gider ve seçimlerin, çoğunluğun iradesini nadiren yansıtmalarına rağmen aşağıdaki işlevlere sahip olduklarını savunur:

> [Seçimler] siyasal liderlerin bazı sıradan vatandaşların tercihlerine bir şekilde yanıt vermelerini temin eden önemli süreçlerdir. Ancak, seçimler ya da seçim arası faaliyet, alınan kararların yetişkinlerin ya da seçmenlerin çoğunluğunun tercihleriyle uyum içerisinde olacağına dair pek garanti sağlamaz. Dolayısıyla, demokratik toplumların fiiliyattaki işleyişlerini çoğunluk ile azınlıklar arasındaki zıtlıklara bağlı olarak tarif edemeyiz. Sadece, amaçlarını çeşitli yollarla ve sıklıkla, kısmen de olsa, diğerlerinin pahasına gerçekleştirmeye çalışan farklı tiplerdeki ve boyutlardaki grupları birbirinden ayrıştırabiliriz. ... Seçimler ve siyasal rekabet, çoğunluğun yönetimini sağlama ayrıcalığına sahip değildir; ancak, liderlerin politika tercihlerini yaparken tercihlerini hesaba katacakları azınlıkların boyutlarında, sayılarında ve çeşitliliklerinde gözle görülür bir artışa yol açarlar. (Dahl 1956, 131-132)

Dahl'a göre, iktidar hâlâ seçmenlerdedir. Bu, iktidarın azınlığın "iradesi" karşısında çoğunluğun "iradesi" olarak tanımlanmamasına rağmen böyledir. Daha ziyade her mesele, bu mesele temelinde siyasetçiye oy verecek ölçüde, meseleyle ilgilenen seçmenlere hitap eder. Siyasal taleplerin çeşitliliği göz önüne alındığında, bu çeşitli talepleri seçimlerde, kamu görevlileri için çoğulluklara yada çoğunluklara dönüştürmek ya da çeşitli birey ya da grup talepleri kümesinin tümü açısından kabul edilebilir ya da en az sorun çıkartan bir kararlar kümesi oluşturmak için bir araca gerek duyulur. Siyasal partiler bu işlevi yerine getirirler. Siyasal partiler siyasal malları paketler ve bu paketleri seçmenlere sunarlar; bu, talebi ve arzı dengeleyen istikrarlı bir hükümetin ortaya çıkmasını sağlar.

Faydacılığın, Schumpeter, Dahl ve diğerleri tarafından modern sanayi ekonomisi için yeniden formülasyonuna çoğulculuk adı verilir.

> Çoğulculuk, çıkarların temsil edildiği bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu sistemi oluşturan birimler, çoklu, iradi, rekabetçi ve hiyerarşik olarak düzenlenmeyen (söz konusu çıkarın türü ya da kapsamı açısından) kendi kendini belirleyen ve sayısı belirlenmemiş kategoriler içerisinde sıralanırlar. Devlet lider seçiminde ya da çıkarların ifade edilmesinde bu kategorilere özellikle yetki yüklemez, destek vermez; bu kategorileri özellikle ta-

> nımaz, oluşturmaz ya da kontrol etmez. Yanı sıra, kategorilerden hiçbiri temsil faaliyetinin tekelini elinde bulundurmaz. (Schmitter 1974, 96)

Çoğulculara göre, devlet tarafsızdır, "boş [bir] levha"dır; seçmenlerden oluşan vatandaşların hizmetkârıdır. Ancak, ortak iyi çoğunluğun iradesini yansıtmak zorunda olmayan ampirik kararlar kümesi olarak tanımlanır. Devlet aynı zamanda belirli ölçüde özerkliğe sahiptir. Çoğulcular arasında devletin karar alma sürecinde ne ölçüde tek başına kararlar alabileceği ve seçmenlerin bu kararları ne kadar denetleyebildiği konusunda göz ardı edilemeyecek bir ihtilaf vardır. Bu tartışma piyasanın rekabet kabiliyeti ve tüketici egemenliği varsayımının geçerliliği hakkındaki ekonomik tartışmaya paralel seyreder.

Demokrasinin seçkinlere dayandığı (diğer bir ifadeyle, demokratik sistemlerin devamının, demokratik değerlerin koruyucusu olan seçkinlerin konumlarını sürdürmeye dayandığı) konusunda hemfikir olan daha "iyimser" çoğulcular, işbölümünün katı bir oligarşiye dönüşmesini engelleyen unsurun seçkin grupları arasında, karar alma gücüne yönelik olarak gerçekleşen rekabet olduğunu ve bu rekabet sayesinde seçkinlerin halk kitlelerinden gelen baskılara açık ve hesap verebilir konumda olmaya devam ettiklerini vurgularlar (Greenberg 1977, 41). "Sıradan vatandaşlar, liderler üzerinde yüksek düzeyde denetim uygularlar" (Dahl 1956, 3). İyimserlere göre sistem, klasik demokratik devletin özelliklerine uyum sağlayamaz; ama işlediği için kabul edilebilir. Vatandaşların çoğu bilgi sahibi olmadıkları ve ilgisiz oldukları —hattâ yanlış bilgilendirildikleri ve irrasyonel oldukları, rakip siyasal görüşler karşısında sergiledikleri hoşgörü düşük düzeyde olduğu— için birçoğunun siyasal sürece katılmıyor olması sistemi daha verimli kılar (işlevsel kayıtsızlık). Bu, kayıtsızların güçsüz oldukları anlamına gelmez; gücü kullanmadıkları anlamına gelir ki, bu da sistem açısından işlevseldir. Kayıtsızlar için seçkinlerin aldıkları kararlar tatminkârdır. Öte yandan sistem, ilgili ve sorumlu vatandaşlara nispeten açıktır. Sistemin birçok erişim noktası vardır ve insanlar kendilerini ifade etme özgürlüğüne sahip oldukları için büyük sorunlar yaşamaları durumunda sisteme *katılacaklardır* (Greenberg 1977, 38-40). Nihayetinde, Dahl'a göre ABD'deki siyasal sistem, "hiç değilse, bütün etkin ve meşru grupların, seslerini karar sürecinin herhangi bir aşamasında etkili bir şekilde duyurmalarını yüksek düzeyde ihtimal dahilinde kılar. ... [bu sistemin] devasa, güçlü, çeşitlilik arz eden ve muazzam ölçüde karmaşık bir toplumda

yaşayan huzursuz ve itidalsiz bir halkta anlaşmayı destekleyen, itidali teşvik eden ve toplumsal barışı temin eden nispeten etkili bir sistem olduğu söylenebilir" (Dahl 1956, 150-151).

Schumpeter ve Robert Michels (1966) gibi "kötümserler" çoğulcu demokrasi modelinin (ve demokrasinin neoklasik ekonomik modelinin) temelinde yatan tüketici egemenliğinin tartışmaya açık olduğunu ileri sürerler. Bu görüşe göre, seçkinler karar alma sürecini kontrol etmekle kalmazlar; seçmenlere karşı hesap verebilirlikleri etkin *değildir*. Schumpeter bu argümanı iki zemin üzerinden kurar. İlk olarak, rakip seçkinlerin sadece meseleleri ifadelendirmekle kalmayıp bu meselelerle ilgili fikirleri manipüle etmeye çalıştıklarını iddia eder.

> Etkili siyasal argüman bizâtihi imal edilebilen bir şey olduğu için, iradi öncüllerin uygulanması ya da vatandaşlara karar vermelerinde yardımcı olmanın ötesinde, neredeyse kaçınılmaz bir şekilde bu öncülleri belirli bir biçime sokmaya yönelik çarpıtma çabasına işaret eder. Dolayısıyla, gerçekten etkili bilgi ve argümanlar siyasal niyetlere hizmet edebilirler. (Schumpeter 1942, 264)

Ek olarak, Schumpeter'e göre vatandaşlar "meseleleri gündeme getirmezler ya da meseleler hakkında karar vermezler; aksine kaderlerini belirleyen meselelerin ne olacağı onlar için belirlenir" (a.g.e.). Öyleyse, tüketici ve seçmen, egemen değillerdir; tedarikçiler (girişimci-politikacı) tüketici tercihleri fonksiyonunu etkiler. Bu etkinin ölçüsü bağımsız-seçmen talep eğrisinden bahsetmeyi imkânsız kılar.

İkinci olarak, burjuvazi böyle bir sistem için gerekli olan politikacı türlerini üretmez. Burjuva ekonomik çıkarlarından bağımsız değildirler. Bu durum, toplumsal-yapısal sorunların halledilmesini imkânsız kılar. Politikacılar kendilerini toplumsal yapıda yer alan belirli bir gruptan ayıramazlar. Devlet karar alma sürecinde özerktir (kararlar seçkinler tarafından alınır), ama tarafsız değildir:

> Ulusların toplumsal yapıyla ilgili esasa dair sorunlar üzerinde çok fazla bölünmüş oldukları durumlarda demokratik yöntem hiçbir zaman en iyi şekilde işlemez. ... Burjuvazi, burjuva kökenli olmayan bir siyasal sınıfa girerek siyasal liderlikte başanya ulaşmış bir eyleri ortaya çıkarmıştır. Ama kendisine özgü bir siyasal sınıf üretmemiştir —bu, sanayici ailelerin üçüncü neslinin bu tür bir sınıfı oluşturmak için her türlü fırsata sahip olmasına rağmen böyledir. (Schumpeter 1942, 298)

Korporatizm

Liberal demokrasinin düşüşüne dair algı ve siyasal alanda çıkar gruplarının yükselişine dair gözlemler siyasal düşünürleri on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başları gibi erken bir zamanda sınıfsal uyumun ve toplumsal birliğin sağlanabilmesi için,

> sivil toplumda, kendi alanlarında özerk bir şekilde faaliyet yürüten, ancak, sektörel ve ulusal karar alma organlarında birbirleriyle ve devletle birlik içinde olan ve organik bir toplumun işlevsel hiyerarşisini devam ettiren, işlevsel sosyo-ekonomik örgütlere dayanan bir toplumsal ve siyasal düzen[in] gerektiğini ileri sürmelerine neden oldu. (Panitch 1980, 160)

Korporatizm olarak adlandırılan bu *ideal tipte*, devlet *tanım itibariyle*, ortak iyiyi temsil eder; devletin nihâi amacı olan ortak iyi devletin ahlâki otoritesini ve meşruiyetini de sağlar (Stepan 1978). Dolayısıyla devlet, kamusal değerleri ve normları yansıtmaktan ziyade kamu *için* ahlâkı, etiği ve ideolojiyi bünyesinde barındırır. İdeal tip korporatist devlet kendi içinde antidemokratik değildir; ancak, liderlik mevkiinde bulunanların ortak çıkarı çıkar gruplarına ya da seçmenlere danışmadan belirlemesi muhtemeldir. Ama aynı zamanda, faal olan sosyo-ekonomik gruplar açısından devleti etkilemenin tek yolu resmî olarak tanınmaktan geçer (Stepan 1978). Korporatizmi bütünsel bir sistem yapan temel özelliği ekonomik konumları itibariyle birbirlerinden farklı gruplar arasındaki işbirliği ve bu grupların meşru, bağımsız ve güçlü bir devletle kurdukları ilişkidir.

Korporatizmin liberal demokrasinin mantıksal ikâmesi olduğu yönündeki, daha yakın tarihli argümanlar daha önceki argümanlarla aynı normatif gerekçeyi kullanırlar: Liberal demokrasinin istikrarsızlığı göz önüne alındığında, korporatizm Marksist, tek partili, otoriter devlete tercih edilir ve esasen genelde otoriter yönetim biçimleri karşısında hümanist bir alternatifi temsil eder (Stepan 1978). Korporatizm, sadece bir tane üstün çıkarın olduğu varsayılan bir sistemde çıkar çatışmasının zora başvurmadan çözülmesinin yolu olarak görülür (Panitch 1980). Sanayinin yüksek düzeyde yoğunlaştığı ve serbest piyasanın ekonomik ilişkilerin hâkim biçimi olmaktan çıktığı bir ekonomide liberal demokrasinin mantıksal ikâmesi olarak da görülür. Örneğin, John Kenneth Galbraith'in erken dönem çalışmasında (1967) ABD ekonomisinin karmaşıklığının, özellikle büyük şirketlerin rolü ve sofistike teknolojisine ek olarak ekonomik eşitsizliğin siyasetten

kabul edilemezliği ve ani yükseliş ve düşüşlerle ilerleyen kapitalist kalkınmanın devletinekonomiye müdahalesini gerektirdiği ve karar alma sürecinde uzmanların ağırlığını artırdığı yönünde görüşe yer verilir. Bu artış uzmanların, toplumun verimli ve eşit bir şekilde işleyebilmesi açısından gereken teknolojik ve ekonomik bilgiye sahip oldukları saptaması temelinde gerekçelendirilmiştir.

Panitch'in de dikkat çektiği gibi bu argümanla ilgili sorun korporatist devletin, devlet tarafından onaylanan bütün çıkar grupları ve özellikle, genişlemelerinin ve kârlarının devletin uzmanlarınca kontrol altında tutulacağı varsayılan büyük kapitalist şirketler karşısında tarafsız ve bağımsız olduğunun varsayılmasıdır. Ama tarihin de açığa çıkardığı gibi devlet burjuvaziyle tarihe kazınacak bir mücadeleye girmeden özel sermayeyi ancak bu ölçüde denetleyebilir ve yerindenedebilir. Devletin kararları kapitalist toplumdaki iktidar ilişkilerinden özerk değildir.[7] Yanı sıra, sermaye yoğunlaşmasıyla devlet müdahalesinin liberal demokrasiyle bağdaşmayacağı yönündeki korporatist varsayım burjuva demokrasisinin, oy hakkı ve sendikaların devlet nezdinde tanımlanması vasıtasıyla, alt sınıflara doğru yayılmasının yoğunlaşma ve müdahaleyle aynı tarihsel dönemde gerçekleştiğini göz ardıeder. Liberal demokrasiningelişmesini kapitalist formların saflığı ya da toplumsal elverişlilik değil işçi sınıfı mücadelesi sağlamıştır (Panitch 1980, 166).

Philippe Schmitter'in (1974) yaklaşımında, korporatizm üretim tarzındaki değişiklerle ilişkilendirilmez. Daha ziyade, devlet tarafından yetkilendirilen (ya da oluşturulan) ve liderlerin tayininde ve taleplerinde kontrolü devlete vermeleri karşılığında kendi alanları içerisinde tekel sahibi kılınan, rekabet gücü olmayan *sınırlı* sayıdaki kurucu grupların bulunduğu "çıkarlar arası arabuluculuk sistemi" olarak tanımlanan —çoğulcu-luğun taban tabana zıddı— siyasal bir alt sistemle sınırlandırılır (Schmitter 1974, 93-94). Schmitter, çoğulculuğun kaçınılmaz olarak bozulacağını ve yerini korporatizmin alacağını ileri sürer. Bu bozulmanın kökleri "kapitalizmin varlığını devam ettirmek için gereken koşulları yeniden üretme ve süregen bir şekilde daha fazla kaynak biriktirme gereksinimi"nde yatar (Schmitter 1974, 107). Öte yandan Schmitter, toplumsal korporatizminn asıl işlediğini açıklarken ve incelerken sınıf analizini bir kenara bırakır (Panitch 1980,

---

[7] Galbraith bunu daha sonraki çalışmasında (1973) açıkça görür ve korporatizm yanlısı bir konumdan demokratik sosyalist konuma kayar.

171). Sınıflar rekabet gücü olmayan kurucu gruplarına —çıkar yönelimli örgütlere— hapsolurlar ve Panitch'e göre (Schmitter'in yaptığı gibi) korporatist yapıları kendi içlerinde istikrarlı olarak görmenin tek yolu "çıkar örgütlerinin, üyelerinin çıkarlarını temsil etmedikleri"ni varsaymaktır (Panitch 1980, 172).

Korporatizmin ister üretim tarzındaki değişikliğin sonucu olarak ister kapitalizmin yeni siyasal koşullar altında kendini yeniden üretme gereksinimine bağlı olarak çoğulculuğu bir *sistem* olarak ikâme etmesinin kaçınılmaz olduğu yönündeki bu görüşler teorik sorunları da beraberinde getirir. Bu sorunlardan en önemlisi sosyal demokrasinin işleyişinin ideal tip sosyal (ya da Stepan'ın terminolojisine göre içerimleyici) korporatizme uymamasıdır: Hâlâ sınıf çatışması vardır, sendika üyeleri genelde sendika liderlerinin dediklerine uymazlar ve işverenler kapitalizm taraftarı hükümetleri göreve getirerek ve kâr artışına yönelik politikaları uygulayarak sendikaların siyasal gücünü azaltmaya çalışırlar. Stepan (1978) Latin Amerika'daki hiçbir siyasal sistemin korporatist arabuluculuk mekanizmalarına koşulsuz bağlılığı örneklemediğini gösterir; "bir yapı olarak korporatizm her zaman için daha geniş siyasal sistemin *kısmi* sektörel bir olgusudur.... [S]istemin diğer boyutlarını incelemek için tamamlayıcı analitik çerçeveler kullanmak gerekir" (Stepan 1978, 71).

Toplumsal korporatizmi gerçek dünyada yer alan bir sistem olarak görmekle ilgili sorunlara rağmen zora dayanmayan korporatizmin önemli bileşenlerini hemen her ileri kapitalist toplumda görüyoruz. Panitch'e göre, korporatizm liberal demokrasi *içinde* gelişir; "ileri kapitalizm kapsamında, örgütlü sosyo-ekonomik üretici grupları liderlik düzeyinde bir temsil sistemi ve işbirliğine dayanan karşılıklı etkileşim ve kitlesel düzeyde mobilizasyon ve toplumsal denetim vasıtasıyla birleştiren siyasal bir yapı" olarak görülmelidir (Panitch 1980, 173).

Bu nedenle, korporatizm bir ideoloji olmaktan ziyade sanayi kapitalizminin hüküm sürdüğü toplumlarda sermaye-emek ilişkilerini düzenleme biçimidir. Panitch devletin tarafsız olduğunu ya da işçi sınıfının ve kapitalist sınıfın eşit güce sahip olduklarını ya da devleti eşit düzeyde etkilediklerini varsaymaz. Daha ziyade, korporatizme bu şekilde yaklaşmanın korporatist yapıların sermayenin hâkimiyetine nasıl aracılık yaptıklarını, bu hâkimiyeti nasıl değiştirdiklerini ve bizâtihi bu yapıların kapitalist toplumun çelişkilerine nasıl tâbi olduklarını açıkladığını düşünür. Panitch'in

özellikle dikkat çektiği nokta, korporatist yapıların, sendikal ücret politikasına ve sendika yönetiminin uyguladığı ücret kısıtlamasına kapitalist büyüme kriterinin eklenmesi karşılığında, sendikaları ekonomi politikalarını oluşturma sürecine dahil ettikleridir. Ekonomiye devlet müdahalesi devlet politikası oluşturma sürecine örgütlü emeği kattığı ölçüde korporatisttir. Böylelikle, emek ve sermaye devlet düzeyinde etkileşime geçerler (Panitch 1980, 174). Dahası, farklı toplumlarda şirket yapılarının kurumsallaştırılma zamanı ve ölçeği sendikal hareketin ekonomik gücü ve merkezileşme düzeyiyle bağlantılıdır. Aslında, modern kapitalist toplumlarda korporatizm —sadece kökenleri itibariyle değil, aynı zamanda, işleyişi itibariyle— ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve sınıf çatışması karşısında sınıfsal uyumu sağlamak ve örgütlü işçi sınıfını kapitalist devlete dahil etmek demektir. Panitch'e göre korporatizm sadece sınıf temelli *olan* ve birbirleriyle çelişkili ilişkiler içindeki gruplara özgüdür. Korporatist yapılar kısmen de olsa, bu tür grupların, özellikle devlet tarafından onaylanan siyasal erk örgütlenmesine dayananlarının sınırlı, sektörel alt sınıf kimliğine sahip olarak kalmasına hizmet ederler. Dolayısıyla, sendikalar işçilerin "siyasal" faaliyetlerini şirket ya da sanayi düzeyindeki toplu sözleşmelere kısıtladıkları ölçüde işçi sınıfı kimliğini de sınırlandırırlar. Öte yandan, belirli meselelere yönelik olarak örgütlenen diğer gruplar için çoğulcu baskı siyaseti ve seçilmiş parlamentolar önemli bir siyasal işleve sahip olmaya devam ederler.

Sonuç

Liberal demokrasiyle ilgili bu analizler ve tartışmanın yoğunluğu kapitalizmin ve kapitalist devletin rolünün Adam Smith ve takipçileri olan faydacılardan bu yana önemli ölçüde değiştiğini gösteriyor. Çalışan nüfusun, öncelikle tarımda bağımsız çalışanlar kategorisinden gittikçe daha büyük şirketlerde istihdam edilenlere doğru düzenli bir şekilde kayışı, kapitalist toplumları çiftçi ve tüccar uluslarından çalışanların uluslarına dönüştürmüştür; bu uluslarda çalışanların yaptıkları iş uluslararası pazarlarda rekabet eden ve genellikle sermaye yatırımlarını uluslararası ölçekte düzenleyen devasa bürokrasilerin işleyişine dayanmaktadır. Devlet bu bürokrasiler arasında yer alır; (ABD'de) işgücünün yaklaşık yüzde 16'sını doğrudan istihdam eder ve gayri safi millî hasılanın yaklaşık üçte birini kontrol eder. Büyük özel şirketlerin ve devletin yatırım politikaları ve kapitalist

kalkınma üzerindeki ekonomik gücünün Adam Smith'in (serbest piyasadaki) görünmez elini analitik olarak işe yaramaz kıldığı söylenebilir.

Değişen ekonomi değişen siyasal yapılarla bağlantılıdır. Bir yandan, oy hakkı sanayileşmiş kapitalist ekonomilerde işçi sınıfını, beyaz olmayanları, kadınları ve gençleri kapsayacak şekilde gelişti. Diğer yandan, işçi sınıfı sendikalarda örgütlendi ve nihayetinde devlet bu örgütlere pazarlık yapan birimler olarak yasallık tanıdı. ABD'de bu yasal tanıma sendikaların faaliyet gösterebilecekleri siyasal sınırları belirledi. Aslında, ABD'deki işçilerin birçoğunun ait oldukları başat siyasal birim, sivil toplum içinde ve devletle ilişkileri eşit düzeyde sınırlı olan, büyük ölçüde depolitize ve demokratik olmayan bir yapıya büründü.

Ekonomik gücün yoğunlaşması ve buna yanıt olarak yeni siyasal örgütlerin ortaya çıkması hem ileri kapitalist toplumlarda hem de Üçüncü Dünya'da demokrasinin anlamı üzerine ciddi tartışmalara yol açtı. Devlet aygıtlarıyla, bu aygıtların temsil ettikleri ileri sürülen vatandaşlar arasında nasıl bir ilişki vardır?

ABD'deki siyaset teorisi, ekonomik ve sosyal teori kapsamında hâkim olan yaklaşım ileri kapitalist toplumlarda siyasal davranışı ve demokrasinin doğasını incelerken görünmez el ideal tipini ve tüketici egemenliğini kullanır. Liberal devletin bugün içinden geçmekte olduğu kriz sürecinde demokrasinin ve görünmez elin "mükemmelleştirilmesi" yolundaki en büyük engel olarak bizâtihi devleti hedef alanlar bulunmaktadır. Toplumsal ve maddi iyileşmenin en basit ve en "ahlâklı" yolu olarak "minimal" devlet ve "serbest" piyasaya işaret eden Smithçi görüşlerin yeniden canlandığını görüyoruz. Liberal demokrasiyi modern endüstriyel toplumsal koşullarda kendi içinde istikrarsız olarak görenler de var. Korporatistler yeni siyasal yapıların oluşumunu, grup temelli örgütlerin çıkarlarını temsil eden ve —bu grupların işbirliğiyle— ekonomik ve toplumsal gelişmeyi ortakiyiye yönelik olarak düzenleyen farklı bir devlet biçiminin temeli olarak görüyorlar.

Öte yandan, modern kapitalist devleti anlamak için farklı bir yaklaşım var. Schumpeter'in liberal demokrasi eleştirisi ve Panitch'in korporatizm üzerine yürüttüğü çalışma kapitalist toplumda liberal devletin çözmekte zorlandığı ve korporatist yapıların korporatist bir sisteme dönüşmesini engelleyen bir sınıf çatışması olduğu varsayımına dayanır. Devlet'in sınıf temelli analizi kapitalist bir toplumda vatandaşlar arasındaki amaç birliği

ne ve çoğunluğun çıkarıyla devlet faaliyetlerinin kamusal faydaları arasındaki örtüşmeye karşı çıkar. Bu yaklaşım kapitalist gelişme sürecinde demokrasi nosyonuna da karşı çıkar. Sınıf temelli devlet analizi, korporatist sistem modellerinin, kapitalist üretimin temelindeki sınıfsal doğayı göz ardı etmeleri itibariyle, korporatizmin bir ideal tip oluşturduğunu da reddeder. Şimdi, devletin sınıf temelli perspektiften analizine geçiyoruz.

Çeviri: Simten Coşar

2

MARX, ENGELS, LENİN VE DEVLET

1950'LERİN SONUNDAN BU YANA, devlet, hem Avrupa'da hem de ABD'de Marksist araştırmaların merkezî teması haline geldi. Bunun nedenini açıklamak çok zor değil. Bu çalışmanın giriş bölümünde sunulan argümanlara —Batılı kapitalist demokrasiler de dâhil olmak üzere, modern, sanayileşmiş ekonomilerde hükümetin giderek artan ve toplumsal hizmetlere, istihdama, medyaya ve hattâ üretimin kendisine nüfuz eden sosyal ve ekonomik müdahalesi— ek olarak Batılı Marksistler için 1950'lerin sonu, Stalinizm'in sonuna ve Soğuk Savaş'ın son döneminin başlangıcına işaret etmekteydi. Bu çözülme, Batılı Komünist partilerin entelektüel olarak açılıp Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını sergileyebildiği ve ABD'deki aleni anti-Marksist baskının gevşediği bir dönemin başlangıcına tanık olmuştu. Marksist düşünce üzerindeki bu *iki* eksendeki kontrolün zayıflaması devlet müdahalesinin gittikçe arttığı bir dönemde Batılı Marksist teorinin gelişmesine ve Sol siyasal partilerin seçimlere katılımlarının artmasına —bu siyasal katılıma faşizmin yükselişe geçmesi ve İkinci Dünya Savaşı yüzünden ara verilmişti— olanak sağladı.

Bu, böyle bir katılımın "yeni" bir politikanın bir parçası olduğu ya da devlete duyulan Marksist ilginin savaş sonrası dönemde başladığı anlamına gelmiyor. 1890'lar kadar erken bir dönemde, Karl Kautsky'nin liderliği altındaki Alman Sosyal Demokratlar, dikkate değer düzeyde oy gücüne ulaşmışlardı. Bu güç o kadar fazlaydı ki, devlet iktidarını seçim yoluyla ele geçirebileceklerini düşünüyorlardı. Gerçekten de, Engels, Sosyal Demokratlar'a devrimci teorinin içinde "özel" bir konum vermeye gayet istekliydi:

> Bugün bile, iki milyon yüz yirmi beş bin seçmene güvenebiliriz. Eğer bu şekilde devam ederse, yüzyılın sonunda toplumun orta tabakasının, küçük burjuvanın ve küçük köylülerin büyük bir kısmını kazanacağız ve ülkedeki tüm diğer güçlerin isteseler de istemeseler de önünde eğilmek zorunda kalacağı belirleyici bir güç hâline geleceğiz. (Engels [1895], Tucker 1978 içinde, 571)

Ancak, Rus Devrimi'nin başarıya ulaşmasıyla Marksist düşünceye hâkim olan, Leninist devlet ve devrimci teori oldu ve Marx'ın siyaset teorisinin Leninist yorumları — Antonio Gramsci'nin dikkate değer istisnai durumu dışında— 1960'ların başına kadar büyük ölçüde sorgulanmadan kabul edilmeye, sorgulansa bile bu sorgulamalar baskı altında tutulmaya devam etti. Bu yüzden, belki de gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomilerdeki Sol partiler için çok daha anlamlı olan, Alman Sosyal Demokratlar'ın stratejilerinin teorik temeli, Batı Avrupa'daki siyasal tabloda (örneğin, Fransa'daki Halk Cephesi'nde) zaman zaman kendini gösterse de, hiçbir zaman gelişemedi. Gramsci'nin çalışmaları bile faşizm ve Stalinizm'in biraraya gelmesi yüzünden o kadar baskı altında tutuldu ki, savaş sonrası dönemde Gramsci'nin kendisi İtalyan Komünist Partisi (PCI) tarafından yüceltilmiş olsa bile, çalışmaları manipüle ya da göz ardı edildi. PCI, savaşın sona ermesinden yirmi beş yıl sonra bile Gramsci'nin çalışmalarının ciddi ve eleştirel bir basımını gerçekleştirememişti (Anderson 1976, 40).

Rus Devrimi'nin (ilk Komünist zaferin) emsalsizliğinin, Marksist düşünce içerisinde Lenin ve Stalin'e, Rus çizgisinden sapan teorik (ve pratik) çalışmaları dışlayacak bir şekilde baskın bir yer vermiş olmasını vurgulamak gerekiyor. Bu durum, 1920'lerde ve 1930'larda Batı Sosyalist ve Komünist partileri açısından trajik sonuçlara yol açmış olsa da, bu etkinin zayıflamaya başlaması 50'li yılların sonunu buldu. Sonuç olarak, Marksist bir perspektiften, siyaset hakkında sorulan en ciddi soruların çoğu 1960'lar ve 1970'lere kadar tartışılmadı: İşçi sınıfı ekonomik krizle karşı karşıya kaldığında neden "devrimcileşmiyor"? Gelişmiş burjuva devletinin kendine özgü özellikleri nelerdir? Devlet bu özellikleri neden ve nasıl geliştirir? Radikal değişim için uygun stratejiler nelerdir? Komünist devletler neden geliştikleri şekilde geliştiler? Bu, sosyalizme geçiş sırasında devletin rolü için nelere işaret eder? Kapitalist devlet, dünya sisteminin çevre ülkelerinde nasıl farklılaşmaktadır?

Geçtiğimiz yirmi yılda yaşanan tartışmalar bu konular etrafında yapılmıştır ve bu çalışmanın geri kalanı bu tartışmanın Avrupa'da, ABD'de ve Üçüncü Dünya'daki gelişimini izlemeye yöneliktir. Ancak, Marx, Engels ve özellikle Lenin'in siyaset ve devlet konusundaki görüşlerinin tamamlanmamış olduğunu öne sürsek de, yakın geçmişteki Marksist teorilerin kökenlerinin daha önceki bu çalışmalarda bulunduğu da bir gerçektir. Bu nedenle, hem Marksist perspektifin, günümüzdeki çalışmalarda göründüğü hâliyle devlet anlayışının esaslarını hem de günümüz Marksist araştırmacıları arasındaki anlaşmazlığı anlamak için önceki çalışmalara geri dönmek gerekir.

Marx, tek ve tutarlı bir siyaset ve/ya da devlet teorisi geliştirmediği için; Marksist perspektiften devlet anlayışı, Marx'ın Hegel eleştirilerinden, Marx'ın (ekonomi-politik teorisini de içeren) toplum teorisinin gelişiminden ve Fransa'daki 1848 Devrimi ve Louis Napoleon'un diktatörlüğü ya da 1871 Paris Komünü gibi belli tarihsel konjonktürler üzerine olan analizlerinden çıkarsanmalıdır. Bunlara ek olarak, Engels'in geç dönem çalışmaları ([1884] 1968) ve Lenin'in *Devlet ve Devrim* ([1917] 1965) adlı eseri de bu konuda bize yardımcı olabilir. Bu farklı kaynakları temel alan muhtemel yorumların çeşitliliği, Leninist görüşün doğru olduğunu öne süren bir konumdan, Marx'ın siyasal ve ekonomik analizinde açık bir şekilde ifade edilmiş bir devlet teorisi görenlere ve (Louis Napoleon'un) *On Sekizinci Brumaire*'indeki özerk devleti, gerçek durumu analiz etmenin temeli olarak görenlere kadar geniş bir yelpazeye yayılan hatırı sayılır tartışmalara neden olmuştur. Tüm bu farklılıklara rağmen, Marksist yazarların hepsi, devlet "teorileri"nişu ya da bu şekilde, bazı Marksist "esaslar"dan *çıkarsamaktadır* ve tartışmayı şekillendiren de bu analitik esaslar olmuştur. Bu esaslar nelerdir ve neden farklı farklı yorumlara konu olmuşlardır?

İlk olarak, Marx toplumun maddî koşullarını, toplumsal yapının ve insan bilincinin temeli olarak görmüştür. Böylece, devletin biçimi, insan zihninin genel gelişiminden veya insanların ortak iradesinden değil, üretim ilişkilerinden ortaya çıkmaktadır. Marx'ın yaklaşımına göre, toplumun bir kısmındaki insan etkileşimini toplumun başka bir kısmındaki insan etkileşiminden ayırmak imkânsızdır: Bu bireysel ilişkileri yönlendiren ve hattâ belirleyen insan bilinci, maddi koşulların —şeylerin üretim, paylaşım ve tüketim *biçimi*nin— ürünüdür.

> Hem hukuki ilişkiler hem de devlet biçimlerine kendilerinden ne de insan zihninin genel gelişimi denilen şeyden kavranabilir, daha ziyade, hukuki ilişkilerin ve devlet biçimlerinin kökleri, Hegel'in ... "sivil toplum", ki anatomisinin ekonomi-politikte aranması gerekir, adı altında bir araya getirdiği bütünde, yani hayatın maddi koşullarında yer almaktadır.... İnsanlar, varlıklarının toplumsal üretiminde, zorunlu ve iradelerinden bağımsız olan belirli ilişkilere, maddi üretim güçlerinin gelişiminin belirli bir durumuna tekabül eden üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin bütünü, bir toplumun ekonomik yapısını, hukuki ve siyasal üstyapısının üzerinde yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine tekabül eden gerçek temelini oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel anlamda toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat süreçlerini koşullar. İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine, bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. (Marx, Tucker 1978 içinde, 4)

Devletin bu şekilde formüle edilişi, Hegel'in "rasyonel" devlet kavramsallaştırmasına, toplumun tüm unsurları arasında adil ve etik bir uyum ilişkisi kurmuş olan ideal devletine doğrudan karşı çıkmaktadır. Hegel'e göre, devlet tarihsel değil, ebedidir; idealleştirilmiş bir bütünlük olarak topluma aşkındır. Dolayısıyla, sadece siyasal kurumların toplamından daha fazlasıdır. Bunun aksine, Marx, devleti tarihsel bağlamına yerleştirmiş ve maddeci bir tarih anlayışına tâbi kılmıştır. Toplumu şekillendiren devlet değildir, devleti şekillendiren toplumdur. Toplum ise egemen üretim tarzı ve bu tarza içkin üretim ilişkileri tarafından şekillendirilir.

İkinci olarak, Marx (yine Hegel'e karşı çıkarak) üretim ilişkilerinden ortaya çıkan devletin ortak iyiyi temsil etmediğini, üretime içkin olan sınıf yapısının siyasal bir ifadesi olduğunu öne sürmüştür. Hegel (ve daha önce gördüğümüz gibi Hobbes, Locke, Rousseau ve Smith), "toplumsal bütünlüğün" temsiliyle yükümlü, tikel çıkar ve sınıfların üzerinde bulunan ve toplumsal "bütün"ün ortak çıkarları bizzat devletin eylemlerinde muhafaza edilirken birey ve gruplar arasındaki rekabetin kurallara uygun kalmasını sağlayan bir devlet anlayışına sahipti. Zaman içinde Marx, devletin, bir bütün olarak toplumun vekili olduğu yönündeki bu fikri reddetmiştir. Kapitalist toplumu, burjuvazinin egemen sınıf olduğu sınıflı bir toplum olarak kavramsallaştırdığında, bu kavramsallaştırmayı, devletin, bu egemenliğin siyasal ifadesi olduğu fikrinin izlemesi gerekmiştir. Gerçekten de, devlet, kapitalist toplumdaki sınıf egemenliğinin asıl araçlarından biridir. Sınıf çatışmalarının üzerinde yer almaz, derin bir şekilde bu çatışmaların

içinde yer alır. Çatışmaya müdahalesi önemlidir ve bu müdahale, devletin özsel olarak sınıf egemenliğinin bir aracı olmasıyla koşullanır.

> Tüm sınıfların çıkarlarının örtüştüğü durum ve konular olabilir. Ancak, çoğu zaman ve esas itibariyle bu çıkarlar, özünde ve geri dönülemez bir şekilde çelişir; bu nedenle devletin, bu sınıfların ortak vekili olabilmesi mümkün değildir; mümkün olabileceği fikri, egemen bir sınıfın sınıf iktidarı gerçeği üzerine, bu iktidarı alt sınıfların olduğu kadar kendisinin de gözünde meşrulaştırmak amacıyla çektiği ideolojik perdenin bir parçasıdır. (Miliband 1977, 66)

Böylelikle, burjuvazi (kapitalist sınıf), kapitalist üretim sürecinde emeğin üzerinde belirli bir kontrol sahibi olduğu için, bu egemen sınıf, gücünü devlete ve diğer kurumlara doğru genişletir.

Marx bu tam formülasyonu ilk olarak, 1845–1846 yıllarında Engels'le beraber yazdığı *Alman İdeolojisi*'nde (1964) ifade etmiştir. Bu eseri daha ayrıntılı incelemeden önce, daha önce yazılmış ve yine Hegel'den ve 1840'lı yılların başında Almanya'da mevcut olan koşullardan etkilenmiş olan bir eserde, Marx'ın (Hegel'e katılarak) devleti komünal bir devlet, müşterek çıkarları temsil eden bir Devlet olarak tanımladığını fakat *sadece demokratik bir Devlet* ortak çıkarı sağlayabileceği için Prusya Devleti'nin aslında bir devlet olmadığını ifade ettiğini not düşmemiz gerekiyor (Draper, 1977, 170). Dahası, burjuva çağını, sivil toplumun siyasal toplumdan ayrıldığı —devletin toplumsal güçten koptuğu —bir dönem olarak görmektedir. Böylece, Hegel'in devlet bürokrasisinin, müşterek çıkarları temsil eden, toplumun "evrensel" unsuru olduğu yönündeki düşüncesini reddetmektedir. Tam tersine, devlet bir tür *ideal* değildir, halktır; bürokrasi kendi tikel çıkarlarını devletin çıkarlarıyla özdeşleştiren "tikel" bir bürokrasidir, bu durumun tam tersi de geçerlidir (Draper 1977, 81). Öyleyse, genç Marx için devletin kendine ait, sivil toplumdan ayrı bir yaşamı bulunmaktaydı ve kendi tikel çıkarları vardı. Almanya'nın o dönemde içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında, Marx'ın devleti bu şekilde görmesi pek alışılmadık değil: Bir yandan devlette bir ayrım vardı, diğer yandan ise burjuvazinin sivil toplumu yükselişteydi. Devlet burjuvazinin bir aracı *değil*di. Mutlakçı Prusya'da devlet hâlâ, gittikçe daha güçlü bir hâle gelen burjuvaziden oldukça farklı toplumsal değerlere sahip olan, kapita-

lizm öncesi bir yönetici sınıfın elindeydi. "Bu Prusya Devleti, aslında aristokrasi üzerinde denetim kurmaya zorlanmaktaydı; artık basit feodal devlet değildi, mutlak monarşinin *Beamtenstaat*'ı [bürokratik devleti, ç.n.] artmakta olan antagonizmaların toplumu parçalamasını engellemek için tüm sınıfları dizginlemek zorunda olan atanmışların devleti hâline gelmişti" (Draper 1977, 169).[1]

Marx, *Alman İdeolojisi*'nde bu kavramı tümden terk etmemiştir. Ancak, Engels'in etkisi ve Marx'ın Paris'e yaptığı yolculuklarla birlikte, toplumsal dinamiklere sınıf mücadelesi açısından bakış, devleti *sınıfa bağlı* bir kurum olarak gören devlet teorisine girmiştir. Marx ve Engels'e göre, devlet bir bireyin (ya da ailenin) çıkarıyla tüm bireylerin müşterek çıkarı arasındaki çelişkiden dolayı ortaya çıkmıştır. Topluluk, görünüşte bireyden ve topluluktan ayrılmış fakat gerçekte tikel gruplarla —kapitalizm bağlamında ise işbölümüyle belirlenen sınıflarla— olan bağlantılara dayanan devlet hâline gelir. Devlet içindeki tüm mücadeleler "farklı sınıfların gerçek mücadelelerinin büründüğü aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir" (Marx ve Engels 1964, 45). Modern kapitalist devlet, burjuvazinin egemenliği altındadır.

> Özel mülkiyetin, ortaklaşa mülkiyetten kurtulması sonucunda, devlet, sivil toplumun yanında ve dışında özel bir varlık kazanmıştır; ama bu devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içeride de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir. (Marx ve Engels 1964, 78)

Ancak, buradan devletin bir sınıf komplosu olduğu çıkarılmamalıdır. Aksine, bireyler ve topluluk arasındaki çelişkilere arabuluculuk etmek amacıyla evrimleşir ve topluluğa da burjuvazi egemen olduğu için devletin arabuluculuğuna da yine burjuvazi egemendir. "Böylelikle, devlet egemen irade sayesinde var olmaz. Öte yandan, bireylerin maddi yaşam biçimlerinden ortaya çıkan devlet bir egemen irade biçimidir" (Marx ve Engels 1964, 358).

---

[1] "Kendine ait bir yaşamı" olan, kendi çıkarlarına göre hareket eden ve toplumu bir arada tutmak için tüm sınıfları dizginleyen devlet kavramı, Claus Offe'nin eserlerinde, bu kez İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman Sosyal Demokrasisi bağlamında, tekrar ortaya çıkar (Offe incelemesi için bkz. 5. Bölüm).

Ancak devletin burjuvazinin çıkarlarına uygun bir şekilde özel mülkiyet üzerindeki güçlerini kullanabilirken, ne derece ve ne şekilde "bir bütün olarak" burjuvazinin çıkarlarına göre davrandığı belirsiz kalmaktadır. Devlet güce sahipmişgibi *görünür*; fakat bu güç üretim ilişkilerini —sivil toplumdaki ilişkileri— yansıtmaktadır. Devlet, egemen sınıfın, bir sınıf komplosundan dolayı *varolmayan* siyasal ifadesidir. Topluluğun hayatta kalması için gereken belirli toplumsal görevleri yerine getirmek amacıyla ihtiyaç duyulan, *toplumsal olarak gerekli* bir kurum, bir *sınıf* kurumu hâline gelmektedir.

Daha sonra, Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* ([1884], 1968) adlı eserinde, kendisinin ve Marx'ın, toplumun maddi koşulları, toplumsal yapısı ve devlet arasındaki ilişki üzerine olan temel kavramsallaştırmasını geliştirmiştir. Bu eserde, devletin kökenlerinin farklı ekonomik çıkarlar arasındaki toplumsal mücadeleleri kontrol etme ihtiyacında olduğunu ve bu kontrolün toplumdaki ekonomik olarak en güçlü sınıf tarafından uygulandığını öne sürmüştür. Kapitalist devlet, sınıf çatışmasını dolayımlama ve burjuvazinin ekonomik egemenliğini yeniden üreten "düzen"i devam ettirme ihtiyacına bir cevaptır.

> Öyleyse devlet, topluma dışarıdan dayatılmış bir güç değildir; Hegel'in ileri sürdüğü gibi, "ahlâk fikrinin gerçekliği", "aklın gerçekliliğinin imgesi" de değildir. Devlet, daha çok, gelişiminin belirli bir aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; bu toplumun, defetmekte yetersiz kaldığı uzlaşmaz antagonizmalar biçiminde bölündüğünün, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin kabulüdür. Ancak, bu antagonizmaların, uyuşmaz iktisadi çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, çatışmayı hafifletmek, "düzen"in sınırları içinde tutmak amacıyla görünüşte toplumun üstünde yer alan bir güç zorunlu hâle gelir; işte toplumdan doğan, ama kendini onun üstüne yerleştiren ve gitgide ona yabancılaştıran bu güç, devlettir. ...
>
> Devlet, sınıfsal antagonizmaları kontrol altında tutma ihtiyacından doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, normal olarak en güçlü ve ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. Antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi: Tıpkı feodal devletin, serf ve köleleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı

> ve *modern temsilî devletin, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aygıtı olması gibi*. (Engels 1968, 155, 156-157, vurgu yazara aittir.)

Marx'ın devlet teorisinin üçüncü esası, burjuva toplumunda devletin, burjuvazinin baskıcı kolu olduğudur. Devletin sınıfsal antagonizmaları kontrol altında tutmak amacıyla bir baskıcı güç olarak yükselişi yalnızca devletin sınıfsal doğasını değil, aynı zamanda kapitalizmde egemen sınıf olan burjuvaziye hizmet eden *baskıcı* işlevini de tanımlamaktadır. Öyleyse, burada iki meseleden bahsedilebilir: İlki topluluğun her topluma içkin olan birinci işleviyle —yasaların uygulanmasıyla— ilgilidir. İkincisi ise devletin yükselişi ve bu yükselişe içkin olan *baskı*yla ilgilidir. Marx ve Engels'e göre, devlet işbölümünün bir parçası olarak görünmektedir; diğer bir ifadeyle, toplumdaki gruplar arasında farklıkların görünür hâllerinin ve toplumsal mutabakatın olmamasının bir parçasıdır.

> Öyleyse devlet, toplumun ortak işlevlerinin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan kurumların sürekliliklerinin devamı için, güce dayalı baskının etkisinin toplumun genelinden aynlması gerektiği ölçüde vücut bulur. (Draper 1977, 250)
>
> İkinci ayırt edici özellik bizzat silahlı güç halinde örgütlenen halkla artık doğrudan doğruya aynı şey olmayan bir *kamu gücü*nün kuruluşudur. Bu özel kamu gücü gereklidir; çünkü sınıfsal bölünmeden itibaren, halkın kendi kendine işleyen silahlı örgütlenmesi olanaksız duruma gelmiştir... Bu kamu gücü, her devlette bulunur; yalnızca silahlananlardan değil, maddi eklentilerden, hapishanelerden ve her türlü zorlayıcı kurumlardan oluşur. (Engels 1968, 156)

Dolayısıyla baskı, devletin bir parçasıdır —tarihsel tanıma göre— iktidarın toplumdan ayrılması toplumdaki bir grubun devlet iktidarını diğer gruplara karşı kullanabilmesini olanaklı hâle getirmektedir. Eğer bu doğru olmasaydı, yaptırımı topluluğun kendisinden ayırmak neden zorunlu olacaktı ki?

Devlet üzerine çalışanların çoğu —ki bunlara daha önce tartıştığımız "ortakiyi" teorisyenleri de dâhildir— bu yaklaşımı benimserler. Devletin ayırtedici şekilde Marksist yorumu olan ise devleti *burjuvazinin baskıcı kolu* olarak görür. Lenin'in bu analize yaptığı katkıları tartıştığımızda, bunu, burjuva devletinin birinci işlevi olarak algıladığını göreceğiz: Sınıf yapısının ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretiminin dayatılması için gücün ve baskının meşrulaştırılması. Yargı sistemi bile baskının ve kontrolün bir aracı-

dır; zira burjuva değerleri ve normlarına uyan davranış kurallarını belirleyip dayatmaktadır.

Kapitalist toplumdaki devletin, ne dereceye kadar egemen burjuvazinin temsilcisi olduğu Marx'ın eserlerinde tam anlamıyla açık değildir. Bir yandan elimizde, *Komünist Manifesto*'daki ([1848] 1955), "burjuvazi, nihayet Modern Sanayi'nin ve dünya pazarının kurulmasından bu yana, modern temsilî devlette siyasal egemenliği tek başına ele geçirdi. Modern devletin yöneticileri, tüm burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir" (Marx ve Engels 1955, 11-12) ifadesi bulunmakta. Öte yandan Marx (ve Engels) yürütmenin gücünü kontrol altına alabilmek için demokrasinin genişletilmesini sürekli olarak savunmuştu: "Yürütme gücünün, devlet bürokrasisinin asgari düzeye çekilmesi —hükümet yapısında temsilî sistemin ağırlığının azami düzeye çıkartılması. Hem de, yalnızca devrim döneminde değil" (Draper 1977, 297).

Marx ve Engels, devletin sınıfsal doğasıyla ilgili tespitleriyle tutarlı bir şekilde, demokrasi meselesinin iki yüzünü de görmüşlerdir. Öte yandan, bu meselenin iki-taraflılığı aynı zamanda muğlâklığın da nedeniydi. Draper'ın da söz ettiği gibi iki yüz, sınıf siyaseti çerçevesinde mücadele eden iki sınıfa tekabül eder. Bir yüz, demokrasi formlarını (seçimler, parlamento) devlete kitlesel katılım yanılsamasını sağlamak için bir araç olarak "kullanan" egemen sınıftan oluşmaktayken, yönetici sınıfın ekonomik gücü de üretimdeki sermaye ve emek ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Diğer yüz ise, demokratik formları siyasal alandan tüm topluma genişletmeyi de içerecek şekilde tabandan halk kontrolünün demokratik uçlarına doğru zorlayarak, demokratik formlara yeni bir toplumsal ya da kitlesel içerik katma mücadelesi bulunmaktadır (Draper 1977, 310).

Ancak, eğer sınıf mücadelesi aracılığıyla kapitalist toplumdaki demokrasiyi genişletmek mümkünse, burjuvazi için demokratik formlar hem bir araç hem de bir tehlikedir. Bu formlar yanılsamalar yaratmak için kullanılabilirken, kitlelerin gücü ele geçirmesinin bir aracı da olabilirler. Burjuva devleti halk karşıtı olsa da, Marx ve Engels demokratik, halka ait devlet fikrini öne sürmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle, toplumun sınıfsal karakteri, Marx ve Engels için, demokratik formlar da dâhil olmak üzere, toplumun her yönüne nüfuz eder. Benzer şekilde, toplumun ihtiyaçları, sınıf-koşullu

bir toplumun siyasal kurumlarına nüfuz etmeden karşılanamaz. Devlet, egemen sınıfın çıkarını gözeterek, diğer tüm çıkarları bu sınıfın çıkarlarından önemsiz görerek hareket eder. Ancak, sınıfsal karakterin varlığı *form*-*lar*ın özsel bir niteliği değildir; bu daha ziyade, topluma içkin olan ve formlara etkiyen sınıfsal antagonizmalar için geçerlidir. Sınıf mücadelesinin doğasına göre, aynı formlar burjuva yönetimine bir tehdit hâline gelebilir.

Miliband (1977) sorunu, Marksist "yönetici sınıf" nosyonuna bağlı olarak formüle eder. Bu nosyonda, "yönetici sınıf", maddi ve ussal üretimin ağırlıklı bir kısmına sahip olan ve bu kısmı kontrol altında tutan grup olarak belirlenir. Bu sahiplik *nedeniyle*, yönetici sınıfın devleti kontrol ettiği varsayılmaktadır. Ancak, Miliband'ın işaret ettiği gibi bu varsayım, sınıfsal gücün otomatik olarak devlet gücüne tercümesine dayanmaktadır. Aslında böyle bir otomatik tercüme yoktur ve bu ilişkinin yakın olduğunun gösterilebileceği yerde bile devletin biçimi ve devletin *neden* farklı biçimler aldığı yönündeki sorular yanıtlanmadan bırakılmaktadır.

Marx'ın eserlerinde devletin ne dereceye kadar egemen burjuvazinin temsilcisi olduğu konusunda muğlâklık olduğu için, Marksistler devletin neden yönetici sınıfın bir aracı olarak düşünülmesi gerektiği sorusuna birçok farklı yanıt vermiştir (bkz. Miliband 1977, 68-74).

İlk olarak, devlet sisteminin personeli—yürütme, yasama, yargı ve baskı organlarının en yüksek mevkilerinde bulunan kişiler—aynı sınıfa ya da sivil topluma hâkim olan sınıflara ait olma eğilimi gösterirler. Sözü geçen kişilerin doğrudan (toplumsal kökenleri itibariyle) egemen burjuva sınıfının üyeleri olmadığı durumlarda bile, bu kişiler eğitim ve bağlantılar vasıtasıyla burjuvaziye dâhil edilirler ve doğuştan bu sınıfın üyeleriymiş gibi davranmaya başlarlar. Böyle bir sınıf ilişkisi güçlü bir şekilde savunulabilir olsa da (örneğin, bkz. Domhoff 1967, 1979), Marx'ın 1840'larda Alman devletini analiz eden erken dönem çalışması devleti kontrol edenin burjuvazi değil Alman aristokrasisi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Aynı dönemdeki İngiltere de, burjuvazinin sivil topluma egemen olduğu ve ekonomik ve toplumsal gelişmeleri şekillendirdiği fakat devlete egemen olan sınıfın aristokrasi olduğu bir örnektir. Son olarak, Miliband'a göre, çoğu Avrupa ülkesindeki hükümetlerde "alt sınıflar"dan gelen çok sayıda lider bulunmaktadır ve egemen-sınıf temsilcileri liderliğinde bulunan hükümetler bile sık sık, özellikle de ekonomik ve toplumsal kriz dönemlerinde, egemen burjuvazinin onaylamadığı politikalar izlemiştir. Dolayısıyla,

yönetici sınıf yekpare olmadığı sürece, devletin personeli "yönetici sınıf"tan seçilse bile, devleti sadece bir araç olarak kullanamaz.

İkinci olarak, kapitalist sınıf, kapsamlı ekonomik gücü aracılığıyla devlete egemen olur. Üretim araçlarını kontrol etmesi sayesinde yönetici sınıf, devlet politikalarını, kapitalist toplumdaki diğer hiçbir grubun mâli açıdan da siyasal açıdan da gelişemeyeceği şekilde etkileyebilir. Yönetici sınıfın elindeki en güçlü ekonomik araç, kapitalistlerin sermayeyi geri çekerek ekonomiyi (ve böylece devleti) dize getirdiği "yatırım grevi"dir. Bununla birlikte, Miliband, iş dünyasının devlet üzerinde uygulayabildiği baskının, devletin eylem ve politikalarını açıklamak konusunda başlı başına yeterli olmadığını öne sürmektedir: Bu baskı bazen belirleyici olur, bazen olmaz.

Üçüncü olarak, devlet, yönetici sınıfın aracıdır; çünkü kapitalist üretim biçiminde bulunduğu yer itibariyle başka bir şey olamaz. Devletin doğası, üretim biçiminin doğası ve gereklilikleri tarafından belirlenir (bu, aşağıda göstereceğimiz gibi, Marx'ın, Fransa'daki Louis Napoleon dönemini analiz ederken kullandığı başlıca argümandır). Kapitalist toplumdaki hiçbir hükümetin göz ardı edemeyeceği ya da kaçınamayacağı "yapısal kısıtlar" bulunmaktadır. Miliband'a göre yapısalcı argümanın zayıf noktası, devlet personelini, yönetici sınıfın emirleri doğrultusunda hareket eden kişilerden ziyade sınıf egemenliğinin objektif güçlerinin doğrudan araçları hâline getiren fakat herhangi bir eylem özgürlüğünden de yoksun bırakan bir belirlenimciliğe ("hiperyapısalcılık") eğilimli olmasıdır. Miliband, Marksist terminolojiyle, devletin yönetici sınıfın *lehine* hareket edebileceğini fakat yönetici sınıfın *emriyle* hareket etmediğini ileri sürer. Devlet bir sınıf devletidir; fakat bir *sınıf devleti* gibi hareket edebilmek için yüksek düzeyde özerkliğe ve bağımsızlığa sahip olmalıdır. Yönetici sınıfın bir aracı olarak devlet nosyonu, hem yönetici sınıftan *hem de* sivil toplumdan görece özerklik ve bağımsızlık şartına uymaz.

Bu da bizi Marx'ın devletin özerkliği üzerine tartışmasına getirir. Marx'ın, erken dönem yazılarında, toplumun çıkarına göre değil, devletin kendi özel çıkarlarına göre hareket eden bir bürokrasiyle beraber sivil toplumdan ayrı olarak kendi hayatı olan devlet anlayışını (Hegel) öne sürdüğünden bahsetmiştik. Draper'a göre, bu kavramsallaştırma, devletin daha sonraki sınıf analizleri arasında da yerini bulmuştur. Diğer bir ifadeyle, "Marx ve Engels, devleti yalnızca basit ve pasif bir anlamda yönetici sınıfın uzantısı, aracı, kuklası ya da yansıması olarak anlamamışlardır.... Aksine,

devlet toplumun organizasyonundan doğar ve bu organizasyon için duyulan gerçek ve kapsamlı ihtiyacı yansıtır —ki bu ihtiyaç tikel sınıf yapısı nasıl olursa olsun mevcuttur. Ancak, sosyo-ekonomik ilişkilerde bir yönetici sınıf olduğu sürece, bu yönetici sınıf, kendi sınıf çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde, bu ihtiyacı, devleti şekillendirme ve kontrol etme amacıyla kullanacaktır" (Draper 1977, 319). Kavramsallaştırma, devletin "normal zamanlar"da bile belirli bir ölçüde *özerkliğe* sahip olmasına izin vermektedir.

"Olağandışı zamanlar"da, özerklik ihtimalleri artabilir: Marx, Louis Napoleon Bonaparte imparatorluğu (1852-1870) üzerine incelemesinde, orijinal kavramsallaştırmasına geri dönmüş ve *hiçbir* sınıfın devlet aracılığıyla yönetmeye yeterli gücünün bulunmadığı tarihsel örneklerin bulunduğunu öne sürmüştür. Bu örneklerde, yönetimde bizzat devlet (yürütme) vardır. Bu durumun meydana gelmesine olanak sağlayan faktörler nelerdir? Marx, bu örnekte, burjuvazinin, "öz çıkarlarının, *kendi yönetimi*nin tehlikesinden kurtulmayı emrettiğini; ülkede huzuru geri getirmek için, ilk olarak burjuva parlamentosunun sona erdirilmesi gerektiğini; toplumsal gücünü muhafaza edebilmesi için siyasal gücünün kırılması gerektiğini itiraf ettiği"ni yazmıştır (Marx ve Engels 1979, 143). Engels ise Bonaparte'ın, toplumsal sınıfların *hepsi*nin yönetme güçsüzlüklerini göstermesinden ve çabalama süreçlerinde kendilerini tüketmelerinden sonra iktidara gelebildiğini vurgulamıştır. Bonaparte, oy için en kalabalık sınıfa, köylülere, hitap ederek ve ordunun (köylü sınıfın oğulları) gücünü kullanarak tartışmasız bir şekilde devletin kontrolünü kazanmış ve projelerini geliştirebilmiştir (Draper 1977, 406). Farklı sınıfları birbirine karşı kullanmıştır ve bu sınıfların hiçbiri iktidarı geri kazanabilmek için gereken güce sahip olamamıştır.

Bununla birlikte, Bonapartist devlet, kendi büyümesini sağlayabilmek için ekonomiyi modernleştirmek zorundaydı —ekonomik kapasite, gerçekleştirilecek emperyal ve askerî amaçlar için gerekliydi. Bonaparte üretim ilişkilerini değiştirmedi; burjuvazinin devleti kontrol etmediği zamanlarda bile, Bonaparte burjuvazinin ekonomik çıkarlarına hizmet etti — *burjuvazi* Napoleon yönetimi sırasında çok büyük miktarda sermaye birikimi yaptı. Ancak, bu düzenleme önemli çelişkilerin tohumlarını taşıyordu; zenginleşen Fransa burjuvazisi kısa bir süre sonra özerk devletin zincirlerini hissetmeye başladı ve devlet aygıtının kontrolünü yeniden kazanmak için harekete geçti. Aynı zamanda şehirli proletarya da genişlemiş

ve güçlenmişti. Nihayetinde, imparator ödün vererek burjuvaziyle uzlaştı ve rejimin sonu, yüzyılın en önemli işçi isyanı olan Paris Komünü'yle geldi.

O hâlde, Marx ve Engels için Bonapartist devlet, *istisnai* bir durumda ortaya çıkmıştı ve burjuva devletinin "olağan" biçimine bir istisna oluşturmaktaydı. Böyle dönemlere mücadele hâlinde olan sınıflar arasındaki denge damgasını vurur ve devlet gücü, bu sınıflar arasında bir arabulucu olarak her iki sınıftan da belirli bir özerklik edinir. Ancak, bu durumda bile devlet kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet eder; zira —kapitalist sınıfın birikimsel kabiliyetini kendi amaçları için kullansa da— üretim ilişkilerini değiştirmez. Böylelikle, ekonominin kontrolünü, temelde, burjuvazinin eline bırakır. Bu aynı zamanda, bu biçimdeki bir özerk devletin kısa süreli olması gerektiği anlamına gelir; çünkü burjuvazi *ve* proletarya olumlu ekonomik koşullar (örneğin, başarılı bir devlet kalkınma politikası) altında bile mücadele etme gücünü yeniden kazanacaktır.

Böylelikle, Marx ve Engels için, devlet özerkliğinin iki düzeyi vardır. İlkinde —"olağan" koşullarda— burjuvazinin, devlet aygıtının doğrudan idaresini ele geçirmeye karşı duyduğu içkin hoşnutsuzluk ve bireysel sermayeler arasındaki (bir bütün olarak kapitalist sınıfın vekili olarak hareket edebilecek bağımsız bir bürokrasi gerektiren) çatışmalardan dolayı devlet bürokrasisi burjuvaziden kısmi olarak özerktir. Böylece, burjuva devletinin normal durumunda, burjuvazi, toplumdaki siyasal ilişkileri idare etme görevini (burjuvazinin ya da bireysel sermayelerin kendisi olmayan) bir bürokrasiye devreder. Fakat bu bürokrasi —daha erken dönemdeki toplumsal formasyonların aksine— burjuva toplumuna ve burjuva tarzı üretime tâbidir. Bürokrasi, teker teker bürokratların bileşimi olarak burjuvaziden özerk olsa da, bir kurum olarak, gitgide, yönetici sınıfın bir temsilcisi olarak hareket eden bir toplumsal katman statüsüne indirgenir.

Bununla birlikte Marx'a göre, bu geriletilmiş bürokrasi güç için çabalamaya devam eder (Draper 1977, 496). Özerkliğin ikinci düzeyi, herhangi bir sınıfın devlet üzerindeki gücünü gösterme yetersizliği sonucu sınıf mücadelesi "donduğu" zaman gerçekleşir. Bu "istisnai" tarihsel durum, bürokrasinin sınıf kontrolünden özerkliğini elde etmesine olanak sağlar. Bürokrasi sivil toplumdaki herhangi bir yönetici sınıfın hâkimiyeti altında değildir. Ancak, bu durumda bile, devletin gücü sınıflı toplumdaki siyasal koşullara bağlıdır.

> Bu güç, köylü sınıfın desteğine, burjuvazinin [farklı] kesimlerinin müsamahası dolayımıyla desteğine ve en önemlisi de, burjuva-proletarya antagonizmasının nazik dengesine —donmuş mücadelesine— *dayanır*. Büyük ölçüde özerkleşmiş bu devlet, siyasal güç için çekişen mülk sahibi sınıfların hiçbirinin "aracı" değildir; ancak *her hâlûkârda, birbirine karşıt ve birbirini dengeleyen güçler kümesi olan bir toplumsal bütünden çıkar* ... bu olağandışı durumda bile devletin sınıfsal algılanma biçimi her zaman olduğu gibi merkezde durur. (Draper 1977, 499)

Bu özerk devlet modelinde, devlet burjuvazinin aracı değildir; daha ziyade eylemleri, sınıf mücadelesinin koşulları ve sınıflı toplumun *yapısı* tarafından şekillendirilir. Bonapartist devlet, kendisini sivil toplumun yönetici sosyo-ekonomik güçlerinin karşısında konumlandırmaz, tam tersine, iktidarda kalabilmek için bu güçler ya da bu güçlerin bir kısmı tarafından oluşturulan bir blok tarafından kabul edilmek zorundadır. Aslında, eğer özerk devlet ekonomik gücün düzenlenişini değiştirmezse, sermaye birikimi için, dolayısıyla da vergi gelirleri ve devletin kendi büyümesi ve askerî yayılma için egemen burjuvaziye bağımlı hâle gelir. Gramsci'nin çalışmalarında yerini bulan, Poulantzas'ın ve Offe'nin devlet teorilerinin temeli olarak ortaya çıkan şey, özerk devletin işte bu biçimidir. Bu konuları sonraki bölümlerde ele alacağız.

Ancak, Marx'ın devlet teorisinin, *Kapital*'deki ekonomi-politik analizinden çıkarsanmış bir diğer yorumu daha bulunmaktadır. Joachim Hirsch (1978), burjuva devleti teorisinin, bütünsel anlamıyla kapitalist toplumun temel yapısının analizinden geliştirilmesi gerektiğini ve bunu yaparken de ilk olarak burjuva devletinin "sadece tikel toplumsal işlevlerin taşıyıcısı olarak değil, sınıf yönetiminin özel tarihsel bir biçiminin ifadesi" olarak tanımlanmasının zorunlu olduğunu savunmaktadır (Hirsch 1978, 63). Devletin, bireysel sermayelerin rekabetçi valorizasyonu sürecinden uzaklaştırılmış ve sermayelerin sınırlı kâr çıkarlarından dolayı kendi başlarına kuramayacağı altyapıyı bu bireysel sermayeler için kurabilecek bir aygıt olduğunu iddia etmektedir. Hirsch, sermaye birikim süreci ve bu sürece dâhil olan üretimin teknolojik temelindeki değişimin kâr elde etmenin önünde, sürekli olarak, maddi engeller oluşturduğunu öne sürerek devam etmektedir. Bunlar ise krizler aracılığıyla kendilerini gösterirler ve krizin kendisi, üretimi korumayı amaçlayan devlet müdahalelerinin fiilî tatbiki için zorunlu araç hâline gelir.

Böylelikle, Hirsch'e göre, Marx'ın devlet teorisi, *Kapital*'de anlatılan ve analiz edilen kapitalist gelişimin ekonomik yasalarından, özellikle de kâr oranının düşme eğilimi yasasından çıkarsanmalıdır. Kapitalist devletin biçimi, bu düşüşü dengelemek ve böylece sermaye birikimini yeniden tesis etmek amacıyla müdahalenin zorunluluğu dolayısıyla ortaya çıkar. Bu nedenle devlet, bireysel sermayelerin kâr elde etmesine ya da diğer bir deyişle, artı değerin işçilerden gasp edilmesine karşı ortaya çıkan maddi engellerin bir işlevi olarak gelişir. Devlet biçimini anlama konusundaki temel değişken, sınıf mücadelesi değil, artı değerin gaspıdır.

> Dolayısıyla, siyasal süreçler üzerine yapılacak bir incelemenin başlangıç noktası, mekanik ekonomik belirlenimciliğin ya da soyut genellemenin zayıf noktalarını tekrarlamamak için, sermaye hareketlerinin mantıksal ve aynı zamanda tarihsel olarak somutlanması ve bu hareketlerin sınıf mücadelelerini ve sınıf rekabetini şekillendirme biçimleri olmalıdır. (Hirsch 1978, 81)

Bu görüşü ve Almanya'daki devlet tartışmasının tümünü 6. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz; fakat şimdilik Marx'ın siyaset teorisinin ekonomi-politik teorisinden "türetilme"si gerektiği konusundaki görüşü; Marx'ın ekonomi teorilerinde geliştirmiş olduğu genel sermaye incelemesi ve siyaset incelemesi — toplumsal öznelerin bilinçli eylemleri — arasındaki mantıksal bağlantının, kâr oranının düşme eğilimi yasası analizinde bulunacağı yönündeki görüşü sadece not ediyoruz. Göreceğimiz gibi, Hirsch'ün yapmayı çalıştığı tam da böyle bir türevci analizdir.

Burjuva devletinin Marksist algılanma biçiminin temel noktaları, çok kısa olarak, bunlardır. Gösterdiğimiz gibi, Marx'ta, "yönetici sınıf" ve devlet arasındaki ilişki devlet özerkliği fikrine dayanmaktadır ve özerklik oldukça belirsiz bırakılmış bir meseledir. Marx ve Engels'in farklı yazılarında, farklı özerklik kavramları bulunmaktadır. Tarihsel olarak, özerklik ve sınıf mücadelesinin gelişimi iç içe geçmiştir ve devlet, sivil toplumdan görece özerk olarak tanımlanmış olsa da, bu "görecelik"in proletaryanın sınıf mücadelesindeki görece gücünün bir işlevi olduğunu öne sürebiliriz. Bununla birlikte, Marx'ın ve özellikle de Engels'in görüşleri, açıkça, *olağan* burjuva devletinin doğasının, maddi koşullar ve bu koşullarla ilişkili olan toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiği yönündedir; devlet, kendisini sınıfsal antagonizmaların *üstünde* konumlandırsa bile, tikel bir sınıfın çıkar

larını temsileder; kurumsallaşmış zor, devletin kendisini ifade ettiği başlıca yoldur.[2]

Lenin devrimci süreçiçindeki rolü bağlamında burjuva devletinin çok daha ayrıntılı bir analizini tam da bu temelde geliştirmiştir. Marx ve Engels için olduğu kadar Lenin için de, devlete duyulan ilgi, devrimci *stmtejiye*, kapitalizmden komünizme değişimin teorisine odaklanmıştır. Bu, en azından biri —gördüğümüz gibi— toplumsal değişime duyulan ilgiden köklenen "ortak iyi" teorilerinden pek farklı olmasa da, Marksist yazarlar için *aslolan* şey kapitalist devletin doğasını toplumsal dönüşüm stratejisi bağlamında tartışmaktır. Bu anlamda Marksist siyaset teorisi, şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir eylem teorisidir.

Lenin'in —1917'de yazılmışolan— devlet üzerine görüşleri, Rus Devrimi'nin tikel bağlamında geliştirilmiş ve Ağustos 1917'de, bu devrim ânındaki bellibir siyasal eylem stratejisini desteklemek amacıyla yazılmıştır. *Devlet ve Devrim*'in büyük bir kısmı da, Lenin'in ihanet addettiği, (Karl Kautsky liderliğindeki) Alman Sosyal Demokratları'nın, savaş kredileri için oy vererek Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişini desteklemesine yanıt olarak yazılmıştır. Lenin'in stratejisi, Bolşevikler'in, var olan devlet aygıtınıdevirmesi, devleti fiziksel olarak ele geçirmesi ve dağıtmasına dayanmaktadır. Bu noktada, Lenin yalnızca sovyetin diğer üyeleriyle değil, kendi partisindeki bazı kişilerle de ihtilaf içindeydi (Chamberlin 1965, 291-295).

Lenin için en önemli nokta, devletin sınıf yönetiminin bir organı olması ve devlet sınıf çatışmasını çözmeye çalışsa da (Engels'in sözleriyle [1968, 155], "görünüşte toplumun üstünde yer alan bir güç, çatışmayı hafifletme amacı için zorunlu hâle gelmiştir"), bu çatışmanın *çözülemez* bir çatışma olmasıdır. Her ne kadar burjuva demokrasisi, işçi sınıfı siyasal gücü kullanmayı tercih ederse katılıma ve hattâ siyasal (ve ekonomik) kurumların işçi sınıfı tarafından kontrol edilmesine izin veriyor ve böylelikle sınıfsal uzlaşıyla sonuçlanacak bir devlet aygıtını üretiyor gibi *görünse* de Lenin'in iddiası şu yöndedir:

---

[2] Engels, Marksist ve (Marksist olmayan) yazarların "millet" ve "milliyetçilik" başlıkları altında ele aldığı devletin teritoryal (ülkesel) özelliğini de tartışmıştır. Bu konuyu daha sonra, fakat merkezî öneme sahip olmayan bir şekilde tartışacağız; çünkü bu konu devlet gücünün (önemli olsa da) sadece tek bir kökenini oluşturmaktadır.

> Marx'a göre, sınıfları uzlaştırmak mümkün olsaydı devlet ne ortaya çıkabilir ne de kendini devam ettirebilirdi. ... Marx'a göre, devlet sınıf *egemenliğ*inin bir organıdır, bir sınıfın diğer bir sınıfı *zorla iktidarı altında tutmasıdır*; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek bu baskıyı meşrulaştıran ve devam ettiren bir "düzen"in yaratılmasıdır. (Lenin 1965, 8)

Lenin'in Marx yorumunda, devlet egemen sınıfın baskıcı aygıtı olduğu için sınıf çatışmasının olmadığı yerde bir devlet zorunluluğu da yoktur. Böyle bir çatışmanın olmadığı yerde bir devlete ihtiyaç da yoktur. Bu yorumun diğer yönü ise oldukça açıktır:

> Eğer devlet, sınıf antagonizmalarının çözülemezliğinin ürünüyse, toplumun *üstünde* yer alan ve 'ona *gitgide kendini yabancılaştıran*' bir güçse, o zaman, sadece şiddet içeren bir devrim olmaksızın değil, aynı zamanda egemen sınıf tarafından yaratılmış olan ve içinde bu 'yabancılığın' maddeleştiği devlet gücünün aygıtı *ortadan kaldırılmaksızın*, ezilen sınıfın kurtuluşu mümkün değildir. (Lenin 1965, 9)

Böylelikle, burjuva devletinin ortadan kaldırılması, herhangi bir devrimci değişim için asli öneme sahiptir ve bu ortadan kaldırma silahlı çatışma aracılığıyla gerçekleşmek zorundadır. Zira devlet, burjuvazinin silahlı gücüdür. Buradaki önemli nokta, devletin — kapitalist toplumlarda— bütün 'demokratik kurumlarıyla birlikte', burjuva sınıfı tarafından *doğrudan* kontrol edilmesi ve birincil işlevinin doğrudan zora dayalı olmasıdır. Burjuva devleti, bu zora dayalı kuvvetle yüzleşilerek ve daha üstün silahlarla yenilgiye uğratılarak ortadan kaldırılacak, zora dayalı iktidarın aracı yok edilecek ve proletarya iktidarı ele geçirip bu iktidarı korumak için kendi silah gücünü kullanacaktır.

Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki birincil amacının tek başına burjuva devletinin doğasını tanımlamak değil, sosyalist devrim için belirli bir stratejiyi desteklemek olduğunu söylemek doğru olur. Bu strateji iki kısımdan oluşmaktaydı: İlk olarak, burjuva devletinin ortadan kaldırılması; ikincisi, sosyalizme geçiş. Daha önce tartıştığımız gibi, Lenin tarafından tanımlanan devletin ortadan kaldırılması silahlı devrimi, burjuva silahlı kuvvetlerinin proletarya silahlı kuvvetleriyle doğrudan karşı karşıya gelmesini gerektirmektedir. Ancak, Lenin, stratejisinin ikinci kısmında daha ileri gitmektedir:

> [S]ınıf mücadelesi doktrini Marx tarafından *değil, fakat* Marx'tan önce burjuvazi tarafından oluşturulmuştur ve bu, burjuvazi için, genel olarak, *kabul*

> *edilebilir* bir doktrindir. ... Sadece bir Marksist, sınıf mücadelesinin kabulünü proletarya diktatörlüğünün kabulüne dek *genişletir*. (Lenin 1965, 40)

Bu, en basit şekliyle, Lenin için sınıf mücadelesinin kapitalizmden komünizme geçiş sırasında devam ettiği ve burjuvaziyi *ortadan kaldıracak* olan bir devleti, yani, proletaryanın *diktatörlüğü*nü gerektirdiği anlamına gelmektedir. Lenin'in öngördüğü, burjuvazinin, devrimci bir rejime göstereceği tepkiydi: İşçi sınıfının bakış açısından kapitalistler proletarya ekonomisinde vazgeçilmez bir yere sahip olmadıkları için devrimin burjuvazi açısından anlamı, ayrıcalıklı pozisyonlarının son aermesidir (alternatifleri ise sıradan işçiler olmaktadır) ve bu yüzden ellerinin altında bulunan her şeyle yeni rejime karşı savaşmaları çok olasıdır. Lenin, burjuvazinin bir sınıf olarak ortadan kaldırılması için, bu grubu zor kullanarak ortadan kaldırmaya hazır ve mutlak güce sahip bir işçi devletinin gerektiğini öne sürmektedir.

> Gerçekte, bu dönem, kaçınılmaz surette, eşi benzeri görülmemiş ağır biçimlerde ve şiddette sınıf mücadelesi dönemidir ve dolayısıyla bu dönemde, devlet, kaçınılmaz surette (proletarya ve genel olarak mülksüzler için) *yeni bir biçimde* demokratik ve (burjuvazi karşısında) *yeni bir biçimde* diktatör bir devlet olmak zorundadır.
>
> Buradan devamla, *tek* bir sınıfın diktatörlüğünün, sadece genel olarak her sınıflı toplum için değil, sadece burjuvaziyi devirmiş olan *proletarya* için değil, fakat aynı zamanda kapitalizmi "sınıfsız toplum"dan, Komünizm'den ayıran *tarihsel dönem*in bütünü için zorunlu olduğunu anlayanlar, yalnızca onlar, Marx'ın devlet öğretisinin özünü tam anlamıyla kavramışlardır (Lenin 1965, 41).

O hâlde Lenin için, kapitalizmden komünizme geçiş sırasında burjuvazinin diktatörlüğünün yerini proletaryanın diktatörlüğü almaktadır. Peki ya Engels'in sosyalizm koşullarında devletin "söneceği" yönündeki ünlü iddiası için ne demeli?[3] Lenin bu konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde tartışır (1965, 17-25); fakat bizim açımızdan önemli olan Engels'in devletin sönmesi üzerine düşüncelerinin "oldukça açık ve kesin bir şekilde devletin

---

[3] Engels'in kendi ifadesiyle, "devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak göründüğü ilk eylem—üretim araçlarına toplum adına el konması— aynı zamanda devlet olarak son bağımsız faaliyetidir. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere karışması, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve ardından kendine son verir. Kişilerin hükümeti yerini, şeylerin idaresi ve üretim sürecinin yönetimine bırakır. Devlet 'ortadan kaldırılmaz', söner" (Lenin 1965 içinde, 19).

'üretim araçlarına tüm toplum adına el koyması'ndan *sonraki* döneme, başka bir deyişle, sosyalist devrimden *sonraki* döneme işaret ettiği" saptamasıdır. Lenin'e göre, "o anda bir devlete ihtiyaç yoktur çünkü bir grubu başka bir grubun amaçları için baskı altında tutma ihtiyacı yoktur; herkes birlikte çalışır, üretim araçlarına birlikte sahip olur ve devletin siyasal biçimi "tam demokrasi"dir (Lenin 1965, 21). Bu şartlar altında, eğer, Engels ve Lenin'in yaptığı gibi, devletin işlevleri esasen baskıcı olarak tanımlanıyorsa, bir devletin —hattâ tamamen demokratik bir devletin bile— gerekçesi ortadan kalkmaktadır.

Buna rağmen, Lenin, demokrasiyi ve demokratik bir devleti tartışırken, burjuva demokrasisini ve işçi demokrasisini (ki, bu da burjuva muhalefetini bastırdıktan sonra sönebilir) oldukça açık bir şekilde ayırmaktadır. Lenin —Marx ve Engels'le uyumlu bir şekilde— devlet aygıtını "sınıfsal antagonizmaların çözülemezliğinin ürünü ve dışavurumu" olarak görmektedir. Burjuva demokrasisinin "önemsiz bir azınlık için bir demokrasi, zenginler için bir demokrasi" (Lenin 1965, 104) olduğunu, kapitalistlerin yalnızca kapitalist toplumun siyasal kurumlarını kontrol etmekle kalmadığını, kurumları da bu kontrolü garanti altına alacak şekilde yapılandırdıklarını ileri sürer (bkz. Wright 1974-75, 81). Bu argüman, Lenin'in, kapitalist bir toplumdaki devlet aygıtının, kapitalist sınıfa hizmet etmek amacıyla —biçim ve içerik açısından— yapısal olarak örgütlenmiş, açıkça bir *kapitalist* aygıt olduğu ve büyük ihtimalle işçi sınıfı tarafından kendi amaçlarına hizmet etmek için ele geçirilemeyeceği yönündeki görüşü için kritik bir öneme sahiptir. Bu devlet yok edilmeli ve tamamıyla farklı bir devlet biçimiyle, proletarya tarafından proleteryaya hizmet etmek ve burjuvaziyi yok etmek için organize edilecek olan farklı kurumlarla değiştirilmelidir.

Wright (1974-75), kapitalist demokrasinin burjuvazinin egemenliği altında olduğu yönündeki bu Leninist görüşü iki kategoriye ayırmaktadır: (1) Görünüşte demokratik temsil kurumu olan parlamentonun, kitlelerin mistifikasyonu ve burjuvazinin kontrolü altındaki toplumsal düzenin meşrulaştırılması için bir araç olarak kullanılması; (2) parlamentonun üzerindeki burjuva kontrolü. Toplumdaki temel iktidar organı gibi görünmek suretiyle gizemleştirilen parlamentonun devleti seçilmiş temsilciler aracılığıyla yönettiği sanılır; fakat aslında tüm önemli kararlar, kapalı kapılar ardında, "bakanlıklar, devlet daireleri ve Genelkurmaylar" tarafından alın

maktadır. "Parlamento 'sıradan insanları' aldatmaya adanmıştır" (Lenin 1965, 55). Dahası, Parlamento — pratikte — temsilî bir organ bile değildir.

> Kapitalist demokrasi mekanizması daha yakından incelendiğinde, her yerde, seçim yasasının "küçük" (sözde küçük) ayrıntılarında (oturma koşulları, kadınlara oy hakkı tanınmaması vb.), temsilî kurulların işleyişinde, toplanma hakkına konulan fiilî engellerde ... günlük basının tam anlamıyla kapitalistçe örgütlenmesinde vb., vb. demokrasiye sınırlama üstüne sınırlama konulduğu görülecektir. (Lenin 1965, 104)

Modern ücretli kölelerin sömürüsüne (ki bu sömürü onları, demokrasiyle ya da siyasetle uğraşamayacak kadar ezmektedir) ek olarak bu sınırlamalar, nüfusun büyük bir çoğunluğunun kamusal ve siyasal yaşama katılımını engellemektedir.

Lenin, burjuva demokrasisinin "demokratik hile" olduğunu düşünür. Bu döneme ait eserlerinde, burjuva demokrasisinin mistifikasyonunun, işçi kitlelerine genişletilecek bir devrimci demokrasiyle değiştirileceğine dair kayda değer kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, *Devlet ve Devrim*'de 1871 Paris Komünü deneyimini, komün üyelerinin burjuva devletini ele geçirdikleri halde *yıkmayarak* yaptıkları hataya referansla tartışmaktadır: "Aslında, *bunun tam tersi gerçekleşti*. Marx'ın düşüncesi, işçi sınıfının 'hazır durumdaki devlet makinesi'ni yalnızca ele geçirmekle yetinmemek, onu *parçalamak* ve *yıkmak* zorunda olduğu yönündedir" (Lenin 1965, 44). Fakat, Komün'ün, mevcut düzenli orduyu dağıtıp ve tüm görevlileri seçime ve azledilmeye tâbi hâle getirip tamamlanmaya daha yakın bir demokrasi yönünde hareket etmekle doğru bir şey yaptığını kabul etmektedir.

> Fakat aslında bu, "sadece", belli kurumların tamamen farklı bir düzenin kurumlarıyla büyük çapta değiştirilmesine işaret eder. Bu tam da, bir "niceliğin niteliğe dönüşümü" örneğidir: Böylece, tasarlanması olanaklı en tam ve en tutarlı biçimde başlatılan demokrasi [pratiği], burjuva demokrasisinden proletarya demokrasisi durumuna dönüşür; devlet (belirli bir sınıfı baskı altında tutmaya yarayan özel güç) durumundan artık devlet olmayan hâle dönüşür.
>
> Burjuvaziyi baskı altında tutmak ve burjuvazinin direnişini kırmak hâlâ zorunludur.
>
> ...Ancak, baskı organı artık, kölelik, serflik ve ücret köleliği sırasında her zaman olduğu gibi bir azınlık değil, nüfusun çoğunluğudur. (Lenin 1965, 50)

Lenin, burjuva parlamentarizminin mistifikasyonunu aşarak tüm toplumsal kurumlarda kitle katılımına doğru *genişleyen* bir demokrasi olan "işçi demokrasisi" kavramına dayanan devrimci bir devleti onaylıyor gibi görünmektedir. Ancak, pratikte, Bolşevikler'in, iktidarı sovyetlerden aşamalı olarak alıp Kızıl Muhafızlar tarafından desteklenen Bolşevik Parti'nin Merkez Komitesi'ne vermeyi de içerecek şekilde, tüm demokratik formları ortadan kaldırmasına yol açmıştır. Bu strateji, Lenin'in burjuva devletini yıkmak ve devrime karşı olan muhalefeti parçalamak fikriyle doğrudan tutarlıdır; fakat Marx tarafından Paris Komünü hakkındaki yazılarında öngörülen demokratik işçi devletini inşa etme girişimlerinin tümünün yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Lenin, aslında, toplumsal değişim dinamiğinin işçilerden çıkmasına güvenmektense, sosyalizme geçişin, işçilere komünizme doğru *liderlik edecek* olan öncü bir Komünist Parti Merkez Komitesi tarafından gerçekleştirileceğini düşünmektedir.

Lenin'i ve Troçki'yi, merkezciliklerinden ve Ekim 1917 sonrasında işçi demokrasisinden vazgeçişlerinden (Luxemburg 1961) dolayı eleştiren ise Polonyalı bir Marksist olan Rosa Luxemburg olmuştur. Hem —o sırada Kautsky ve Almanya'daki Sosyal Demokratlar tarafından temsil edilen— burjuva demokrasisinin korunması gerektiğini öne süren görüşe, *hem de* — Luxemburg'un anladığı şekilde— burjuva modelinde bir proletarya diktatörlüğünü bir avuç kişinin diktatörlüğü olarak yorumlayan Leninist görüşe karşı çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, Lenin'i ve Troçki'yi, Marksist proleterya diktatörlüğü kavramını, Lenin'in bizzat, *Devlet ve Devrim*'de, "işleyen bir parlamento"da tam işçi katılımıyla bir işçi demokrasisi olarak tanımladığı kavramı terk etmekle suçlamıştır. Luxemburg'un erken dönem Leninizm'e kurumsal bir alternatif olarak neyi öne sürdüğü hiçbir zaman kesinlik kazanamamıştır (1919 yılında öldürülmüştür); fakat Luxemburg açısından, proletaryanın, iktidarı ele aldığında sosyalist önlemler alması gerektiğini biliyoruz. Proletarya, diktatörlüğü kullanmalıdır; fakat bu diktatörlük, bir partinin ya da hizbin diktatörlüğü değil, bir *sınıf* diktatörlüğü olmalıdır. Bu, "halk kitlelerinin en aktif ve sınırlandırılmamış katılımına, sınırsız demokrasi"ye dayanan bir diktatörlük anlamına gelir (Luxemburg 1961, 76-77).

> Biz her zaman toplumsal çekirdeği *burjuva* demokrasisinin siyasal biçiminden ayırdık: Her zaman formel eşitlik ve özgürlüğün tatlı kabuğu altındaki toplumsal eşitsizliğin ve esirliğin acı çekirdeğini ortaya çıkardık eşitlik ve özgürlüğü reddetmek için değil; aksine işçi sınıfını, salt kabuğuyla

yetinmemeye teşvik etmek için; siyasal iktidarı fethederek demokrasiyi tamamen yoketmeye değil, burjuva demokrasisinin yerini alacak bir sosyalist demokrasi yaratmaya teşvik etmek için.

Ancak, sosyalist demokrasi sadece sosyalist ekonominin temellerinin yaratılmasından sonra vaat edilmiş topraklarda başlayacak bir şey değildir; geçiş dönemi sırasında bir avuç sosyalist diktatörü sadık bir şekilde desteklemiş olan değerli kişilere verilecek bir Noel hediyesi gibi gelmez. Sosyalist demokrasi, sınıf egemenliğinin yok edilmesi ve sosyalizmin inşasıyla birlikte başlar. Sosyalist partinin iktidarı ele geçirdiği andan itibaren başlar. Proletaryanın diktatörlüğünden başka bir şey değildir.

Evet, diktatörlük! Ama bu diktatörlük, demokrasiyi uygulama *usulü*ne dayanır, *yok edilmesi*ne değil; burjuva toplumunun, sosyalist dönüşümü mümkün kılmış olan kazanılmış haklarına ve ekonomik ilişkilerine yönelik, enerjik, kararlı müdahalelere dayanır. Ancak, bu diktatörlük, *sınıf*ın eseri olmalıdır, sınıf adına hareketeden küçük, yönetici bir azınlığın değil —diğer bir ifadeyle, adım adım kitlelerin aktif katılımından doğmalı, doğrudan kitlelerin etkisi altında olmalı, kamusal faaliyetlerin tamamının kontrolüne tâbi olmalı, halk kitlelerinin artan siyasal eğitiminin içinden çıkmalıdır. (Luxemburg 1961, 77-78)

Bu uzun alıntıdan anlaşılabileceği gibi, Marx'ın devlet teorisine — *doğası gereği* siyasal katılım eksikliğine ve merkezileşmiş güçlü devlet gelişimine yol açması yönünde (örneğin, bkz. Popper 1945, Cilt 2) — getirilen mutat eleştiriler, aslında Lenin, Troçki ve sonra da Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği'nde gelişmiş olan sosyalizme getirilen eleştirilerdir. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği'nin sosyalist dünyadaki ekonomik ve askerî gücü, Leninist "proletarya diktatörlüğü" görüşünü "sosyalist" ülkelere dayatmıştır ve Rosa Luxemburg'un demokratik garantiler savunusunun etkili olmasına alan bırakmamıştır: "Özgür ve engelsiz basın, kısıtlanmamış örgütlenme ve toplantı hakkı olmaksızın, geniş halk kitlelerinin egemenliğinin hiçbir şekilde mümkün olmayacağı çok açık ve itiraz edilemez bir gerçektir" (Luxemburg 1961, 66-67)

Burjuvazinin gücünün, çoğu toplumda işçi sınıfının çoğunluğu tarafından kabul gören değer ve normlarda bile devam ettiği göz önüne alındığında, Luxemburg tarafından öngörüldüğü şekliyle bir sosyalist demokrasinin olanaklı olup olamayacağı tartışmalı bir sorudur. Allende'nin başkanlığı dönemindeki Şili'nin hem Luxemburg'un hem de Lenin'in pozisyonunu destekleyecek unsurlar barındırdığı kesindir. Eğer izin verilseydi,

1968 sonrası Çekoslovakya da demokratik sosyalizmin önemli bir modeli, bürokratik olarak yönetilen komünizmden Luxemburg'un sosyalizminin-şasında işçilerin kitlesel katılımı görüşüne doğru gerçekleşen hızlı bir değişim olarak görülebilirdi. Eğer Polonya'daki işçi hareketi, Sovyetler tarafından desteklenen Polonya bürokrasisi ve ordusu tarafından bastırılmasaydı, Polonya da demokratik sosyalist bir devlet hâline gelebilirdi. Ancak, bize göre, demokrasinin terkedilişini gerek proletarya diktatörlüğü görüşü nedeniyle gerekse de iddia edildiği gibi devrimci ve siyasal süreçte devletin rolünü azaltması nedeniyle Marx'a atfetmek bir hatadır. Demokratik katılım konusu —Lenin'den sonra— Sovyet gündeminde yer almayan bir konu hâline gelmiş olsa da, hiçbir Marksist —devrimci anlamıyla— siyaseti, olduğundan daha az öncelikli bir noktada düşünmemiştir. Ancak, siyasetin gündem dışına itilmesi, Lenin ve Troçki'nin Ocak 1918'de, işçi kitlelerinin tek gerçek temsilcileri olarak sovyetlerin lehine olacak bir şekilde Kurucu Meclis'i dağıtmayı tercih etmelerinden ve sonra da Komünist Parti Merkez Komitesi lehine olacak bir şekilde de sovyetlerden vazgeçmelerinden sonra baskın hâle gelmiştir. Diğer Marksistler'in öngörüleri doğru çıkmıştır. Örneğin, Luxemburg'un 1918 yılında dikkat çektiği gibi,

> ülkedeki siyasal yaşamın tamamen baskı altında tutulmasıyla, sovyetlerdeki yaşamında gittikçe daha sorunlu hâle gelmesi kaçınılmazdır. Genel seçimler olmaksızın, kısıtlanmamış basın ve toplanma özgürlüğü olmaksızın, özgür bir fikir mücadelesi olmaksızın, her kamu kurumunda yaşam ortadan kalkar, ve sadece yaşamın içi boş, ruhsuz bir benzeri hâline gelir, bu durumda sadece bürokrasi etkin bir bileşen olarak kalır. (Luxemburg 1961, 71)

Luxemburg, aynı zamanda —Marx'ın devlet teorisiyle tam anlamıyla tutarlı olarak— burjuvazi iktidara sahip olduğu sürece tam bir demokrasinin olanaksız olduğunu iddia etmiştir. Hem Luxemburg hem de Marx'ın burjuva eleştirmenleri demokratik fikirleri savunsalar da, dayandıkları kapitalist devlet teorileri farklıdır; burjuva eleştirmenleri devletin reforme edilebileceğine —siyasal iktidarın ekonomik güçten bağımsız olup ona egemen olduğuna— inanırlarken, Luxemburg, bu ikisinin iç içe ve ayrılamaz olduğunda Marx'la hemfikirdir.

Nihayetinde, Lenin ve Luxemburg arasındaki anlaşmazlık, öncü partinin işçi sınıfıyla olan ilişkisindeki rolü üzerine farklı görüşlerde olmalarından kaynaklanmaktadır. Lenin, bilincin, işçi sınıfına dışarıdan getirilmesi

gerektiğine inanmış ve bunu gerçekleştirecek vasıtanın da geleneksel aydın sınıfı yerine, eski işçilerin ve burjuva kökenli eski profesyonel aydınların birleşmiş bir öğe hâline geldiği bir parti olan devrimci partinin kendisi olduğunu düşünmüştür. Lenin, işçi sınıfının, kendi aygıtlarıyla başbaşa bırakıldığında, Marx'ın ona atfettiği tarihsel görevi kavrayabilmek için yetersiz olduğunu yazmaktadır. "İşçi hareketinin *kendiliğinden* gelişmesi, kesinlikle burjuva ideolojisine tâbi olmasına ... [ve] işçilerin, burjuvazinin ideolojik köleleri olmasına yol açar" (Lenin, Luxemburg 1961 içinde, 13). Lenin, böyle "yeni tip bir parti"nin yeni türden bir organizasyona ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Parti, tüm gücün ve otoritenin Merkez Komitesi'nde bulunacağı bir ordu gibi örgütlenmeli ve bir ordu gibi merkezileştirilmelidir (Luxemburg 1961, 13-14).

Luxemburg, daha önce, 1904 yılında yazdığı "Leninizm ya da Marksizm" adlı bir broşürde, Lenin'in müstakbel partisinin ve partinin Merkez Komitesi'nin kendisini devam ettireceğini, [Merkez Komite'nin] partiye emredeceğini ve partinin de kitlelere emretmesini sağlayacağını öngörmüştür. Luxemburg kitlelerin yaratıcılığına ve özerkliğine inanıyordu; kitlelerin kendiliğindenliğine ve aynı zamanda kendi hatalarını yapma hakkına ve bu hatalardan ders çıkarmalarına saygı duymuştur: "Açık konuşalım" demiştir, "tarihsel olarak, gerçek devrimci bir hareket tarafından yapılan hatalar, en akıllı Merkez Komite'nin hatasızlığından çok daha yararlıdır" (Luxemburg 1961, 15).

Çeviri: Aykut Örküp

3
GRAMSCI VE DEVLET

MARX, ekonomi politik çözümlemesiyle kıyaslanabilecek derecede kapsamlı bir siyaset teorisi geliştirmedi; bunun nedeni, büyük ölçüde, sivil toplumu anlamakta ekonomi politiğin merkezî konumda olduğuna ve devletin kökeninin maddi yaşam koşullarında bulunduğuna inanmasıydı. Yine de, gördüğümüz üzere, politika Marx'ın praksisi açısından mutlak önemde olduğu için, yazılarında örtük olarak bir politika kuramı bulunmaktaydı.

Antonio Gramsci'nin Marksizme temel katkısı, Marx'ta örtük olarak bulunandan hareketle, Marksist bir siyasal eylem bilimini sistemleştirmesidir. Ancak, Gramsci politikanın tarihsel olarak gelişmekte olan maddi güçler bağlamında özerk bir etkinlik olduğunu basitçe fark etmekten fazlasını yapmıştır. Ona göre, "politika merkezî insan etkinliğidir, biricik bilincin toplumsal ve doğal dünyayla bütün görünümleri içinde ilişkiye geçirildiği araçtır" (Hobsbawn 1982, 23).

Gramsci'nin siyasete yaptığı vurgu, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen ardından gelen yıllar boyunca, kitlesel bir proletarya hareketiyle (Torino'daki) ilişkili bir entelektüel önder olarak içinde yer aldığı ve yaşadığı tarihsel durumdan kaynaklanmıştır. Savaşın sonunda İtalya, sol ve sağ siyasal partiler arasındaki önemli bir mücadelenin alanı olmuş; bu mücadele, hızla faşizmin 1922'deki zaferiyle ve siyasal hakların bastırılmasıyla sonuçlanmıştı. İtalyan Sosyalist Partisi'nin ve ardından Komünist Partisi'nin (PCI) önemli bir üyesi olarak Gramsci, devrimci bir kitlesel işçi hareketinin yenilgisine ve işçi sınıfının büyük kesimleri tarafından desteklenen

gerici bir faşizmin yükselişine tanık olmuştu.[1] Bu deneyimden yararlanarak, alternatif bir Marksist devlet yaklaşımı geliştirdi. Buna göre, devlet, "kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliği yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğü" idi (Gramsci 1971, 244). Ayrıca, burjuva devleti devirmek ve sosyalizmi inşa etmek için alternatif bir strateji olarak Marksist bir siyaset teorisi geliştirdi.

Sivil Toplum Kavramı

Gramsci'nin düşüncesinin kökleri, kuşkusuz, Marx ve Lenin'de bulunur. Sınıfın maddi kökenlerine, bilincin ve sınıf mücadelesinin toplumsal değişimdeki rolüne ilişkin bütün Marksist varsayımları benimsiyordu. Ayrıca, Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde ([1845-46], Tucker 1978 içinde, 172-174) ifade ettikleri biçimiyle, Marx'ın sivil toplumdaki burjuva "hegemonyası" kavramını da almış ve kapitalist sistemin işleyişine ilişkin kendi yaklaşımının temel bir izleği haline getirmişti. Bu hegemonya, Gramscici terimlerle, burjuva değer ve normlarının bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik hâkimiyeti anlamına geliyordu: Bir analizcinin sözleriyle, hegemonya,

> belirli bir yaşam ve düşünce biçiminin egemen olduğu, gerçekliğe ilişkin bir yaklaşımın bütün kurumsal ve özel görünümleri içinde topluma yayıldığı, ruhuyla bütün beğeni, ahlâk, gelenekler, dinsel ve siyasal ilkeleri ve bütün toplumsal ilişkileri, özellikle kendi entelektüel ve ahlâki çağrışımları içinde bilgilendirdiği bir düzen[dir]. (Williams, Miliband 1973 içinde, 162)

Gramsci, sivil toplum kavramıyla ve burjuva hegemonyasını siyaset biliminde hâkim bir konuma yükseltişiyle Marx, Engels, Lenin ve Troçki'nin ötesine geçmiştir. Böylelikle, sınıfların varlığını sürdürmesinde ve sınıf bilincinin gelişmesinin önlenmesinde üstyapının oynadığı rolü önceki yazarlardan daha fazla vurgulamıştır (Texier, Mouffe 1979 içinde). Tek bir (burjuva) gerçeklik kavramının geliştirilmesi işlevinin bir kısmını devlete yüklemiş, bu nedenle de, sınıfın varlığının sürdürülmesinde devlete daha kapsamlı (genişletilmiş) bir rol vermiştir. Gramsci, sınıf bilincini kendi başlarına geliştirebilmelerinde işçi kitlesine Lenin'den çok daha fazla inanmıştır;

---

[1] Gramsci biyografileri için bkz. Fiori (1970) ve Joll (1978).

ancak, bilincin önündeki engellerin aşılmasının, Batı toplumunda, Lenin'in düşündüğünden daha zor olduğunu da görmüştür: İşçileri sınıfsal rolleri-ni kavramaktan alıkoyan, yalnızca kendilerinin ekonomik süreç içindeki konumlarına ilişkin kavrayış eksiklikleri değildi; işçi sınıfını kendini gerçeklemekten alıkoymanın sorumlusu sadece, toplumun din gibi "özel" kurumları da değildi; üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde yer alan, *devletin kendisi* idi. Diğer bir ifadeyle, devlet, burjuvazinin baskı aygıtından ibaret değildi; devlet, burjuvazinin üstyapıdaki hegemonyasını içeriyordu.

Bu düşünceler, Locke ve Rousseau gibi "doğalcılar"ın, Hegel'in, Marx ve Engels'in kullandıkları sivil toplum ve devlet kavramları arasındaki farklılıkları anladığımızda daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Doğalcı görüş, sivil toplumu insanların, kendilerini belli bir devlet-öncesi toplumda buldukları doğa durumu üzerinde düzenin hâkimiyeti olarak görüyordu. Sivil toplum, bireylerin aile, üretim vb.'nin ötesine geçerek, yasalarca yönetilen bir kolektif bütünlük doğrultusunda örgütlenmesi anlamına geliyordu. İnsanlar bu kolektiviteye gönüllü olarak giriyor, kendi özgürlüklerini koruma özgürlüğünden vazgeçiyorlardı. Sivil toplum, öyleyse, kolektif irade tarafından —*devlet* tarafından — düzenlenip örgütlenen doğa durumuydu. Kimi yorumlarda ise, sivil toplum devletin kendisi olarak bile düşünülebiliyordu.

Hegel ise, sivil toplumu, doğalcıların doğa durumu biçiminde adlandırdığı ön-siyasal toplum olarak nitelemiştir. Hegel'e göre, sivil toplum doğalcı yaklaşımın tam tersine "sefihlik, sefalet, fiziksel ve etik yozlaşma"nın hükümranlığıydı (Hegel, Mouffe 1979 içinde, 28). Hegel'in sivil toplumu, insanın etik ve ahlâki düzeninin en yüksek biçimi olan devletin daha üstün entelektüel kapasitesi tarafından hâkimiyet altına alınmak ve düzenlenmek zorundaydı. Mouffe'a göre, Hegelci sivil toplum kavramı bu anlamda ve yalnızca bu anlamda pre-Marksisttir (Mouffe 1979, 28). Sınıf formasyonunu ve üretim ilişkilerini olduğu kadar, bu ilişkileri düzenleyen yönetsel ve korporatif kuralları da içerir.

Marx ve Engels, Hegelci yaklaşımı değiştirerek devam ettiler. Hegel sivil toplumu bütün devlet-öncesi yaşam olarak, siyasal yapıları ve örgütlenmeyi önceleyip belirleyen ekonomik ilişkilerin gelişmesi olarak tanımlamıştı. Sivil toplum ve devlet, Marx ve Engels için birbirinin antiteziydi. Engels'e göre, devlet —siyasal düzen— bağımlı öğedir; sivil toplum — ekonomik ilişkiler alanı— ise belirleyici öğe (Bobbio 1979). Böylece, yapı ve

üstyapı —sivil toplum ve devlet— Marksist sistemde temel bir diyalektik antitezi oluşturur. Sivil toplum devlete, yapı üstyapıya egemendir:

> Bu üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuksal ve siyasal üstyapının yükseldiği ve belirli toplumsal bilinç biçimlerinin karşılık geldiği gerçek temeli oluşturur. (Marx, Tucker 1978 içinde, 4)

Ayrıca,

> sivil toplum, üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşamasında bireylerin karşılıklı maddi ilişkilerinin tümünü kapsar. Yine, belli bir gelişim aşamasındaki tüm ticari ve sınai yaşamı kapsar, böylelikle de, her ne kadar dış ilişkilerde kendini milliyet biçiminde ileri sürmek ve içeride kendini devlet olarak örgütlemek zorunda olsa da, devleti ve ulusu aşar. (Marx, Tucker 1978 içinde, 163)

Böylelikle Marx, devleti açıkça sivil toplumun altına yerleştirir; işte, devleti tanımlayıp onun örgütlenişini ve hedeflerini kapitalist gelişmenin belirli bir aşamasındaki maddi üretim ilişkileriyle uyum içerisinde oluşturan sivil toplumdur. Ulus devlet, sadece dış dünya karşısında, gelişim sürecini yönetiyor gibi görünür; zira, ulusal sınırların tanımlanması ve savaşlar dâhil, öbür ülkelerle ilişkileri yürüten bizâtihi devlettir.

Sivil toplumu yapısal uğrak olarak alan Marksçı yaklaşımın, Gramsci'nin çözümlemesinin kalkış noktasını oluşturduğu düşünülebilir. Ancak Gramsci'nin teorisi, Bobbio'ya (1979) göre, Marksist gelenekte önemli bir yenilik getirmiştir: Gramsci'de sivil toplum, yapısal değil, *üstyapısal* uğrakta yer alır.

> Şu anda yapabileceğimiz, iki temel üstyapısal "düzeyi" saptamaktır: Bunlardan birisi, "sivil toplum", yani genellikle "özel" diye anılan organizmalar bütünlüğü; öbürü de, "politik toplum" ya da "devlet" diye adlandırılandır. Bu iki düzey, bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı "hegemonya" işlevine; diğer yanda da, devlet ve hukuksal hükümet yoluyla uygulanan "doğrudan egemenlik" ya da "komuta" işlevine karşılık gelir. (Gramsci 1971, 12)

Hem Marx hem Gramsci için, sivil toplum kapitalist gelişmeyi anlamakta temel bir etkendir, fakat Marx için sivil toplum yapıdır (üretimdeki ilişkiler). Buna karşılık, Gramsci için tarihsel gelişimdeki etkin ve pozitif etkeni *üstyapı* temsil eder; yapıdan çok, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütün-

lüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu çözümlemenin odağı durumuna gelir.

Hegemonya ve Devlet

Bu nedenle, *hegemonya* Gramscici sistemde çok önemli bir kavram durumuna gelir. Ancak, önemi aynı zamanda İtalya'nın 1920'lerdeki tarihsel durumundan da kaynaklanır. Torino'da (Gramsci'nin öğrenim görüp yazılar kaleme aldığı bir kentti) anlamlı derecede bir sınıf bilinci ve devrimci etkinlik olmasına karşın, 1919-1920 Torino hareketi İtalya'nın geri kalanından göreli olarak az destek almıştı. Buna karşılık, Mussolini'nin faşist hareketi biçimindeki burjuva reaksiyonu köylülerden ve işçi sınıfından oldukça destek görmüştü. Birinci Dünya Savaşı sonrasının göreli siyasal özgürlük koşulları altında, emekçi sınıfların partileri, kendilerini belirgin bir biçimde bağımlı sınıfların savunulmasına ve kurtuluşuna vermişler, kapitalizmin ilerleyişini koruyup geliştirmeyi amaçlayan muhafazakâr rakiplerine kıyasla genelde daha az başarılı olmuşlardı. Gramsci, bunun neden böyle olduğunu hegemonya kavramı aracılığıyla açıklamaya girişmiştir: Yukarıda tartıştığımız üzere, hegemonya egemen sınıfların sivil toplumda bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik üstünlüğü anlamına gelir.

> Gramsci'nin bir Marksist olarak özgünlüğü, kısmen, burjuva egemenliğinin (gerçekte, geçmişte kurulmuş herhangi bir toplumsal düzenin de) doğasına ilişkin yaklaşımında bulunur; sistemin gerçek gücünün yönetici sınıfın şiddetinde ya da onun devlet aygıtının baskı gücünde değil, yönetenlere ait "dünya görüşü"nün yönetilenler tarafından kabul edilmesinde yattığına ilişkin düşüncesinde bulunur. Yönetici sınıfın felsefesi, bütün bir karmaşık basitleştirmeler dokusundan geçerek "ortak duyu", diğer bir ifadeyle, içinde yaşadıkları toplumun kurumsallaşmış davranışını, geleneklerini, ahlâkını kabul eden kitlelerin felsefesi olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, Gramsci için sorun, bağımlı sınıfların rızasını yönetici sınıfın bu şekilde nasıl kazanabildiğini anlamaktır; böylelikle, bağımlı sınıfların eski düzeni nasıl devirip yeni bir evrensel özgürlük düzenini getirebileceklerini görmektir. (Fiori 1970, 238)

Bobbio (1979), Gramsci'nin geleneksel Marksist kuramı iki şekilde tersine çevirdiğini ileri sürer: İlk olarak Gramsci, ideolojik üstyapıların ekonomik yapı üzerindeki önceliğini vurgular; ikinci olarak, sivil toplumun (oydaşma) politik toplum (zor) üzerindeki önceliğini vurgular. Hem Marx

hem Gramsci için sivil toplum kapitalist ilişkilerin ve bunların yeniden üretiminin anlaşılması açısından temel önemde olmakla birlikte, Bobbio'ya göre, Gramsci için tarihsel gelişimde etkin ve pozitif unsuru üstyapı temsil eder; çözümlemenin odağına, ekonomik yapıdan ziyade, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu yerleşir.[2]

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde her tarihsel dönemde egemen sınıfın düşüncelerinin egemen düşünceler olduğunu yazıyorlardı:

> [T]oplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda onun egemen *entelektüel* gücüdür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da denetiminde bulundurur; öyle ki, genel olarak söylemek gerekirse, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de böylece ona bağımlı olur. (Marx ve Engels, Tucker 1978 içinde, 172)

Gramsci, bu düşünceye —aynı zamanda onu dönüştürerek— hegemonya kavramını ekledi. Ona göre, ne zor ne de kapitalist üretimin mantığı, bu üretimin bağımlı sınıflar arasında elde ettiği rızayı açıklayabilirdi. Bilakis, bu rızanın açıklaması ideolojinin ve bilincin gücünde yatar. Ancak, aynı zamanda, kapitalist toplum ilişkilerine rıza gösterebilen işte bu bilinçtedir ki, sivil toplumdan başlayarak –fabrikadan okula ve aileye– bütün hegemonik aygıtlarda, kendi öz-örgütlenmeleri yoluyla kitlelerin etkin rızasının kazanılmasına yönelik bir stratejinin temelleri de yatmaktadır (Buci-Glucksmann 1982, 119).

Gramsci'nin hegemonya kavramının başlıca iki anlamı vardır: İlk olarak, hegemonya egemen sınıfın bir fraksiyonunun, ahlâki ve entelektüel liderliği yoluyla egemen sınıfın öbür müttefik fraksiyonları üzerinde denetim uyguladığı sivil toplumdaki bir süreçtir. Önder fraksiyon, öbür fraksiyonların çıkarlarını eklemleme güç ve yeteneğine sahiptir. Egemen fraksiyon kendi ideolojisini müttefik gruba dayatmaz; bilakis,

---

[2] Yine de, diğer birçok yazarın da işaret ettiği gibi, Marx'ın sorunsalıyla Gramsci'ninki arasında bir ayrılma yoktur, zira her ikisi için de son kertede ekonomi belirleyicidir (Texier 1979). Dahası, Bobbio'nun yorumu Gramsci'nin yazılarını onun siyasal praksisinden ayırır. Gramsci, bu praksis içinde İtalyan devrimci işçi sınıfı hareketinin, Leninizinin ve Üçüncü Enternasyonal'in yanında yer almıştı (Mouffe 1979, 3-4).

> egemen sınıfın [fraksiyonun], müttefik grupların çıkar ve dünya görüşlerinden alınmış ortak unsurları biraraya getiren hegemonik bir ilkeyi eklemlediği pedagojik ve siyasal açıdan dönüştürücü bir süreci temsil eder. (Giroux 1981, 418)

İkinci olarak hegemonya, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki bir ilişkidir. Hegemonya, egemen sınıfın, kendi dünya görüşünü kapsayıcı ve evrensel olarak yerleştirmek için siyasal, ahlâki ve entelektüel liderliğini kullanmaya, ayrıca bağımlı grupların çıkar ve gereksinmelerini biçimlendirmeye yönelik başarılı girişimlerini içerir. Buci Glucksmann (1974), Mouffe (1979) ve Giroux'nun (1979) belirttikleri gibi, bu rıza ilişkisi hiç de durağan değildir. "Tarihsel koşulların değişen doğasına, insanların istek ve tepkilerine uyum sağlayabilmek" için (Giroux 1981, 419) sürekli kaymakta olan bir düzlem üzerinde hareket eder. Ne var ki, hegemonya tutunumlu bir güç de değildir. Çelişkilerle doludur ve mücadeleye tâbidir.

Buci Glucksmann (1974) ayrıca, Gramsci'nin hegemonyasının toplumda, egemen değerler kültürünü içeren kurumlar, ideolojiler, pratikler ve aracılar (dolayısıyla, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde uzun uzadıya tartıştığı aydınlar) bütünlüğü olarak dışavurulduğunu da ileri sürer. Buci Glucksmann'ın görüşüne göre, bu hegemonya "aygıtı" kendi birliğini ancak sınıfın genişlemesinde bulur. Hegemonya, oluşturulduğu ve çeşitli alt-sistemlerin dolayımının gerçekleştiği sınıfa göre, bir aygıt olarak birliğini kurar:

> Önceki üretim tarzından miras kalabilecek aygıtların (yani, kilise ve aydınları) özgül ağırlığını unutmadan, okul aygıtı (ilk ve yüksek öğrenim), kültür aygıtı (müzeler ve kütüphaneler), enformasyon örgütlenmesi, yaşam çerçevesi, kentleşme. (1974, 64)

Buci Glucksmann'a göre, hegemonya aygıtı sınıf savaşımıyla sınırlandırıldığı için Gramsci, Weber'in kurumsalcılığı ve kurumsal determinizminden sakınabilmiştir: Hegemonya aygıtını oluşturan kurumlar, Gramsci'nin çözümlemesinde, ancak sivil toplumdaki iktidar ve denetimini bu kurumlarla genişleten egemen sınıf ve sınıf mücadelesi bağlamına yerleştirildiği zaman anlam kazanır. Bunlar "salt" yönetsel ve teknolojik kurumlar değildir; bilakis, tıpkı üretim sistemi gibi, siyasal bir içerikle var olurlar. Siyasal içerik, egemen sınıfların, toplumsal gelişme üzerindeki denetimlerini yeniden üretebilme kapasitelerini genişletmeye yönelik girişi-

midir. Gramsci'ye göre, bu kapasitenin sınırları ve doğasını üstyapı açığa çıkarır.

Başka bir açıdan bakıldığında, burjuva toplumuna ilişkin Marksist-Leninist çözümleme ile Gramsci'ninki arasındaki temel bir fark, ikincisinin tarihsel gelişimdeki *etik-politik* öğeye yönelik ilgisidir. Gramsci, Benedetto Croce'den insanın tarihte benzersiz özne olduğu görüşünü almıştır: Croce'nin düşüncesi eyleme –somut etik politik eyleme– yöneltir, bu da yeni bir tarihin yaratılmasıdır.

> Croce'nin felsefesi, [Croce ve Gramsci'nin zamanında] moda olan determinizme karşı, gerçekliğin gelişiminde insanın etkin rolünü yeniden tesis etmiştir. Marksist düşünce ekonomizm ve kaderci determinizmin karışıklıklarından arınma çabasında olduğuna göre, Croce'nin felsefesi sonuç itibariyle Marksizmin yenilenmesine yönelik modellerden biri olarak görülmelidir. (Fiori 1970, 239)

Yine de, Croce insanı yalnızca benzersiz bir tarihsel konuma yerleştirmekle kalmamıştır; Gramsci'ye göre, insanı tarihdışı kılmıştır. Croce'nin insanı, kişiliği ve düşünce biçimi kendisiyle, toplumdaki diğer insanlarla ve doğayla ilişkisi tarafından belirlenen toplumsal bir yaratık olmaktan çok, metafizik bir varlıktır (a.g.e.). Gramsci, Croce'nin insanı tarihte yenilik getirici olarak tanımlamasını alarak, onu Marksist diyalektik çerçeve içine, kadın ve erkeklerin, kendilerini belirli bir uğrakta buldukları tarihsel bağlam tarafından koşullandırılan seçenekler dizisi içerisine yerleştirdi. Croce, tıpkı Popper (1945) gibi, diyalektik sürecin kurallarını *a priori* dikte etmek istiyordu. Her iki düşünür de, geçmişte ne değerliyse, yenilenme ve toplumsal değişim sürecinde geçmişten ne alıkonacaksa peşinen belirlemek istiyordu. Croce ve Popper, özellikle, özgürlük ve demokrasi kavramlarını belirli bir biçimde (liberal devlet bağlamında) tanımlar, sonra da bunların evrenselliğini ve değişmezliğini savunurlar. Croce ve Popper'a göre, liberal hukuk devleti, üretimdeki belirli ilişkilerle bireylerin belirli haklarına dayanan (karşılıklı ekonomik ilişkiler ve mülkiyete ilişkin kurallar dâhil) kendi özgürlük tanımıyla birlikte korunmalıdır. Siyasal eylem de, dolayısıyla, reformizm olmak zorundadır; gerçekten de, belirli bir hukuksal kurallar kümesinin sınırlamaları bir kez empoze edildi mi, siyasal eylem kesin bir biçimde reformizmle sınırlanır.

Gramsci, başlıca biyografisinin yazarı olan Giuseppe Fiori'ye göre, ılımlılar ve reformistlere yönelik bu türden tarihselciliğin (oldukça ilginçtir,

Popper kendi felsefesi ve yönteminin tarihsellik karşıtı olduğunu ileri sürerken, Gramsci —Popper'ın sonraki yorumlarına yakın olan— Croce'nin çözümlemesinin *bir tür* tarihselcilik olduğunu, hiçbir şekilde onun yadsınması olmadığını savunur) "bilimsel teori olmadığını, 'gerçek' reformizmle özdeş olmadığını; sadece, bir siyasal pratik biçiminin entelektüel yansıması, en yıkıcı anlamıyla bir 'ideoloji' olduğunu" düşünüyordu (Fiori 1970, 240). Fiori, Gramsci'nin görüşlerine ilişkin yorumunda, Gramsci'nin, değişim sürecinde liberal devletin ve kurallarının korunmasına yönelik hiçbir özel neden görmediğini ileri sürer; tam tersine, "hakiki" diyalektik değişimde, tez antagonistik (çelişkili) bir antiteze yol açar; bunlar da çatışmalı etkileşimleri içinde birlikte sentezi üretir.

> Geçmiş karmaşıktır, yaşayanlarla ölülerin iç içe dokunmuş örgüsüdür; seçim, bir birey ya da siyasal hareket tarafından, keyfî olarak ya da *a priori* bir tarzda yapılamaz. ... Sentez, gerçekten de bu çatışmanın çözülmesi, üstesinden gelinmesidir; ama, bu sentezde özgün tezden neyin korunacağını kimse *a priori* olarak söyleyemez. (Fiori, 1970, 240)

Diyalektik değişimin yenileştirici sürecine tarihsel nitelikteki insanı dâhil edilmesini ve hegemonya anlayışını göz önünde bulundurarak, Gramsci'nin devlete ve aydınların (ve eğitimin) üstyapıdaki (dolayısıyla da, tarihsel değişim sürecindeki) rolüne ilişkin çözümlemesini ve Batı Avrupa'daki burjuva devletin (ve sivil toplumun) yerine proletarya hegemonyasının konulması için gerekli gördüğü strateji konusundaki görüşünü anlamaya başlayabiliriz.

Gramsci'nin, devlet konusunda tek ve bütünüyle tatminedici bir teoriye yaslandığı söylenemez; ama devleti Marx ya da Lenin'den farklı gördüğü açıktı. Gramsci'ye göre, üstyapı olarak devlet kapitalist toplumun anlaşılmasında ikincil olmaktan çok birincil düzeyde bir değişken durumuna gelir. Dahası, Gramsci hegemonya aygıtını sivil toplumun yanı sıra devlete de yerleştirmiş, böylelikle devleti burjuvazinin baskı aygıtı olarak gören Marksist-Leninist yaklaşımın ötesine doğru genişletmiştir. Böylece, devlet aynı anda hem egemen sınıf iktidarının genişlemesinin temel bir aracı, hem de bağımlı sınıfları güçsüz ve örgütsüz tutan bir baskı gücüdür (politik toplum).

> Hâlâ devlet ile hükümeti özdeşleştirmenin alanı üzerindeyiz –bu özdeşleştirme tam da ekonomik korporatif biçimi, başka bir deyişle sivil toplum ile politik toplum arasındaki karışıklığı temsil ediyor. Zira

> belirtilmelidir ki, genel devlet kavramı, yeniden sivil toplum kavramına göndermede bulunulmasını gerektiren öğeleri içerir (bu bakımdan, denebilir ki, devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya). (Gramsci 1971, 263)

Bu, Gramsci'nin devlet ve onun egemen sınıf hegemonyasındaki rolü konusunda ne demek istediğine ilişkin görüşlerden sadece biridir. Gerçekten de, Anderson'ın (1977) gösterdiği gibi, *Hapishane Defterleri*'nde hegemonya ve devletin hegemonyadaki yeri konusunda birçok tanım bulunmaktadır. Birinci "salınım"da, karşıtlık devlet ile sivil toplum *arasında*dır; hegemonya (yönetme) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile devlet arasında bir zıtlık vardır; egemen grup, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal hükümeti yoluyla ise doğrudan egemenlik uygular. Egemen sınıf, toplumsal egemenliğine yönelik *nza*yı bir bütün olarak toplumdaki hegemonyası yoluyla elde eder, ama egemenliğini devletin baskı aygıtları üzerindeki denetimiyle uygular.

> Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliği yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüdür. (Gramsci 1971, 244)

İkinci tanımda, devlet sivil toplumu içerir; sivil toplumu kuşatır.

> Genel devlet kavramı, yeniden sivil toplum kavramına göndermede bulunulmasını gerektiren öğeleri içerir (bu bakımdan, denebilir ki, devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya). (Anderson 1977, 12-13)

Bu durumda, hegemonya zorlama kutbu karşısındaki bir rıza kutbu değil, fakat rıza ve zorlamanın *sentezi*dir. Hegemonya artık sivil toplumla sınırlanmaz, fakat "sivil hegemonya"yla karşıtlanan "siyasal hegemonya" olarak devlet içinde de konumlandırılır. Böylece, hegemonya her yerdedir, ama değişik biçimler altında; devlet, sivil toplumu kuşatan, ondan sadece devlete ait baskı aygıtları açısından ayırt edilen bir hegemonya aygıtı olur.

Üçüncü tanımda, devlet ve sivil toplum özdeştir; böylelikle, rıza ve zorlama devletle birlikte yer alır, hegemonya da devlet aygıtlarından ayrılamaz. Hegemonya, artık, sivil toplumla politik toplum arasında paylaştırılmaz. Devlet ve sivil toplum daha büyük bir birlik oluşturmak üzere kaynaşır; hükümet aygıtları ve özel aygıtlar dâhil, devlet toplumsal

formasyonun kendisiyle aynıdır. Göreceğimiz üzere, Althusser "ideolojik devlet aygıtları"nda işte bu son tanımı kullanır: Bütün ideolojik ve politik üstyapılar —aile, sendikalar, reformist siyasal partiler ve özel medya dâhil olmak üzere— tanım gereği devlet aygıtlarıdır, ya da —başka bir şekilde söylenecek olursa — hegemonik aygıtlardır.

Gelişkin kapitalist toplumları çözümlemek açısından en işlevsel olanın ikinci tanım olduğu söylenebilir. Hegemonya hem sivil toplumda hem de devlette ifade edilir; ancak özel hegemonik aygıtlar devletten kayda değer bir özerkliğe sahiptirler. (Bu ikisi arasında sık sık gerilim ortaya çıkar, özellikle egemen sınıfın siyasal iktidara sahip fraksiyonu hegemonik sınıf değilse.) Hattâ, ideolojik aygıtların daha az belirgin olduğu, dolayısıyla sınıfsal yönetimin egemenliğini gizemlileştirmekte çok daha etkili olduğu sivil toplumdaki hegemonya işlevinin, özellikle zorlama zırhını (örneğin, yargı düzeni ve okul) taşıdıkları için yeniden-üretime ilişkin rolleri çok daha belirgin olan devletin hegemonik aygıtlarından farklılaştığını bile ileri sürebiliriz. Aşağıda, Gramsci'nin kendi hegemonya kavram(lar)ına dayalı değişim stratejilerini tartışırken, sivil toplumda karşıt-hegemonyanın geliştirilmesine ve devletin kuşatılmasına özellikle ağırlık verdiğini göreceğiz. Ne var ki, tam da karşıt-hegemonyanın yaratılması ve gelişmesinde, hegemonik devlet aygıtları karşıya alınır ya da krize sokulur. Benzer bir biçimde, Poulantzas'ın sonraki çalışmalarında ileri sürüldüğü gibi, solun seçim zaferleri devlet aygıtlarında bir karşıt-hegemonya oluşturur, böylece sivil toplumdaki egemen sınıf hegemonyası karşısında önemli dengeleri ortaya çıkarır.

Devlet konusundaki bu ikinci yaklaşımı kullanacak olursak, onun egemen sınıf hegemonyasının bir parçası olduğunu görürüz. Bu tanımda, Gramsci devleti hegemonya aygıtının bir uzantısı olarak —burjuvazinin, sınıf mücadelesi bağlamında toplumun denetimini sürdürüp genişletmek amacıyla geliştirdiği sistemin bir parçası olarak— görüyordu. Devletin egemen sınıf hegemonyasına dâhil edilmesi, ona göre, *bizâtihi burjuva sınıfının doğası*ndan; bu sınıfın, kendisini bütün toplumu kültürel olarak dönüştürebilme ve soğurabilme yeteneğine sahip, sürekli hareket halindeki bir organizma olarak oluşturması gerçeğinden kaynaklanıyordu:

> Burjuva sınıfının, hukuk anlayışına, *böylelikle de devletin işlevi*ne getirdiği devrim, özellikle uyum gösterme iradesinde (böylelikle, devletin ve hukukun etik niteliğinde) kendini gösterir. Önceki yönetici sınıflar, öbür

sınıflardan kendilerine doğru organik bir geçişi oluşturmaya, diğer bir ifadeyle, kendi sınıf alanlarını "teknik" ve ideolojik olarak genişletmeye eğilimli olmamaları anlamında, özsel olarak tutucuydular: Onlarınki, kapalı bir kast anlayışıydı. Burjuva sınıfı, toplumu kendi kültürel ve ekonomik düzeyine çekerek, bütün toplumu soğurabilme yeteneğine sahip, sürekli hareket halindeki bir organizma olarak sunar kendini. Devletin bütün işlevi dönüşüme uğramıştır: Bir "eğitici" vb. olmuştur devlet (Gramsci 1971, 260; vurgu sonradan).

Ne var ki, pratikte, burjuvazi bu anlayışını uygulayabilecek durumda değildir; ya da buna hiçbir zaman niyet etmez; tersine, egemen sınıf doygunluğa erişmiştir; genişlemediği gibi, dağılmaya da başlar. Buna rağmen devlet, sanki burjuvazi sürekli genişleme hareketiyle ilişkili işlevini yerine getirebilir ve getirecekmiş gibi davranmaya devam eder; gerçekten de, sanki sadece *bir* sınıf ve *bir* toplum varmışçasına, burjuva hukukunu dayatır.

Bütün bunlar, Gramsci'nin devlet yaklaşımının asıl olarak ideolojik nitelikte olduğunu; devletin, burjuva sınıfının potansiyel açıdan tümüyle kapsayıcı bir grup olduğu yolundaki anlayıştan kalkarak, bireylere sanki burjuvazinin içine alınacaklarmış gibi davranacak bir normlar ve yasalar dizgesine yükselen bir hegemonya aygıtı olduğunu düşündürür. Buci Gluksmann'ın çözümlemesiyle:

> Sonuçta, *başarılı hegemonya* durumunda, bir sınıf bütün toplumu ilerletmeye çalışır (ulusal işlev). Bu sınıfın bağlaşık sınıflar karşısındaki (ve düşmanları için de) "çekiciliği" *edilgin* değil *etkin*dir. *Kısıtlama*yla ilgili yönetsel baskı mekanizmalarını basitçe gevşetmekle kalmadığı gibi, sembolik şiddetle meşrulaştırma (Bourdieu) ya da "ideolojik dayatmayla ilgili kesinlikle ideolojik mekanizmalar"la (Althusser) da kendini tüketmez (Buci Glucksmann 1974, 81).

Burjuvazi bütün bu unsurlardan *ve* kendisinin hayali genişlemesinden; işçi sınıfını, kendi sınıf konumunun bilincinden yoksun *bir çalışan sınıf olarak*, topyekûn burjuva gelişimine katabilmek amacıyla yararlanır. İşçiler, burjuva iktidarını ve denetimini kabul etmekle, esasen (yine azınlık olarak kalan) bir azınlığın, işçilerin pahasına zenginleşmesine katkıda bulunarak, sömürülen bir sınıf olarak kalırlar.

Her halükârda, devletin bir hegemonya aygıtı olarak taşıdığı önemin *kökeni*, Gramsci'ye göre, hâlâ *sınıf yapısında*; üretim ilişkileriyle tanımlanan

ve üretim ilişkilerine bağlanan bir sınıf yapısında bulunur. Gramsci'yi anlamanın anahtarı buradadır: Gramsci, sivil toplum konusundaki daha dar Marksist yorumu, eksik olduğu ve Batı'nın (İtalya'nın) durumuna uygun olmadığı için reddeden bir tarihsel gelişim çözümlemesi sağlar. Fakat üstyapının —hegemonya ve [hegemonyanın] devlet aygıtı içindeki ve onun aracılığıyla genişlemesinin— üretimdeki ilişkilere yakından bağlı olduğunu da reddetmez:

> [Ç]ünkü, hegemonya etik politik olsa bile, aynı zamanda ekonomik nitelikte olmak zorundadır, yönetici grubun ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğinde yerine getirdiği belirleyici işleve ve mutlaka dayanmak zorundadır (Gramsci 1971, 161).

Gramsci üstyapının yapıdan ayrılmasını değil, bilakis bunlar arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgular.[3] Devletin hegemonik işlevi ve hegemonya, hem burjuvazinin ideolojik açıdan herşeyi kuşatıcı bir sınıf olma özelliğinden *hem de* kapitalist toplumdaki ekonomik iktidara ilişkin özel konumundan kaynaklanır. İşte, Gramsci'nin hegemonya ve ideoloji konusundaki yaklaşımı her Marksist siyasal çözümlemede çok önemli bir yer tutan işçi sınıfı bilincinin gelişmesini (ya da gelişememesini) açıklar.

> Bu noktada, Engels'in (praksis felsefesine ilişkin, İtalyanca'da da yayınlanan iki mektubunda bulunabilecek olan) ekonomi ancak 'son çözümlemede' tarihin itici gücüdür yolundaki ifadesi de anımsanmalıdır; bu ifade, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin önsözünde yer alan ve insanların, ekonomi dünyasındaki çelişkilerin bilincine ideolojiler düzeyinde eriştiğini söyleyen pasajla doğrudan ilişkilendirilmelidir. (Gramsci 1971, 162)

Gramsci insanın düşüncesini (bilincini) "praksis felsefesi"nde (Marksizmi böyle adlandırır) önemi açısından yeni bir yere yükseltir. Bilincin denetlenmesi, üretici güçlerin denetlenmesi kadar, hattâ ondan daha fazla siyasal mücadelenin alanıdır: "Dahası, praksis felsefesinin bir başka önermesi de unutulmaktadır: 'Popüler inançlar' ve benzeri fikirlerin kendileri de maddi güçlerdir" (1971, 165). Devlet, burjuva egemenliğinin aracı olarak (sivil toplumun parçası olarak) bilinç mücadelesine tam anlamıyla katılmak durumundadır. Burjuva gelişimi, yalnızca üretici güçlerin gelişmesiyle değil, aynı zamanda bilinç alanındaki hegemonyayla da gerçekleşir.

---

[3] Bu noktaya ilişkin tartışmanın devamı için, Norberto Bobbio ile Jacques Texier arasındaki görüş alışverişine bkz. Mouffe (1979).

Devlet bu kapsamda yer alır, yalnızca burjuva ekonomik erkinin baskıya dayanarak *uygulanmasın*da değil. Burjuvazi, Gramsci'ye göre, bilinç üzerindeki mücadele alanında gücü (denetimi) olmadığında, kendisinin *birincil* egemenlik aracı olarak devletin zora dayalı gücüne yaslanmaya çalışacaktır. Böyle olmadığı durumlarda, zora dayalı güçler arka planda kalır, açık bir baskı biçiminde değil ama bir zorlama ve tehdit sistemi olarak hareket ederler.

> Gerçekte, devlet bir "eğitici" olarak düşünülmelidir; bu anlamda, devlet tam da yeni bir uygarlık tipi ya da düzeyi yaratmaya çalışır. Özsel olarak ekonomik güçler üzerinde hareket ediliyor, ekonomik üretim aygıtı geliştirilip yeniden düzenleniyor ve yeni bir yapı ortaya çıkarılıyor diye, bundan üstyapısal etkenlerin düzensiz ve gelişigüzel bir filizlenme biçiminde kendiliğinden gelişmek üzere kendi başlarına bırakılmaları sonucu çıkartılmamalıdır. Devlet, bu alanda da, bir "rasyonalizasyon" aracı, Taylorizasyon ve hızlandırma aracıdır. Bir plana göre çalışır, zorlar, teşvik eder, üsteler ve "cezalandırır"; çünkü, belirli bir yaşam tarzının "mümkün" olduğu koşullar bir kez yaratıldı mı, "suç fiili ya da kusur"un, sadece genel bir biçimde "tehlikeli" diye hüküm vermekle yetinilmeyerek, ahlâki sonuçları da olan cezai bir yaptırımı olmalıdır. Hukuk, devletin üstlendiği bütün olumlu, uygarlaştırıcı etkinliklerin baskıcı ve olumsuz yönüdür (Gramsci 1971, 247).

Bu saptama, bizi Gramsci'nin "pasif devrim" kavramına getirir. Bu kavram, siyaset, ideoloji ve toplumsal ilişkilerdeki değişiklikleri ekonomideki değişikliklere bağlar (Buci Glucksmann 1979; Showstack Sassoon 1980, 1982c). Gramsci, pasif devrim terimini, egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla *devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesi*ni ve bağımlı sınıflarla ilişkisini anlatmak için kullanır. Bu kavramda örtük olarak, önceden değindiğimiz üzere, *genişletilmiş* bir devlet bulunur; genişlemenin kendisi de, kitlelerin örgütlendikleri ve —tarihte ilk kez— kendi kendilerini yönetme potansiyeline sahip oldukları modern bir çağın ürünüdür. Kitlelerin siyasetteki varlığı özerkliklerinin önkoşuludur, ama kitle hareketinin doğurduğu tehdide karşılık verebilecek bir genişletilmiş devletin ortaya çıkmasına da yol açar (Showstack Sassoon 1982b, 102-103).

Potansiyel aktif kitlelerle karşı karşıya kalan devlet, bu nedenle, hegemonyası herhangi bir biçimde zayıflatıldığında burjuvazinin uygulamaya

çalıştığı bir teknik olarak pasif devrimi geliştirir. Buradaki "pasif" boyut, "devrimci bir hasmın gelişmesinin, sergilediği devrimci potansiyelin 'başının vurulmasıyla' önlenmesi"ndedir (Showstack Sassoon 1982c, 133). Gramsci bu kavramı, burjuvazinin siyasal ve ekonomik krizlere rağmen nasıl olup da hayatta kalabildiğini açıklamak amacıyla geliştirdi.

> Aşağıdan gelen belirli taleplerin kabul edilmesi, aynı zamanda işçi sınıfını, mücadelesini ekonomik-korporatif alanla sınırlandırmaya teşvik ederken, egemen sınıfın hegemonyasının tehlikeye düşmesini önlemeye yönelik girişimin bir parçasını oluşturur; bu arada da üretim dünyasındaki değişikliklere, geçerli toplumsal formasyon dâhilinde uyum sağlanır. (Showstack Sassoon 1982c, 133)

Böylece, burjuvazi ne zaman hegemonyası tehdit edilir, ne zaman siyasal üstyapısı (zor artı hegemonya) üretici güçlerin genişlemesi gereksinmesiyle başa çıkamazsa, — devlet aracılığıyla — pasif devrim stratejisine başvurur. Örneğin, 1930'larda devletin topluma müdahalesi Avrupa ve Amerika'da çarpıcı bir biçimde artmış, egemen sınıfın göreli zayıf hegemonyası da yeni halk unsurlarını içermek üzere genişletilmişti. Gramsci'ye göre, aşağıda göreceğimiz gibi, pasif devrimden alınması gereken ders reformist ve devrimci politika arasındaki ayrımı açığa çıkarmaktı; burada reformizm, pasif devrimin bir türüdür. Pasif devrime karşılık verme gereksinmesi, işçi sınıfının yaptığı devrimle burjuvazinin yaptığı devrim arasındaki ve (pasif devrime göre düzenlenmiş) modern burjuva devlet ile — bizâtihi siyaset anlayışının dönüşüme uğradığı — işçi sınıfının devrimci devleti arasındaki temel asimetriye dayanır.

Radikal Değişim Süreci

Bilinç alanı Gramsci'ye göre egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki birincil mücadeleyse, bu durumda değişim nasıl gerçekleşecek? Bağımlı sınıflar, egemen sınıfların hegemonyasını nasıl altedecekler? Gramsci'nin, kapitalizmin Batılı ülkelerdeki gelişimini çözümlemeye yönelik ilgisi, İtalyan "devrimci" eyleminin 1919-1920'deki yenilgisini anlamaya ve kapitalist hegemonya karşısında daha uygun bir strateji araştırmaya dönüktü. Gramsci'nin bu sorulara verdiği yanıtın üç yönü bulunur: (1) kısmen Marx'ın *18 Brumaire* çözümlemesinden türetilen hegemonya krizi kavramı; (2) "manevra savaşı"na karşılık "mevzi savaşı" kavramı ve (3) aydınların

rolü. Bunların üçü de, doğrudan Gramsci'nin, hâkim burjuvazinin genişlemesinde ve egemenlik uygulamasında birincil rolü üstyapının oynadığı yolundaki yaklaşımından kaynaklanır.

Hegemonya Krizi

Hegemonya krizi konusunda, Buci Glucksmann şunları yazar:

> Gramsci'nin devrimci diyalektiği, bir yapıyla (işlevle) bütünleşme tarzının, denetimleri kurumsallaştırma tarzını takviye ettiği bütün yapısalcı-işlevselci modellerden sıyrılır ... öyle ki, Gramsci'nin teorik ve yöntemsel ikiliklerinin *çift kutuplu* olduğu düşünülürse, bir bütünleşme modelini kullandığında, bir *dağılma* modelinin de gündeme geldiği söylenebilir. Özetle, hegemonya krizi (organik kriz) teorisi olmaksızın hegemonya teorisi olamaz; eskiden bağımlı bir sınıfın hegemonik olmasına izin veren, sınıfların oluşumuna ve ayrılmasına ilişkin bir teori olmaksızın, bağımlı sınıfların egemen sınıfla bütünleşmesine yönelik bir çözümleme de olamaz; yeni bir stratejik perspektif (işçi sınıfının yeni bir devlet uğruna savaşmasına olanak tanıyan "mevzi savaşı") tanımlanmaksızın, devletin genişlemesi de olamaz (Buci Glucksmann 1974, 75).

Gramsci, bu iki kutuplu teorisiyle (kendisinden önce Marx ve Engels'in yaptığı gibi) tarihte, toplumsal sınıfların kendi siyasal partilerinden koptukları; sınıfın, partilere önderlik edenleri artık kendi ifadesi olarak kabul etmediği dönemler bulunduğunu ileri sürer. Böyle bir durum ortaya çıktığında, şiddet içeren çözümler kendini gösterebileceği için ortam tehlikeli olur; egemen sınıf hegemonyasını korumak amacıyla devleti kullanmanın geleneksel yöntemleri işe yaramaz hale gelir. Bu koşullarda, toplumun kamuoyundan bağımsız unsurları —bürokrasi, Kilise, büyük finans kuruluşları ve öbür kurumlar— güçlerini ve özerkliklerini artırırlar. Bu krizler nasıl ortaya çıkar? Krizler, yönetici sınıfların (devlet aracılığıyla) gerçekleştirdiği ve halkın hoşuna gitmeyen eylemlerin ya da önceden edilgin olan kitlelerin artan siyasal eylemliliğinin sonucudur. Her iki durumda da, bir "otorite krizi"ne yol açarlar. İşte, bu durumu Gramsci "hegemonya krizi ya da devletin genel krizi" olarak adlandırır (1971, 210).

> Egemen sınıf oydaşmasını yitirmişse, diğer bir ifadeyle, artık "yönetici" değil, sadece "egemen" ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bu tam da, büyük kitlelerin geleneksel ideolojilerinden koptukları ve eskiden

> inandıklarına artık inanmadıkları vb. anlamına gelir. Kriz, eskinin ölmekte, yeninin ise doğamamakta oluşundadır (1971, 25-26).

Gramsci, söz konusu hegemonya krizinin ekonomik krizin sonucu olduğuna inanmıyordu. Bilâkis, ekonomik kriz burjuvaziyi, (devlet aracılığıyla) ekonomik sorunlar karşısındaki tutumunu yönetirken ve reformları (pasif devrim) yürürlüğe koyarken, ciddi yanlışlar yapabilir hale getirerek hegemonya krizinin koşullarını yaratabilirdi. Burjuvazi bu sorunlar karşısında değişik biçimlerde tutum alabilir; aynı anda, hegemonya aygıtı aracılığıyla denetimi elinde tutmaya çalışabilirdi. Bunda başarılı olunamaması halinde, yaygın devrimci eylemlere yol açılabilirdi. Bununla birlikte, hegemonya krizinin başka olası nedenleri de vardır:

> Dolaysız ekonomik krizlerin kendi başlarına, temel nitelikteki tarihsel olayları ortaya çıkardıkları ileri sürülemez; bu krizler, kimi düşünce tarzlarının yayılması, ulusal yaşamın ileridеki bütün gelişmesini kapsayan sorunların ortaya konulup çözülmesi için daha elverişli bir alan yaratabilir sadece. ... Değişimler, ya bir refah durumu rakip sınıfın dar çıkarı tarafından tehdit edildiği, ya da zorluklar dayanılmaz bir duruma geldiği ve eski toplumda bunu hafifletip normal durumu yasal araçlarla yeniden kurabilecek hiçbir güç görülmediği için ortaya çıkabilir. (Gramsci 1971, 184-185)

Son olarak, Gramsci'ye göre, kriz ancak kitle bilinci varsa ve harekete geçmeye hazırsa eyleme yol açabilirdi; dolayısıyla, devrimci değişimi getirecek olan, bu bilincin gelişmesiydi, kâr oranının düşmesi değil.

> Kriz, saldıran güçlere zaman ve uzamda yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneğini veremez; onlara mücadele ruhu kazandırması da daha düşük bir olasılıktır. Benzer bir biçimde, savunmadakiler de moral lerini bozmadıkları gibi, yıkıntılar arasındayken bile ne mevzilerini terkederler, ne de kendi güçlerine ve gelecekle rine olan güvenlerini yitirirler. (Gramsci 1971, 235)

Üstyapı (burjuva hegemonyası) Gramsci'nin kapitalist gelişmeye ilişkin çözümlemesinde böylesine önemli bir rol oynadığı için, kapitalizmin dağılmasına ilişkin çözümlemesinin de hegemonyaya, bu kez onun krizine dayanıyor olması mantıksaldır. Radikal değişikliğe ilişkin çözümlemesinin ön sırasındaki hegemonya kriziyle birlikte, devlet de devrimci stratejinin ön sırasına yerleşir. Her ne kadar, Marx ve Lenin'e göre burjuva devlet, burjuva projesinin ayrılmaz bir parçası olarak, burjuva iktidarının zorlayıcı

kolu olsa da, Gramsci için devlet burjuva *ideolojisi*nin, burjuva toplumsal gereksinmelerin meşrulaştırılmasında aracıdır. Marx'a göre, emeğin giderek artan sömürüsünün yol açtığı ekonomik yoksullaşma, bir devrimci partinin, işçi sınıfı bilincini; o sınıfı devlet iktidarıyla çatışma noktasına getirecek düzeye yükseltebilmesinde temel bir etkendir. Gramsci'ye göre, artan yoksullaşma bu bilinci geliştirebilecek olanaklar arasındaki unsurlardan sadece *birisi*dir. Onun açısından daha önemlisi, devletin burjuva hegemonyasını koruyup genişletme yeteneğinin çözülmesidir; diğer bir ifadeyle, burjuvazinin kendi çıkarları doğrultusunda geliştirdiği inanç sisteminde bir krizin ortaya çıkmasıdır. Bununla birlikte, Gramsci'nin açıklığa kavuşturduğu gibi, devletin krizi —burjuvazinin, ideolojik devlet aygıtı aracılığıyla dolaylı olarak yönetebilme yeteneğinin krizi— hegemonya aygıtının yalnızca bir *kısmını* oluşturur:

> Aynı indirgeme siyaset sanatı ve biliminde yapılmalıdır, hiç değilse, dolaysız ekonomik öğenin katastrofik "baskınlarına" (kriz, depresyonlar vb.) karşı "sivil toplum"un son derece dayanıklı ve karmaşık bir yapı olarak ortaya çıktığı en gelişmiş devletler söz konusu olduğunda. Sivil toplumun üstyapıları, modern savaşlardaki siper sistemlerine benzer. Savaş sırasında, şiddetli bir topçu ateşinin düşmanın bütün savunma düzenini yıkmış gibi göründüğü, gerçekte ise yalnızca dış çeperi yıktığı anlar olur; ilerleme ve hücum anında, saldırıya geçenler kendilerini hâlâ etkili olan bir savunma hattının direnişiyle karşı karşıya bulurlar. Aynı şey, büyük ekonomik krizler sırasında, politikada da olur. Kriz, saldıran güçlere zaman ve uzamda yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneğini veremez; onlara mücadele ruhu kazandırması da daha düşük bir olasılıktır. (1971, 235)

Diğer bir ifadeyle, burjuva hegemonyası devletten ibaret değildir; ayrıca, Gramsci'ye göre, devletin denetim altına alınması iktidarın rakip bir gruba (proletarya gibi) geçmesini sağlamak için kesinlikle yeterli değildir.

Mevzi Savaşı

Bu şekildeki akıl yürütüşü, Gramsci'yi "manevra savaşı" ya da devlete "cepheden" saldırı olarak adlandırdığı stratejiye karşı alternatif bir strateji, "mevzi savaşı" stratejisini geliştirmeye yöneltti. Gramsci'ye göre:

> Rusya'da devlet her şeydi, sivil toplum ilkel ve peltemsiydi; Batı'da ise, devlet ile sivil toplum arasında uygun bir ilişki vardı, devlet sarsıntı

> geçirdiğinde sağlam bir sivil toplum yapılanması hemen açığa çıkıyordu. devlet, ardında güçlü bir istihkâm ve siper sistemi bulunan bir dış hendekti sadece: [bu siperlerin] bir devletten diğerine az ya da çok sayıda olabileceğini söylemeye gerek yok — ama bu da her tekil ülkenin doğru bir keşfini gerektirirdi. (1971, 238)

Dolayısıyla, devletin ele geçirilmesi — devletin devrilip denetim altına alınması — kendi başına, toplumun denetlenmesi anlamına gelmiyordu; alternatif proletarya hegemonyasının kurulması anlamına da *gelmiyordu*. Yanı sıra, Gramsci proletaryanın, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, devletin denetimini doğrudan saldırıyla ele geçirebilmesini de mümkün görmüyordu. Devlet burjuvazinin yalnızca zor gücü olmadığından, burjuva egemenliğindeki sivil toplumun ideolojik (hegemonik) üstyapısının bir parçası olduğundan, devlete iktidar sisteminin bir *parçası* olarak yaklaşılmalıydı; hattâ devletin, *en* önemli iktidar öğesi olması da gerekmiyordu. Gramsci, ne de olsa, 1918-1920 döneminde Sol'un, kimi yerlerde (Avusturya, Macaristan, Bavyera) kısa süreli olarak devlet iktidarını elinde tuttuğu Orta ve Güney Avrupa'daki yenilgisine tanık olmuştu. Bu yenilgiyi, Rusya'dakinden çok daha gelişkin, yalnızca üretici güçlerinde değil ama ideolojik üstyapısında da gelişkin bir kapitalizmin ve buna denk düşen daha az militan bir işçi sınıfının varlığına bağlıyordu.

Daha gelişkin kapitalist ülkelerdeki nicel olarak daha *yaygın*, ancak Rusya'dakinden daha *az militan* ve kapitalizmi devirmeye daha az istekli bir sanayi proletaryasının ortaya çıkardığı bu paradoks karşısında, Gramsci söz konusu paradoksu açıkladığı çözümlemesiyle uyum içerisinde olan bir strateji–burjuva hegemonyasını karşısına alan bir strateji–geliştirdi. Bu stratejiyi "mevzi savaşı" olarak adlandırdı. "Mevzi savaşı"nın dört önemli öğesi bulunur.

Birincisi, her tekil ülkenin "doğru bir keşfi" gerektirdiğini vurgular. Bu, ilk olarak Marx ve Engels'in geliştirdiği, daha sonra da Troçki'nin, bütün dünya işçilerinin (sanayi dünyası) aynı stratejiyi (devlete cepheden saldırı –burjuvazinin baskı gücüne karşı silahlı devrim) eşzamanlı kullanarak gerçekleştireceği bir devrim olarak, "sürekli devrim" biçiminde öne çıkardığı "enternasyonalist" görüşe karşı ileri sürülen bir argümandı. Gramsci, herhangi bir dünya sosyalist düzeni kurulmadan önce, her ülkedeki Komünist Parti'nin, sosyalizmin belirli bir siyasal bağlamda nasıl yaratılacağı konusunda kendi stratejisini geliştirmesi gerektiğine inanıyordu; gerçekten

de, ona göre, Bolşevik stratejisinin kendisi "enternasyonalizmin bütün soyut ve tamamıyla ideolojik (aşağılayıcı anlamda) öğelerden arındırılması, ona gerçekçi bir siyasal içerik verilmesi"ydi (1971, 241). Dünya sosyalizminin ilk aşamalarında sosyalist hareketlerin ve stratejinin içsel olarak ulusal nitelikte olmasının kökeni, egemen sınıfın hegemonyasında bulunur: "Niteliksel açıdan ulusal olan bu zorunlulukların düğümlendiği yer hegemonya kavramıdır" (a.g.e.). Sürekli devrim kavramı ise, 1870 ile Birinci Dünya Savaşı arasında kapitalist dünyada meydana gelen muazzam değişiklikleri dikkate almamaktadır:

> Bu formül, büyük siyasal kitle partilerinin ve büyük ekonomik sendikaların henüz var olmadıkları, toplumun da hâlâ birçok bakımdan, deyim yerindeyse, akış halinde olduğu [1848 öncesi] tarihsel bir döneme aittir: taşranın daha fazla gerikalmışlığı; birkaç ya da hattâ tek bir kentin (Fransa örneğinde Paris'in) siyasal iktidarı ve devlet gücünü neredeyse tamamen tekelinde bulundurması; görece ilkel bir devlet aygıtı, buna karşılık sivil toplumun devlet etkinliğinden daha büyük oranda özerk oluşu. ... 1870 sonrası dönemde, Avrupa'nın sömürgeci yayılmasıyla birlikte, bütün bu öğeler değişir: Devletin içerideki ve uluslararası örgütlenme ilişkileri daha karmaşık ve yoğun hale gelir; 1848'in "Sürekli Devrim" formülü de siyaset biliminde "sivil hegemonya" formülü tarafından genişletilir ve aşılır. (Gramsci 1971, 242-243)

İkinci olarak, "mevzi savaşı" devlet aygıtının bir karşıt-hegemonyayla kuşatılması düşüncesine dayanır; bu karşıt-hegemonya, işçi sınıfının kitlesel örgütlenmesi tarafından ve işçi sınıfı kurumları ve kültürünün gelişmesiyle yaratılır.

> Bir toplumsal grup, hükümet erkini kazanmadan önce de önderlik yapabilir (yani, hegemonik olabilir), aslında yapmalıdır da (bu, gerçekten de, böylesi bir erkin kazanılmasının başlıca koşullarından biridir). (Gramsci 1971, 207)

Öyleyse, Gramsci'nin stratejisinin temeli, işçi ve köylüleri devlete cepheden saldırı amacıyla örgütlemek değil, yeni bir kültürün —yeni bir proleter toplumun norm ve değerlerinin— dayanakları olarak işçi sınıfı örgütleri kurmaktı. Söz konusu proletarya hegemonyası —işçi sınıfı bilinci üzerinde yürütülen ideolojik mücadele boyunca siperlerin ileri geri hareket ettiği— bir mevzi savaşı içerisinde —yeni üstyapı, devlet aygıtı dâhil eski üstyapıyı kuşatıncaya kadar— burjuva hegemonyasıyla hesaplaşacaktı. İş-

te, ancak bu aşamada devlet iktidarının devralınması anlam kazanacaktır; çünkü işçi sınıfı, devlet aygıtını kullanarak, aslında ancak o zaman, toplumsal değer ve normları yeni bir toplumu kurabilecek ölçüde denetim altına alabilecektir (Showstack Sassoon 1982c, 141).

> Yani, proletarya ordusu ideolojik olarak donatılmalı, burjuva varoluş yaklaşımına karşı yeni bir *Weltanschauung*'la, yeni yaşam ve düşünce biçimleriyle, yeni bir ahlâkla, yeni düşüncelerle silahlanmalıdır. Ancak bu yolla tabyalar düşer, liberal oydaşma zayıflatılır ve gelecekteki uyruklarının etkin rızasıyla güçlenmiş yeni proleter devlet doğar. (Fiori 1970, 243)

Proletarya iktidarı aldığında ise, Gramsci'nin mevzi savaşı yeni devletin doğal temeli durumuna geliyordu, ki bu da önce proletarya hegemonyası kurulmadan söz konusu olamazdı. Yukarıda tartıştığımız üzere, Gramsci o zamana kadarki Marksist-Leninist öğreti olan "zora dayalı devlet" teorisinin tamamlayıcısı olarak, devletin egemen sınıf hegemonyasındaki rolüne ve hegemonyaya ilişkin teorisini geliştirdi. Zorlama, ona göre, iktidar biçimlerinden *biriydi* ve verili bir uğrakta, burjuvazinin yeni toplumu zor kullanarak devirme girişiminde bulunduğu uğrakta yeni proleter devlet için tarihsel olarak gerekliydi. Ancak,

> entelektüel ve ahlâki hegemonya yoluyla yönetim, istikrarı güvence altına alıp iktidarı en geniş rıza ve kabul üzerine inşa eden iktidar biçimidir. "Bağımlı toplumsal grubun gerçekten özerk ve hegemonik olduğu ve yeni bir devlet tipini ortaya çıkardığı andan itibaren, yeni bir entelektüel ve ahlâki düzene, diğer bir ifadeyle, yeni bir toplum tipine yönelik somut gereksinme, dolayısıyla, *en evrensel kavramlara, en rafine ve etkili ideolojik silahlara gereksinme* baş gösterir." (Fiori 1970, 243; vurgu Fiori'ye aittir)

Böylece, Gramsci proletarya hegemonyasının kurulmasını yalnızca burjuva devleti kuşatmanın aracı olarak değil, yeni proleter devletin temeli olarak da ileri sürer: Mevzi savaşının yürütüldüğü süreçte proletarya hegemonyasını oluşturan kurum ve örgütlenmeler, yeni ahlâki ve entelektüel düzenin temeli durumuna *gelirler*. Gramsci'ye göre, manevra savaşı (cepheden saldırı) strateji açısından yanlış olduğu gibi, devlet ele geçirildiği zaman (söz gelimi, Rusya örneğindeki gibi) yeni toplumun gelişmesinde bir boşluk da bırakmaktadır. Her iki teorisyenin de öngördüğü demokratik, kitle temelli proleter toplum (hegemonya) ve devlet tipine yol açacak

olan alternatif süreç konusundaki yaklaşımın eklenmesi dışında, bu büyük ölçüde Rosa Luxemburg'un da değindiği noktadır.

> Bu anlamda, anti pasif devrim olarak hegemonya, çoğulculuğun karşısına konmuş totaliter bir anlayış olmak bir yana, tam da çoğulculuğun koşuludur. ... Gramsci, siyasal düşünüş için geri dönüşün olmadığı bir nokta belirler: Anti pasif devrim olmaksızın sosyalizme demokratik geçiş mümkün değildir. (Buci Glucksmann 1982, 125-126)

Bu nokta, bizi mevzi savaşındaki üçüncü öğeye; Gramsci'nin, değişim sürecindeki anahtar bileşen olarak bilince odaklanmasına getirir. Mevzi savaşı işçi sınıfı bilincine yönelik bir mücadeledir, toplumdaki siyasal güç ilişkilerideki kolektif siyasal bilincin değişik "düzeyler"ine ya da "uğraklar"ına dayanır. İlk bilinç düzeyi, meslekî özdeşleşmedir: Meslek grubunun üyeleri grubun birlik ve türdeşliğinin, grubu örgütleme gereksinmesinin bilincindedir. Sadece ekonomi alanında, üretimde olmak koşuluyla bir toplumsal sınıfın bütün üyeleri arasında çıkar dayanışmasına ilişkin bir bilinç ortaya çıktığında ikinci düzeye ulaşılır. Bu bilinç düzeyinde, işçi sınıfı egemen gruplar karşısında siyasal-hukuksal eşitlik talep eder; mevcut temel yapılar içerisinde, egemen gruplar tarafından belirlenen değer ve normlar çerçevesinde olmak koşuluyla, devlet aygıtına (yasama ve yürütmeye) katılabilmek, hattâ bu aygıtı düzeltebilmek için oy hakkı talep eder. Üçüncü bilinç düzeyinde, birey kendi korporatif çıkarlarının ekonomik bir sınıfın dar korporatif sınırlarını aştığını, bağımlılık kültürünü paylaşan ve kendilerini bağımlı konumdan kurtaracak bir karşıt-hegemonya oluşturmak üzere biraraya gelebilecek bütün bağımlı gruplara kadar uzandığını fark eder.

Dördüncü öğe, bu ideolojik gelişme topolojisini eyleme dönüştürür. Gramsci, tıpkı Lenin gibi, siyasal partiyi işçi sınıfı içerisinde bilinç yükseltmenin ve eğitimin, proleter hegemonyası kurumlarını geliştirme-nin aracı olarak görüyordu. Ancak, Lenin'den farklı olarak, devrimci partiyi dışarıdan sosyalist bilinç taşıyan bir "öncü" olarak görmüyordu. Lenin'in partisi, geçmişin işçileriyle geçmişin burjuva kökenli profesyonel aydınlarını, işçi sınıfı *için* politika ve strateji geliştiren örgütçü-aydınların oluşturduğu tek bir tümleşik birim içerisinde kaynaştırır. Gramsci ise, aksine, devrimci partiyi bir bütün olarak işçi sınıfıyla ilişkilendirir. İşçi sınıfının, tıpkı kendinden önceki burjuvazi gibi,

> kendi safları arasından, kendi organik aydınlarını oluşturabilme yeteneğinde olduğunu; ister kitle ister öncü partisi olsun, siyasal partinin işlevinin de, bu organik aydınların etkinliğini yönlendirmek ve (emekçi) sınıfla geleneksel entelijensiyanın belirli kesimleri arasında bağlantı sağlamak olduğu[nu]

yazar (1971, 4).

Gramsci, ayrıca devrimci siyasal partiyi kalıcılık için kendi "hegemonik" koşullarına sahip olarak (olağan araçlarla yok edilemeyen bir parti olarak) görür. Her siyasal partinin üç temel öğesi bulunur: (1) "Katılımları yaratıcılık ya da örgütsel yetenekten çok disiplin ve bağlılık biçimini alan sıradan, ortalama kişiler"in oluşturduğu kitle öğesi; (2) "kendi başlarına bırakıldıklarında hiçbir değeri olmayan ya da pek az olan güçler bütünlüğünü etkin ve güçlü kılıp ulusal düzeyde merkezileştiren" başlıca tutunum öğesi ve (3) "ilk öğeyi ahlâki ve entelektüel olarak da ikincisine bağlayıp ikisi arasında ilişki kuran" bir aracı öğe. İkinci gerekli öğe mevcut olduğu ve öbür iki öğenin oluşması da engellenemediği zaman; diğer bir ifadeyle, ikinci öğenin birincinin içerisinde oluşturduğu, ikinci öğenin ortadan kaldırılması durumunda ikinci öğeyi birinciyle üçüncünün içerisinden yeniden yaratmaya yardımcı olacak bir mayalanma bulunduğu zaman, ancak o zaman, partinin olağan araçlarla yok edilemeyeceği uğrağa ulaşılır (Gramsci 1971, 152-154).

Bu bakımdan, Gramsci Birinci Dünya Savaşı ile savaş sonrasının yok olma noktasına getirilen sol parti deneyimlerine karşılık olarak, her işçinin "aydın" olmasını, potansiyel bir parti lideri ve örgütçüsü olmasını sağlayacak olan taban etkinliğini ortaya çıkaracak bir liderliği savundu. Burada kitle tabanlı parti tanımı, Leninist yaklaşıma tümden karşıydı; tıpkı kendisinin mevzi savaşı kavramının, *Devlet ve Devrim*'de Lenin'in açıkladığı, devlete cepheden saldırıdan tümüyle farklı bir strateji olması gibi. Her iki farklılık da, Gramsci'nin hegemonya kavramından ve ideolojinin rolü konusundaki temel öncülünden kaynaklanıyordu. Nasıl Batı'daki proletarya egemen burjuva değer ve normlarıyla mücadele edip onların yerini alacak bir karşıt-hegemonya geliştirmeksizin etkin bir biçimde devlet iktidarını eline geçiremediyse, aynı şekilde devrimci parti de, "büyük birleştirici, merkezileştirici ve disiplinli güçlerle; ayrıca yenilenme gücüyle de" (Gramsci 1971, 152) donatılmış işçilerin sürekli akışını sağlayacak ideolojik bir temeli partinin kendisi içinde yaratmaksızın

hayatta kalamaz, karşıt-hegemonyanın kurucusu ve eğiticisi olarak davranamazdı.

Aydınların Rolü

Bu nokta, bizi Gramsci'nin köktenci değişim sürecine ilişkin kuramının üçüncü kısmına, aydınlar konusundaki çözümlemesine getirir. Gramsci, yaklaşımını Lenin'in Karl Kautsky'ye yönelik eleştirisi üzerine inşa etti. Kautsky, sosyalist harekette işçilerle aydınlar arasındaki ilişkiyi yönetilenlerle liderler ilişkisi olarak görme eğilimindeydi; yönetilenler ve liderler ayrımı, aydınların teorik ve ideolojik liderlik alanındaki daha üstün yeteneklerine dayanan hiyerarşik bir ayrımdı; bu yetenekleri, onları aydın olmayan işçilerin oluşturduğu kitle tabanının üzerine yerleştiriyordu. Lenin, bu ayrımın ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu; işçi kitlelerinin bilincini yükseltecek olan öncü parti, tümleşik bir birim halinde kaynaşmış, geçmişin işçileriyle geçmişin burjuva aydınlarından oluşacaktı. Ne var ki, Lenin'in partisi de bu yeni liderler, aydınlar ve işçiler grubunu, Lenin'in kendi başlarına teori ve bilinçli siyasal liderlik üretmeye yetenekli görmediği işçi kitlelerinin *üzerine* yerleştiriyordu.

Gramsci bu anlayışı reddetti. Onun yerine, sınıftan bağımsız ayrı bir toplumsal kategori biçimindeki "aydınlar" kavramının bir mit olduğunu ileri sürerek Kautsky'yi eleştirdi:

> Ekonomik üretim dünyasındaki temel bir işlevin kökensel alanı üzerinde ortaya çıkan her toplumsal grup, kendisiyle birlikte, organik olarak, yalnızca ekonomik alanda değil ama aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanlarda da kendisine türdeşlik ve kendi işlevine ilişkin farkındalık kazandıran bir ya da daha fazla aydın katmanı yaratır. (1971, 5)

Normalde, aydınlar üzerine düşündüğümüz zaman, aydınların oluşturduğu profesyonel kategorinin yerine getirdiği belli bir toplumsal rolü saptarız. Gramsci, bu aydın tanımını yazınsal, bilimsel vb. nitelikli "geleneksel" profesyonel aydınlarla karakterize eder; bunların toplumun "çatlakları"nda konumlanışı, kendisine ilişkin belirli bir sınıflar-arası izlenim yaratır; ama nihâi olarak geçmişin ve bugünün sınıf ilişkilerinden kaynaklanır ve değişik tarihsel sınıf formasyonlarına olan bağlılığı gizler. Örneğin, her sınıf böylesi aydınları–diğer bir ifadeyle, kendi sınıflarının içerisinden çıkıp o sınıfın hegemonyasını oluşturma işlevini gören aydınları– "orga-

nik" olarak üretir. Öte yandan, egemen sınıflar, egemen gruba türdeşlik ve öz-farkındalık kazandıracak başka aydınlar için bağımlı sınıflara da el atarlar. Bağımlı sınıflardan gelen bu geleneksel aydınlar, meslekî açıdan organik benzerlerinden ayırt edilemeseler de, bunlar —Gramsci'ye göre— farklıdırlar: Kendi sınıf kökenleriyle olan organik bağlantıları artık sona ermiştir.

Ancak, Gramsci, kendi amaçları için, daha önemli olan ikinci bir aydın tanımı (ya da kategorisi) olduğunu savunuyordu. Bunlar, her toplumsal sınıfın düşünen ve örgütleyen unsuru olarak, belli bir teknik kapasitenin sahibi olan kimselerdir. Bu "organik" aydınlar, "mesleklerinden (kendi sınıflarına özgü herhangi bir iş olabilir) çok, organik olarak bağlı oldukları sınıfın düşünce ve özlemlerini yönlendirmedeki işlevleriyle" ayırt edilirler (1971, 3).

> Her insan, sonuçta, kendi meslekî etkinliğinin dışında, belli bir entelektüel etkinlikte bulunur; yani, bir "filozof", bir sanatçı, bir beğeni insanıdır; bir dünya görüşü içerisinde yer alır, bilinçli bir ahlâki davranış çizgisi vardır; böylelikle de bir dünya görüşünün desteklenmesi ya da değiştirilmesine, yani yeni düşünce biçimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunur.
>
> Bu nedenle, yeni bir aydınlar katmanının yaratılması sorunu, herkeste belli bir gelişme düzeyinde var olan entelektüel etkinliğin —kassal sinirsel çabayla olan ilişkisini yeni bir dengeye doğru değişiklikten geçirerek ve kassal zihinsel çabanın kendisinin de, fiziksel ve toplumsal dünyayı durmaksızın yenilemekte olan genel bir pratik etkinlik öğesi olduğu oranda, yeni ve bütünsel bir dünya görüşünün temeli olmasını sağlayarak— eleştirel bir biçimde geliştirilmesine dayanır. (1971, 9)

Egemen sınıf, kendi siyasal partileri içerisinde geleneksel aydınları egemen grubun organik aydınlarıyla kaynaştırmaya çalışır; burada geleneksel aydınlar, hem egemen hem bağımlı sınıflardan gelen profesyonel aydınları içermektedir. Bu arada, devrimci parti de aynı şeyi yapmalıdır; ancak kendi durumunda, gayrımemnun profesyonel burjuva aydınları, proletarya kökenli profesyonel (geleneksel) aydınları ve kendi sınıf çıkarlarını aşan bilinçli bir dünya görüşüne sahip düşünür örgütçüler durumundaki organik proleter aydınları birbirleriyle kaynaştıracaktır. Bu sonuncu aydınlar, yukarıda tartıştığımız yok edilemez partinin ilk öğesidir. İşte partinin, ortaya çıkmalarını sağlamak amacıyla uyarıp harekete geçirmek zorunda olduğu tam da bu aydınlardır; parti bunu, eğitsel işlevleri aracılığıy

la, işçileri sahip oldukları entelektüel olanaklar konusunda uyandırırarak yapar. Öyleyse, bu nokta Gramsci ile Lenin arasındaki en önemli siyasal farklılıktır: Gramsci, "bütün insanlar düşünürdür" fikrine dayanan bir parti ve stratejiye inanıyordu.

Sonuç

Özetle, her ne kadar yazılarının hiçbirinde sistematik bir biçimde sunulmamış olsa da, Gramsci'nin Devlet kuramı, sınıfa dayalı bir üstyapı ve toplumsal sınıf mücadelesine dayalı bir hukuksal-siyasal sistem öngören Marksist yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Gramsci'nin kuramı, aynı zamanda, yukarıda tartıştığımız Marksist-Leninist, zora-dayalı devlet aygıtından açık bir kopuşu (ya da ilerlemeyi) oluşturur:

> Gramsci, Bolşevik teorisyen Nikolay Buharin tarafından temsil edildiğini düşündüğü kaba diyalektik materyalizmi reddetti ve tarihsel materyalizm öğretisini gerek düşüncelerin tarih üzerindeki etkisine, gerek bireysel iradenin tesirine alan açacak bir biçimde yeniden formüle etmeye girişti. (Joll 1978, 16)

Üstyapının etkilerine —iktisadi etkilerden ziyade, entelektüel ve kültürel etkilere— ilişkin vurgulaması, Gramsci'nin, Batı'nın daha gelişkin sanayi toplumlarında, devrimci hareketlerin etkinliğine karşın, işçi sınıfının kayda değer bir bölümü arasında kapitalizmin nasıl destek bulup tutunabildiğini açıklayabilmesini sağlamıştır. Kendi "hegemonya" öğreti-sinde, Gramsci egemen sınıfın yönetmek için sadece devletin zora dayalı gücüne, ya da hattâ doğrudan ekonomik gücüne dayanmak zorunda olmadığını görmüştü; bilakis, sivil toplum ve devlette dışavurulan hegemonyası aracılığıyla, yönetilenler egemen sınıfın inançlar sistemini kabul etmeye ve onun toplumsal, kültürel ve ahlâki değerlerini paylaş-maya ikna edilebiliyorlardı.

Ancak, Gramsci Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'da başarılı bir devrimin olmayışını ya da faşizmin yükselişini açıklayacak bir kavramı — hegemonya — gündeme getirmekten daha fazlasını yaptı. Aynı kavram, Gramsci'nin bizzat devrime ilişkin görüşlerinin merkezî odağı durumuna geldi: Hegemonya, karşıt-hegemonya anlamına geliyordu; burjuvazinin üstyapı yoluyla kurduğu egemenlik, yeni üstyapısal kurumlar geliştirerek, burjuva değil proleter nitelikli yeni bir toplum kavramı yaratarak, temel

yapısal değişiklik uğruna mücadeleyi gerektiriyordu. Siyasal liderlik, bir mevzi savaşıyla, yani ekonomik egemenliğin yanı sıra kültürel ve ahlâki üstünlükle elde edilebilirdi.

Gramsci, aydınların "egemen grubun toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet ast işlevlerini yerine getiren 'görevlileri'" olarak (1971, 12) önemli bir rol oynadıklarını düşünüyordu; bunların aynı zamanda devrimci süreçte merkezî bir rol oynadıkları kanısındaydı. İşçi sınıfından gelen ve bu sınıfla bağlarını devrimci bir parti aracılığıyla siyasal değişim yaratarak koruyan bu "organik" aydınlar, Gramsci'nin siyasal stratejisinin (doğrudan siyasal iktidarından bağımsız olarak, proletaryanın kültürel ve ahlâki üstünlüğünün kurulması) temelini oluşturuyordu.

Gramsci, son çözümlemede, tıpkı Marx ve Lenin gibi, bir *eğiticiydi*. Ancak, Lenin'in tersine, kitlelerin entelektüel niteliklerine inanıyordu ve kendi sınıflarının hegemonyasını –devrimci teori ve taktiklerden sorumlu seçkin bir bürokrasi yada seçkin bir öncü partinin, kendileri adına yapmasını beklemek yerine– bizzat kurabilecek güce sahip olduklarını düşünüyordu. Gramsci'ye göre, işçi sınıfı bilincinin gelişimi, Marksist teorinin çok önemli bir bileşeni olarak, hem kapitalist egemenliği *hemde* onun yıkılışını açıklamakta başlıca uğraktır. Bu bilinç, kitlelerin içinden bir kitle partisi biçiminde ortaya çıkar.[4] Nasıl proleter bilincin eksikliği burjuvazinin egemen konumda kalmasının başlıca nedeniyse, *bilincin kendisi* de, proletarya için, üretim araçlarını ve devleti kuşatma altına alırken, güç kaynağı durumuna gelir.

Çeviri: Mehmet Yetiş

---

[4] Bu parti kitlesel bir karakter taşımakla kalmayacak, liderliği de demokratik merkeziyetçilik yoluyla hareket ve tabanla bütünleşecekti (Buci-Glucksmann 1979, 232).

4

YAPISALCILIK VE DEVLET ALTHUSSER VE POULANTZAS

1960'LARIN ORTALARINDA Marksizm'in Fransa'da gelişen yapısal versiyonu Marksist düşünceyi, hem işçi sınıfının hem de burjuvazinin "önceden belirlenmiş" rollere büründükleri ilerikapitalist toplumun görünüşte örgütlü ve "otomatik" doğasıyla uyumlulaştırmaya çalışmıştır. Dilin temelinde yatan yapıyı araştıran Saussure ve Jacobson, yapısalcılığı ilkel ritüellere uygulayan Lévi-Strauss, aynı şeyi psikoloji alanında yapan Lacan ve yine aynı şeyi toplumsal ilişkiler ve bilgiyi analiz ederken uygulayan Foucault gibi düşünürlere göre insan toplumunu anlamak açısından önemli olan "insan öznelerin bilinçli faaliyetlerinden ziyade bu faaliyetlerin öngörüldüğü bilinçdışı yapı"dır (McLellan 1979, 298). Louis Althusser, yapısalcı perspektifi Marx'ın eserlerine, Lefebvre ve Sartre'ın Marksist hümanizmasına yönelik eleştirinin bir parçası olarak getirmiştir (Althusser 1969; Althusser ve Balibar 1970). Levi-Strauss, Foucault ve diğer yapısalcılar gibi Althusser de, "insan" özneyi metafizik sistemlerin merkezine yerleştiren öznelcilikle mücadele etmek istiyordu. Sartre'ın birey ve bireysel eyleme yaptığı vurguya, koşullanmış eylemler ve ideolojik aygıtlara tâbi birey hakkındaki görüşleriyle karşı çıkıyordu.

Epistemoloji olarak (ve bir bilim ve bilgi felsefesi olarak) yapısalcılık hakkındaki tartışma oldukça uzun ve karmaşıktır. Bu tartışmayı birkaç sayfada anlatmak zordur ve bu bizim devlete yapısalcı yaklaşım üzerine

tartışmamız açısından gerekli değildir.[1] Bu yaklaşım Althusser'in eserlerindeki iki temel konuya dayanır. Bu konular üzerine yoğunlaşacağız.

İlk olarak, Althusser bir yapısalcı olarak toplumsal yapının merkezinde herhangi bir yaratıcı öznenin olmadığını ileri sürer. Toplumsal formasyon öznesiz bir nesnel süreçler sistemidir. Dolayısıyla, Althusser insanın tarihin öznesi ya da faili olduğu nosyonunu reddeder; bunun yerine, bireylerin içerisine yerleştirildikleri yapısal ilişkilerin "payandaları" ya da "taşıyıcıları" olduklarını savunur. Tarihin öznesi, özgür failler olarak bireysel aktörler değil, *üretim ilişkileri*dir (toplumsal sınıflardır). Bireylerden ziyade sadece sınıfların bir tarihi vardır. Bu tarih sınıflar geliştikçe ve belirli bir üretim tarzı içinde birbiriyle çatıştıkça ortaya çıkar. İkinci olarak, Althusser'in yapısalcı belirlenimciliği, yaklaşımını eleştirenler tarafından neo-Stalinist olarak tanımlanmasına yol açmış olsa da (örneğin bkz. Thompson 1978), Althusser'in teorileri, Stalinizm'in aksine ekonomik belirlenimciliği reddeder ve bunun yerine siyasetin ve ideolojinin ekonomik altyapıdan *görece özerkliğini* savunur. Althusser, Marx'ın üretim tarzı kavramının net bir şekilde belirlenmiş ve "üretim tarzının matrisini oluşturmak için derinlemesine ve içten birleştirilmiş" üç yapıyı (ekonomik, siyasal ve ideolojik yapılar) içerdiğini öne sürer (Hirsch 1981, 173). Ekonomik yapı her zaman için "son tahlilde belirleyici" olsa da yapılardan herhangi biri belirli bir üretim tarzında (örneğin kapitalizmde ya da feodalizmde) "egemen yapı" olabilir. Bu nedenle, belirli bir toplumsal formasyonda ekonomik, siyasal ya da ideolojik olan egemen yapıya dönüşebilir. Ancak, bu üç yapı arasından hangisinin egemen olacağını her zaman için ekonomik yapı belirler (Althusser ve Balibar 1970, 216-218).

Nicos Poulantzas bu yapısalcı unsurları bir devlet teorisi geliştirmekte kullandı (Poulantzas [1968) 1974); Althusser ise ekonomik, siyasal ve ideolojik yapılar hakkındaki fikirlerini devlete yaklaşımına uyguladı (Althusser 1971). Devletle ilgili yapısalcı çalışmaların başat örneklerini veren (ve göreceğimiz gibi yapısalcılığın sağladığı derinlikli anlayışı sınıf mücadelesi perspektifinin daha geniş çerçevesi içine yerleştirerek yavaş yavaş değiş-

---

[1] Althusser'in felsefi katkılarını özetleyen çalışmalar için bkz. Burris (1979), McLellan (1979), Hirsch (1981). Althusser'e yönelik en ayrıntılı eleştiri E. P. Thompson'dan (1978) gelirken, Thompson'a karşı Althusser'in en ayrıntılı savunusunu Perry Anderson (1980) yapmıştır.

tirmişolan) Poulantzas'ın eserlerine dönmeden Althusser'in başat eseri olan "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları"nın (1971) incelenmesi hem konumunu anlamamızı hem de Althusser'in çalışmalarıyla Gramsci'nin altyapı ve üstyapı hakkındaki görüşleri arasındaki özgül bağlantıları görmemizi sağlayacaktır.

Althusser: İdeoloji ve Devlet

Althusser'e (ve Marx'a) göre ideoloji meselesi *üretim ilişkilerinin yeniden üretimi* açısından kilit öneme sahiptir. Zira üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin temini için, sosyo-teknik işbölümünün kendilerine üretimde, sömürüde, baskıda, ideolojileştirmede, bilimsel uygulamada vs. tayin ettiği mevkileri işgal eden "birey özneler"in ideolojiye ilişkin ritüellerin güdümü altındaki "pratiklere yerleştirilmesi" gerekir (Althusser 1971, 169-170). "[Bireylerin] Somut maddi davranışları sadece dua nın hayran olunası kelimelerinin yaşama kazınmasıdır: 'Amin—öyle olsun'" (1971, 181).

Böyle bir ideolojinin teorisi nedir? Althusser *ideolojinin bir tarihi olmadığını* savunur. İdeoloji toplumsal formasyonların tarihlerini aşan bir kurgu olarak var olur; belirli bir toplumsal formasyona dayanmaz, daha ziyade zaman içerisinde herhangi bir uğraktan bağımsız bir şekilde var olur.

> İdeolojiyi özgün kılan tarihsiz bir gerçeklik—diğer bir ifadeyle *tarihin her yerinde olan* bir gerçeklik—olmasına neden olan bir yapıya ve işleyişe sahip olmasıdır. Bu yapı ve işleyiş değiştirilemez; tarih olarak adlandırdığımız süreçte, *Komünist Manifesto*'daki tanımla sınıf mücadelelerinin, diğer bir ifadeyle sınıflı toplumların tarihi boyunca aynı biçimde kalır (1971, 151-152).

Althusser "ideoloji" terimini, belirli bir ampirik bağlamdan köklenmeyen, teorik bir kurgu anlamındaki, genel olarak ideolojiyi tanımlamak için kullanır. Ancak, biçimleri ne olursa olsun (dinî, etik, yasal ya da siyasal) *tikel* ideolojilerin teorisininnihâi olarak ("son kertede") toplumsal formasyonların tarihine ve dolayısıyla toplumsal formasyonlarda biraraya gelen üretim tarzlarına ya da onların içinde gelişen sınıf mücadelelerine *dayandığına* dikkat çeker. Teorik düzeydeki bu kurgu genel olarak ideolojiyi "bireylerin içinde bulundukları gerçek koşullarla hayali ilişkileri"nin temsili olarak tanımlar (1971, 153). Ardından ideolojinin maddi olarak var olduğunu ileri sürer: Bir ideoloji her zaman için bir aygıtın içinde ve pratikle

rinde var olur. Bu varoluş maddidir; gerçek ilişkilerle kurulan bu hayali ilişki (ideoloji) bizâtihi maddi bir varoluşa sahiptir ve maddi varoluş ideolojinin, toplumun belirli aygıtları içerisindeki uygulanışıdır. Burada, Althusser bir yapının iç işleyişinin bilgisinin ortaya çıkışı ve evrilişi üzerine yürütülecek çalışmalardan *önce gelmesi* gerektiği yönündeki yapısalcı nosyonu dile getirmektedir. İç işleyiş, ideolojinin *mevcudiyetin*in "son tahlilde ideolojik bir aygıt tarafından tanımlanan ritüellerin hâkimiyeti altındaki uygulama faaliyetleri"ne yerleştirilme biçimine bağlı olarak tanımlandığı bir temelde incelenir (1971, 170). Bir bireyin inançları "söz konusu öznenin fikirlerine kaynaklık eden maddi ideolojik aygıt tarafından tanımlanan maddi ritüellerin hâkimiyeti altındaki maddi pratiklere yerleştirilmiş olan maddi eylemler"idir (1971, 169). Belirli toplumsal formasyonların ortaya çıkmasına bağlı olan belirli ideolojik aygıtların incelenmesinin arkasında işte bu nosyon yatar.

Althusser'in tasarımı bundan ibaret değildir: Bireyler ve fikirleri artık bu diyalektiğin dinamiğinin kaynağı değildir. Belirttiğimiz gibi insan bireyler, içerisine yerleştirildikleri yapısal ilişkilerin "payandaları" ya da "taşıyıcıları"dır. İdeoloji söz konusu olduğunda Althusser'in öznesi,

> maddi bir ideolojik aygıt içinde var olan, maddi bir ritüelin hâkimiyeti altındaki maddi pratikleri emreden ve bu pratiklerin tamamen bilinçli bir şekilde hareket ettiğine inanan bir öznenin faaliyetlerinde var oldukları bir sistem tarafından etkilendiği ölçüde eyler. (1971, 159)

Althusser ideolojinin bireyleri özneler olarak tanıdığını, onları ideolojinin "öznesi"ne (örneğin, Tanrı, sermaye, devlet) tâbi kıldığını, her şeyin gerçekten de öyle olduğunu ve özneler ne olduklarının farkına varıp, ona göre hareket ettikleri takdirde her şeyin yolunda gideceğini garanti ettiğini ileri sürer. Bu nedenle, "iyi" bireylerin büyük çoğunluğu ideolojiyi içselleştirirler ve ideolojik aygıtların hâkimiyeti altındaki pratiklerin içine sokulurlar. Birey bu şekilde, "özgür"dür; eylemlerinin faili ve sorumlusu; ama aynı zamanda daha yüksek bir otorite olarak işleyen bir ideolojiye tâbidir. Birey, tâbiyetini kabul etmek dışında bütün özgürlüklerden mahrum bırakılmıştır.

> Bu birey, Özne'nin emirlerine özgürce boyun eğmesi, diğer bir ifadeyle tâbi olmayı (özgürce) kabul etmesi için (özgür) bir özne olarak yerleştirilir. ... Tâbi kılma vasıtasıyla ve tâbi olmak için ortaya çıkan özneler dışında bir özne yoktur. (1971, 169)

Althusser bu ideoloji teorisiyle bireylerin bir ideolojiye isteyerek tâbi oldukları bir mekanizma kurgular (Gramsci'nin hegemonik "uzlaşı"sı) ve bireyleri toplumda tanımlayan bu tâbi olma halidir. İdeolojinin temsil ettiği gerçekliği yok sayma zorunluluğu ideolojiye içkindir. Bu gerçeklik son tahlilde üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerin yeniden üretimidir (1971, 170).

Bir görüş bundan daha fazla varoluşçuluk karşıtı olamaz. Kendini bireysel edimlerle tanımlayan birey ve bu edimlerin sorumluluğunun söz konusu bireyde olduğu varsayımından ziyade Althusser'in öznesi, kendini ideolojik aygıtlar bağlamına isteyerek yerleştirmekle ve özgürlüğü bu aygıtlar tarafından tanımlanmakla hâkim ideolojiye tâbi olma üzerinden *tanımlanır*. Althusser'e göre Sartre'ın varoluşçu özgürlük anlayışı tamamen *koşullu* bir özgürlüktür; hâkim ilişkiler ve düşünce yapısı tarafından koşullandırılan bir özgürlük. *İyi* özneler bu yapıyı, gizli anlamı kendilerinde saklı kalmak üzere içselleştirirler. Hiç şüphesiz ki, koşullandırılmış edimler vasıtasıyla ulaşılan bireysel tanım, varoluşçu özgürlüğün tarihi tanımlamadığı, aksine yapılandırılmış bir şekilde tarihle sınırlandırıldığı anlamına gelir.

Althusser bir adım daha ileriye gider: İdeolojik aygıtların *genel olarak* ideolojinin gerçekleşmesi bir yana yönetici sınıfın çatışmadan bağımsız bir şekilde gerçekleşmesi bile olmadığını ileri sürer.

> Yönetici sınıfın ideolojisi Tanrı'nın lütfûyla hâkim ideoloji haline gelmez; devlet iktidarının ele geçirilmesi bile tek başına buna yetmez. Bu ideolojinin bizâtihi kendini gerçekleştirdiği ideolojik aygıtların tesisiyle hâkim ideoloji konumuna gelir (1971, 185).

Devletin ideolojik aygıtlarının tesisi ise sınıf mücadelesinde büyük önem taşır. Yönetici sınıfın zaferi, ideolojisinin aygıtlarda tesisini sağlar. Althusser'e göre bu ideoloji bir kez tesis edildiğinde *genel olarak* ideolojinin özelliklerini kazanır ve bu anlamda, toplumun işleyişini anlamak açısından, birey artık, eylemleri itibariyle referans noktası olmaktan çıkar; daha ziyade ideolojik aygıtlar ve pratikleri tarafından tanımlanan bir özne olur.

Althusser'in incelemesinde *genel olarak* ideolojinin kurgulanışını tartıştık ve ideolojiye ve üstyapıya bu şekilde odaklanmanın üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin, kapitalist üretim tarzında *son tahlilde* sınıf mücadelesi bağlamında işletilen ideoloji vasıtasıyla gerçekleştiğini gördük. Artık bu

model çerçevesinde Althusser'in ideolojik devlet aygıtları üzerine incelemesine bakabiliriz.

Althusser çalışmasında dört argüman geliştirir. İlk olarak, her toplumsal formasyon (örneğin, kapitalizm) üretirken, üretime devam edebilmek için kendi üretim koşullarını yeniden üretmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle, feodalizm, kapitalizm ya da sosyalizmin işleyebilmeleri için üretici güçlerin — toprak, emek, sermaye ve üretim sürecine giren bilgiyi *ve* söz konusu üretim sistemine içkin mevcut üretim ilişkilerini — toprak sahipleriyle serfler (feodalizm), kapitalistlerle emek (kapitalizm) ya da yöneticiler ya da parti yetkilileriyle işçiler (sosyalizm) arasındaki güç hiyerarşisini ve kontrolünü yeniden üretmeleri gerekir. "Marx'ın dediği gibi üretimle eşzamanlı olarak üretim koşullarını yeniden üretmeyen herhangi bir toplumsal formasyonun ömrünün bir yıl bile olmadığını çocuklar bile bilir" (Althusser 1971, 127).

Althusser, bu üretici güçlerin şirket düzeyinde değil *sınıf* düzeyinde yeniden üretildiğini ileri sürer. Örneğin, kapitalizmde kapitalist sınıf, bir sınıf olarak işçilere beslenebilecekleri ve işçi sınıfının bir sonraki neslini yetiştirebilecekleri kadar ücret ödeyerek işgücünü yeniden üretir. Ödenen ücretlerin düzeyi işgününün uzunluğu ve saat başına ücret üzerine yürütülen sınıf mücadelesi tarafından belirlenir. Ama işçiler homojen işçiler olmanın ötesinde yeniden üretilmelidirler. "[B]ecerileri çeşitlendirilmeli ve bu nedenle bu şekilde yeniden üretilmelidirler" (1971, 131). Bu çeşitlilik sosyo-teknik işbölümüyle —farklı işler ve mevkilerle— tanımlanır .

Althusser'in çalışmasındaki ikinci argüman kapitalizmde iş ve beceri bölümünün yeniden üretiminin nasıl gerçekleştiğiyle ilgilidir. Althusser burada Engels'in, kapitalistler tarafından işçileri birbirlerine düşürmek için satın alınan işçi sınıfının "aristokrasi"si kavramsallaştırması dışında emeği "homojen" (farklılaşmayan) bir olgu olarak ele alan Marx ve Engels'de muğlâk kalan bir meseleyi tartışır. Althusser'e göre kölelik ya da serflikle tanımlanan toplumsal formasyonlardan farklı olarak kapitalizmde işgücünün becerilerinin yeniden üretimi,

> gittikçe daha az 'ânında' (bizâtihi üretimin içindeki çıraklık) gerçekleştirilmeye eğilimlidir; gittikçe artan bir şekilde üretim dışında, kapitalist eğitim sistemi ve başka aşamalar ve kurumlar tarafından yeniden üretilir. (1971, 132)

Burada yeniden üretim Gramsci'nin ve aşağıda göreceğimiz gibi Althusser'in eğitimin (öğretimin) üretim *ilişkileri*nin yeniden üretimindeki işleviyle (normlar, değerler ve toplum anlayışıyla) ilgili olarak gündeme getirdikleriyle aynı şey değildir. Bu noktada, Althusser eğitimi işbölümünün yeniden üretimine dahil eder —belirli insanlar için belirli üretim becerilerinin geliştirilmesi. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız gibi bu "teknik bilgi" öğrencilerin işçiler olarak gelecekte üstlenecekleri farklı rollere göre farklı kategorilere bölünür. Dahası, okullarda farklı çocuklara, yapacakları işin türüne göre farklı davranış kuralları öğretilir. Dolayısıyla,

> işgücünün yeniden üretimi *olmazsa olmaz* koşul olarak sadece 'becerileri'nin değil hâkim ideolojiye tâbiyetinin ya da bu ideolojinin 'pratiği'nin yeniden üretimi olduğunu açığa çıkarır. Bunun koşulu 'sadece o değil aynı zamanda bu da' demenin yeterli olmamasıdır. Zira, *işgücünün becerilerinin yeniden üretimi için bu koşulun ideolojik tâbiyet biçimlerinin içinde olduğu* açıktır. (1971, 133)

Öyleyse, *ilişkilerin* üretim sürecindeki yeniden üretimi hakkında ne denebilir? Bu yeniden üretim nasıl sağlanır? Althusser bu soruya, çalışmasındaki üçüncü argümanla yanıt verir: "Şunu söyleyebilirim: Büyük ölçüde hukuki-siyasal ve ideolojik üstyapıyla sağlanır." Dahası, yine "büyük ölçüde, bir yandan (Baskıcı) Devlet Aygıtı diğer yandan İdeolojik Devlet Aygıtı olmak üzere Devlet Aygıtları içindeki devlet iktidarının kullanımıyla temin edilir" (1971, 148). "[B]üyük ölçüde" der, zira mevcut üretim ilişkileri ilk olarak bizâtihi üretimin ödül ve ceza sistemiyle —üretim süreçlerinin maddiliğiyle— yeniden üretilirler. Öte yandan, üretimde baskı ve ideolojinin varlığı reddedilemez.

Althusser'in üretim ilişkilerinin yeniden üretimini ele alışı Gramsci'nin hegemonya anlayışıyla neredeyse aynıdır. Bu benzerliğin istisnası Althusser'in yeniden üretimde devlete Gramsci'den çok daha önemli bir rol biçmiş olmasıdır ("siperlerin ön safları" karşısında "büyük ölçüde"). Althusser'e göre devlet bizâtihi üretim sisteminin yeniden üretimi üzerindeki etkileri ve kendisiyle bağlantılı "özel" kurumlar itibariyle hem işgücünün yeniden üretimi (ki Gramsci bu konuyu ele almaz) hem de üretim *ilişkilerinin* yeniden üretiminde ezici bir role sahiptir. Devletin içinde yeniden üretimin bu iki tipini yürütmekte işlevsel olan en önemli tek kurum okuldur:

> İşgücünün becerilerinin bu şekilde yeniden üretimi ... gittikçe artan bir şekilde üretimin dışında, kapitalist eğitim sistemi tarafından gerçekleşir. (1971, 132)
>
> Olgun kapitalist formasyonlarda, eski egemen ideolojik devlet aygıtlarına karşı yürütülen şiddet yüklü siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesi sonucunda, *egemen* konumda tesis edilen ideolojik devlet aygıtının eğitimsel ideolojik aygıt olduğunu düşünüyorum. (1971, 152)

Gramsci gibi Althusser de üstyapının köklerini yapıda bulur. Üstyapı "son kertede" altyapı tarafından belirlenir: "Üst katlar (üstyapı), altyapıya doğru düzgün dayanmadıkları takdirde tek başlarına (havada) 'duramazlar'" (1971, 135). Althusser, buradan devamla üstyapının "son kertede" altyapı tarafından belirlenmesinin Marksist gelenekte iki şekilde ele alındığını dile getirir: (1) Üstyapı altyapıdan görece özerkliğe sahiptir ve (2) üstyapının altyapı üzerinde mütekabil bir etkisi vardır —altyapıdaki değişikliklerin üstyapıyı etkilediği yönündeki daha geleneksel anlayışın yanı sıra üstyapıdaki değişiklikler altyapıyı etkiler.

Bu durumda, devletin kökleri altyapıdadır. Devlet, Althusser'in eserindeki dördüncü argüman söz konusu olduğunda, aynı zamanda, "yönetici sınıfların işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini garanti altına alan ve böylelikle yönetici sınıfların işçi sınıfını artı değerin gaspedilmesi sürecine maruz bırakmasını sağlayan" baskı "makinesi"dir (1971, 137). Bu nedenle, Althusser devleti "esas nokta" olarak tanımlayan orijinal Marksist anlayışa döner:

> Devlet'i, burjuvazi ve müttefiklerinin proleteryaya karşı sınıf mücadelesinde 'yönetici sınıfların çıkarları doğrultusunda' baskıcı bir yürütme ve müdahale gücü olarak tanımlayan devlet aygıtı, hiç şüphesiz, devlettir ve hiç şüphesiz Devlet'in 'işlevi'ni tanımlar. (a.g.e.)

Althusser Marx'ın devlet iktidarı ve devlet aygıtı arasında yaptığı ayrımın doğru olduğunu ileri sürer. Devlet aygıtı devlet iktidarında bir değişiklik (diğer bir ifadeyle, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıfta bir değişiklik) olsa bile bozulmadan devam edebilir. Sınıf mücadelesi devlet iktidarı ve devlet aygıtının sınıfsal amaçlar için kullanımıyla ilgilidir. Dolayısıyla, Marksist-Leninist gelenekte proleterya, burjuva devlet aygıtını yıkmak, bu aygıtın yerine proleter devlet aygıtını getirmek ve ardından devleti yıkmak için devlet iktidarını ele geçirmelidir —ünlü, devletin sönmesi (devlet iktidarının ve bütün devlet aygıtlarının sonu).

Althusser bu geleneksel anlayışa Gramsci'nin katkısını, devletin ideolojik aygıtlarını (DİA'lar) ekler. Baskıcı devlet aygıtı hükümeti, idareyi, orduyu, polis teşkilatını, mahkemeleri, hapishaneleri vb. kapsar. Bu kurumların hepsi en azından son kertede "şiddete dayanarak işlerler." DİA'lar dinî DİA (dinî kurumlar sistemi), eğitimsel DİA, işgücünün yeniden üretiminde de işlevsel olan aile DİA'sı, baskıcı devlet aygıtına da ait olan hukuki DİA, siyasal DİA (farklı siyasal partilerin de içinde yer aldığı siyasal sistem), sendikal DİA ve iletişimsel DİA (basın, radyo, televizyon) ve kültürel DİA olarak tanımlanır (1971, 143).

DİA'larla baskıcı aygıt arasındaki farklar baskıcı aygıtın tekilliğiyle DİA'ların çoğulluğu arasındaki karşıtlığa dayanır—baskıcı aygıt tamamen kamusaldır, bütünleşiktir (gerçi Althusser baskıcı aygıt içindeki çatışma ve çelişki ihtimalleriyle ilgilenmez). DİA'ların büyük bir bölümü ise özel dinî kurumlar, siyasal partiler, sendikalar, aileler, özel okullar, gazeteler vb.den oluşur. Althusser, özel ideolojik aygıtların devletle ne alâkası olduğunu sorar. Bu soruyu yanıtlarken Gramsci'ye dayanır:

> Kamusalla özel arasındaki fark burjuva hukukunun içinden çıkar ve burjuva hukukunun 'otorite'sinin işlediği alt alanlarda geçerlidir ...Yönetici *sınıfın* devleti olan devlet ne kamusal ne de özeldir; tam aksine kamusalla özel arasında herhangi bir ayrımın yapılabilmesi için önkoşuldur. (Althusser 1971, 144)

Bu durumda, DİA'ların kamusal ya da özel olmaları önemsizdir; önemli olan *işlev*leri, diğer bir ifadeyle, ne yaptıkları ve bunu kim için yaptıklarıdır. Bir açıdan bu, Galbraith'in (1973) argümanıyla aynıdır: Plânlama sektörü, hukukta tanımlanma biçimi istisna olmak kaydıyla, devlet ya da özel alan açısından farksızdır.

Dahası hem baskıcı devlet aygıtı hem de DİA'lar baskıcı ve ideolojik unsurlar barındırmalarına rağmen, baskıcı devlet aygıtı "büyük ölçüde ve ağırlıklı olarak" baskıyla işlerken, ikincil olarak ideolojiyi kullanır. Ordu ve polis teşkilâtı bile "kendi bütünlüklerini ve yeniden üretimlerini garanti altına almak için ideolojiyi kullanırlar" (Althusser 1971, 145). Öte yandan, DİA'lar her şeyden önce ideoloji ve ardından baskı vasıtasıyla işlerler: Dinî kurumlar ve okullar bile "sadece çobanlarını değil sürülerini de" (a.g.e.) disipline edici, baskıcı cezalandırma sistemleri kullanırlar.

Althusser DİA'ların doğasıyla ilgili argümanlarını geliştirirken Gramsci'ye yaslanır: DİA'ların çeşitliliği hâkim ideoloji altında birleşir ve "hiçbir

sınıf, hegemonyasını devletin İdeolojik Aygıtları'nın üzerinde ve içinde kullanamadığı takdirde devlet iktidarını uzun süre elinde tutamaz" (1971, 146). Ancak, bu DİA'ların kontrolü iktidarı elinde tutmak isteyen sınıf için değil bir sınıf mücadelesi alanı olarak DİA'lar karşısında da gereklidir. Gramsci'nin de dikkat çektiği gibi yönetici sınıfın kontrolünde olan üstyapı —hegemonik aygıt— aynı zamanda bir karşı hegemonya da yaratır. Althusser'in ifadesiyle:

> İktidardaki sınıf (ya da sınıf ittifakı), hukuku (baskıcı) devlet aygıtında olduğu kadar kolay bir şekilde DİA'lara bırakamaz. Bunun nedeni sadece eski yönetici sınıfların DİA'lardaki güçlü konumlarını uzun bir süre muhafaza edebilmeleri değil, aynı zamanda sömürülen sınıfların direnişinin, içsel çelişkilerini kullanarak ya da mücadele esnasında içlerindeki savaş mevzilerini fethetmek vasıtasıyla tam da orada ifade edilebilecek araçların ve fırsatların olmasıdır. (1971, 147)

Bu nedenle devlet aygıtının kontrolü, iktidardaki sınıf açısından, bu sınıfın hukuku (iktidardaki sınıfın ihtiyaçları için var olan ya da bu ihtiyaçlara uygun olması için değiştirilen yasalar bütününü) uygulamak için baskı aygıtını kullanmasına olanak sağladığı ve iktidardaki sınıf hegemonyasını DİA'lar vasıtasıyla uyguladığı sürece faydalıdır. Althusser, devlet aygıtını kontrol edenler baskı aygıtını da kontrol ediyor olsalar dahi, hegemonyasız bir devlet aygıtının iktidarı uzun sürmeyecek bir devlet anlamına geldiği konusunda Gramsci'ye katılır. Bu anlamda, (Gramsci gibi) Althusser de dikkatini devlet iktidarına (ve dolayısıyla yönetici sınıfın iktidarına), *şiddete* dayalı bir karşı güçle, baskıcı devlet aygıtına karşı durarak mücadele etmek (manevra savaşı ya da cephe stratejisi) vasıtasıyla değil, alt sınıflar arasında yönetici grupların ideolojik hegemonyasını yıkacak ve böylelikle (Althusser'in analizine göre) bu grupların yönetimde olmalarını uzun vadede imkânsız kılacak ölçüde yaygınlaşan bir karşı ideoloji geliştirme vasıtasıyla karşı koyma ihtimaline verir. Bu, Gramsci'nin terminolojisinde devleti *kuşatmak* anlamına gelir.

Nicos Poulantzas: Devletle Altyapı Arasındaki Organik İlişki

Althusser'in Marx'ı yapısalcı bir perspektiften okuması, ilk olarak Nicos Poulantzas tarafından devlet analizine uygulanmıştır. Poulantzas, Althusser'in aksine Marksist teoriyi bir bütün olarak ele almak yerine toplumsal sınıflara ve siyasete odaklanır. Ancak, üstyapının toplumsal yapıyı ve değişimi anlamak açısından önde gelen bir role sahip olduğu yönündeki Gramscici önermeyi kabul edecek olursak Poulantzas'ın devlet üzerine çalışmaları bir toplum teorisindeki önemli bileşenlerin büyük bir bölümünü içerir.

Poulantzas'ın kapitalist devlet üzerine tartışmalara en önemli katkısı devleti sınıf mücadelesiyle ilişkili olarak incelemesidir. Eseri toplumsal sınıfların doğasına, devletin sınıf çatışmasının biçimlenmesi ve tanımlanmasındaki rolüne ve bu çatışmanın devlet üzerindeki etkisine odaklanır. Bu analiz sonucunda devletin, sınıf ilişkilerinin (kapitalist toplumun "yapıları") içine yerleştirilmiş olduğunu ve bu ilişkiler tarafından tanımlandığını, aynı zamanda içerisinde işlediği toplumsal sistemin bütünlüğünü ve düzenlenmesini sağlayan bir unsur olduğunu görürüz.

Ancak, Poulantzas'ın teorileri Fransa'da *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasının 1968'de yayımlanmasıyla (İngilizce çevirisi 1974 yılında yayınlanmıştır) *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (İngilizce çevirisi 1980 yılında yayımlanmıştır) adlı çalışmasının yayınlanması arasında geçen sürede önemli ölçüde değişmiştir. Poulantzas'ın erken dönem çalışması kesinlikle yapısalcıydı. Bu eserde devlet sınıfsal yapıyı yeniden üretmektedir, çünkü devlet ekonomik sınıf ilişkilerinin siyasal "bölge"de ifade edilmesinden başka birşey değildir. Bu nedenle, devletin biçimi ve işlevi sınıf ilişkilerinin yapısı tarafından belirlenir. Poulantzas bu erken dönem çalışmasında Hegelci ideal, aşkın devlet gibi her şeyi kapsayıcı bir devlet teorisi olmadığını ileri sürer. Devlet *üretim tarzına özeldir* –örneğin, kapitalist devlet, feodal devlet ve diğerleri. Yanı sıra, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasında kapitalist devletin hem bir sınıf devleti olduğunu hem de bir sınıf devleti olarak işleyebilmek için üretimdeki sınıf mücadelesinden nispeten özerk olması gerektiğini savunurken Althusser'e ait olan siyasetin ve ekonominin "görece özerkliği" kavramını kullanır. Ancak, görece özerk devlet hegemonik grubun bölünmüş *kapitalist sınıfı* düzenleme alanıdır.

Emek mücadelesi devleti ancak üretimdeki sınıf ilişkilerinin bir parçası olması itibariyle şekillendirir.

Poulantzas geç dönem çalışmasında yapısalcı devletten bizâtihi sınıf mücadelesi tarafından biçimlendirilen devlete geçer. 1973 kadar erken bir zamanda devletle toplumsal sınıflar arasındaki ilişkinin kapitalist gelişmenin hangi *aşama*da olduğuna göre farklılaştığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, kapitalist üretim ilişkilerindeki değişiklikler siyasal kurumları şekillendirir; kapitalist devletin "yapısı" aslında bir "yapı" değildir; daha ziyade sınıf mücadelesiyle ve kapitalist üretimde buna tekabüleden değişikliklerle şekillenen aygıtlardır. *Devlet, İktidar, Sosyalizm* adlı çalışmasında ([1978] 1980), devletin "görece özerkliği" diyalektik bir biçime sokulur: "[Ö]zerkliğe" içkin çelişkiler nedeniyle sınıf mücadelesinin devlet aygıtları içinde gerçekleşme ihtimali vardır. Son dönem çalışmalarında önem kazanan da, bu çelişkilerin ve toplumsal hareketlerin devletin şekillendirilmesindeki rolüdür.

Böylelikle Poulantzas'ın devleti, egemen grubun, egemen sınıfın iktidarını düzenlediği alan tanımının ötesinde bir anlam kazanır. Devlet kapitalist sınıf fraksiyonlarını birleştirmenin ve işçi sınıfını bireyselleştirmenin/yalıtmanın ötesinde bir işleve sahiptir. Devlet, Poulantzas'ın bu son çalışmasında siyasal iktidara karşı direnilen sınıf çatışması alanı olarak karşımıza çıkar: Poulantzas'a göre (1978'de) devlet, *Devlet'in içinde*ki ve üretimdeki mücadelelerle şekillenir. Öte yandan, sınıf devleti ve bu devletin kökenleriyle ilgili yaklaşımından vazgeçmez. Bu nedenle, ilk önce devlet teorisinin erken dönem versiyonunu ele alacağız ve ardından bu teorinin bugünkü biçimine nasıl dönüştüğünü göreceğiz.

Erken Dönem Poulantzas

Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* ([1968] 1974) adlı çalışmasında kapitalist devletin üretimdeki sınıf ilişkilerinin bir *parçası* olduğunu savunur. Özellikle kapitalist üretimde, doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopartılması tek başına bireyleşmesine ve yalıtılmasına neden olmaz; daha ziyade üretici güçlerin (emeğin) *toplumsallaşma*sına ve sermayenin yoğunlaşmasına yol açar. İşçilerin birbirlerinden siyaseten kopartılması (yalıtılması) (ki, bu sınıfsal bütünlüğü engeller) bizâtihi

kapitalist üretimin *değil* kapitalist devletin hukuki-siyasal üstyapısının sonucudur.

Emek sürecinin *yapısı* üretim içerisinde belirlenir. Doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopartılması "aktörlerin hukuki-siyasal özneler olarak kurulmalarını ve *böylelikle emek sürecine belirli bir yapı dayatılmasını*" belirler (1974, 129). Bu onların sınıfsal ilişkilerini belirler. Burada devlet bir aktivisttir: Devlet bu belirlenmiş yapı içinde işçileri tekilleştirir ve bireyleştirir; böylelikle sınıf mücadelesini engeller.

Öyleyse, Poulantzas'a göre —sivil toplumdaki— kapitalist üretim süreci sınıfların oluşumunu tanımlar. Ancak, işçileri ve kapitalistleri, kapitalist toplumda gördüğümüz haliyle, siyaseten bireysel özneler olarak tanımlayan devlettir. Dolayısıyla, birleşik (tutunumlu) sınıfların, özellikle birleşik bir işçi sınıfının "yokluğu"nun nedeni emeğin araçlarından ve ürününden kopartılması değil işçileri bireyleştiren bir hukuki-siyasal aygıttır.

Poulantzas, hukuki ve ideolojik yapıların, son kertede, *emek süreci* tarafından belirlendiklerini ileri sürer. Bu yapılar yeni yaratılmış birey-öznelerden (üretimin aktörlerinden) ilişkileri-nin sınıf ilişkileri olduğunu gizlemeye yönelik olarak yaptıkları müdahalelerle sınıf mücadelesinin doğasını değiştirirler (1974, 130).

> Yalıtımın bu etkisi *ürkütücü derecede gerçektir*: Bir adı vardır: Ücretli işçilerle özel mülkiyetin kapitalist sahipleri arasındaki rekabet. Aslında bu, sadece kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik temelde kavranmasıdır. Bu kavrayışta kapitalist üretim ilişkileri üretim sürecindeki bireyler/aktörler arasında piyasada gerçekleşen ticari karşılaşmalar olarak sunulur. Ancak, rekabet *kapitalist üretim ilişkilerinin yapısını* belirleyemez: Hukuki ve ideolojik olanın *sosyo-ekonomik ilişkiler* üzerindeki etkisine bağlıdır ... [bu ilişki] üretimin fa illerinden, ekonomik mücadele içindeki sınıfsal ilişkilerini gizler. (1974, 130-131)

Bu husus Poulantzas'ın erken dönem ve sonraki analizleri için kilit öneme sahiptir: İşçileri ve kapitalistleri "bireyler"[2] olarak yalıtan sınıfsal olarak yapılandırılmış (ve hem kapitalisti hem de işçileri sınıfsal kimliğe

---

[2] Hiç şüphesiz ki, üretim sürecinde kapitalistler arasında gerçekleşen rekabet onları zaten birbirinden yalıtmakta ve bireyselleştirmektedir. Ancak, kapitalist devletin hukuki aygıtı kapitalistler arasındaki resmî çatışmayı görünüşte engeller. Claus Offe, devletin tam da tersini yaptığını ileri sürer: Tabiatı gereği (üretimde) rekabetçi birey kapitalistlerin her biri için sınıf projesini örgütler (bkz. 5. Bölüm).

iten) kapitalist üretim değil devlettir. Aynı sınıfın üyeleri arasındaki rekabet devlet'in hukuki-siyasal aygıtları tarafından geliştirilir; aynı aygıtlar "sınıf ilişkisini gizlemek" vasıtasıyla üretim temelli sınıflar *arasındaki* kaçınılmaz çelişkiyi dağıtırlar. Kapitalist devlet ekonomik bir mücadelenin siyasal *birliği* olarak karşımıza çıkar. Kendisini, birbiriyle rekabet halindeki grupların "genel çıkarı"nın temsilcisi olarak sunar —bu devlet ulusal-popüler sınıf devletidir.

Devlet, doğaları itibariyle birbirlerine hasım ekonomik sınıflar (işçiler ve kapitalistler) arasındaki sınıf çatışmasını insanları bireyler olarak yalıtıp, ardından, popüler-ulus devlet olarak yeniden birleştirmek vasıtasıyla dağıtmaya eğilimliyse Poulantzas'ın kapitalist sınıfın devletteki egemenliğini nasıl kurduğuyla ilgili açıklaması ne olabilir? Poulantzas'ın, devletin bireyler arasında rekabeti kendi hukuki-siyasal aygıtı vasıtasıyla desteklediğini ileri sürdüğü göz önüne alındığında, rekabet eden kapi-talistlerin devleti eşit düzeyde bireyleştirilmiş işçi sınıfı karşısında kendi amaçları için kullanmayı nasıl başardıkları sorusu gündeme gelir. Zira (Poulantzas'ın erken dönem eserlerinde) kapitalist sınıf tam da böyle yapar. Poulantzas bu durumu *siyasal sınıf mücadelesi* olarak adlandırır (1974, 136). Siyasal mücadelenin ekonomik mücadeleden nispeten özerk olduğunu ileri sürer —sınıf ilişkilerinin üretimin faillerinden saklanması için böyle olması da gerekir. Ne var ki siyasal mücadele, kapitalist sınıfın sınıfsal birliğini ekonomik mücadelenin yalıtılmışlığından hareketle kurma eğilimindedir (ekonomik sınıf ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet eden sınıfsal birliktir bu). Diğer bir ifadeyle, devlet bireyleştirilmiş kapi-talistlerin birleşmesine ve onların egemen (ekonomik) sınıfının "kendisine ait tamamen siyasal-ideolojik işleyişi sayesinde" (1974, 137) tam anlamıyla siyasal olan kendi çıkarlarını halk-ulusu temsil eder şekilde kurmasına izin verir. Bu, farklı toplumsal sınıfların üyelerini sınıfsal kimliklerinden çıkartılmış bireyler olarak kuşatmayı amaçlayan ideolojik bir kurgudur.

Bu, Poulantzas'ın erken dönem çalışmalarındaki temel sorunsaldır: Ekonomik mücadele devletin tasarladığı biçimde dolayımlandığında nispeten özerk siyasal mücadele bizâtihi egemen sınıf(lar)ın egemenliği altına girer. Poulantzas bunun nasıl olduğunu açıklamak için Gramsci'nin hegemonya kavramına ve Althusser'in ideolojik aygıtlarına yaslanır. Poulantzas'a göre hegemonya (a) egemen sınıfın siyasal çıkarlarının nasıl olup da siyasal bütünün "genel çıkarı"nı temsil ettiğini ve (b) egemen sınıfın

fraksiyonlarının kendilerini, rekabet eden sermayeleri egemen sınıf içerisinde birleştiren ve devleti "yöneten" "iktidar bloğu"na nasıl dönüştürdüklerini gösterir. Zira Poulantzas'a göre bu devlet,

> gerçekte mevcut kurumlarının hiçbir yerinde, tam anlamıyla siyasal tahakkümün egemen sınıf fraksiyonları ve ezilen sınıflar arasındaki ilişki biçimini almadığı bu özgün özelliği sergiler. Devletin kurumlarında her şey sanki 'mücadele' yokmuş gibi gerçekleşir. (1974, 188)

Poulantzas Gramsci'nin hegemonya ve egemenlik arasında teorik bir kırılmayı gösterdiğini ileri sürer (bkz. 3. Bölüm). Bir sınıf siyaseten egemen bir sınıf olabilmek için ideolojik olarak öncü bir sınıf olmalıdır. Bu sınıf siyasal iktidarı ele geçirmeden önce hegemonyasını kurar. Hegemonya toplumsal formasyona dayatılan bir dünya görüşüdür ve siyasal iktidar ele geçirilmeden *önce* ideolojik egemenliği kazanır. Bu anlamda, iktidar hegemonyadan ayrıştırılır ve bir sınıfın siyasal örgütlenmesi toplumun geneline dayattığı dünya görüşünün geliştirilmesiyle bağlantılıdır —bütün bunlar bir sınıfın siyasal iktidarı ele geçirmeden ideolojik egemenliği kazanamayacağı yönündeki argümanın karşısında yer alır.

Ancak Poulantzas, Gramsci'nin formülasyonunun (Poulantzas'ın okuduğu haliyle) doğru olmadığını ileri sürer. Bu, Poulantzas'ın Althusserci duruşunun en belirleyici olduğu konudur: Bir ideoloji, içerisinde ortaya çıktığı yapının bütünlüğünden ayrıştırılamaz ve bu yapının sınıf mücadelesine etkisi belirli bir sınıfın tahakkümünü içermesidir. Diğer bir ifadeyle, ideoloji belirli bir sınıfın egemenliğinden ayrıştırılamaz.

> Egemen ideoloji, aktörlerin yapının içerisine uygun bir şekilde yerleştirilmelerini garanti ederek yapının devamını (bütünlüğünü) amaçlar. Bu, *her şeyden önce*, sınıf egemenliği ve sömürü anlamına gelir. Bir toplumsal formasyonda ideolojinin, sınıf egemenliğini devamlı kılan temsiller, değerler, nosyonlar, inançlar vb. bütününün egemenliğine girişi tam da bu şekilde gerçekleşir: Diğer bir ifadeyle, toplumsal formasyonda ideoloji egemen sınıfın ideolojisinin tahakkümü altındadır. (Poulantzas 1974, 209)

Öyleyse ideoloji, sınıf mücadelesinin bir parçasıdır: içerisinde sınıf egemenliğinin işlediği ilişkidir. Ezilen sınıfların varoluş koşullarıyla ilişkilerini egemen ideolojinin genel çerçevesi içinde deneyimlemek zorunda kalmalarının nedeni budur. Yanı sıra, egemen ideolojinin sadece egemen sınıfın değerlerini ve normlarını temsil etmesi gerekmez. Dahası, egemen ideoloji zorunlu olarak egemen sınıfın ideolojisiyle eşbiçimli değildir. An

cak, belirli bir sınıfın sınıf mücadelesinde egemen olduğu gerçeği egemen ideolojinin siyasal bölgede (devletin alanında) bu sınıfın hizmetinde olmasına neden olur ve böylelikle egemen sınıfın egemen ideolojiyi sınıfsal iktidarını göstermek için kullanmasını sağlar.

Poulantzas'a göre, egemen burjuva ideolojisinin ayırt edici özelliklerinden biri sınıf sömürüsünü "sınıf egemenliğinin bütünizlerinin dilden sistematik bir şekilde çıkartılmasına varacak ölçüde" gizlemesidir (1974, 214). Sınıf egemenliğinin bu şekilde gizlenmesi, burjuva ideolojisinin bu ideolojinin bir parçası olan hukuki-siyasal sistemin hâkimiyeti altında oynadığı özel birleştirici rolüyle birlikte ideoloji ve kapitalist devlet arasındaki yakın ilişkiyi beraberinde getirir. Bu ilişkinin istisnai gücü bireylerin devlette siyasal varlık edinmeden aynı teorik hareket içerisinde birleşememeleri ve toplumsal varoluşlarını devam ettirememeleridir. Dolayısıyla, hegemonik sınıfın lider kadroları, hegemonya vasıtasıyla kendilerini halk-ulusun genel çıkarının temsilcisi olarak sunarlar ve aynı zamanda ezilen sınıfları egemenliklerini siyaseten kabul etmeye koşullandırırlar. İdeoloji, bireyleşme ve ulus-devletin yeniden birleşmesi, egemen sınıfın ideolojisine içkin sınıf ilişkisini ve takip eden sömürüyü gizleyerek, toplumsal ilişkileri egemenliğini sürdürmeye yarayacak şekilde yeniden üretmesini sağlar. Diğer bir ifadeyle, ideoloji sınıf devletinin varlığını ve işleyişini *meşrulaştırır.*

Egemen sınıfların üyeleri ve alt-grupları arasındaki rekabet hakkında ne söyleyebiliriz? Bu rekabet egemen ideolojinin egemen sınıfın iktidarına tercümesini sağlamaya yönelik olarak nasıl çözülür? Poulantzas'a göre kapitalist devletle egemen sınıflar ya da fraksiyonlar arasındaki ilişki onları,

> *bir hegemonik sınıfın ya da fraksiyonun konuması altında siyasal birliğe* doğru iter. Hegemonik sınıf ya da fraksiyon kendi ekonomik çıkarlarını siyasal çıkarlara dönüştürerek ve iktidar bloğunun sınıflarının ya da fraksiyonlarının genel ortak çıkarlarını temsil ederek iktidar bloklarının farklı sınıflarının ya da fraksiyonunun özgül ve çatışan çıkarlarını *kutuplara iter.* Bu genel çıkar ekonomik sömürü ve siyasal tahakkümden oluşur. (1974, 239)

Poulantzas'ın kavramsallaştırmasında ilginç olan husus hegemonik sınıfın ya da fraksiyonun devlet otoritesine sahip olma ihtimali varken, aynı ihtimalin hegemonik olmayan sınıf ya da fraksiyon için de geçerli olmasıdır. Hattâ, yönetici sınıf ya da fraksiyon hegemonik olmamanın yanı sıra

kimi zaman iktidar bloğunun parçası bile olmayabilir. Poulantzas, buna örnek olarak, Fransa'daki küçük burjuvanın ne hegemonik ne de iktidar bloğunun parçası olduğu, ama yönetici sınıf olduğu, diğer bir ifadeyle devleti yönettiği bazı sosyal demokrat hükümetleri gösterir.

> Bu durumda bu sınıfla parti düzeyindeki temsili arasında bir kaymadan bahsedilebilir: Partisi bir hegemonik sınıf ya da fraksiyonla ya da iktidar bloğundaki başka bir sınıf ya da fraksiyonla birlikte "memur" rolünü oynar. Bu, devlet otoritesine sahip sınıf için de geçerlidir. (1974, 251)

Bu durumda, egemen ideoloji bağlamında, iktidar bloğu egemen sınıfın farklı fraksiyonlarının siyasal ifadesidir. Bu farklı fraksiyonların yönetmek için birleşmeleri iktidar bloğu yoluyla gerçekleşir. Her halûkârda iktidar bloğunun işlevi egemen ideolojiyi somut eyleme dönüştürmesidir. İdeolojinin toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler bütününün çimentosu olarak işleyen bir dizi maddi pratiğe, âdete ve ahlâk kuralına dönüşmesi de iktidar bloğu yoluyla gerçekleşir. Böylelikle egemen ideoloji, bu ideolojiyi geliştiren, aşılayan ve yeniden üreten devlet aygıtları içine dahil edilir. Bu rol toplumsal işbölümünün, toplumsal sınıfların ve belirli bir sınıfın toplum üzerindeki egemenliğinin yeniden üretilmesi açısından çok önemlidir.

Poulantzas erken dönem çalışmasında, işçileri sivil toplumda gelişen sınıf bilincinden koparma zorunluluğuna bağlı olarak devleti sivil toplumdan özerk görür. Devlet hegemonik sınıfın liderliğiyle nitelense de egemen sınıfların ekonomik çıkarlarını doğrudan temsil etmemesi, daha ziyade siyasal çıkarlarını doğrudan temsil etmesi açısından özerktir: Devlet egemen sınıfların siyasal mücadelesinin örgütleyici aktörü olarak siyasal güç merkezidir. Devlet egemen sınıfları örgütlemeye ve aralarındaki rekabeti azaltmaya yönelik olarak faaliyet gösterir. Bir yandan da, ezilen sınıfların her bir üyesini kendi bireysel alanında yalıtırken birleştirici bir güç olduğu ve kitlesel çıkarları temsil ettiği iddiasıyla bu sınıflar nezdinde meşruiyetini sürdürürken ezilen sınıflar arasındaki rekabeti artırır.

Bu formülasyona göre devlet sınıf mücadelesinin mekânı değildir. Daha ziyade sivil toplumdaki sınıf mücadelesinin bir *ürünü* ve *biçimlendiricisidir*. Ezilen sınıflar devletin yapısında ve işleyişinde çok az etkiye sahiptirler. Bu siyasal iktidar dengesi, aslında mevcut güçler arasında herhangi bir *denkliği* göstermez. (Denkliğin buradaki anlamı, Marx'ın ve Engels'in hiç-

bir sınıfın devleti yönetmek için yeterli güce sahip olmadığı koşullar için geçerli olan özerklik kavramsallaştırmasıyla karıştırılmamalıdır.) Poulantzas'ın erken dönem çalışmasında geçen denklik, siyasal iktidarın belirlediği sınırlar içinde kapitalist devlet çerçevesindeki iktidar ilişkilerinin ve ekonomik mücadeleler alanındaki güç ilişkilerinin altüst olmasıyla ilişkilidir. Devlet ekonomi karşısında özerktir: Ezilen sınıfların bazılarına faydalı olan sosyal politika uygula-malarında bulunabilir; ama aynı zamanda egemen sınıflarınekonomik gücüne, siyasal iktidarlarını tehdit etmeden, müdahale edebilir. Öyleyse, ezilen sınıfların siyasal ve ekonomik mücadelelerinin bu sınıfların üyelerinin bir kısmının ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik bir teminat dayattığı doğruysa da bu, egemen sınıfların siyasal iktidarına hiçbir şekilde bir kısıtlama getirmez:

> "Halk"ın genel çıkarı nosyonu kapitalist devletin kurumsal işleyişini örten ideolojik bir nosyondur ve bir *gerçeği* ifade eder: Şöyle ki, bu devlet yapısıyla ezilen sınıfların ekonomik çıkarları için egemen sınıfların kısa vadeli ekonomik çıkarlarıyla zıt olabilecek, ama siyasal çıkarlarıyla ve hegemonik tahakkümleriyle tutarlı güvenceler sağlar.
>
> Bu bizi, çok basit ama çok sık tekrarlanamayan bir sonuca götürür. Kapitalist devletin ezilen sınıfların bir kısmının ekonomik çıkarları için sağladığı bu güvence *kendi başına* egemen sınıfların siyasal iktidarı açısından bir kısıtlama olarak görülemez. *Ezilen sınıfların* siyasal ve *ekonomik mücadeleleri*nin böyle bir uygulamayı devlete dayattığı doğrudur. Ancak bu, devletin sınıfsal bir araç olmadığını, daha ziyade toplumunun sınıflara bölünmüş devleti olduğunu açıkça gösterir. Sınıf mücadelesi ve kapitalist formasyonlar, ezilen sınıfların bir kısmının ekonomik çıkarlarına bu şekilde güvence sağlanmasının, devletin hegemonik sınıf liderliğine yönelik mücadeleye dayattığı sınırlar içerisinde *bir ihtimal olarak* kaydedilmesini zorunlu kılar. Ama devlet bu güvenceyi sağlarken tam da ezilen sınıfların siyasetenörgütsüzlüğünü hedefler; bu, ezilen sınıfların sadece siyasal mücadeleye girebilmelerinin mümkün olduğu oluşumlarda bazen mevcut hegemonyayı devam ettirmenin vazgeçilmez aracıdır. Diğer bir ifadeyle, somut konjonktüre göre kapitalist devletin, ezilen sınıfların ekonomik çıkarları için sağladığı güvencenin sadece sınıf egemenliğinin siyasal ilişkisini tehdit edemediği değil, bu ilişkinin bir bileşenini oluşturduğu bir hat her zaman çizilebilir. (Poulantzas 1974, 190-191)

Miliband-Poulantzas Tartışması

Poulantzas'ın erken dönem çalışmasını hem yapısalcı olarak niteleyen (bkz. 5. Bölüm'deki Alman "türevciler") hem de işlevselci olarak niteleyen (Clarke, 1977) birkaç eleştiri vardır. Ancak, İngilizce literatürde en fazla bilinen tartışma 1969-1970'de *New Left Review*'ın sayfalarında, Ralph Miliband ile Poulantzas arasında geçmiştir (Poulantzas daha sonra, 1976'da, bu tartışmaya yeni bir katkıda bulunmuştur). Görünürde, tartışmanın merkezinde Miliband'ın *Kapitalist Toplumda Devlet* (1969) adlı kitabı yer alır. Bu çalışmada Miliband hem çoğulcu devlet modellerini eleştirir hem de devletin kapitalist sınıf toplumunun yeniden üretimindeki rolü üzerine kendi Marksist okumasını sunar. Bu bölüm kapsamında Miliband'ın görüşlerini detaylı bir şekilde ele almayacağız; bu konuyu 8. Bölüm'de Amerikalı Marksistlerin devlet analizine bakarken tartışacağız. Ama Miliband-Poulantzas tartışması "araçsalcılık"la "yapısalcılık" arasında geçen bir tartışma olarak nitelendirilirken (Gold, Lo ve Wright 1975), Miliband'ı araçsalcı olarak tanımlamanın —devleti yönetici sınıfın *doğrudan* aracı olarak gören bir teori geliştirdiğini söylemenin— yanlış olduğunun altını çizmemiz gerekiyor. Poulantzas'la Miliband arasındaki tartışmayı (1) yöntem ve (2) bireyin toplumsal değişimin bir kaynağı mı olduğu, yoksa toplumsal yapı tarafından mı belirlediği üzerine yapılan bir tartışma olarak tariflemek daha doğru olabilir.

İlk husus söz konusu olduğunda, Poulantzas, Miliband'ın çalışmasını Miliband'ın burjuva ideolojilerine "somut gerçeğin doğrudan analizi"yle yanıt vermeyi seçtiğini ileri sürerek eleştirir.

> ... "Somut"un çalışılmasına karşı olduğumdan değil; tam aksine kendi çalışmamda bu sorunun bu boyutunu (bir şekilde farklı bir amaç ve gayeyle) nispeten göz ardı ettiğim için somut analizlerin gerekliliğinin ziyadesiyle bilincindeyim. Sadece, 'somut'a odaklanan bütün bilimsel yaklaşımların önkoşulunun somutu ele alış biçimlerinin arkasında yatan epistemolojik ilkeleri açığa çıkarmaları olduğunu anlatmaya çalışıyorum. (Poulantzas 1969, 69)

Poulantzas tam da burada genel yapısalcı (Althusserci) konum alışı en açık şekilde ifadeeder: Miliband'ın, çoğul seçkinler nosyonunun burjuva teorisi açısından aslî öneme sahip olduğuna karşı çıkarken bizâtihi seçkin nosyonunu reddetmesi gerektiğini ileri sürer. Buna göre, Miliband'ın

burjuva siyaset biliminin birey-odaklı, ampirisist epistemolojisinin "dışına" çıkmış olması gerekirdi.

> Kavramlar ve nosyonlar hiçbir zaman masum değillerdir ve hasma karşılık verirken onun nosyonlarını kullanmak aynı zamanda o nosyonları meşrulaştırmak ve devamlılık-larını sağlamak demektir. Her nosyon ve kavram onu ortaya çıkaran bir teorik sorunsal bütünü içerisinde var olur: Onu bu sorunsalın içinden çıkardığınızda Marksizm'in içine "sorgusuz" eklediğinizde hiç kuşkusuz ki kontrol edilemez sonuçlara yol açarsınız. (Poulantzas 1969, 70)

Poulantzas bu metodolojik hatanın Miliband'ın toplumsal sınıfları ve devleti *nesnel yapılar* ve "insanlar'ın, Marx'ın ifadesiyle, 'taşıyıcıları' oldukları bir yapı ve sistem arasındaki ilişkileri *nesnel bir düzenli bağlantılar sistemi*" olarak görmekte zorlanmasında görünürlük kazandığını öne sürer. "Miliband, sürekli olarak, toplumsal sınıfların ya da 'gruplar'ın bir şekilde *kişiler arasındaki ilişkiler*e indirgenebileceğini kabul ettiği yönünde izlenim yaratır" (a.g.e.).

Bu nedenle Poulantzas, doğru bir şekilde, epistemoloji, yöntem ve sonuçların birbirinden ayrıştırılamayacağını savunur. Miliband buna nasıl yanıt verir? Yapısalcılığı esaslı bir şekilde eleştirir. *Kapitalist Toplumda Devlet*'in teorik açıdan Poulantzas'ın istediği yeterlilik düzeyinde olmayabileceğini teslim eder. Öte yandan Miliband'a göre, Poulantzas'ın yaklaşımı (diğer bir ifadeyle, yapısalcılık),

> uygun bir "sorunsal"ın irdelenmesiyle ve karşıt "sorunsallar" tarafından kirletilmesinin önlenmesiyle o kadar ilgilidir ki, ampirik soruşturmanın ve karşıt ve apolojetik 'sorunsallar'ın yanlış olduklarının ampirik olarak gösterilmesinin mutlak zaruretini gözden kaçırır. (Miliband 1970, 55)

Miliband, Poulantzas'ın özenle kaçındığı, somut üzerine yapılan bir çalışmanın burjuva teorisinin büyüsünün bozulması için bir zorunluluk olduğunda ısrar eder.

Poulantzas, tartışmadaki ikinci hususla –Poulantzas'a göre Miliband'ın devletin burjuva çıkarlarına bağlı ve bu çıkarların temsilcisi olduğunu göstermek için kapitalist sınıftan olanların devlet aygıtına ve hükümete doğrudan katılmalarına gereğinden fazla önem verdiği saptamasıyla— ilgili olarak burjuva sınıfıyla devlet arasındaki ilişkinin *nesnel bir ilişki* olduğunu ileri sürer.

> Bunun anlamı devletin belirleyici bir toplumsal formasyondaki işleviyle egemen sınıfın *çıkarları örtüştüğü* takdirde bunun sistemin mantığı vasıtasıyla gerçekleştiğidir: Yönetici sınıfın devlet aygıtına doğrudan katılması nesnel örtüşmenin *nedeni* değil *sonucu*dur ve dahası, bu nesnel tesadüfün şans eseri ve koşullu sonucudur. (Poulantzas 1969, 73)

Miliband buna karşılık olarak, Poulantzas'ın *diğer her şeyi dışarda bırakacak ölçüde* nesnel ilişkileri vurgulamasının

> Devletin yapıp eylediklerinin her zaman için *tamamen* bu "nesnel ilişkiler" tarafından belirlendiği; diğer bir ifadeyle sistemin yapısal kısıtlarının mutlaklığının böylesine zorlayıcı kılınmasının devleti yönetenleri "sistem" tarafından dayatılan politikaların memurları ve yürütücüleri haline getirdiği

anlamına geldiğini ileri sürer (1970, 57).

Miliband'a göre bütün bunlar, yönetici sınıf nosyonunu nesnel yapılar ve nesnel ilişkilerle ikâme etmekle alâkalıdır ve Poulantzas'ın analizi doğrudan, "devletle sistem arasındaki diyalektik ilişkileri realist bir şekilde ele almayı imkânsızlaştıran bir çeşit yapısal belirlenimciliğe ya da daha doğru bir ifadeyle, yapısal üst-belirlenimciliğe" yol açar (1970, 57). Miliband, yönetici sınıfla sistem arasındaki ilişkinin, bu "nesnel ilişkiler" tarafından belirlenmenin izin verdiğinden çok daha karmaşık olduğunu düşünür. Nesnel ilişkiler devlet bürokrasisinin işleyişini bütünsel olarak belirliyorlarsa burjuva anayasacılar tarafından yönetilen devletle faşistler tarafından yönetilen devlet arasında gerçekte hiçbir fark yoktur.

Bu "tartışma"nın önemi, Poulantzas'ın o zamanki konumunu ve bu konuma yönelik itirazları oldukça açık bir şekilde ortaya çıkarmasıdır. Tartışmanın etiketlendiği "araçsalcılık" karşısında "yapısalcılık" boyutu aslında ileri sürülen ana argümanların yanlış okunmasıyla ilgilidir. Daha ziyade, Poulantzas'ın yapısalcığı, Miliband'ın ampirizmi karşısında bilimsel bir yöntem olarak sunulur ve üretim ilişkileri ve bu ilişkilere içkin sınıf mücadelesi tarafından koşullanan devlet nosyonu Miliband'ın yönetici ekonomik sınıfların siyasal temsillerini doğrudan devlet aygıtında buldukları görüşünün karşısına çıkartılır. Her iki yazar da birbirinin belirlenimci yönünü eleştirir. Muhtemelen her ikisi de haklıdır; ne *Kapitalist Toplumda Devlet* ne de *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* devletle sivil toplum arasındaki ilişkinin diyalektik bir analizini sunar. Her iki

çalışma da bu tür bir diyalektik ilişkiye *işaret etse* de bu böyledir. Örneğin, Poulantzas, devletin birleştirici işlevinde önemli bir çelişki görür:

> Esas çelişki aslında bir sınıf devletiyken kendisini tüm halkın devleti olarak 'adlandırması' değil, kesin olarak söylemek gerekirse bizâtihi kendi kurumlarında kendisini, kurumsal olarak sınıflara bölünmemiş bir toplum olarak sabitlenmiş bir toplumun tek bir 'sınıf'ın devleti (diğer bir ifadeyle siyaseten örgütlenmelerine yardımcı olduğu egemen sınıfların devleti) olarak sunmasıdır. Şöyle ki, kendisini burjuva sınıfının devleti olarak sunarken tüm 'halk'ın bu sınıfın bir parçası olduğuna işaret eder. (1974, 189)

Miliband, analizinde, burjuva demokrasisi altında sivil ve siyasal özgürlüklerin sınırları ve koşulluluğuyla ilgili çözümlemelerinin ardından özgürlüklerin birçoğunun, özellikle ezilen sınıflar, devlet ve egemen sınıflar arasındaki ilişkiyi etkileme biçimleri itibariyle, aslında, ileri kapitalist toplum manzarasının önemli bir parçası olduklarını savunur. Burada önemli olan burjuva özgürlüklerin bir kısmının ezilen sınıfların burjuva toplumundaki "gücü"nü temsil ettikleri ve "onları yetersizlik ve aşınıma mahkûm eden ekonomik, toplumsal ve siyasal bağlamın radikal dönüşümü için genişletilmesi gereken"in de bu özgürlükler olduğu argümanıdır. (Miliband 1973, 239)

Ne Miliband'ın ne de Poulantzas'ın erken dönem çalışmalarında bu analizi daha ileriye taşıdıkları göz önüne alındığında, 1970'lerin sonlarında her ikisinin de benimsedikleri görüşlerde —Miliband'ın, *Marksizm ve Siyaset* (1977), Poulantzas'ın ise *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar* (1975) ve *Devlet, İktidar, Sosyalizm* ([1978] 1980) adlı çalışmalarında görülebileceği gibi— önemli değişiklikler yapmış olmaları dikkat çekicidir. Poulantzas sonraki çalışmalarında, işçileri sivil toplumdaki sınıf bilincinin gelişmesi sürecinden yalıtmak gereğinden dolayı devletin sivil toplumdan tam anlamıyla özerk olduğu argümanını değiştirir. Artık, devletin özerkliğinin sadece sivil toplumdaki sınıf mücadelesinde yatmadığını —sadece sivil toplumdaki mücadelenin çelişkilerini dolayımlayarak mücadeleyi işçileri bireyleştirmek vasıtasıyla dönüştürmek ve birleştirme ideolojisiyle kendisini meşrulaştırmakla kalmadığını—, bunun ötesinde bu rolü oynayarak *sınıf mücadelesini tam merkezine oturttuğunu* ileri sürmeye başlar. Özerklik, sınıf mücadelesinin devlet içinde ortaya çıkmasına ve ezilen sınıfların kendi çıkarları için devlet aygıtlarını *ele geçirme* ve devletin egemen sınıfın egemenliğini yeniden üretme işlevlerine müdahale etme imkânına yol

açar. Poulantzas, tam da burada, Marx'ın ve Engels'in "anormal" durum olarak adlandırdıkları, hiçbir sınıfın devlete hâkim olacak güce sahip olmadığı anda gerçekleştirilen devlet analizine dayanır. Bu analize Bonapartist devletten farklı olarak sınıf mücadelesinin son kertede devleti sivil toplumdaki üretim ilişkilerini değiştirmek üzere harekete geçebilecek bir konuma oturtma imkânını ekler.

Geç Dönem Poulantzas: Diyalektik Yapısalcılık

Artık Poulantzas'ın kapitalist devlet üzerine yaptığı çalışmaları sınıf mücadelesi bağlamında yeniden formüle edişini ayrıntılı bir şekilde ele alabiliriz. Poulantzas bu süreçte devlet kavramını hem nesnel sınıf ilişkilerinin ürünü hem de bu ilişkileri biçimlendiren aktör olarak daha da geliştirir.

Devlet ve Toplumsal Sınıflar

İlk olarak, devlet aygıtlarının rolünün,

> sınıf egemenliğini yoğunlaştırarak ve onaylayarak bir toplumsal formasyonun birliğini ve bütünlüğünü devam ettirmek ve bu şekilde toplumsal ilişkileri, diğer bir ifadeyle sınıf ilişkilerini yeniden üretmek (1975, 24-25)

olduğunu ileri sürer. Siyasal ve ideolojik ilişkiler bu aygıtlar içinde maddi pratikler olarak maddileştirilirler ve somutlaştırılırlar. Dahası, toplumsal sınıflar ekonomik aygıtlarla — üretim yeri *ve* devlet aygıtlarıyla — ilişkileri itibariyle *tanımlanırlar*. Bu durumda, toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesi toplumdaki ekonomik ve siyasal ilişkilerin bir parçasını oluştururlar: "Aygıtlar sınıf ilişkilerinin maddileşmesi ve yoğunlaşmasından başka bir şey değildir" (1975, 25). Poulantzas, bu anlayışı, sınıf ilişkilerini aktörlerin kurumsal ilişkilerdeki durumlarından çıkarsayan kurumsalcı-işlevselci analizden ayırır. Örneğin, Weber'e göre sınıf ilişkilerinin kaynağı hiyerarşik kurumlardaki iktidar ilişkileriydi. Ama Poulantzas devlet aygıtlarının kendilerine ait "iktidar"larının olmadığını — kurumların "iktidar" sahibi olmadıklarını ve iktidarın hiyerarşik kurumlara içkin olmadığını — savunur. Daha ziyade devlet,

> "iktidar" kavramının kapsadığı ilişkiler olarak sınıf ilişkilerini maddileştirir ve yoğunlaştırır. Devlet, içkin bir araçsal öze sahip bir

> 'varlık' değildir; kendisi bir ilişkidir, daha net söylemek gerekirse, bir sınıf ilişkisinin yoğunlaşmasıdır. (1975, 26)

Bu nedenle sınıfları yaratan hiyerarşi değil, devlet aygıtında iktidarın belirli bir şekilde biçimlenimini üreten toplumsal sınıflardır. Aynı zamanda, sınıf mücadelesinin devlet aygıtının doğasında yer aldığı aşikârdır —sınıf mücadelesi ve devlet aygıtı birbirinden ayrı tutulamaz.

İkinci açıklamada devletin *egemen* sınıfla ilişkisi tanımlanır. Devlet aygıtları "sınıf ilişkilerinin maddileşmesi ve yoğunlaşması" olduğu için bir biçimde egemen sınıfın çıkarlarını temsil etmeye çalışırlar. Poulantzas bu temsili kapitalizmin iki aşaması olarak tanımlar: İlki rekabetçi aşamadır; diğeri ise, daha yakın zamanlı olan tekelci kapitalizmdir. Her iki aşamada da devlet ekonomik yapıdan "ayrıştırılmış"tır. Bu, devletin görece özerk olduğu bir görünüm sağlar. Poulantzas'a göre bu ayrıştırma kapitalizme özgü bir şekilde, siyasal olanın ekonomik olandan görece ayrıştırılması sürecinin bir parçası olarak gerçekleşir. "[D]oğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopartılması ve mülksüzleştirilmeleri"nden kaynaklanır. (1975, 98) Tarihsel olarak kapitalist ideolojinin siyasal alanda demokrasi kavramını kitle demokrasisi için yeterli bir kavram olarak desteklediğini ileri sürer. Bireysel oy hakkı dikkatleri kapitalist üretime içkin sınıf mücadelelerinden uzaklaştırdı; siyasal "demokrasi" mücadelenin ekonomik alandan oy sandığına doğru *yerinden edilmesi*ne neden oldu. Siyasal alanda — hukuki aygıt da dahil olmak üzere — toplumun bütün üyeleri eşittir. Zenginler ile yoksullar, yaşlılar ile gençler, (nihayetinde) kadınlar ile erkekler toplumsal vaziyeti değiştirmek ya da devam ettirmek için aynı güce (bir oy) sahiptirler. Böylelikle, kapitalist toplumda ekonomik ilişkilerdeki eşitsizlik siyasal hayat lehine arka plâna itilir. Bu, ekonomik konulardaki çatışmayı dağıtır; zira böyle bir çatışmayı siyasal alanda, devlet aygıtında iktidar üzerine bir yarışmaya çevirir (1974). Poulantzas'ın erken dönem çalışmasında olduğu gibi bu ideolojik koşullar altındaki devlet özerk ve tarafsız "görünme"lidir. Aynı zamanda ezilen sınıfların bölünmüş olarak kalmasını sağlar ve egemen sınıfların iktidar bloğunun çıkarlarını temsil eder. Görece özerklik kapitalist devletin sınıf temsilinde ve hegemonyanın siyasal örgütlenmesindeki rolü için zorunlu bir koşuldur. Ama şimdi, sınıf mücadelesinin ekonomik alandan siyasal alana doğru yerinden edilmesiyle birlikte bizâtihi devlet, Poulantzas'ın erken dönem çalışmalarında oldu-

ğundan çok daha fazla mücadelenin öznesi haline gelir —Poulantzas'ın ifadesiyle "güçler dengesinin yoğunlaşması"na dönüşür:

> Üretim tarzının sınırları içinde gelişen mücadeleleri bastırarak ve toplumsal ilişkileri yeniden üreterek toplumsal formasyonun bütünlüğünü temin eden devletle hegemonik sınıf ya da fraksiyonun çıkarları arasındaki tekabüliyet, devletle bu fraksiyon arasındaki basit bir özdeşleme ya da devletin bu fraksiyona indirgenmesi vasıtasıyla kurulmaz. Devlet kendisi için var olan araçsal bir varlık değildir; bir şey değil, bir güçler dengesinin yoğunlaşmasıdır. Söz konusu tekabüliyet daha çok örgütlenme ve temsil itibariyle kurulur: Hegemonik sınıf ya da fraksiyon anlık ya da en azından kısa vadeli ekonomik çıkarlarının ötesinde iktidar bloğunu oluşturan sınıfların ya da fraksiyonların genel siyasal çıkarını ve dolayısıyla kendi uzun vadeli siyasal çıkarını tanımlama işini de üstlenmeli; iktidar bloğuyla birlikte liderlik altında birleşmelidir. Gramsci'ye göre iktidar bloğu, işçi sınıfı partisi, popüler birlik, 'halk'a kıyasla kendi içinde benzeşen sadece burjuva siyasal partiler değil bütün aygıtlarıyla devlettir. (1975, 98)

Tekelci kapitalizmde devlet, rekabetçi aşamada olmayan ekonomik işlevler üstlenir. Poulantzas, devletin rekabetçi aşamada bile genel bir ekonomik işlevi olduğunu, ancak, bu işlevin artı değerin üretimi için gereken genel koşulları yeniden üretmek olduğunu ileri sürer. Vergilendirme, fabrika mevzuatı, gümrük vergileri ve demiryolları gibi ekonomik altyapının inşası liberal devletin sınıf mücadelesi kapsamında ekonomiye müdahalesini oluşturur. Ancak, tekelci kapitalizmde yukarıda açıkladığımız ekonomik olanla siyasal olan arasındaki ayrışma ilişkisi değişir: Siyaset, ideoloji (üretim koşulları) ile ekonomik alan (üretim ilişkileri) arasındaki fark muğlâklaşır. Devlet doğrudan üretim ilişkilerine dahil olur —sermayenin valorizasyonu (1975, 101). Dolayısıyla, tekelci kapitalizm aşamasında, kapitalist üretim krizleri sonucunda devletin işlevleri doğrudan üretime doğru genişler.

Poulantzas tam da burada iki açıdan Althusser ve Gramsci'nin ötesine geçer. İlk olarak, okullar ve Kilise (özel), medya (devlet ve özel), kültürel kurumlar (devlet ve özel) vb. gibi "özel" bir hukuki niteliğe sahip olan (ama devletle yakın ittifak içinde), devletin bir parçası olan ve "Devlet'in ideolojik aygıtları" olarak belirlenebilecek belirli aygıtları ayrıştırabileceğimizi ileri sürer. Analitik nedenlerle "ayrı" bir *baskıcı* devlet aygıtını da tasavvur edebiliriz. Ancak, ideolojik ve baskıcı aygıtların bu şekilde,

birbirinden ayrı kavramsallaştırılmaları sadece betimleyici ve gösterge niteliğinde olabilir. Baskıcı aygıtın *belirli bir şekilde* ideolojiyi ifade ettiği doğrudur —*meşru* fiziksel gücün kullanımı. Ama baskıcı aygıtın bir ideolojisi vardır ve ideolojiye bağlıdır. Devlet biçimlerine ve kapitalist yeniden üretim safhalarına bağlı olarak bazı aygıtlar bir alandan diğerine, ideolojik aygıtlardan baskıcı aygıtlara ve tersine yönde yer değiştirebilirler. Poulantzas, belirli askerî diktatörlük biçimlerinde doğrudan ideolojik-örgütsel bir aygıta dönüşen ve aslen burjuvazinin siyasal partisi gibi işleyen orduyu örnek olarak gösterir (1974, 1980). Benzer şekilde adalet sistemi, ceza sistemi ve polis teşkilatı da sabit bir ideolojik role sahiptir. Dolayısıyla, devletin ideolojik ve baskıcı işlevlerini ve aygıtlarını birbirinden ayırmak genellikle zordur.

Poulantzas'ın Althusser ve Gramsci'nin ötesine geçtiği ikinci ve daha önemli nokta, Gramsci tarafından geliştirildiği ve Althusser tarafından sistematikleştirildiği şekliyle devletin ideolojik ve baskıcı rollerine dair kavrayışın devletin sadece baskı ve ideolojik telkin vasıtasıyla faaliyette bulunduğu, işlediği önermesine dayandığını öne sürmesidir. Diğer bir ifadeyle, devlet bir engelleyici, dışlayıcı, denetleyici vb. olarak sadece *negatif bir yönde* hareket eder. Bu kavrayış:

> ekonomiyi, kendi kendini üretebilen, kendi kendini düzenleyen, devletin sadece ekonomik "oyun"un *negatif kurallarından* sorumlu olduğu bir örnek olarak ele alır. Siyasal iktidar ekonomik alanda yer almaz, sadece çerçevesini çizer; bu alanla ilişkisi kendi pozitif olma biçimiyle kurulmaz, zira sadece zarar verici müdahaleleri (baskı ve ideoloji vasıtasıyla) engellemek için vardır. (1978, 33; İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir.)
>
> Devleti sadece baskı-yasaklama ve ideoloji-mistifikasyon kategorileri temelinde analiz etmek kaçınılmaz olarak (kitlelerin verdiği) rızanın nedenlerini *öznelleştirme*mize yol açar . . . ve bu nedenleri ya ideoloji (devletin kitleleri kandırması ve aldatması anlamında) ya da baskı ve Efendi'ye duyulan aşk içine yerleştirmemize yol açar. (1978, 35; İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir.)

Poulantzas devletin sadece negatif yönde hareket ettiğini kabul etmez. Aksine, devletin kendine kapitalist yeniden üretim sürecinin tam da merkezinde yer bulduğunu düşünür: "Devlet, yaratarak, dönüştürerek ve gerçekliği kurarak pozitif bir yönde de hareket eder" (1980, 30). İdeolojik-baskıcı ikili çerçevesi devletin ekonomik işlevini anlamak için yeterli de-

ğildir —bunlar önleyici eylemler değil, diğer ihtimaller karşısında kapitalist üretimin yeniden üretimi üzerinde ciddi olumsuz etkilere sahip olabilecek pozitif alternatiflerin geliştirilmesidir.[3]

Poulantzas, ardından, Gramsci'nin devletin siyasal alanını baskıcı ve ideolojik aygıtlarla tanımlamasının devletin faaliyet alanını genişlettiği, egemen sınıfın hegemonik aygıtı içine —çoğunlukla özel— bir dizi aygıtı kattığı ve devletin ideolojik eylemini vurgularken bu alanı negatif eylemlerle sınırlandırdığı, böylelikle bizi devletin eylemlerinin tek yönlü olduğu ve devlet aygıtının herhangi bir çatışma ya da çelişki barındırmadığı oldukça sınırlı bir devlet nosyonuyla başbaşa bıraktığı sonucuna varır.

Poulantzas, Gramsci'nin egemen sınıfın (ideolojik) hegemonyasının bir parçası ve baskıcı bir aygıt olarak devlet kavramını genişletir. Poulantzas'ın kavramsallaştırması her iki işlevi de sınıf mücadelesi bağlamında devam ettirir (bu nedenle devlet sınıf mücadelesinin bir parçası ve sonucudur) —ve devlet, üretim ilişkilerinin genel koşullarının yeniden üretiminde ekonomik bir role sahiptir. Kapitalist gelişmenin tekelci safhasında devlet, *yeniden üretimdeki rolünün bir parçası* olarak bizâtihi üretime katılır.

Devlet ve Sınıf Mücadelesi

Poulantzas zamansız ölümünden önce yazdığı son kitabında ([1978] 1980) bu iki ana kavramsallaştırmadan —nesnel sınıf ilişkilerinin hem ürünü hem de biçimlendiricisi olarak devlet— yola çıkarak kapitalist devlet üzerine ayrıntılı bir analiz gerçekleştirdi. Siyasal alanla ekonomik alanın devlet vasıtasıyla "birbirinden koparılması" fikrini dört bölümde geliştirir: Kol emeğinin ve entelektüel emeğin bölünmesi, bireyleştirme, hukuk ve ulus. Bu bölümleri devletin sınıf mücadelesinin ekonomik alandan siyasal alana doğru yerinden edilmesindeki işlevindeki temel bileşenler olarak görür. Bu bileşenleri ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce Poulantzas için sınıf yapısı ve sınıf mücadelesinin bir toplumdaki ilişkilerin temel tanımlayıcıları olduklarını bir kez daha belirtmemiz gerekiyor. Siyasal iktidar her ne kadar ekonomik güç üzerine kurulu olsa da, siyasal iktidarın dönüşümü

---

[3] Bu analiz Buci-Glucksmann'ın, Gramsci'nin devletini, egemen sınıfın iktidarını etkin bir şekilde *genişleten* bir aktör olarak okumasıyla taban tabana zıttır (bkz. 3. Bölüm'de "Hegemonya ve Devlet").

diğer güç alanlarındaki bütün değişimleri koşulladığı için siyasal iktidar birincil öneme sahiptir (burada Gramsci'yle hemfikirdir) ve bu iktidarın uygulandığı merkezî nokta olan devlette yoğunlaşır ve cisimleşir (1978, 49). Dolayısıyla, devletin aygıtları sadece iktidarın eklentileri değildir — devlet "sınıfsal güçlerin oluşumunda organik bir varlığa" sahiptir (1980, 45). (Bu noktada Foucault'nun geliştirdiği iktidar kavramsallaştırmasıyla tam anlamıyla karşıt bir argümanı savunur — örneğin bkz. Foucault 1978.) Poulantzas, burjuvazinin siyasal iktidarını ifade etmek için neden temsilî, ulusal-popüler, modern devleti seçtiği sorusuna bu özel devlet çeşidinin işçiyi üretim araçlarından kopartmak açısından ve buna bağlı olarak kapitalist ilişkileri yeniden üretmekte en başarılı yapının devlet olduğu argümanıyla yanıt verir. Dolayısıyla, devlet ne sadece "siyasal" ne de kapitalist değişimin yasal temellerini yeniden üretmesi ya da uygulaması açısından hukukidir. Daha ziyade, mücadele ve çatışmayı ekonomik alandaki yerinden ederek ve siyasal alana taşıyarak burjuvazinin sermaye birikimini gerçekleştirmek ve sermaye üzerindeki kontrolü için gerekli koşulları yaratmak açısından anaslî bir unsurdur. İşçinin üretim araçlarından kopartılma sürecinin detayları nelerdir?

Bilgi ve iktidarın ayrıştırılması. Poulantzas, kapitalist üretimin tanımlayıcı unsurlarının teknolojinin bizâtihi emek sürecinden kopartılmasıyla entelektüel emekle kol emeğini birbirinden ayıran bir toplumsal işbölümü, bilim ve teknolojinin iktidarı *rasyonalize etmek* için kullanılması ve söz konusu entelektüel emekle siyasal tahakküm arasındaki organik ilişki — bilgiyle iktidar arasındaki ilişki — olduğuna dikkat çeker. Devlet bu ayrıştırmayı bütün aygıtlarına dahil eder. "Entelektüel emekle siyasal tahakküm, bilgiyle iktidar arasındaki organik ilişki en mükemmel haliyle kapitalist devletin içinde gerçekleşir" (1980, 56). Kapitalist devlet bu ayrışmanın hem doğal sonucu hem de ürünüdür; diğer yandan ayrışmanın oluşumunda ve yeniden üretimindeki rolünü oynamaya devam eder.

> Bu aygıtlar tamı tamına ... (egemen ideolojide yerleşik olan ya da halk kitlelerinin dışarıda bırakıldığı egemen ideolojik oluşumlar içerisinden kurulan) bilginin ve söylemin düzenlenmesi ve kontrol altına alınmasına işaret ederler. ... Burada söz konusu olan, devletin, özellikle kitlelerden ayrıştırılmaları itibariyle merkezileşen örgütsel işlevlerini ve yönelimini belirleyen bu bilimci-devletin aygıtları ve aktörleriyle birlikte bilginin daimi olarak tekelleştirilmesidir. ... Temsilî demokrasinin —doğrudan olmayan

> demokrasinin— kurumlarının (siyasal partiler, parlamento vb.), kısaca, devlet ile kitleler arasındaki ilişkilerin kurumlarının aynı mekanizmadan doğdukları da aynı derecede açıktır. (1978, 61-62; İngilizce'ye yazar tarafından çevirilmiştir)

Devlet bilgiyi alır ve kitlesel tüketimden ve kol emeğinden —doğrudan üretim sürecinden— kopartmak açısından işlevsel olan dile ve ritüellere dönüştürülmesine katılır. Bu, söz konusu hukuki-siyasal ideolojiyi "bilimsel" çalışmalara, "uzman görüşü"ne vb. dayandırılan bir dizi teknokratik "gerçeğe" ve karara dönüştürerek belirli bir ideolojiyi —egemen burjuva değerlerini ve normlarını— meşrulaştırır. Öte yandan Poulantzas'a göre bilgi-iktidar ilişkisi sadece ideolojik meşrulaştırmayla kısıtlı değildir: Entelektüel emeğin kol emeğinden kopartılması bilimle de alâkalıdır. Devlet, bilimi iktidar mekanizmalarına dahil eder —bir uzmanlar ve profesyoneller topluluğu olarak entelektüel "uzmanlar" finansal olarak bağımlı kılınarak kontrol altına alınırlar. Bir biçimde devletin memurları haline gelmişlerdir. Örneğin, ABD'de *bütün* profesyonellerin oldukça büyük bir bölümü (yaklaşık yüzde 30'u) doğrudan federal düzeyde, federe devlet düzeyinde ya da yerel hükümetlerde çalışırlar. Bunların çoğu eğitim alanında istihdam edilmişlerdir. Yüzde 20'lik bir kısım geçinmek için devlet harcamalarına bağlıdırlar (örneğin, özel savunma alanındaki ya da özel üniversitelerdeki araştırma projelerinde çalışanlar). Bu tür devlet sözleşmeleri araştırma ve yeni teknolojiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Devlet, toplumdaki yeni bilginin oluşumunun yanı sıra bu bilginin nasıl kullanılacağı konusunda da önemli bir etkiye sahiptir. Poulantzas, devlet aygıtı içindeki tartışmanın —iktidar ve bilgi arasındaki ilişki vasıtasıyla kitlelerden kopartılan tartışmanın— bir eylem, strateji tartışması olduğunu ileri sürer. Devlet tarafından kullanılan bilgi egemen ideoloji içindeki siyasal eylem için oluşturulan stratejinin bir parçasıdır. Bu tartışma, devletin "uzmanlar"ı vasıtasıyla erişebildiği bilgiyle beslenir. Devlet, entelektüelleri finanse ederek ve istihdam ederek bu uzmanlığın tanımlanmasına katkı verir, ardından bu uzmanlığı, kitlelerin karar alma sürecinden dışlanmalarını destekleyecek şekilde kullanır; aynı zamanda iktidarın ve karar alma sürecinin merkezindeki rolünü meşrulaştırır.

Poulantzas'ın bu konuda Gramsci'den ayrıldığı nokta açıktır. Gramsci entelektüellerin egemen sınıfın hegemonyasının örgütlenmesindeki rollerini incelemiş ve tarihte, egemen sınıf konumuna gelebilmek için

egemen sınıfın hegemonyasının temin edilmesine ve genişletilmesine yardımcı olan — organik entelektüeller topluluğuna (örneğin Aydınlanma düşünürlerinin burjuva devrimleri açısından oynadıkları aslî rollerde olduğu gibi) ihtiyaç duyan ilk sınıfın burjuvazi olduğunu tespit etmişken, Poulantzas bu entelektüelleri modern kapitalist devletin merkezine yerleştirir.[4] Bilginin ayrıştırılmasının ve kullanımının yeni biçimleri açısından önemli olan, entelektüel emeğin kol emeğinden kopartılmasını da meşrulaştıran devlettir. Devlet aynı zamanda egemen sınıfın —"uzmanlığa" dayalı— hegemonyasının temin edilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik stratejilerin önemli bir kısmının geliştirildiği yerdir. Dahası, Poulantzas bilginin bu şekilde kullanılmasını — devletteki uzmanlığı — sınıf mücadelesinin bir parçası olarak görür. Bu durumda devletin hükmü altındaki uzmanlık, taviz stratejileri, egemen sınıfın hegemonyasını ezilen sınıfların talepleri karşısında sürdürmek için stratejiler geliştirmek zorundadır. Bu stratejilerin ve bilgi kullanımının ne kadarının ezilen sınıfların taleplerine karşılık verdiği toplumdaki iktidar ilişkilerine bağlıdır. Poulantzas'a göre iktidarı göz önüne almadan teknoloji ya da bilgiden bahsedilemez. Karşı hegemonya geliştirme süreci sınıf mücadelesi sürecinin bir parçasıdır. Buna devlet aygıtları içindeki sınıf mücadelesi de dahildir.

Bireyleştirme. Kapitalist devlet, Poulantzas'ın 1968'de teorisini geliştirdiği, hukuki (yasal) sistemi vasıtasıyla hem işçileri hem de kapitalist yöneticileri antagonistik sınıf çatışması konumlarından yalıtır (1974). Toplumun her üyesini —işçi ya da kapitalist olsun — birey olarak görür ve ona bu şekilde muamele eder. Bu muamele hem işçileri hem de kapitalistleri üretim temelli toplumsal sınıflarından kopartır. Her birey, ister işçi ister kapitalist ister yönetici olsun, üretim sürecinde sınıfının diğer üyeleriyle rekabete girer. Devlet, ardından, (ekonomik alanda) birbirinden yalıtılmış bu bireyleri ulus-devletin himayesindeki siyasal alanda birleştirir. Devlet işçilerin ve kapitalistlerin kolektif iradesini temsil ettiğini iddia eder. Dolayısıyla, kapitalistlerin ve işçilerin üretim temelli sınıfsal çıkarlarının siyasal sistemin işleyişinde temsil edilmedikleri farzedilir. Ama, Poulantzas aslında devletin tarafsız olmadığına dikkat çeker. Devlet, işçilerin bir sınıf ola-

---

[4] Burada resmedilen durum Fransız Devleti'nin entelektüel bürokrasisinde en uç düzeye ulaşır. Her halûkârda, modern kapitalist devletlerin hepsi iktidara yakın durmaya yönelik katıksız bir arzu duyan entelektüelleri bir ölçüde içlerine alırlar.

rak siyasal örgütlenmelerini engelleyecek (onları sınıfsal çıkarlarından yalıtacak) şekilde işler. Bir yandan da, kapitalistlerin ve yöneticilerinin egemenliklerini yeniden temin etmek için (devletin oluşmasına destek olduğu) yalıtılmış konumlarına son verir.

Poulantzas'ın, burjuvazinin sınıfsal gücünü göstermek için neden modern "demokratik" devleti seçtiği üzerine incelemesinde sınıf üyelerinin "bireyleştirilmeleri" —kapitalist devlet tarafından sınıflarından koparılmaları— temel ekseni oluşturur. Poulantzaserken dönem çalışmalarında işlevselciliğe yaptığı aşırı vurguyu son kitabında düzeltir ([1978] 1980). Bu son versiyonda, işçinin bireyleştirilmesinin kökleri kapitalist üretim tarzında, işçinin üretim araçlarından kopartılmasında yatar. Bu kopartma — yalıtma— sermaye sahipleri ve yöneticilerinin artı değere el koymalarının temelini oluşturur ve işçilerin bireysel olarak makinelerin eklentilerine dönüştükleri bir işgücü yaratmakla kapitalist devletin kurumsal materyalizminin de temelini oluşturur. Devlet aygıtındaki işgücü de işlevlerin atomlaşmasına dayanır. Her halûkârda, devlet kapitalist toplumun geriye kalan kısmında sadece işbölümünün bir yansıması değildir; aynı zamanda, bu toplumsal işbölümüne içkin "fraksiyonlara ayrışmayı/bireyleştirme"yi *yeniden üretmesi* hasebiyle toplumsal işbölümünün *örgütlenmesi* açısından önemli bir unsurdur. Bu devletin ideolojik aygıtının bir parçasıdır:

> Bu bireyleşme ideolojisi sınıf ilişkilerini örtmek ve muğlâklaştırmakla kalmaz (kapitalist devlet kendisini hiçbir zaman bir sınıf devleti olarak sunmaz), halk kitlelerinin bölünmesinde ve yalıtımında (bireyleştirilmelerinde) da etkin bir rol oynar. (Poulantzas 1980, 66)

Öyleyse, Poulantzas'a göre toplumun bireyleştirilmesi ve özelleştirilmesi, halkı üretim-temelli toplumsal sınıflarından kopartan, yalıtan ve ulus-devletin himayesinde tekrar birleştirecek —bizâtihi devlet imgesinde yeniden kolektifleştirecek— şekilde devletin iktidarını kullanmasının sonucudur. Devlet bireyleri yeniden şekillendirir, yeniden tanımlar, homojenleştirir ve ulus-devletin tanımladığı şekliyle toplumsal alana uygun bir işbölümünün içine yerleştirir. Buna rağmen,

> müstakil birey modern devletin iktidarına bir sınırlama getirmekten ziyade bir hat sağlıyorsa, bu devletin iktidarının sınırsız olduğu anlamına gelmez; daha ziyade sınırlar müstakil bireye referansla tanımlanmaz. Bu sınırlar halk mücadelelerinde ve sınıflar arası iktidar ilişkilerinde ortaya çıkar. Zira devlet aynı zamanda, halihazırda sınıfsal bir ilişki olan verili bir

ilişkinin maddi ve özgül bir şekilde yoğunlaşmasıdır. Söz konusu müstakil birey de, güçler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin devlette yoğunlaşması *sonucu*nda ortaya çıkar. Müstakil bireyler, oldukları halleriyle, devletin iktidarı karşısında mutlak dışsal engeller koyan kendilerine ait bir öze sahip değillerse de, bu iktidarı devlet *içindeki* sınıf ilişkisinin ayrıcalıklı modern temsillerinden biri olmak vasıtasıyla sınırlandırırlar. Bu sınırı tanıyoruz: Adı temsilî demokrasi ve egemen sınıflar ve devletin materyalizmi tarafından ne kadar budanırsa budansın, her halûkârda bu materyalizmin, halk mücadelesinin ve direnişinin merkezinde durur. Devletin iktidarına karşı tek sınırlama değilse de, belirleyici olandır. (Poulantzas 1978, 80; İngilizce'ye yazar tarafından çevirilmiştir)

Birey, devlet tarafından dönüştürülür ve üretim araçlarını kontrol ettiği ve müstakil bir kolektiviteden köklendiği eski biçiminde —köy, toprak, aile üretim biriminde— devlet iktidarı karşısında bir tehdit olmaktan çıkar. Yeni birey kapitalist üretim sistemindeki yeni işlevleri itibariyle homojenleştirilir; araçlarından koparılır ve diğerlerinin sermayesine eklenir. Normalleştirilir ve yeni hiyerarşilere, modern kapitalizmle bağlantılı işbölümüne uygun hale getirilir. Devletin bireyi yeniden yaratması ve bireysel liğin —bireysel haklar, hukuk önünde eşitlik, bireysel tüketim, bireysel ifade özgürlüğü, bireysel siyasal güç (oy verme)— ulus-devlet bağlamında önem kazanması bu şekilde gerçekleşir. Devlet, "normalleştirilen" bireyler olarak bizâtihi homojenleştirilen entelektüeller üzerinden gerçekleşen entelektüel emekle kol emeği arasındaki bölünme vasıtasıyla üretilen "uzman bilgisi"ni kullanarak kolektif iradenin ifadesini üstlenir. Ama bu bağlamda, devlet temsilî demokrasi vasıtasıyla bireye güç de aktarır ve normalleştirilmiş bireyler bu şekilde, *siyasal* sınıf mücadelesinin bir parçası olarak devletteki güçten fayda sağlayabilirler. Modern kapitalist devlet, bireyi iktidarın kaynağı olarak göstermekle *temsilî demokrasinin bir mücadele alanı olmasını sağlar.*

Hukuk. Poulantzas kapitalist devlette hukukun rolü ve bu hukukun yeniden üretici işlevi hakkında iki temel formülasyon geliştirir. İlk olarak, hukuk ve baskı arasındaki ilişkiyi ele alır. Buradaki temel savı kapitalist devlette hukukla baskı arasında bir ikilik olmadığı, aksine, hukukla baskının derinlemesine iç içe geçmiş olduğudur. İkinci olarak, hukukun üretim araçlarından koparılmış bireyler için tutarlı bir çerçeve oluşturduğunu, söz konusu bireylerin yeniden birleştirildiği siyasal alanı ve birleştirilme

*şekli*ni belirlediğini ileri sürer. Dolayısıyla hukuk, yukarıda ele aldığımız, okullardaki sınav sisteminin, mülkiyetle (kapitalistle işçi arasındaki ilişkilerle) ilgili kuralların ve çatışmanın kurallarının (örneğin sendikal haklar ve yükümlülüklerin) dahil olduğu normalleşme sürecini belirler.

İlk formülasyon, Poulantzas'ın, daha önce ele aldığımız, baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtlar arasında (Gramsci'nin eserinde olduğu gibi ve Foucault'nun yaptığı gibi) analitik bir ayrıma gidilmemesi gerektiği yönündeki argümanı açısından kritik öneme sahiptir. Ezilen kitlelerin burjuva devletin yönetimine neden "rıza" gösterdiklerini anlamak açısın-dan da kritik öneme sahiptir. Gramsci kitlelerin egemen sınıfın hegemon-yasını içselleştirmekle egemen sınıfın yönetimine rıza gösterdiklerini ileri sürer. Her ne kadar Marx'a göre bu, öncü/bilinçli bir işçi sınıfı partisi tarafından yıkılabilecek "yanlış bilinç" olsa da Gramsci'ye göre devlet, burjuva hukuku da dahil olmak üzere, ideolojik oluşumların ve egemen sınıfın hegemonyasının güçlendirilmesine doğrudan katılmak vasıtasıyla bu hegemonyanın *genişletilmesi*ne etkin bir şekilde müdahil olur. Dahası, burjuva hukuku ve burjuva hukuk-siyaset sistemi Marx'a göre devletin baskı aygıtlarının bir parçasıyken Gramsci'ye göre daha ziyade ideolojik aygıtın bir parçasıdır. Gramsci, burjuvazinin baskıcı güçleri, egemen sınıf hegemonyası krize girdiği takdirde kullandıklarını ileri sürmüştür.

Poulantzas, ideolojik aygıtların ve egemen sınıfın gücünü temin etmek ve genişletmek için kullandığı tekniklerin çoğalmasının fiziksel baskıda azalma anlamına geldiği yönünde Gramsci'nin yaptığı argümana, iki güç biçiminin birbirini tamamlayıcı değil ikâme edici oldukları fikrine karşı çıkar.

Poulantzas'a göre kapitalist devlet ne hukuku şiddetten ayırır ne de manipülasyon/ikna (ideoloji) mekanizmalarını baskının yerine geçirir. Aksine kapitalist devlet meşru fiziksel şiddet üzerinde tekelini kurar; kapitalist devletin maddi kontrol araçlarını kendi elinde toplaması hukuk ve düzen devleti olma özelliğiyle uyumludur. Bu tekel,

> iktidar tekniklerinin ve rıza mekanizmasının altında yatar; disipline edici ve ideolojik aygıtlar ağında yerleşiktir; doğrudan uygulanmadığı zamanlarda bile tahakküm altındaki toplumsal yapının maddi varlığını şekillendirir (1980, 81).

Dolayısıyla, disipline edici kurumlar ve parlamento ve okul gibi ideolojik kurumların ortaya çıkışı devletin fiziksel şiddet tekeline sahip olmasını *öngörür* ve bu şiddet, meşruiyetin "yasallık" ve hukuk tarafından yerinden edilmesiyle maskelenir. Yanı sıra, yasal şiddetin başat aygıtı olan ordu hem okulların hem de devletteki ve özel şirketlerdeki bürokratik hiyerarşilerin örgütlenmesinde model olarak alınır.

Şimdi, Poulantzas'ın hukukun rolüyle ilgili ikinci formülasyonuna dönüyoruz. Buna göre hukuk, kapitalist ulus-devlet kapsamında bireyi *tanımlar*; bu tanımlamada devlet (hukukun kendisi olarak) halk-ulusun birliğini somutlar ve temsil eder. Poulantzas'a göre kapitalist hukuk halkın içindeki gerçek farkları maskelemez; daha ziyade (hem bireysel hem sınıfsal) farkları belirler ve meşrulaştırır.[5] Hukuk, aynı anda hem herkesi yasalar önünde eşit kılarken –böylelikle bireyler bir *türdeşlik* çerçevesinde, tek tip bir hukuk ve halk-ulus birliği kapsamında eşit muamele gördükleri bir çerçevede farklı ve ayrık tutulurlar— hem de bizâtihi bireyleştirmeyi kutsar. Feodalizmde Kilise'nin dinî kaideleri her bireye ilâhi hakikatin bir parçasını yüklüyordu. Ama aynı zamanda bireylerin dünyevi güçlerini de sınırlandırıyordu— yasalar ve ayrıcalıklar *doğal hukuka* dayalıydı. Kapitalizmde hukuk, iktidarla bilgi arasındaki ilişkinin kapitalist tarzda kuruluşunu bünyesinde taşır: Burjuva hukuku tarafından belirlenenin dışında bireyler ne bilgiye ne de hakikate sahiptirler.

Poulantzas, bu genel diyalektik modeli devam ettirerek her iki formülasyonda da sınıf mücadelesine biçim veren çelişkileri tespit eder. İlk olarak hukuk, çatışmanın kurallarını mülkiyet üzerindeki mücadeleden devlet aygıtı üzerindeki mücadeleye doğru taşır ve böylelikle sınıf mücadelesini ekonomik alandan çıkartarak siyasal alana yerleştirir. Bu yer değiştirmenin başlangıçtaki amacı burjuvazinin farklı fraksiyonları (işçiler, kadınlar, işçi sınıfının oy hakkına sahip olmayan diğer ezilen fraksiyonları) arasındaki iktidar mücadeleleri ihtimaline olanak sağlamaktı. Ancak, nihâi olarak mülksüzleştirilmiş grupların (giriştikleri katılım mücadeleleri vasıtasıyla) katılımına, bizâtihi devlet içindeki iktidar ilişkilerinin değişmesine

---

[5] Kapitalist hukuki-siyasal sistem tarafından yaratılan kurum tiplemesinin bir örneği öğretim ve okullardaki sınavlardır —bu kurumlar, işbölümünün temelini oluşturan bireyler arasındaki farkları meşrulaştırmanın ötesinde toplumsal yapıyla bütünleşmeyi ve hukuki muameleyi belirlerler.

olanak sağladı; yanısıra, hukukun işçi sınıfının faydasına olacak şekilde "yorumlanması"nı da tetikledi.

> Kapitalist hukuk, bir iktidar bloğunun fraksiyonlarının birliğini bir sınıfın ya da fraksiyonun hegemonyası altında örgütlemek için bu fraksiyonlardan görece özerk olması gereken bir devletin zaruri biçimidir... Ama kapitalist hukuk, iktidar pratiğini ezilen sınıflar için de yönetir. İşçi sınıfının siyasal alandaki mücadelesiyle karşı karşıya gelen hukuk, egemen sınıflara ezilen sınıflar tarafından dayatılan daimi bir taviz dengesini düzenler. Aynı hukuk fiziksel baskı pratiğini de yönetir: Yargı sisteminin, "formel" ve "soyut" özgürlüklerinin de halk kitleleri tarafından fethedildiğini vurgulamamız gerekir. Modern hukuk, iktidar pratiğine ve devlet aygıtlarının müdahalesine sadece ve sadece bu eksende *sınırlar getirir*. (Poulantzas 1978, 100-101; İngilizceye yazar tarafından çevirilmiştir.)

Bu durumda burjuva hukuku, devletin fiziksel şiddet tekelini elinde bulundurmasıyla, üretim araçlarının mülkünün işçiden alınmasıyla ve işçinin hukuk önünde eşit "birey" olarak topluma dahil edilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Birey olarak işçi, hiyerarşik kökleri (devletin de dahil olduğu) eşitsiz sınıfsal üretim sisteminde yatan kurumlarla meşru olarak tanımlanır. Dolayısıyla burjuva hukuku, devletteki iktidar mücadelesine de izin vermelidir —bu, ezilen sınıflar üzerindeki güç kullanımını bizâtihi sınırlandıran bir mücadeledir.

Ulus. Poulantzas'ın devlet teorisinde, kapitalist devletin, üretim araçlarının mülkiyetinin işçiden alınmasını hukuk vasıtasıyla meşrulaştırdığı ve bireyi halk-ulus şemsiyesi altında yeniden birleştirdiği ileri sürülür. Söz konusu ulus olgusu (devlet gibi) sınıfsız toplumlarda yoktur ve (devlet gibi) sınıfsal bölünmenin "tasfiye edildiği" toplumlarda bulunur. Bu, devletle özdeş bir ulus değildir; kapitalist devlet, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda olduğu gibi birden fazla ulusu içine alabilir (1980, 94). Böyle olduğunda bile, kapitalist devlet özellikle bir *ulus* devlete benzer; bir *ulusal birlik* kurmak için etkin bir çaba içindedir ve modern uluslar genellikle kendi devletlerini kurmak üzere hareket ederler.

Bu nedenlere bağlı olarak ulus ve ulusun anlamı Poulantzas'ın devlet analizindeki dördüncü unsuru oluşturur. Poulantzas, ulusların kapitalizm kapsamında burjuvazinin gelişmesi amacıyla iç piyasayı birleştirmek için kurulduğu yönündeki geleneksel Marksist anlayışı reddeder. Poulantzas'a göre bu anlayış bu birleşmenin neden ulus düzeyinde gerçekleştiğini yada

iç piyasanın tanımlanmasında seçilen toprağın sınırlarının neden "ulusal" olmak zorunda olduğunu, ya da neden "birleşme" kavramı etrafında düzenlendiğini açıklamaz (1980, 96). Dahası, iç piyasanın, bu şekilde, "ulusal" tanımlanmasına neden toprak, dil ve gelenek de dahil edilir?

Poulantzas sorunu iki kısımda formüle eder: (a) toprağa bağlı olarak ve (b) geleneğe bağlı olarak. Poulantzas'a göre toprak, ücretli işçinin — fraksiyonlara bölündüğü, yalıtıldığı üretim araçlarından ve işçilerin belirlediği mekândan koparıldığı (mekânsız bırakıldığı) — içerisine dâhil ve asimile edildiği modern mekândır. Modern ulus *içeri*yi ve *dışarı*yı yeniden tanımlar: "[B]u mekânın içine sermaye hareketleri ve sermayenin yaygınlaştırılmış yeniden-üretimi, mübadelenin ve para dalgalanmalarının yaygınlaştırılması yerleştirilir" (1980, 104). Modern devletin aygıtları —ordu, okul, merkezî bürokrasi ve hapishaneler — bu mekânsal matrisi somutlaştırırlar. Poulantzas kapitalist devletin halk-ulusunun, sınırları iktidarın maddi temelinin anahatlarını oluşturan devletin hedefi ve özü olduğunu ileri sürer. Bu durumda, nasıl hukuk bireyin homojen, ama yeniden farklılaştırılmış bir bütün içinde yeniden birleştirildiği koşulları soyutluyorsa, devlet açısından toprak, kapitalist üretim sonucunda mekânsız bırakılmış işçileri yeniden birleştirmesi gereken sınırları gösterir. Ulusal devlet bireylerin halk-ulus içerisindeki birleşmesini, onların bireyleştirilmelerini ve yeniden ayrıştırılmalarını nasıl düzenliyorsa o şekilde gerçekleştirir. Bu devlet daha önceden belirlenmiş bir piyasayı birleştirmez; daha ziyade içeriyi dışarıdan ayıracak şekilde tanımlayan ulusal sınırları tanımladığında ulusal düzeyde birleşmiş bir piyasayı tesis eder. Öte yandan Poulantzas, devletin ulusal sınırları tanımlamasını sağlayan iktidarın, aynı zamanda, sermayenin, piyasaların ve sınırların genişletilmesi vasıtasıyla devletin bu sınırları genişletebilmesine de olanak sağladığını ileri sürer. Madalyonun diğer yüzü ise süreğen bir şekilde (hattâ uzaya kadar) genişletilebilecek bir içeriyi (homojen, birleşmiş bir ulusu) tanımlamadan ulusal sınırların genişletilmesinin mümkün olmadığıdır.

Poulantzas'ın ulusla ilgili formülasyonun ikinci bileşeni "ortak tarihsel gelenek"tir. Poulantzas, kapitalizm kapsamında zamansal matris, kapitalizm öncesine özgü homojen, geri çevrilebilir, tekrarlayan ve evrensel olarak ölçülemeyen zaman anlayışından (üretime ve üretim vasıtasıyla evrensel amaçlar için genişletilmiş bir yeniden üretime yönelik olan) parçalara ayrılmış, sıralı, eşit anlara bölünmüş, birikimsel ve geri döndürülemez bir

zaman anlayışına dönüştüğü için, ortak tarihsel geleneği "tarihselciliğin zamansal matrisi" olarak adlandırır.

Kapitalizm öncesi toplumlarda *şimdi*nin algılanma biçimi *önce* ve *sonra*nın algılanma biçimine bağlı olarak kurulurdu. Kapitalizm öncesi zamanlarda şeylerin kökenini anlamak (tecrübelerin, bilginin, olayların) birikim tarihinin ya da şimdiye yol açan ilerlemenin izini sürmek anlamına gelmezdi. Daha ziyade, kökende var olan her şeye vakıf olma halini edinmek anlamına gelirdi. Başlangıç ve sonuç, önce ve sonra, her zaman için mevcut ilâhi oluşta hep birlikte vuku bulurdu. Hakikat değişmezdi ve tedrici bir şekilde açığa çıkardı; biriktirilmezdi. İktidar egemende somutlanırdı. Siyaset tarihsel olarak ortaya çıkmazdı; daha ziyade, iktidarın kesintisiz olduğu süreğen ve homojen bir tarihsellik içerisinde yerleşikti. Sadece bu iktidarı içine alan insan topluluğu değişirdi. Bu geçici mekânla bağlantılı toprağın bir tanımı, içi ve dışı yoktu:

> Kapitalizm öncesi topraklar kendi tarihselliklerine sahip değildirler; zira siyasetin zamanı daimi ve homojen bir mekânda genişlemeye, daralmaya ve harekete yetkin hükümdarın zamanıdır. (1980, 110)

Öte yandan, kapitalist zaman ölçülebilir ve saatlerin, kronometrelerin ve kesin takvimlerin titiz kontrolü altındadır. Bu zaman biçimi yeni bir soruna yol açar: Birleştirilmeli ve evrenselleştirilmelidir; zamanın, birbirinden ayrık —kapitalist üretim süreci ve onun uzantıları, kapitalist toplumsal sistem (sınıflar) ve siyasal sistemler (devlet) tarafından ayrıştırılmış— zamansal ritimleri (işçinin zamanı, burjuva zamanı, ekonomik, toplumsal ve siyasal zaman) "evrenselleştirilmiş" kapitalist zaman anlayışı içinde birleştirecek tek ve homojen bir ölçümü olmalıdır.

> Bu matris ilk kez tikel zamansallıkları *farklı zamansallıklar* —diğer bir ifadeyle, sıralı, parçalara ayrılmış, geri döndürülemez ve birikimsel zamanın ritmik ve metrik varyasyonları— olarak işaretler. (1980, 110)

Ulus, kapitalist devlette geliştiği haliyle, sınırları, geleneği ve diliyle birlikte kapitalist üretim tarafından sınıflara bölünmüş —parçalara ayrılmış, ayrıştırılmış, bireyleştirilmiş ve yalıtılmış— halkın, ezilen sınıfın kim olduğunu ve neden böyle olduğunu farketmesini engellemek amacıyla oluşturulmuş yeni bir mekân ve zaman içinde birleştirilme biçimidir. Böylelikle, bu sınıfın üyeleri yeni bireyin bilincine, (devletin yönetimi altında) halk-ulusun diğer üyeleriyle ortak noktalarına yoğunlaşır; halk-ulusun diğer

bütün üyeleriyle aynı sınırlar içerisinde, aynı tarihsel amaçlarla yaşamaktadır ve aynı değişim sürecinden geçmektedir. Ek olarak, her birey kanun önünde eşittir.

Sınıf Mücadelesi Alanı Olarak Devlet

Poulantzas'ın kapitalist yeniden üretim üzerine analizinin bu dört bileşenine dayanarak, analizin mantıksal sonuçlarını kısaca inceleyebiliriz. Kapitalizm ve üretim işçileri ayırır ve bireyleştirir. Devlet bu bireyleri, onları homojenleştiren ve normalleştiren bir kurumlar kümesi altında yeniden birleştirirken, egemen sınıf ve fraksiyonlarından çıkan yeni bir kurallar, normlar, değerler, tarih, gelenek, dil ve bilgi anlayışları kümesi altında ayrıştırır. Bu yeniden birleştirme, sınıf mücadelesi bağlamında gerçekleşir ve devlet de dahil olmak üzere toplumun bütün kurumları bu mücadelenin ürünleridir. Bu, Poulantzas'ın devlet teorilerine katkısıdır. Kapitalist devletin, egemen sınıfın fraksiyonları arasındaki mücadeleler için sunduğu çerçeveyi ve işçi sınıfını, üretim araçlarından ve sınıflarından kopartılmış bireyler halinde bir ulus olarak ve birleştirici bir kurallar ve kurumlar altında nasıl yeniden bütünleştirdiğini gösterir. Devlet, aynı zamanda sınıf mücadelesi için siyasal mekân sağlar; böylelikle kapitalist devletin bir mücadeleden çıkmasına benzer şekilde devlet sınıf mücadelesiyle *şekillenir*. Devlet, işçi sınıfının ayrıştırılmış, yabancılaşmış, yalıtılmış ve sömürülmüş olduğu durumlarda bile işçilerin (ve burjuvazinin) kapitalist toplum —sınıfsal bir yapı— olarak nesiller boyunca yeniden üretilecek birleşik bir bütün içine eklemlenmeleri açısından başat role sahiptir. Buna rağmen, işçilerin toplumla bütünleşmeleri gerçekleşirken bizâtihi üstyapıda —devlette— çelişkiler yaşanır.

Poulantzas bu çelişkileri iki eksende inceler: (a) devletin egemen sınıflarla ilişkisi ve (b) devletin kitlelerle ve kitlelerin mücadelesiyle ilişkisi.

Bu analize geçmeden önce devlete içkin çelişkilere ve Poulantzas'ın bu kavramını (yukarıda gözden geçirdiğimiz) diğer kavramlardan nasıl ayırdığına bakmak gerekiyor. Lenin'e göre devlet tekelci kapitalizmle iç içedir ve tekelci kapitalistlerin hizmetindedir. Ne özerkliği ne de kendine ait *herhangi bir siyasal varlığı* vardır —devlet tekelci burjuvazinin iktidarının eklentisiden başka bir şey değildir (bkz. Popper'ın eleştirisi [1945]). Poulantzas bunu "nesne-devlet" olarak adlandırır. Öte yandan, "özne-

devlet" olarak devlet, mutlak bir özerkliğe sahiptir; özerkliğinin kaynağı "sivil toplumun rasyonelleşme aşaması" olan kendi iradesidir (Poulantzas 1980, 129). Bu "kurumsalcı-işlevselci" bir okumadır.

"Nesne-devlet" yaklaşımına göre, siyaseti, devletin burjuva kapitalistlerin bir fraksiyonunun —tekelci kapitalistlerin— gücüne tâbi olması durumu belirler. Devletteki çelişkiler ikincildir; tek tip devlet, burjuvazinin herhangi bir fraksiyonunun görece gücündeki değişimlere bağlı olarak değişir. "Nesne-devlet" yaklaşımında çelişkiler devletin dışında gerçekleşir.

"Özne-devletin" kendi gücü vardır; toplumsal sınıflardan mutlak özerkliğe sahiptir; her zaman sınıf yapısının dışında yer alır; "kendi" politikasını —bürokrasinin ya da siyasal seçkinlerin politikasını— sivil toplumun birbirinden farklı ve rızaya dayalı çıkarlarına dayatır. Bu devlet teorisinde, siyasal seçkinler ya da bürokratik gruplar arasındaki sürtüşmelerden —toplumsal sınıflara dışsal çelişkilerden— dolayı içsel çelişkiler de ikincil, tâli ve süreksizdir.[6]

Şimdi (a) Poulantzas'ın, erken dönem çalışmalarından itibaren büyük ölçüde aynı kalan, devletle egemen sınıflar arasındaki ilişkiye yaklaşımına dönebiliriz. Devlet, bu sınıflar için aslen örgütleyici bir role sahiptir.

> Egemen sınıfı ya da sınıfları temsil eder; ya da daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse, burjuva sınıfına dâhil, birden fazla fraksiyondan oluşan bir *iktidar bloğu*nun uzun vadeli çıkarlarını temsil eder ve örgütler. Devlet, burjuvaziyi ve iktidar bloğunu örgütleme ve birleştirme rolünü, mevcut fraksiyonlarından ya da bileşenlerden ve çeşitli tikel çıkarlardan *görece özerkliğe* sahip olduğu müddetçe oynar. (1980, 127)

Yukarıda irdelediğimiz gibi, Poulantzas'a göre kapitalist devlet özgün bir varlık değildir; daha ziyade,

> bir ilişkidir; daha doğrusu, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki ... Devletin merkezinde... açığa çıkan çatışma ilişkisinin maddi yoğunlaşmasıdır. (1978, 141; İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir.)

---

[6] Poulantzas'ın bu çelişkileri, sınıf yapısından bağımsız olarak tanımlanmaları ve kapitalist üretimin aslî gelişimini etkilememelerinden dolayı "ikincil" olarak değerlendirdiği açıktır. Ama belirttiğimiz gibi, kurumsalcı işlevselciler seçkin grupları arasındaki farkları "birincil" addederler —her şeyden önce, "işçi"nin çıkarlarıyla "kapitalist"in çıkarları arasındaki temel farkların hepsini dışarıda bırakırlar. Buna göre, "birincil" çatışmalar seçkinler bürokrasisinde yer alır.

Bu nedenle, devlet politikasının yerleşikleşmesi "bizâtihi devletin yapısına içkin sınıf çelişkileri"nin (1978, 145) bir sonucu olarak görülmelidir. Sınıf çelişkileri devlete yol açar, maddi çerçevesinin içerisinde yer alır ve örgütlenmesini şekillendirirler. İktidar bloğundaki farklı fraksiyonlar ve sınıflar devlet içinde var oldukları ölçüde siyasal egemenlikten pay alırlar. Ve "ne kadar paradoksal görünse de bu çelişkilerin sadece devletin maddiliği içindeki hareketleri devletin örgütleyici rolünü mümkün kılar" (1980, 133). Zira, devletin *birleştirici* rolü yeniden üretici olarak işlev görmesini sağlar ve birleşme, farklı gruplar arasında çelişkinin, çatışmanın olduğu anlamına gelir. Burjuva devlet başlangıçta sadece iktidar bloğundaki *egemen* gruplar arasındaki çelişkilere izin verecek şekilde yapılandırılmıştır. Bu nedenle devlet siyaseti devlet içindeki çelişkilerle kurulur —devlet, iktidar bloğundaki fraksiyonların aralarındaki çatışmaları çözdükleri kurumdur. Bu, devletin kaotik ve tutarsız görünmesine yol açar; her fraksiyonun diğerleri aleyhine kazanç peşinde koştuğu bir kurumdur o.

Poulantzas, bir fraksiyon egemen olduğu anda devletin bu fraksiyonun faydasına işleyecek bir küresel stratejiyi geliştirdiğine dikkat çeker.

> Ama devletin bu güç birliği, tekelci kapitalistlerin devleti fiziksel olarak ele geçirmesi ve tutarlı bir irade sergilemeleri vasıtasıyla kurulmaz. Bu merkezileşme-birlik kapitalist devletin hiyerarşik-bürokratik yapısında kayıtlıdır; toplumsal işbölümünün devletin merkezinde yeniden üretiminin sonucudur (ve kol emeği-entelektüel emek biçimi kapsamına girer) ve üretim ilişkilerinden kopartılmasının ... aynı zamanda ... Devletin merkezindeki sınıfın ya da hegemonik fraksiyonun baskın konumunun sonucudur ...
>
> ... [B]irlik belirli aygıtlann diğerlerine zincirleme bir şekilde tâbi kılınmasıyla ve devletin bir aygıtının ya da kolunun (ordu, siyasal parti, bakanlık), hegemonik fraksiyonun çıkarlannı, iktidar bloğunun diğer kollar ya da aygıtlar, diğer fraksiyonlarına ait direniş merkezleri üzerinde belirginleştirene gemenliğiyle kurulur. (1978, 150-151; İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir.)

Poulantzas, bu nedenle, çatışmanın sadece devlet iktidarı üzerinde değil, aynı zamanda devletin aygıtları arasında ve her bir aygıtın içinde gerçekleştiği bir devleti tarif eder. Poulantzas'a göre, devletin merkezileşmiş birliği devleti kontrol etmek için en tepe noktasının kontrol edilmesi gereken bir piramidde değildir —örneğin Sol'un yasama organının (ya da Şili örneğinde olduğu gibi yürütme organının) kontrolü-nü elinde bulundurduğu durumlarda bile farklı devlet aygıtları burjuvazinin kontrolü altında

olabilir. "*Devlet tek tip bir blok değil, stratejik bir savaş meydanıdır*" (1978, 152; İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir; vurgular yazara aittir). Poulantzas, bu geç dönem çalışmasında, Gramsci'nin sivil toplumla ilgili olarak yaptığı şeyi devletle ilgili olarak tekrarlar: Gramscici egemen sınıfın hegemonyası kavramını, bütün karmaşıklığı ve nüfuz ediciliğiyle birlikte alır ve devlet için ifadelendirir. Bizâtihi devlet bir mücadele alanına dönüşür.

Bu durumda, (b) devletin kitleler ve kitlelerin mücadelesiyle ilişkisine döndüğümüzde, devletin iktidar bloğundaki fraksiyonlar arasındaki çatışmaların yanı sıra iktidar bloğuyla ezilen sınıflar arasındaki çatışmaları da çözdüğünü görürüz. Poulantzas, egemen sınıflarla ezilen sınıflar arasındaki çelişkinin devlet dışında olduğu yönündeki Leninist (ve Gramscici) düşünceyi reddeder. Buna göre ezilen sınıflar burjuva devlete sadece baskı yapabilirler. Poulantzas, iktidarın ve kitlesel mücadelenin köklerinin devletin dışında olduğunu kabul eder. Ancak, bu mücadeleler siyasal oldukları ölçüde devleti işin içine katmak zorundadırlar. Poulantzas'a göre ezilen sınıflar ve mücadeleleri devletin yapısı —hiyerarşik-bürokratik örgütlenmesi— içerisinde belirli bir şekilde yer bulurlar. Diğer bir ifadeyle, devletin egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki çatışmayı dolayımlamadaki rolünü, özellikle ezilen kitleleri (taleplerinin bir çoğu karşısında taviz verirken) bölmek ve örgütsüzleştirmek yönündeki girişimlerini göz önüne almadan devletin örgütlenme biçimini ve işlevlerini anlamak mümkün değildir.

Ancak, Poulantzas ezilen sınıfların devletteki varlığının devlette radikal bir dönüşüm olmadan bulundukları yer de uzun süre kalacakları anlamına geldiği sonucuna varmanın yanlış olacağını ileri sürer. "Ama ezilen sınıflar devlette hep vardı, bu devletin çekirdek kadrosunda hiçbir zaman bir değişikliğe yol açmadı" (1980, 143).

> [Devlet yapısı] ezilen sınıfları içinde barındırır; ancak, onları tam anlamıyla *ezilen sınıflar* olarak içinde barındırır. ... Halk kitlelerinin Devlet içindeki eylemi devletin dönüşümü için gerekli, ama yetersiz bir koşuldur. (1980, 143)

Dahası, egemen ve ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler devletin yapısı (ve bu yapıda açığa çıkan iktidar ilişkileri) vasıtasıyla dolayımlansa bile iktidar bloğunun fraksiyonları arasında bu tür çelişkilerle ve kitlelerle mücadelelerle nasıl başa çıkacakları konusunda her zaman için bir fikir

birliği olması gerekmez. Bütün bunlar devlet içindeki, farklı kollar, ağlar ve aygıtlar *arasındaki* ve her birinin kendi *içindeki* bölünme ve çelişkilerde yoğunlaşır.

Dolayısıyla devlet, bütün işlevlerinde (ideolojik, baskıcı ve ekonomik) çelişkilerle doludur; zira, devlet dışarıdaki bir egemen sınıfın hegemonyasını devam ettirmeye çalışırken bile sınıf mücadelesi *devletin tam merkezinde* gerçekleşir. Poulantzas, devletin ne egemen sınıf iktidarı için araçsal bir emanetçi (nesne) ne de sınıf yapısının dışında kendine ait soyut güce sahip bir özne olduğu konusunda ısrarcıdır. Daha ziyade, devlet egemen sınıfın ezilen sınıflarla ilişkisinde stratejik olarak örgütlendiği alandır. İktidarın *kullanım* alanı ve merkezidir; ancak, kendine ait bir gücü yoktur. Dahası (Poulantzas'a göre) devletin ideolojik ve baskıcı işlevleri, tekelci kapitalizm koşulları altında, ticari kapitalizme kıyasla, daha az önemlidir. "*Devletin faaliyetlerinin tümü artık ekonomik rolüyle bağlantılı bir şekilde yeniden düzenleniyor*" (1980, 168). Devlet, ideoloji ve baskı vasıtasıyla emek gücünü ve üretim ilişkilerini yeniden üretmenin yanı sıra, özel sektördeki üretime (örneğin ABD'de savunma sanayisine) yatırım yaparak krizlere doğrudan müdahale eder ve kendi üretimi vasıtasıyla kâr edemez hale gelmiş, ancak istihdam açısından kritik öneme sahip ve belirli malların iç tedarikçileri olan sanayi sektörlerini kurtarır. Bu, devlet üretici konumunda olduğu için, üretim sürecindeki sınıf mücadelesinin bile devlet aygıtlarına dahil olmalarına yol açar.

Sonuç

Poulantzas'ın eserlerinde yapısalcı devlet anlayışının gelişimi ve toplumsal hareketlerin kritik bir role sahip oldukları daha tarihselci-özgül bir yaklaşıma dönüşümü izlenebilir. Yapısalcılık geçmişte de bugün de devlete tarih-dışı ve belirlenimci bir eksenden yaklaşımı nedeniyle eleştirilegeldi. Bu yaklaşıma göre devlet bir üretim tarzına tekabül eder; devletin biçimi ve işlevi sınıf ilişkilerinin yapısı tarafından belirlenir ve Althusser'in okumasına göre kapitalist [üretim] tarzında *ekonomik* sınıf ilişkileri tarafından belirlenir. Poulantzas başlangıçta böyle bir teoriyi kapitalist devlete uyguladı; bunu yaparken, devletin üretim sürecindeki sınıf ilişkileri tarafından belirlenen ideolojik rolünü öne çıkardı. Zorunluluktan "görece özerk" olan sınıf devleti, tam da kapitalist sınıfın

egemenliğini yeniden üretirken sınıf mücadelesinin üstündeymiş gibi görünür. Yapısalcı Poulantzas'a göre kapitalist üretim tarzındaki devlet bu yeniden üretim işlevini yerine getirmekle, kapitalist sınıfın doğrudan denetimiyle değil ideolojik ve baskıcı devlet aygıtlarının *sınıfsal doğası* tarafından "belirlenir". Poulantzas, kapitalist üretimde sermayenin (ve emeğin) fraksiyonlara ayrıldığını, ancak sermayenin bir (ya da birden fazla) fraksiyonunun — özellikle sınıf devleti vasıtasıyla — hegemonyasını örgütleyebileceğini ileri sürebilmiştir. Ve devlet kapitalist sınıf devleti *olduğu* için emeğin devleti aynı şekilde kullanabilmesi *imkânsızdır*.[7]

Bu yaklaşıma yönelik eleştiriler kısa süre içinde dile getirildi — İngiltere'de Miliband, Almanya'da türevciler ve Offe (bkz. 5. Bölüm), İtalya'da Ingrao (bkz. 6. Bölüm) ve Amerika'da James O'Connor (bkz. 6. Bölüm) tarafından. Poulantzas'ın bu eleştirilere yönelik tepkisi, göreli özerklikle ve devletin köklerini sınıf ilişkilerinde bulmasıyla ilgili temeldeki analizini devam ettirirken bu özerk sınıf devletinin belirlenimci/yapısalcı doğasını terketmek şeklinde gerçekleşti. Bunu iki yoldan yaptı.

İlk olarak, Poulantzas kapitalizm geliştikçe kapitalist devletin değiştiğini ileri sürer. Böylelikle, kapitalist üretim ilişkileri, sınıf yapısı ve devlet, kapitalist üretim tarzı içinde tarihsel-özgül bir mevcudiyete sahiptirler. devlet için bir "yapı" yoktur; daha ziyade devletin biçimi ve işlevi kapitalizmde sınıf mücadelesi ve devletin bu mücadeledeki rolü tarafından şekillendirilir.

İkinci olarak, sınıf mücadelesinin üretimden devlete doğru "yerinden edilmesi" bu mücadeleyi "devletin merkezi"ne oturtur (1978, 141). devletin biçimleri ve işlevleri, soyut anlamda ekonomik sınıf ilişkileri tarafından değil, bu ilişkilerin tarihsel olarak mücadele biçiminde açığa vurulması sonucu belirlenir. Bu nedenle bağımlı sınıflar da, sınıf devleti olsa ve egemen fraksiyon tarafından egemen kapitalist hegemonyayı kurmak ve yaymak için kullanılsa bile devleti şekillendirirler.

Bağımlı sınıfların direnciyle karşı karşıya kalan bir devlet, egemen sınıfların hegemonyalarını kurabilecek bir alan olma işlevini yitirebilir. Böyle bir durumda devlet derin bir dönüşüme girebilir (örneğin, demokratik

---

[7] Poulantzas'da kapitalist sınıfın fraksiyonları devlet vasıtasıyla hegemonya kurarlar. Offe'nin aksine (bkz. 5. Bölüm) devletin, sınıf çıkarlarını, fraksiyonlara ayrılmış kapitalist sınıf *için* düzenlediğini ileri sürmez.

olmaktan ziyade otoriter olabilir). Poulantzas, demokrasinin ("burjuva" demokrasisinin bile) aynı zamanda işçi sınıfının bir zaferi ve sınıf devleti'nde bağımlı sınıf direnişinin başat biçimi olması itibariyle sosyalizme geçiş açısından çok önemli bir konu olduğu kanaatindeydi (bkz. 6. Bölüm).

Özellikle kapitalist devletin nasıl özerk olduğu ve sınıfsal olmayan hareketler, sınıf mücadelesi ve "sınıf" devleti arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu anlamak açısından Poulantzas'ın bu son eserinde de bir dizi sorun vardır. devlet, egemen kapitalist fraksiyonların hegemonyayı örgütledikleri bir alan mıdır; yoksa özerk bir devlet bürokrasisinin kapitalizmi, kapitalistlerin uzun vadeli çıkarları için geliştirdiği ve yaydığı bir alan mıdır? Geleneksel olmayan sınıfsal toplumsal hareketler sivil toplumu (ve devleti) değiştirirken bizâtihi sınıf mücadelesi nasıl etkilenir? Bunlar, analizinin açık bir şekilde davet ettiği, ancak Poulantzas'ın yanıt vermediği kilit öneme sahip sorulardır. Dahası Poulantzas, eserlerinde sadece Althusser'le değil Fransız felsefe geleneğiyle paylaştığı bir soyutlamayı muhafaza etti. Poulantzas'ın yapısalcı kökleri bu geleneğin tarih-dışı, özgül olmayan niteliklerini ön plâna çıkardı. Diğerleri, örneğin Latin Amerika'da Cardoso ve Faletto (bkz. 7. Bölüm) devleti anlamaya yönelik tarihselci-yapısalcı bir yaklaşımın, belirli örnekler üzerinde uygulandığında Poulantzas'ın daha soyut açıklamalarında eksik olan önemli boyutları devlet teorilerine kattığını gösterdiler. Poulantzas, bu önemli sınırlılıklarına rağmen, sınıf ve devlet üzerine güncel tartışmalar için bütünlüklü bir teorik referans noktası sunmaktadır.

Çeviri: Simten Coşar

5
ALMAN TARTIŞMASI

FRANSA'DA yapısalcı tartışmanın Althusser ve Poulantzas'ın çalışmaları etrafında geliştiği dönemde Almanya'da devlete yönelik benzer bir ilgi ortaya çıktı. Alman devlet teorileri, 1950'lerde, ortodoks Marksist teoriye kapitalizmin biçimlerindeki değişikleri dâhil etmeye yönelik erken dönem girişimlerden önemli ölçüde etkilendiler. "Tekelci devlet sermayesi" teorisi olarak tanımlanan bu girişimler kapsamında kapitalizmin 1930'lardaki genel krizi ve kapitalist emperyalizm sonucunda ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalizmin yayılması karşısında kapitalist devletin kapitalist gelişmenin dinamiklerinin sürdürülebilmesi için ekonomiye daha fazla müdahale etmek zorunda kaldığı ileri sürülür. Bu teorinin farklı versiyonları olsa da (bkz. Jessop 1983), ortodoks Marksist teoriye *siyasal* değişkenin dâhil edilmesinde ortaklaşırlar. Kapitalist gelişme artık sadece piyasa (üretim) ilişkilerinden çıkarsanmaz; altyapı ve üstyapının içiçe geçmiş oldukları çok daha karmaşık bir sınıf mücadelesi olarak sunulur. Yanı sıra, sosyalist mücadelenin de kendi içinde tekel karşıtı ve bürokrasi karşıtı olduğunu ve dolayısıyla temelde "demokratik" olduğunu savunmak için bir temel atılır (bkz. 6. Bölüm)

Ancak, tekelci devlet sermayesine dair tanımlar ortodoks teorinin araçsalcılığından malûl olmaya devam etmişlerdir. Devlet müdahalesinin sadece kapitalist sınıfın tekelci hizbine hizmet ettiği —diğer bir ifadeyle, tekelci sermayenin devleti kendi amaçları için kullandığı— görüşünde devam edilmiştir. Bu teori büyük ölçüde farklı kapitalistlerle yönetim arasındaki bağlantıları, siyasal partileri finans sermayeye bağımlılıkları ve medyanın tekelci çıkarlar tarafından manipülasyonunu tarif eden saptamalar

dan ibarettir. Devlet müdahalesine getirilen *sınırlar*ın hiçbiri ele alınmaz; daha ziyade devlet, tekel karşıtı bir koalisyon tarafından devrilmedikçe kapitalist krizlerin (üretim krizlerinin) çözülmesinde sınırsız imkâna sahipmişçesine nitelendirilir (Laclau 1981).

Tekelci devlet sermayesi üzerine yapılan çalışmalardaki ana sorun devletin tekelci kapitalist toplumdaki yeri hakkında teori geliştirmemiş olmalarıdır. Almanlar, farklı biçimlerde de olsa, tam da bu sorunu ele almışlardır. Sermayenin mantığı okulu —ya da "türevci" okul— devlet teorisini sermaye kavramından hareketle geliştirirken, Frankfurt Okulu'nun Hegelci arka plânından ve Max Weber'in bürokrasi analizinden etkilenen Claus Offe, devlete siyasal bir eksende yaklaşarak nispeten özerk bir özne olarak odaklanmıştır.

Sermayenin mantığı okulu kapsamında birçok farklı çizgi yer alır. Bu çizgilerden biri Elmar Altvater'le bağlantılıdır ve devletin gerekliliğini sermayeler arasındaki rekabetten çıkarsamaya yönelir —bu, tam da tekelci devlet, sermayesi teorisinin zıt yönünde bir çabadır. Altvater'e göre, devlet, sermayenin tümüyle yeniden üretilmesi işlevini üstlenir; bunun için altyapı yatırımlarında bulunur, sermayeyle emek arasındaki çatışmayı düzenler, ulusal sermayenin dünya pazarlarına doğru yayılmasına yardımcı olur ve bölünmüş bir kapitalist gelişimi mâli politikalar ve para politikası vasıtasıyla düzenler. Altvater'in ve Offe'nin teorilerinin bazı kesitleri arasındaki benzerlikleri ileride göreceğiz. Bir diğer çizgide yer alanlar, ki bu bölümde bu çizgiye odaklanacağız, kapitalist devletin kökeninin ücretli emeğin sermayeyle ilişkisinde yattığını ileri sürerler. Emeğin sermayeye karşı mücadelesi kârları düşürür ve düşen kâr oranlarını telafi etmek için devletin müdahalesini zorunlu kılar. Ama bu çizgide devletin katı bir biçimde türetilmesinin sınırları da görülür; zira devlet müdahalesinin çelişkileri bizâtihi devletin içinde yeniden üretilir. Bu çelişkiler, devletin kapitalist sınıfın çıkarlarını gözetme kapasitesini ciddi şekilde sınırlar.

"Türevciler"e göre, Miliband-Poulantzas tartışmasındaki temel mesele burjuvazinin devlet aygıtlarını dolaysız (tekelci devlet sermayesi-devlet, tekelci kapitalist devletin egemenliğini garanti altına almak ve teşvik etmek üzere hareket eder) ya da dolaylı (kapitalist toplumda devlet büyük şirketlerdeki üretime içkin sınıf mücadelesini bünyesine katar, ancak, kapitalist sınıf yönetiminin bir mekanizması olmaya devam eder) olarak denetleyip denetlemediği değildi. Mesele, daha ziyade, devleti incelerken siya-

sal olanla ekonomik olanın birbirinden ayrıştırılmasıyla ilgiliydi. Siyasal olan, bilimin özerk ve özgün bir nesnesi olarak kurulabilir mi? Türevciler, böyle bir görüşü reddederler.[1]

> [Türevciler] Marx'ın büyük eserinde [*Kapital*] 'ekonomik düzey'in analizini değil siyasal ekonominin *materyalist eleştirisini*, diğer bir ifadeyle, aslında 'ekonomi'nin üzerinde temellendiği ve burjuvazinin sömürünün sınıfsal ilişkilerinden yalıtılmış bir şekilde incelenmesine yönelik girişimlerinin materyalist bir eleştirisi[ni görürler]. Bunun sonucunda *Kapital*'de irdelenen kategoriler (artık değer, birikim vb.) 'ekonomik düzey'in incelenmesine özgül olarak görülmez; bunun yerine kapitalist toplumdaki sınıf çatışmasının yapısını ve bu yapının doğurduğu (ekonomik ya da ekonomik olmayan) biçimleri ve anlayışları aydınlatmak için geliştirilmiş tarihsel maddeci kategoriler olarak ele alınırlar. Buradan hareket edildiğinde yapılması gereken 'ekonomik kavramlar' setini tamamlayan 'siyasal kavramlar'ı geliştirmek değil toplumsal ilişkilerin ekonomik ve siyasal biçiminin eleştirisinde *Kapital*'deki kavramları geliştirmektir. (Holloway ve Picciotto 1978, 4)

Öte yandan, Claus Offe, devletin kurumsal aygıtlardan, bürokratik örgütlerden ve toplumun kamusal ve özel alanlarını kuran ve düzenleyen formel ve enformel normlardan oluştuğunu ileri sürer. Devlet aygıtları egemenlik ilişkilerinin maddileşmesi olarak, birliği meşru otorite iddialarında ve zora dayalı güç tekelinde yatan bir dizi karmaşık, birbirinden ayrıştırılmış örgütsel yapılardan oluşurlar. Offe, Marx'ın devlet hakkındaki erken dönem görüşlerine (bkz. 2. Bölüm) ve daha sonra bürokrasinin sivil toplumla ilişkisi hakkındaki Weberci okumalara bağlı kalarak, bürokrasinin, sermaye *birikim* sürecine içkin olan sınıf mücadelesinin "bağımsız" aracısı olarak hareket edebildiği oranda devletin kazandığı görece *özerkliğe* vurgu yapar. Devletin çeşitli aracılık rollerinden (ve bürokrasinin kendine özgü niteliklerinden) kaynaklanan çelişkiler devleti krizin ("meşruiyet krizi"nin) ana alanı ve krizin çözüldüğü ya da alevlendirildiği yer haline getirir.

---

[1] Türevciler bu ayrıştırmanın ancak siyasal ilişkilerin ekonomik ilişkilerden türetilmesi vasıtasıyla engellenebileceğini ileri sürerler. Öte yandan, Offe'ye olumlu eleştiriler yönelten John Keane, türevcilerin Marx'a dönüşlerini "düşüncenin geri çekilmesi" olarak tanımlamıştır. Keane'e göre bunun nedeni, bu dönüşün sivil toplumu devletten ayırmasıdır.

Offe'nin devlete siyaseten bakışında, devlet analizi devletin idari aygıtlarının işlevlerini ve bizâtihi devlet bürokratları da olmak üzere siyasal alandaki çeşitli aktörlerle ilişkisini merkeze alır. Ancak, "arabulucu" ya da "türevci" yaklaşımda devlet üzerine araştırma, sermaye birikim sürecinin —sermaye biçimi, fiyat hareketleri, sınıfsal ayrımlar, uluslararası sistemin vb.— incelenmesiyle başlatılmalıdır ve devlet aygıtının işlevleri ve işleyiş biçimi sermaye ilişkilerinin değişen yapısından "türetilme"lidir.

Öyleyse, meselenin merkezinde Marx'ın eserlerindeki siyaset teorisi kavramı yatmaktadır. Belirttiğimiz gibi Offe bizlere özerkliği oldukça yüksek düzeyde olan bir devlet tasviri sunar ve devletin nispeten bağımsız bürokrasisinin işleyişine yoğunlaşır. Türevciler, Marx'ın siyasal ekonomiyi materyalist eleştirisinin, kapitalist toplumdaki sınıf çatışmasını aydınlatmak vasıtasıyla bu siyaset teorisinin ana unsurlarını sağladığını ve bu nedenle kapitalist devlet teorisi için gereken zemini kurduğunu ileri sürerler.

Alman tartışmasının başka bir ilginç boyutu daha vardır. Bazı türevcilerin (özellikle Hirsch'ün) devletin işlevlerini anlamak açısından önemli olduğunu düşündükleri için sermaye birikim sürecine odaklanmalarına bağlı olarak devletin "ekonomik" rolünü, diğer bir ifadeyle aslî işlevi olan kâr oranının düşme eğilimini tersine çevirme ve artığı farklı sermaye grupları arasında ve sermayeyle emek arasında bölüştürmeyi de vurguladıkları görülür. Offe, siyasete münhasır bir teori geliştirirken, devletin dolaysız ekonomik işlevlerini vurgular ve türevciler gibi ideolojik-baskıcı devlet işlevlerini arka plâna iter. Bu, devletin önemini ekonomik rolünden ziyade ideolojik-baskıcı rolünde bulan Gramsci, Althusser ve Poulantzas'ın (ve hattâ Miliband'ın) yaklaşımlarıyla tam bir tezat içindedir.

Bu bölümde, bu görüşleri ve kapitalist devleti anlamamız açısından yaptıkları katkıları ele alıyoruz. Bu tartışmaya birçok düşünür katılmış olsa da (tartışmanın farklı kesitleri hakkındaki özetler için bkz. Holloway ve Picciotto 1978 ve Broady 1980), önde gelen iki teorisyene odaklanacağız: "Siyasal" bakışı temsil etmesi itibariyle Claus Offe ve "türevciler"i temsil etmesi itibariyle Joachim Hirsch.

Offe'nin Geç Kapitalizmde Devlet Teorisi

Offe'ye göre devlet, kapitalist toplumlarda, kapitalist üretimdeki temel çelişkiden —üretim gittikçe daha fazla toplumsallaşırken (emeğin üretim sü-

recine ücretli emek olarak dahil olması) özel temellüğün devam etmesi (artı değerin kapitalistler tarafından gasp edilmesi) arasındaki çelişkiden — kaynaklanan dönemsel krizlere yanıt olarak ortaya çıkar. Krizler hem piyasanın içinden (oligopolleşme ve tekelleşme) hem de devletin genişleyen işlevleri vasıtasıyla uyum sağlayıcı mekanizmaların geliştirilmesine yol açar. Offe, devleti kapitalist krizlerin bir aracısı — bir kriz yöneticisi — olarak görür. Bu bağlamda iki temel meseleye dikkat çeker: (1) devletin egemen kapitalist sınıfla ilişkisi nasıl bir ilişkidir; diğer bir ifadeyle, devletin bir yandan sermaye grupları arasındaki ve sermayeyle emek arasındaki rekabetin tarafsız hakemiymiş gibi görünürken diğer yandan sermayenin toplumsal çıkarını — kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini — temsil etmesi nasıl garanti altına alınır; (2) devletin kriz yönetimiyle ilgili işlevlerinin kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi zorunluluğu tarafından dayatılan sınırları nelerdir? (Sardei-Biermann vd. 1973).

Devletin Sınıfsal Doğası

Offe, bu meselelerden ilkini ele alırken devletin sınıfsal doğası üzerine iki başat teoriyi — "etki teorileri" (araçsalcılık) ve "kısıt teorileri" (yapısalcılık) — *reddeder*. Offe'nin, araçsalcılığın ve yapısalcılığın temel unsurlarını betimlerken, Miliband (1973), Poulantzas (1974) ve Domhoff'un (1967) eserlerini tartışmaya açtığı açıktır. Offe'nin "etki teorileri" olarak adlandırdığı teoriler kapsamında şirketlerin, yönetimin yürütme ve yasama kolları, düzenleyici kurumlar ve medya üzerindeki etkileri ve yatırımı durdurma yönündeki kapitalist tehdit vasıtasıyla kapitalist sınıfın devlet üzerinde doğrudan kontrol sahibi olduğu varsayılır. "Kısıt teorileri" kapsamında "siyasal kurumların ve süreçlerin faaliyet imkânları üzerinde, kapitalist olmayan çıkar[lar]ın aracı olmasını engelleyecek şekilde yapısal sınırlar olduğu ve egemenlik kuramadıkları"na dair kanıtlar olduğu ve "...bu nedenle siyasal sistemin kurumları[nın] kapitalist olmayan çıkar[lar]ın aracı olamayacakları" vurgulanır (Offe 1974, 2-3). Offe, her iki teorinin de, devlet'in faaliyetinin (politika oluşturmak) dışsal olarak belirlendiğini varsaydığında ısrarcıdır — ki, buna göre kamu politikası kapitalist içeriklidir. Bu teorilerde kavramsallaştırıldığı şekliyle devlet, herhangi bir toplumsal sınıf tarafından kullanılabilen tarafsız bir araç olarak kabul edilir.

Offe, özellikle, her iki teorinin de bireysel sermayelerin ya da sermaye gruplarının özel çıkarlarının *sınıf çıkarı* niteliğine sahip politikalara tercüme edildiklerini varsaydıklarını ileri sürer.

> Bireysel girişimlerin ya da sermaye gruplarının özel çıkarları karşısına çıkartılan sınıf çıkarı kavramının, durumsal ve tikel tesadüflerden ve sapmalardan arındırılmış bir kavramın oluşturulmasına alan açacak şekilde, çıkarların tanımlanmasında belirli bir "rasyonellik düzeyi" varsayımına dayandığı açıktır. (Offe 1974, 4)

Fakat rekabete dayalı kapitalist üretimin "anarşi"si böyle standartlaştırılmış bir kapitalist sınıf çıkarı kavramının yaratılma ihtimalini ortadan kaldırır. İhtimal dahilinde olan belirli bir devlet politikasının genel olarak sınıf çıkarından ziyade belirli bir çıkara hizmet etmesidir. Dahası, artı-değer için işlevsel önemi olduğu gösterilebilen politikaların bile "kökenleri bu politikaları savunan grupların ya da yetkililerin çıkarları-yönelimleriyle [genelde] ilişkilendirilemez" (Offe 1974, 5).

Offe'nin bu teorilere yönelik ikinci eleştirisi iktidar ilişkileriyle ilgili varsayımlarıyla bağlantılıdır. Offe, bu teoriler kapsamındaki iktidar anlayışının mekanistik olduğunu ve iki alt-sistem (üretim sektörü ve devlet) arasında iktidar ilişkisi olduğunu göstermek için bu alt-sistemlerin yapılarının asgari düzeyde bir karşılıklılık ya da tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olduklarını göstermek gerektiğini ileri sürer.

> Bu nedenle, bir devletin yönetişim örgütlenmesinin "kapitalist" sınıfa bağımlı niteliğiyle ilgili kanıtların hepsi, devletle ekonominin kapitalist örgütlenmesi arasındaki yapısal analojileri açığa çıkarıp çıkaramamasına bağlı olarak geçerli ya da geçersiz olacaktır. ... "[İ]deal kolektif kapitalist" olduğu varsayılan devletin sadece sermayeyle analojik olacak şekilde örgütlenmesi gerekecektir; ama aynı zamanda kendisini, kapitalistlerin bireysel, tikel ve dar kapsamlı çıkarları ve bu kapitalistlerin siyasal örgütleri karşısında denetleyici ve vesayetçi bir güç olarak sunması gerekecektir ...zira, birçok tikel ve duruma bağlı özel çıkarın bir sınıf çıkarı içerisinde bütünleştirilmesi ancak devletin bu şekilde bağımsızlaşmasıyla mümkündür. (Offe 1974, 6)

Offe, bu eleştirilerin ardından kapitalist devletin diğer "özel" kurumlardan kolayca ayrıştırılabilecek bir kurumlar seti olmadığını,

> bir toplumda süregelen (neredeyse) bütün süreçleri ve etkileşimleri kapsayan ve koşullandıran yasal ve kurumsal formalizmlerin tarihsel olarak

> biriktirilmiş ağı [olduğunu] . . . [kapitalist] bir devlet[in], kendilerini rekabet ve sömürüye dayalı meta üretimi vasıtasıyla yeniden üreten tarihsel toplumların yapısı

olduğunu ileri sürer. (Offe 1976, 4). Yönetici sınıfın ortak çıkarının, devlet aygıtının, dış çıkarlar tarafından değil, aksine, bizâtihi devlet örgütlenmesinin rutinleri ve formel yapıları tarafından üretilen stratejilerinde ifade bulduğunu ileri sürer. Tikel çıkar gruplarının fiilî etkisi bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet etmek şöyle dursun, kapitalist gelişmedeki krizlerin tamamının dolayımını bozacak şekilde, kapitalist toplumda çatışmalara yol açmak vasıtasıyla bu çıkara zarar verecektir.

Bu koşullar altında sömürü sürecinden kaynaklanan girişimlerin ve çıkarların uygulanabilirliğini siyasal sistemdeki hangi iç yapılar garanti altına alır? Offe, etkinin başarılı kullanımının yapısal olarak nasıl temin edildiğini sorar.

> "[İ]deal kolektif kapitalist"ten (devlet) ancak *siyasal kurumlar sistemi*nin, sömürü sürecinin çıkarlarına tekabüleden *kendi/sınıfa özgü seçiciliğ*ini sergilediğinin başarıyla kanıtlanması durumunda bahsedilebilir. (Offe 1973, 6-7)

Offe, bu sınıfa özgü seçiciliği, ne kapitalist bir sınıfın devlet üzerindeki dolaysız kontrolünde ne de herhangi bir anti-kapitalist politikayı engelleyen, devletin siyasal alanı üzerindeki yapısal sınırlarda görür. Daha ziyade, kapitalist devlet *kendini yeniden üretmek için belirli koşulları yerine getirmelidir ve getirecektir;* sınıfa özgü seçiciliğini garanti altına alan budur. Bu dört koşula aşağıda eğiliyoruz.[2]

İlk olarak devlet, üretimi başlatamaz ya da denetleyemez —özel girişimlerde birikimsel olmayan üretimi başlatamaz ya da birikimsel üretimi durduramaz. Birikim özel birikim birimlerinde gerçekleşir ve devlet bu tür bir birikimi başlatamaz ya da sona erdiremez. Devlet, devlet içindeki her-

---

[2] Bu koşullarca tanımlanan kapitalist devletin doğası Poulantzas'ın geç dönemindeki analiziyle —genelde varsayıldığından— daha fazla benzerlik arz eder. Aradaki temel fark Offe'nin devletinin, üretim *ilişkileri*nin yeniden üretiminden ziyade birikim sürecine dayanmasıdır. Ama birikim yeniden üretimin olmazsa olmaz koşulu olarak ele alındığında Offe'nin konumu Poulantzas'ınkinden pek de farklı olmayacaktır. Bu konuyu aşağıda daha detaylı olarak ele alacağız.

hangi bir failin üretimden somut fayda sağlanması hakkında karar almasını yasaklayan örgütsel formalizmleri içerir.

İkinci olarak, devlet aygıtının aktörleri yaşamlarının devamı (ve ulaşmak istedikleri bütün siyasal amaçları) için öncelikle vergilendirme vasıtasıyla, özel birikim sürecinden çıkan kaynaklara bağımlıdırlar. Ücretlerin ve kârların vergilendirilmesine olan bağımlılık çeşitli kollardaki ve kuruluşlardaki personelin çıkarlarının her birinin ancak birikimi devam ettirme şartına uygunsa gerçekleştirilebileceği anlamına gelir. Birikim, politika oluşturma sürecinin en güçlü kısıtlama ölçütü olma işlevine sahiptir — ancak, zorunlu olarak politikaların içeriğinin belirleyicisi değildir.

Üçüncü olarak, devlet birikimin *koşullarını* temin etmek ve yaratmak için sadece otoriteye değil aynı zamanda yetki alanına da sahiptir. Kaynakların devlete akması için ve devletin mülkiyeti altında olmayan kaynaklara bağlı olarak, devlet aygıtı genel birikim sürecini teşvik etmelidir. Bunu, birikim sorunlarına yol açan, birikimci birimler arasında hem iç piyasada hem de uluslararası piyasadaki rekabetten kaynaklanan ve işçi sınıfından çıkan tehditler karşısında yapmalıdır. Birikim koşullarını yaratma ve devam ettirme işlevi bu yıkıcı ihtimaller ve olaylar üzerinde kontrol sağlama anlamına gelir.

Son olarak, devlet aygıtının personelinin kendilerine ait bir iktidar zemini olmadığı için alternatif bir iktidar kaynağından türeyen bir yetki alanına ihtiyaç duyarlar. Faaliyette bulunmaya yönelik bu yetki alanı toplumun ortak ve genel çıkarlarını temsil eden devlet kavramından kaynaklanmalıdır.

> Bunun anlamı, devletin, kapitalist devlet olarak *işleyebilmesi* için doğasını *gizleyen* sembollere ve iktidar kaynaklarına başvurmak zorunda olduğudur; kapitalist bir devletin varlığı *kapitalist* bir devlet olmanın doğasını sistematik olarak *inkâr etme*ye dayanır. (Offe 1973, 127).

Poulantzas da, esasen, aynı koşulu ortaya koyar: Kapitalist devlet, meşru olabilmek için (özel üretimin aksine) iktidara eşit erişime izin veren ve toplumdaki bütün gruplara duyarlı bir görüntü sergilemelidir. Bu nedenle, devlet personelinin seçimine kitlesel katılımın sembolizmi devlet için bir iktidar kaynağı zemini oluşturur. Bu, devlete alternatif iktidar kaynağını sağlasa da, aynı zamanda kapitalist bir devlet olarak var olmaya devam

etmek için kendisine iktidarı temin eden kitlelerin gözünde meşru olmaya devam etmesi gerektiği anlamına gelir.

Bu, Offe'nin, "devletin, kapitalist bir devlet olarak mevcudiyetini bozmadan iktidarı *ele* geçirişi[ni], bu iktidarı birikim koşulları için elverişli olan ve bu koşulları devam ettirecek şekilde *uygulayışı*"nı açıklama biçimidir (Offe 1973, 127). Offe'ye göre, kapitalist devlet sermayenin genel çıkarını, devletle birikim süreci arasındaki ilişki ve devlet personelinin seçiminde kitlesel katılım sayesinde edindiği meşruiyet vasıtasıyla temsil edebilir. Ancak, bu açıklama kapsamında devlet, sermayenin toplumsal çıkarını temsil işlevini tehlikeye atmadan özgül kapitalist çıkarları temsil edemez. Kitleden aldığı desteği gözden çıkarmadan sermayeyi temsil eder görünemez; zira bu durumda meşruiyetini —alternatif iktidar kaynağını— tehlikeye atar.

Devlete Dayatılan Sınırlar

Offe'nin modelinde devletin işlevleri üzerindeki kısıtlamalar kapitalist birikimin gerekleriyle meşruiyetin sağlanmasını dinamik bir şekilde uyumlulaştırma sorunundan kaynaklanır:

> Burada geliştirmek istediğim temel argüman devlet politikalarının oluşturulmasını etkileyen gücün *bu dört bileşenin uyumlulaştırılması*nda yaşanan somut sorunlar aracılığıyla belirlendiğidir; devletin politika oluşturması bu bileşenlerin uyumlulaştırıldığı bir süreçten başka bir şey değildir ve politika oluşturma sürecini "dışarıdan" baskılayan ya da manipüle eden bir durumu varsaymaktan ziyade önermek istediğimiz temel açıklayıcı kavram, politika çıktılarını ve sonuçlarını belirleyenler olarak, devlet aygıtındaki faillerin *kurumsal öz-çıkarları*dır. (Offe 1976, 6)

Offe hükümetin politika oluşturma fiilini kurucu bileşenler arasında dinamik bir denge kurma girişimi olarak görür. Bu argümanda devletin sermaye birikim sürecindeki kuşatıcı rolü ima edilir. Offe'ye göre, ileri kapitalizmde devlet birikim süreciyle yakından ilgilidir; öyle ki, özel birikim bürokratik devlet faaliyetinin ve örgütlü siyasal çatışmanın bir fonksiyonu haline gelir. John Keane, Offe'nin çalışmaları üzerine uzun değerlendirmesinde şunları söyler:

> Aralarındaki ilişki artık üstyapıyla temel arasındaki ilişki değildir. Daha ziyade, kapitalist üretim ilişkileri yeniden siyasallaşmıştır. Toplumsallaşmış üretimle tikel amaçlar arasındaki (potansiyel) antagonizma dolayısıyla

> bir siyasal biçim kazanmıştır. *Özel* sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi ...artık sadece her şeyi kuşatıcı bir *siyasal* dolayımla mümkündür. (Keane 1978, 56)

Birikim ve devletin meşruiyeti sorunu için bulunan çözüm,

> bütün değer birimlerinin evrensel ve daimi mübadele edilebilirliği koşulu[dur]. Meta biçiminin bütün toplumsal ilişkilere fiilî ve daimi olarak hükmetmeye başladığı andan itibaren ne birikim (ki, emekle sermaye arasındaki eşdeğerlerin eşit mübadelesinden başka bir şey değildir) ne de meşruiyet (ki, piyasanın 'adaleti', diğer bir ifadeyle eşdeğer mübadeleyle sağlanacaktır) sorunu kalır. (Offe 1976, 6-7)

Bunun anlamı devlet aygıtı işgücünün "piyasada" istihdam edilebilir olduğunu ve istihdam edildiğini garanti altına almak ve bireysel sermaye birimlerinin bu emeğin istihdamının kâr getirici —kâr oranlarının artan yatırımları ve ekonomik yayılmayı teşvik edecek düzeyde— olduğunu düşünmelerini sağlamak zorundadır. İleri kapitalist devlet —özel piyasalara müdahale etmemekle meşruiyet kazanabilecek olan liberal kapitalist devletin aksine— iktidarını kullanmalı (kendini iktidar olarak ilan etmeli) ve birikim sürecine müdahale etmelidir. Aynı zamanda, sınıfsal özelliklerini yaşatmalıdır (özel sermaye birikimini teşvik etmelidir; ancak, bunu kitlenin çıkarlarını temsil ediyormuş gibi yapmalıdır: Kapitalist bir devletin mevcudiyeti, kapitalist bir devlet olarak doğasının sistematik inkârını gerektirir.

Sorun, birikim sorunları olduğunda, para sermayesi sahipleri bu sermayeyi üretim ve meşruiyet için harcamadıklarında ve ihtiyaçlar mübadele süreçleriyle tatmin edilmediğinde çıkar. Offe, bu nedenle kapitalist devletin kendi kurumsal öz-çıkarı doğrultusunda emeğin istihdam edilebilirliğini artırmaya ve para sermayesi yatırımını desteklemeye çalışacağını ileri sürer. Bu, devletin, kendisini oluşturan dört bileşen arasındaki ihtilaflardan kaynaklanan *kendi* sorunlarını kendi kurumsal öz-çıkarı için çözdüğü bir politika oluşturma sürecidir —devlet personeli kendi işlerini ve dolayısıyla devlet aygıtlarının mevcudiyetinin devamlılığını güvence altına almak ister. Ancak, başarılı politikalara engel olabilecek konumda olan gruplar —bireysel sermaye sahipleri— vardır.

> Bu sınıf, esasen, gerçekleşecek mübadele süreçlerinin hacmine, yerine, zamanına ve türüne karar verir. Bu şekilde bakıldığında, kapitalist sınıfın siyasal iktidarı, üyelerinin siyaseten ne *yaptıklarına* (karar alına sürecine

> "güç" uygulamak ya da 'nüfuz'unu kullanmak vb.) değil, aksine, üyelerinin ekonomik olarak *neyi yapmayı reddedebildiklerine* bağlıdır. (Offe 1976, 8-9)

Devlet kendisini oluşturan dört bileşenin birbiriyle uyumlaştırılması ve meta formunu ya da üretim değerini dengede tutma projesinde engellerle karşı karşıya kalır. Sermaye grupları arasındaki rekabet tekelleşmeye ve sermayenin organik oluşumunu artırmaya yönelik süreğen bir eğilime ve bu nedenle işsizliğin gittikçe artan bir sorun olmasına yol açar. Tekelleşmeyle birlikte, sermayenin öz-yayılımı, muazzam yatırım projelerine, büyük sermaye harcamalarına ve artan (toplumsal) dolaylı maliyete gittikçe daha fazla bağımlı hale gelir. Devlet yatırımı teşvik etmek için hem sermayeyi hem de (toplumsal) dolaylı maliyeti toplumsallaştırmalı ve işgücüne işsizlik ödenekleri sağlamalı ve istihdam edilebilirliğini artırmak için eğitim programları sunmalıdır. Bütün bunlar devlet üzerinde muazzam bir mâli baskının oluşmasına yol açar. "Mâli sorunların esas kaynağı sermayenin ve (toplumsal) dolaylı maliyetlerin gittikçe daha fazla toplumsallaşmasıyla kârların özel olarak temellük edilegelmesi arasındaki asimetride yatar" (Keane 1978, 64).

Dahası, birikim açısından eksik istihdam ve sermayenin kapasite altı kullanımı daha tehditedicidir; daha fazla refah hakkı işsizlerin ya da "istihdam edilemez" olanların yasal "haklar"ı olarak kurumsallaşmıştır. Örgütlü emeğin varlığı da yüksek düzeyde işsizliği devletin meşruiyeti açısından daha da tehditkârkılar. Devlet tarafından meşruiyetini temin etmek için daha erken bir evrede, sınıf çatışmasına yönelik olarak geliştirilen çözümler (örneğin refah devleti politikaları ve emek örgütlerinin siyasal sürece dahil edilmeleri) artık işsizliği devletin meşruiyeti açısından daha da ciddi bir sorun haline getirir ve bu durum devletin işgücünün metalaşmasındaki sorunlardan etkilenmeye, eskisine kıyasla daha fazla açık olmasına yol açar.

Bu anlamda Offe (geçmişte ve bugün yaşanan) ekonomik krizleri, kapitalist devletin birikim sürecindeki kuşatıcı varlığı bazında siyasal krizlere tercüme eder. Özel birikim sürecindeki çelişkiler, devlet sermaye birikimini *kendi kurumsal çıkarı* doğrultusunda temin etmeye yöneldiğinde siyasal krize dönüşürler. Ve devlet mübadele sürecine müdahalesini kurumsallaştırdıkça müdahaleci rolü daha kırılgan bir hale gelir.

Kapitalist devleti sınırlayan diğer bir unsur kendi işleyişine içkindir. Offe devletin, sermayenin yeniden üretimi için merkezî, bürokratik, orta vadeli plânlamaya yönelik girişimleri üzerindeki yapısal kısıtlar nedeniyle "ideal kolektif kapitalist" haline gelmesinin —diğer bir ifadeyle, özel birikimi yönetmesinin ve gölgede bırakmasının — imkânsız olduğuna dikkat çeker (Keane 1978, 65). Bunun nedenini incelemek için devlet politikalarının kurucu unsurlar arasında uzlaşmaya yönelik *stratejileri*ni tartışmaya açmamız gerekir. Offe bu stratejileri "tahsis edici" ve "üretken" olarak adlandırır.

Offe tahsisi "kapitalist devletin, birikim koşullarını tamamen otoriter bir şekilde yaratan ve temin eden faaliyet tarzı" olarak tanımlar (1973, 128). Tabiatı gereği devlete ait ve onun tasarrufunda olan kaynaklar ve erkler tahsis edilir. Bu tür erkler, vergilendirme ve harcama yapma hakkı ve yasa yapma ve bu yasaları uygulama haklarıdır. Bunlar *yasal* haklardır; toplum sözleşmesini oluşturan, yasal ya da (evrensel olmadığı takdirde) yaygın kabul gören belgeler ya da anayasa vasıtasıyla devlete verilmiş erklerdir. Devletin kaynakları ve erki tahsis etme yetkisi siyasal olarak meşru kılınmıştır, dolayısıyla, siyasal erk tahsisinin tek kriteri ve belirleyicisidir.

Devletin *üretken* faaliyeti, halihazırda devletin kontrolü altında olan kaynakların ve erkin tahsisinden daha farklı bir şeyi gerektirir. Birikimin temin edilmesi için devlet tarafından örgütlenen üretim ve birikim çerçevesine ek olarak üretimde fizikî bir girdinin de olması gerekir. Bu tür devlet faaliyeti, kapitalistin ürünün tam değerini elde edemediği özel üretim koşullarında gereklidir. Bunun sonucunda kapitalistler bireysel olarak diğer kapitalistlerin birikimlerinin dayandığı metaları üretmekte başarısız olurlar (bu, neoklasik ekonomide "dışsal ekonomi" sorunu olarak tanımlanır).

Üretken politikaların farklı yönü "özel" olarak kontrol edilen birikim alanında *öngörülen* arızalara karşı "birikim girdiler"i (örneğin, meslekî eğitim programları vasıtasıyla becerilerin iyileştirilmesi) sağlamayı hedeflemeleridir. Böylelikle üretken politikalar, hem değişken hem de sabit sermayenin piyasadaki uygunsuz kararlar nedeniyle sağlanmadığı ya da yetersiz bir şekilde sağlandığı durumlarda, bu sermayedeki arz düşüşüne karşı desteksağlamayı amaçlarlar ... Buradaki mantık ... "birikimi yeniden canlandırmak ya da birikime yönelik tehditleri engellemek ya da ortadan kaldırmaktır." (Keane 1978, 58)

Offe'ye göre, devletin tahsis edici ve üretken faaliyetlerde işleyişini sağlayan karar alma kuralları birbirinden farklı olmalıdır. Tahsise yönelik kurallar doğrudan siyasetten türetilir; dolayısıyla sorun nispeten basittir. Tahsisin nasıl gerçekleştirileceğine dair kurallar bizâtihi siyasal süreçten çıkan iktidar ilişkilerinden türetilebilir. Ancak, *öngörülen* tehditlere karşı farklı bir kurallar dizisine başvurmak gerekir —burada kesin bir faaliyet süreci yoktur. *Politikaları* belirleyecek ek bir karar alma kuralları dizisine gereksinim duyulur. Offe, devlet aygıtının, tahsis idaresine uyduğu ve bu açıdan yeterli olduğu söylenebilecek bürokratik işleyiş tarzının devletin üretken faaliyetleri söz konusu olduğunda başarısız olduğunu ileri sürer.

> Sorun, "tarafsız" memurların yer aldığı hiyerarşik bir yapı vasıtasıyla önceden belirlenmiş kuralların uygulanmasının devletin üretken faaliyetlerinin gerektirdiği karar alma yükünü massetmek açısından yetersiz olmasındadır. Diğer bir ifadeyle, devletin üretken faaliyetlerinin idaresi para ve adalet gibi devlet kaynaklarının rutinleşmiş tahsisinden daha fazlasını gerektirir. Devletin üretken faaliyetinin başlayabilmesi için, sözgelimi, şu sorunlar çözüme kavuşturulmalıdır: Devlet üretiminin nihâi ürünü ya da amacı nedir? Belirli bir durumda ürününün ne kadarına ihtiyaç duyulur? Bu ürünü üretmenin en verimli yolu nedir? Bu ürünün alıcısı kim olmalıdır? Ne zaman ve ne kadar sürede üretilmelidir? Nasıl finanse edilmelidir ve maliyette artış ve/ya da gelirde düşüş yaşandığında hangi önceliklere uyulmalıdır? Bu sorunların hepsi bir bürokrasinin kapsamını ve sorumluluğunu aşar. (Offe 1973, 136)

Bürokrasinin, devletin üretici faaliyetleri açısından uygun olmadığı gerçeği Weber'in bürokratik yapının üstün verimliliğe sahip olduğu tezine meydan okur. Offe (ve diğer teorisyenler) bürokrasinin *verimsiz* ve *etkisiz* olduğunu ileri sürerler.

Devletin gittikçe artan üretici rolü göz önüne alındığında önündeki seçeneklerin neler olduğu sorusu gündeme gelir. Offe'ye göre devlet ereksel-rasyonel ya da demokratik çatışma ve uzlaşmaya dayalı bir yapıya dönüşebilir. Ancak, endüstriyel üretimde hedeflerin seçimi piyasa güçleri tarafından belirlenir ve devlet üretiminin hedeflerinin belirlenmesinde böyle mekanizma yoktur. Devlet faaliyetlerinin gerçekleştiği ortamlarda ortaya çıkan ihtiyaçların ve çıkarların çeşitliliği çelişkiye yol açıcı niteliktedir ve devlet, özel kapitalist biçimi içerisinde, hedeflerle ilgili kendi tespitlerini dayatacak kapasiteye sahip değildir. Offe, araçsal rasyonalitenin karşısın-

daki engellerin, "bu ilkenin benimsenmesinin kapitalist devletin ve iç örgütlenmesinin yapısal sorunları açısından uygun ve geçerli olarak kabul edilmemesi"ne kadar uzandıkları sonucuna varır (Offe 1973, 139). İkinci seçenek üretim sürecinin belirlenmesinde siyasal çatışma ve uzlaşma sürecinin yüksek düzeyde adem-i merkeziyetçi olmasını sağlamaktır. Girdiler ve çıktılar devlet idaresinin müşterileri ve sunduğu faydaların alıcıları tarafından eşzamanlı olarak belirlenecektir. Siyasetle idare ve devletle toplum arasındaki mantıksal ayrımlar ortadan kaldırılacaktır. Şüphesiz ki, bu tür bir alternatif söz konusu olduğunda devlet açısından, *kapitalist* bir *devlet* olarak işlemek oldukça zor olacaktır: Doğrudan demokratik baskılara dayalı bir politika süreci kapitalist toplumda devletten beklenen işlevlerle tutarlı olmayacaktır. Offe'ye göre toplumsal çatışmanın ve uzlaşmanın politika üretiminin temeli olarak alınması kapitalist devletin mâli ve kurumsal kısıtları altında tatmin edilebilecek, daha örgütlü talep ve çıkarlara yol verir.

Kapitalist devletin dört kurucu bileşen arasında bir uzlaştırmaya gitme çabasındaki sorunun bir kısmı gerekli görülen devlet faaliyetleriyle devletin iç yapısı arasında bir denge (ya da karşılıklılık) kurabilecek bir politika üretme yönteminin nasıl oluşturulacağı ve kurumsallaştırılacağıyla ilgilidir. Bürokratik işleyiş biçiminden çıkmanın, imkânsızlığı değilse de, zorluklarından dolayı devlet, bütün değer birimlerinin evrensel ve daimi olarak mübadele edilebilirliğinin koşulu olan birikimi devam ettirmek ve desteklemek için gereken üretken işlevlerini yerine getiremez. Kapitalist devlet süreğen bir şekilde hem birikimi hem de meşruiyetini devam ettirme gereğini iç yapısıyla ya da işleyiş biçimiyle (bürokrasi) uzlaştırmaya ve uyumlulaştırmaya çalışır.

Öte yandan bu işlevleri uzlaştıran ve böylelikle devletle birikim sürecinin dengeli bir şekilde eklemlenmesini *sağlayan* görünür ya da öngörülebilecek, diğer bir ifadeyle, (birçok radikalin inandığı) "sistemlerin devamı" için güvenilir ve işleyen bir stratejinin olmadığı da doğrudur. Buna bağlı olarak, kapitalist devlet gerçeğien doğru şekilde gerçekçi olmayan bir girişimin varlığı (ve tahakkümü) olarak tanımlanabilir. Bu girişimi daha gerçekçi yapabilecek bir politika üretme yöntemi yoktur. Bu, en azından [devletin birikim açısından işlevi] —ileri kapitalizm koşullarında— devletin üretken faaliyetlerinin ihtiyaç duyulduğu anlamına geldiği müddetçe böyledir. (Offe 1973, 144)

Offe'nin kapitalist devleti kapitalist krizleri nihâi çözüme kavuşturamaz. Kapitalist üretim ilişkilerini muhafaza edecek şekilde sermaye birikim sürecine müdahale etmeye davet edilse ve —kendi kurumsal çıkarları vasıtasıyla— bunu yapmaya istekliolsa da, devlet, bu müdahaleyi engelleyen bireysel sermayelerin çıkarları ve iktidarının kaynağı olarak dayandığı işçi sınıfı ve diğer emek temelli grupların talepleri tarafından kuşatılmıştır. Devlet meşruiyetini korurken sermaye birikimindeki işleviniyerine getirmek için sürekli olarak çabalar.

> Çelişki —bir ekonomik yapının sistematik ihtiyaçlarını giderme gereği ve bu ihtiyaçlara etkin bir şekilde direnen iktidar yapısı— kapitalist devletin reformist politikalarının neden, bir "denge", "uzlaşma" ya da "denklik" noktasına erişemediği döngüsel bir hareket örüntüsü görüntüsünde olduğunu açıklar. (Offe 1976, 22)

Hirsch'ün Türevci Devlet Anlayışı

Alman türevci devlet anlayışının merkezî argümanına göre, devlet biçiminin gelişimi ve devletin faaliyetlerinin yapısal sınırları ve imkânlarını doğru bir şekilde ele almak için devlet ve kapitalist birikimin çelişkileri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi gerekir. Türevciler, Poulantzas ve Offe'ye yönelik eleştirilerinde devleti analiz etmek için devlet-toplum ilişkilerinin ve bizâtihi devletin değişen biçimlerinin, özellikle sermaye birikiminin değişen doğasının —diğer bir ifadeyle, işçi sınıfının kapitalist sömürüsünün değişen doğasının ve kapitalist birikimin devlet faaliyetine getirdiği sınırlar ve kısıtların— sistematik bir şekilde incelenmesi gerektiğinde ısrar ederler. Devletle toplum arasındaki ilişkinin incelenmesi *devletin biçiminin* kapitalist toplumun çelişkilerinden *türetilmesi*ne dayandırılmalıdır (Holloway ve Picciotto 1978, 16). Bu, ekonomik determinizmin savunusu olarak görülmez. Daha ziyade, Marx'ın *Kapital*'inde ekonomik bir analiz değil, ekonomik formun materyalist eleştirisini okuyabilen bir yaklaşım olarak görülür.

> Kapitalist üretim tarzına özgü toplumsal ilişkiler ekonomik biçimin ve politik ekonominin kategorilerinin ortaya çıkmasına yol açmalarının yanı sıra politik biçimin ve siyaset biliminin kategorilerinin de oluşmasına yol açmışlardır. Dolayısıyla, ekonomik olanla siyasal olan arasındaki ilişkinin soruşturulması 'ekonomik temel'in 'siyasal üstyapı'yı nasıl belirlediği sorusuyla değil, burjuva toplumundaki toplumsal ilişkilerin ekonomik ilişki-

> ler ve siyasal ilişkiler olarak iki ayrı biçimde görünmelerini sağlayan nedir sorusuyla başlar. (Holloway ve Picciotto 1978, 18)

Türevcilerin bir kısmına göre devlet, sermayenin (rekabet halindeki birçok sermayenin varlığında) kendi varlığının toplumsal doğasını yeniden üretmekteki başarısızlığından türer. Sermaye, kendini yeniden üretebilmek için bireysel sermayelerin tâbi oldukları kısıtlara tâbi olmayan bir devlete gereksinim duyar. Ancak, Hirsch'ün de dikkat çektiği gibi sermayenin çıkarlarının kurumsallaşmış hâli olan bir devlet, genellikle sahip-nemeyeceği bir güçle ve bilgiyle donatılır —serma-yenin genel çıkarlarının ne olduğunu bilemeyeceği için kendisine yüklenen işlevleri yerine getiremez. Bu yaklaşımda, devletin sınıf egemenliğinin bir biçimi olarak tanımlanmasıyla —Offe'ye göre meşruiyet sorunuyla, Poulantzas'a göre devlet'in sınıfsal doğasıyla — ilgili argümanlara pek rastlanmaz. Bu sorunlar, kısmen de olsa, erken dönem türevcilerin (devleti yönetici sınıfın bir aracı olarak tanımlayan) araçsalcı yaklaşıma yönelik eleştirilerinden kaynaklanır; ama aynı zamanda, kapitalist gelişmeyi sermayeyle emek arasındaki antagonistik ilişkilere değil bireysel sermayeler arasındaki muhalif ilişkilere odaklanarak okumanın sonucunda da ortaya çıkarlar. (Holloway ve Picciotto 1978, 22).

Hirsch, burjuva devletin özgül biçiminin, sermayeler arasındaki rekabetle nitelenen bir toplumda sermayenin genel çıkarlarını kurma zorunluluğundan değil, güç ilişkilerini doğrudan üretim sürecinden soyutlama gereğinden türediğini ileri sürer. Bu durumda, devletin, toplumla kurduğu yapısal ilişkiler sermayenin "genel çıkar"ını temsil etmek şöyle dursun, kapitalist toplumun çelişkilerini devlet aygıtlarında yeniden üretir —bu, Poulantzas'ın savunduğu görüşle aynıdır. Ancak, Hirsch bir adım daha ileri gider. Devlet, sermayenin genel çıkarının kurumsallaşmasını temsil etmese de onun toplumsal ilişkilerin belirli bir biçimi olarak var olmaya devam etmesi sermaye birikiminin yeniden üretimine bağlıdır: Devletin faaliyetleri, sermaye birikiminin devamını garanti alma zorunluluğuyla sınırlıdır ve bu zorunluluk tarafından yapılandırılır (Offe'nin savunduğu görüş). Hirsch'e göre, sermaye birikim sürecinin ve bu nedenle bizâtihi devletin gelişiminin arkasında, *kâr oranlarındaki düşme eğilimi* yatar. Bu ise birikime (sınıf sömürüsüne) içkin çelişkilerin yoğunlaşmasını gösterir. Devletin gelişimi düşen kâr oranlarından ve bu düşüşü tersyüz *edecek karşı eğilimler geliştirmek zorunluluğu*ndan türer. Ancak, devlet, doğrudan üretim

sürecinden ayrıştırılmış bir kurum olarak biçimlendirildiği için birikim sürecinin gelişimine sadece tepki gösterebilir —sermaye birikimine içkin çelişkileri tepkisel bir şekilde *dolayımlar*. Devletin *biçimi* kendi mevcudiyetinin önkoşulu —sermaye birikiminin devamını garanti altına alma zorunluluğu— tarafından sınırlandırılır. Devlet faaliyetlerinin *içeriği* birikimin gelişimine yönelik dolayımlı bir tepki sürecinde gelişir.

Bunlar Hirsch'ün kapitalist devlet tarifinin üç bileşenidir. İlk olarak, burjuva devleti üzerine geliştirilecek bir teori kapitalist toplumun temel yapısının analizi içinden çıkmalıdır. Bu nedenle burjuva devleti, sadece belirli toplumsal işlevlerin üstlenicisi olmanın ötesinde sınıf hâkimiyetinin belirli bir tarihsel biçimidir. Bu devlet, yeniden üretim sürecinin üstünde özerk bir aygıttır.

> Burjuva devlet aygıtının kaynağını ve üzerinde devam ettiği zemini oluşturan kapitalist yeniden üretim sürecinin çelişkileri devletin görünme ve faaliyet tarzındaki açık tutarsızlıklara da yol açar. Devlet, eşit mübadele ve meta dolaşımının kurallarını garanti altına alan otorite olarak ve toplumsal yeniden üretim sürecinden ve toplumsal sınıflardan özerkliğiyle — sermayenin belirli bir biçimde mistifikasyonunu— kuvvetten azade sınıfsal tarafsızlık görüntüsünü edinir. Ancak bu görüntü, sermayenin yeniden üretimi ve kendi kendine yayılımı ve sömürülerin temelleri tehdit altına girdiği anda hem içsel hem de dışsal olarak açık güç kullanımına dönüşmek durumundadır. (Hirsch 1978, 65)

İkinci olarak, devlet aygıtının sadece işçi sınıfıyla değil bireysel sermayelerle ve sermaye gruplarıyla da çatışması burjuva devlet biçimine içkindir.

> Ancak, bunun anlamı —nasıl burjuva devletin 'genel irade'sinin peşinde koşan bir toplumun ya da sınıfın bilinçli faaliyeti sonucunda değil de, genelde çelişkili ve ileriyi göremeyen sınıf çatışmaları sonucunda ortaya çıkıyorsa — burjuva devletin özgül işlevsel mekanizmalarının da çatışan çıkarlar ve toplumsal ihtilaflara evrildiğidir. (Hirsch 1978, 65)

Devletin *somut faaliyetleri* verili bir toplumsal yapının soyut mantığından değil, ancak ve ancak çıkar grupları kendi taleplerini savunmakta başarılı oldukça etkileri artan siyasal hareketlerin baskılarından kaynaklanır.

Burjuva devletin varlığı kapitalist toplumun temel yapısından türer. Varoluş ihtimali burjuva toplumundan ayrı tutulmasına ve yeniden üretimin, bireysel sermayeler tarafından yaratılması mümkün olmayan, genel

ve dışsal koşullarını garanti altına alabilmesine ve işçilerin ve bireysel sermayelerin tazyikleri karşısında kuvvet kullanarak müdahale edebilmesine dayanır. Bu nedenle, burjuva devletin varoluşu, üretim sürecinin ötesinde yer alabilmesinde ve kapitalist yeniden üretim sürecini devam ettirebilmesinde yatar. Böylelikle, bu sürecin *maddi temeli garanti altına alınır.*

> Bu, devlet erkinin doğrudan sahiplerinin ve temsilcilerinin, kapitalist yeniden üretimi ve sermaye ilişkilerini gözetmelerinin özgül siyasal ve bürokratik çıkarları doğrultusunda olacak şekilde görünecektir. Burjuva devletin, yönetici sınıfın ya da bu sınıfın bir bölümünün devlet üzerinde doğrudan etkisi olmasa bile, bir sınıf devleti olarak işlemek durumunda olmasının bundan dolayıdır. (Hirsch 1978, 66)

Buradaki argümanla Offe'nin argümanı arasındaki paralellik açıktır. Devletin varoluş ihtimali maddi bir temeli devam ettirmesine dayanır ve bu temelin devam ettirilebilmesi için sermaye birikiminin yeniden üretimi gerekir.

Üçüncü olarak, devlet müdahalesinin *zorunluluğu* kapitalist yeniden üretim sürecinin, yapısal olarak "bireysel sermayeler tarafından gerçekleştirilemeyecek olan toplumsal işlevlerin var olduğunu varsayması" gerçeğinden çıkar (Hirsch 1978, 66). Bu, Hirsch'e göre, burjuva devletin işlevleriyle ilgili bazı genel tanımların ötesine geçmenin anahtarıdır. Bireysel sermayelerin gerçekleştiremeyeceği bu toplumsal işlevler nelerdir? Hirsch, bu soruya yanıt vermek için kapitalist yeniden üretim sürecinin, sermayenin valorizasyonunun ve sınıf ilişkilerinin tarihsel gelişiminin, sermaye birikimi ve kriz teorisi üzerine temellendirilmiş bir analizini yapmak gerektiğini ileri sürer.

> Sermaye birikim süreci üzerine yapılacak bir inceleme, her şeyden önce, kapitalist üretim sürecinin, *kendi içkin kuralları üzerinden ve emek sürecinin teknolojik dönüşümü ve üretici güçlerin gelişimi vasıtasıyla*, yeniden üretimi güvence altına alabilmeye yönelik devlet müdahalelerinin uygulanması için bizâtihi kapitalist krizin bir araç haline geldiği, sermayenin valorizasyonu önündeki engelleri nasıl ürettiğini açıklamalıdır. (Hirsch 1978, 67; vurgu yazara aittir.)

Hirsch'e göre, burjuva devletin biçim ve içeriğinin özgüllüğü, emeğin doğasına içkin olan sermayeyle mücadelesinden doğan *kâr oranlarındaki düşüş eğilimi*ne dayanır. Sermaye krize ve çöküşe eğilimlidir. Hirsch, bu çöküşün neden gerçekleşmediğini sorar. Genel yasaların işleyişini değiş-

tirmiş olan ve değiştirmeye devam eden somut gelişmeler nelerdir? Marx'tan alıntı yapar:

> Genel kâr oranında düşme eğilimine yol açan etkiler aynı zamanda, bu çöküşü baltalayan, yavaşlatan ve kısmen durduran karşı etkilerin ortaya çıkmasına da neden olurlar. (akt. Hirsch 1978, 71)

Emek sürecinin teknolojik dönüşümünden temellenen en önemli karşıt eğilim bu dönüşümle bağlantılı olarak gerçekleşen emeğin üretkenliğindeki artıştır. Kâr oranının düşüşüne yol açan nedenlerin karşıt bir eğilim de yaratmaları "kâr oranının ne kadar ve ne hızda değiştiğini öngörmek bir yana niceliksel olarak değerlendirmeyi zorlaştırır" (1978, 72). Kâr oranı, emek-sermaye mücadelesinin etrafında yer alan başka unsurlardan da etkilenir: İşgününün süresi, işi hızlandırma ve sermaye ve emeğin ücretleri düşürme ve yükseltmeye yönelik diğer girişimleri.

> Dolayısıyla, kâr oranlarındaki düşüşe 'karşıt eğilimler' yalıtık unsurların toplamı değil *üretim koşullarının toplumsal bileşkesi* olarak ortaya çıkarlar ve kendilerini, sadece birikim sürecinin normal seyrinde ve sermaye ilişkilerinin bizâtihi sermaye tarafından yaygınlaştırılan üretiminde değil, gittikçe artan bir şekilde krizle tanımlarlar. (1978, 73)

Hirsch, kapitalist gelişmenin seyrinin mekanik olarak değil kapitalizmin genel kuralları kapsamında mücadeleeden aktörler ve sınıfların eylemleri tarafından belirlendiğini ileri sürer. Kapitalist toplumun tarihsel gelişimini niteleyen kriz ve çöküşe yönelik bu eğilime, üretim koşullarının ve artı değerin gasp ilişkilerinin süreğen bir şekilde yeniden örgütlenmesiyle karşı durulabilir. Üretim koşullarının yeniden örgütlenmesi sermayenin biçimini (tekeller, finansman türleri, vb.) somut bir şekilde değiştirmek, sermayenin dünya piyasasına yayılması ve bilimsel ve teknik ilerlemenin ivme kazanması anlamına gelir.

Hirsch'e göre devlet analizi, sermayenin üretimi ve sömürü ilişkilerini yeniden örgütlemeye yönelik girişimleri kapsamında yürütülmelidir. Devlet, bu örgütlenmede —sermayenin krize ve çöküşe karşı durmaya yönelik süreğen girişimlerinde— gittikçe daha önemli bir işleve sahip olur.

> Devlet aygıtının işleyişini ve işleyiş tarzlarını somut olarak incelemek ancak "yüzey"deki bu hareketlerin ([tekelci] sermayenin biçimindeki değişiklikler, ortalama bir kâr oranının belirlenmesi ya da belirlenmemesi, fiyat hareketliliği, sınıfsal ayrışmalar, sadece kısmen kapitalist olan ülke-

> rin varlığı, dünya piyasasındaki hareketler vb.) sistematik olarak sermaye ilişkisinin "merkezî yapı"sından türetilişi sayesinde mümkün olabilir. Bu nedenle, siyasal süreçlerle ilgili araştırmaların mekanik ekonomik belirlenimciliğe ya da soyut genellemeye düşmeden yürütülebilmeleri için sermaye hareketlerinin mantıksal ve aynı zamanda tarihsel somutlanması ve sınıf mücadelelerini ve rekabeti nasıl şekillendirdikleri başlangıç noktasını oluşturmalıdır. (Hirsch 1978, 81)

Kapitalist devlet müdahalecidir; ama müdahaleciliği kapitalist hareket yasalarının bağlamıyla sınırlıdır. Devletin yapabileceklerini mantıksal çıkarsamayla bulabiliriz; ama kapitalist devletin tikel doğasını anlamak için analizin kapitalist gelişmenin hareket kurallarına referansla yürütülmesi gerekir. Hirsch için bunun anlamı böyle bir analizin gelişme süreçlerinin nesnel mantığı içinden soyut bir şekilde ilerleyemeyeceği, daha ziyade ekonomik temeldeki dönüşümlerle dolayımlanan sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelelerinin gelişimine ve bunun sonucunda burjuvazinin siyasal egemenliğini temin eden koşullara odaklanılması gerektiğidir. Hirsch'e göre, bu egemenlik için üretim sürecinin maddi önkoşullarına ve ekonomik yeniden üretimi (sermaye birikimini) sürdürmek ve sınıf mücadelesini hareketsiz kılmak için sınıf çatışmalarına devletin somut müdahalesi gerekir. Üretim yapısı değiştikçe müdahale de değişmiştir. Devlet, önce kapitalist sınıf yapısını dayatmak ve proleteryayı geliştirmek için müdahale etti. Bir yandan da kitleleri (kapitalist sınıfın belirlediği) sermaye birikim sürecine maddi olarak bağımlı kıldı. Ardından, devlet, sermayeyi merkezileştirmek ve tekelleştirmek ve emperyalist dünya pazarını oluşturmak için müdahale etti. Devlet, son olarak, düşen kâr oranlarına karşı faaliyetlerinin bir parçası olarak emek sürecinin teknolojik devrimsel dönüşüm sürecine müdahale etti.

Hirsch'ün devletin analizinde önerdiği metodoloji budur. Bu metodolojiye dayanarak hem Offe'nin hem de erken dönem türevcilerinin aldıkları pozisyonu doğrudan eleştirir. Hirsch, rekabet ve sınıf mücadelesinin dolayımlanmasını tarihsel olarak analiz etmeden devlet aygıtının tikel işlevlerini ve işleyişlerini birbirinden ayrıştırmanın mümkün olmadığını ileri sürer. Devlet müdahalesinin doğasını kapitalist gelişmenin hareket yasaları belirler.

> Devlet aygıtının işlevinin nesnel belirleyicilerinin yeniden üretim yasalarından türetilmesi, belirli devlet faaliyetlerinin bu belirleyicilerden türeyip

> türemediğini ve türemeleri halinde hangi biçimlerde türedikleri hakkında kendi başına bir şey anlatmaz. Buna ek olarak nesnel belirleyicilerin rekabet ve sınıf mücadelesiyle ilgili somut eylemlere nasıl dönüştüklerini de bilmemiz gerekir. (Hirsch 1978, 83-84)

Hirsch, bu metodolojiye dayanarak kapitalist gelişme ve devletin rolündeki yaklaşık son elli yıldaki başat eğilimleri incelemeye döner. Sermayenin yeniden üretiminin devlet müdahaleciliğiyle düzenlenmesinin baştan aşağı çelişkili olduğu sonucuna varır: Kârların garanti altına alınması ve eşitlenmesi ve refah devleti politikaları vasıtasıyla ücretli emeğin pasifize edilmesi amacına hizmet eden gelirin devlet tarafından dağıtıldığı sistemin genişlemesi devlet politikalarının zarar verdiği sermayenin muhalefetine yol açar. Aynı zamanda sermaye, bir bütün olarak, devletin toplumsal üründeki payının büyümesine karşı süreğen bir direnç gösterir. Zira bu büyüme özel birikimin marjını azaltır. Dahası, artan doğrudan vergiler ve hem kâr oranlarını artırmaya çalışan şirketlerden hem de dolaylı vergiden (enflasyon) kaynaklanan reel ücretlerin düşmesine yönelik basınç işçi sınıfının bizâtihi devlete karşı mücadelesini teşvik eder. Bu koşullar altında (Offe'nin belirttiği gibi) birikimi devam ettirmek devletin maddi temelini korumak açısından artan bir öneme sahip olur. Hirsch, emek sürecinin teknik dönüşümü vasıtasıyla kâr oranlarının düşme eğiliminin tarihsel olarak, üretimin genel koşullarında bir değişime ve genişleme eğilimine girmelerine yol açtığını da ileri sürer. Devlet altyapı hizmetlerinin tedarikiyle daha fazla ilgilenir. Bu hizmetlere (ABD'de, geçen yüzyılın ortalarından itibaren kamu arazilerindeki üniversitelere ve yirminci yüzyılın başlarında, bu üniversitelerde tarım teknolojisinin geliştirilmesine bakıldığında bu, uzun zamandır yerleşik bir gelenek olsa da) en yakın zamanlarda, teknolojik gelişmeye yönelik harcamalar da dahildir.

Özetle Hirsch, gelişmenin toplumsal sürecinin düzenleyicisi olarak hareket etmenin burjuva devlete içkin olmadığını; birbiriyle rekabet eden bireysel sermayelerin olduğu koşullarda sermaye için genel bir toplumsal çıkar sunamayacağını, ama "temelde krizle dolu ekonomik ve toplumsal yeniden üretim sürecinin işleyişi"nin tepkisel bir aracısı olarak okunması gerektiğini vurgular. Buna göre,

> devlet müdahaleciliğindeki artış sermayenin çelişkilerinin, içerisinde geçici olarak hareket edebilecekleri, ancak, sermaye hareketlerinin tarihsel ola-

> rak belirleyici olmaya devam ettikleri bir *biçimi* temsil eder. (Hirsch 1978, 97)

Burada, Hirsch'ün, Offe'nin incelemesiyle hemfikir olduğu ve anlaşmazlığa düştüğü noktaları görebiliriz. Devletin tepkisel bir aracı olduğu konusunda Offe'yle hemfikirdir. Gerçekten de, devlet personelinin sermaye birikim sürecini kendi çıkarları doğrultusunda desteklediklerini konusunda bile uzlaşırlar. Öte yandan, Hirsch'e göre,

> Devletin "ekonomiyi yönetmek" amacıyla izlediği politikalar ve bu politikaların başarısı, nihâi olarak "özerk" —diğer bir ifadeyle, bağımsız hareket yasalarına uyduğu ve böylelikle özgül kapitalist "kısıtlar"a tâbi olduğu— kabul edilen siyasal kertenin kopuk stratejileri olarak değil, ancak böyle bir bağlamda (sınıf mücadelesi bağlamında) değerlendirilebilir. (1978, 99)

Bu fikir ayrılığı metodolojik düzeyde önemliyse de —Hirsch, devlet aygıtının kapitalist gelişme sürecinin çelişkilerine tepkisini analiz etmenin önkoşulu olarak kapitalist gelişme süreciyle ilgili ampirik veri geliştirilmesi gerektiğini çok daha fazla vurgular— Offe'nin işaret ettiği geç kapitalizm koşullarındaki çelişkiler Hirsch'ün analizine yakındır ve Offe'nin devleti tepkisel bir aracı olarak görmesi Hirsch'ün devlete bakışıyla paraleldir. Offe'yi Hirsch'ten daha açıklayıcı kılan, devletin, sermaye birikimini devam ettirmeye çalışırken sadece bireysel sermayelerle ilişkisinde değil, aynı zamanda işçi sınıfı taleplerinin karşısında burjuvazinin egemen sınıf olarak kalmasını sağlarken de çelişkilerle karşılaştığı bir kavramsal çerçeve sunmasıdır. Devlet personelinin sahip olduğu gücün temelinin üretimde olmaması zorunluluğu (zira devlet yeniden üretimin üzerindedir) devlet personelini seçen kitleler nezdinde meşruiyeti gerektirir. Dahası, Offe bize, kapitalist gelişmenin krizleri yoğunlaştıkça çok-işlevli bürokratik bir devletle bağlantılı örgütsel çelişkileri anlamamız açısından da kılavuzluk eder.

Hirsch'ün analizinin gücü, devletin müdahalesini sermaye birikim hareketinin yasalarından çıkarsamasıdır. Bu yasaları inceleyerek, sermaye birikimin yeniden üretiminin doğasını değiştirdikçe devlet müdahalesinin doğasının nasıl *değişeceğini* anlayabiliriz. Devleti krizlerin dolayımlayıcısı olarak görmek, dolayımlamanın doğasını anlamak için krizlerin ve kapitalist devletin mevcudiyetinin arkasında yatan temeli akılda tutarak krizlerin doğasındaki değişimleri anlamamız gerektiği anlamına gelir. Burada, Hirsch'ün bu değişikliklerle ilgili analizinin sadece küçük bir parçasını ele

aldık. Ancak asıl önemli olan, devletin herhangi bir andaki işlevlerini anlamanın söz konusu toplumun kapitalist gelişimindeki krizlerin tarihlerinden ayrıştırılamayacağıdır.

Öyleyse, Offe ve Hirsch'ün çalışmaları, bir bakıma, belirli bir spektrumun iki ucunu temsil ederler. Bir uçta Hirsch, kapitalist gelişmenin hareket yasalarının ve devletin tikel biçiminin ve işlevlerinin detaylı bir analizini sunar. Hirsch'ün analizi bu biçim ve işlevlerdeki değişimlerin kaynağını ve örüntüsünü anlamamızı sağlar. Hirsch'e göre, sermaye biçiminin içindeki, sermaye ilişkisinin "merkezî yapısı"ndan doğru gerçekleşen "görünürdeki" hareketleri inceleyerek devlet aygıtının işleyişini ve işleyiş tarzını somut bir şekilde inceleyebiliriz. Spektrumun diğer ucunda, devlet aygıtının biçiminde ve işlevlerindeki *değişiklikleri* anlamak açısından pek bir şey sunmamakla birlikte bizâtihi devlet aygıtının hareket yasaları üzerine, ekonomik ilişkilerden tamamen kopuk olmayan, ancak, *değişim*le ilgili bir teorinin olmadığı detaylı bir analiz geliştiren Offe durur. İki teorisyen devlet aygıtının sermaye birikimiyle ilişkisi üzerine yaptıkları analizde ve burjuva devletinin var olma ihtimali ve zorunluluğu hakkındaki genel yaklaşımlarında örtüşürler. Offe'nin ve Hirsch'ün kapitalist gelişmenin çelişkileri ve devlet arasındaki ilişki üzerine analizleri geç kapitalizmin bugünkü krizinde benzeşir. İki teorisyen de devletin, bireysel sermayeler arasındaki ihtilafları *bireysel sermayeler* için çözmeye yönelik toplumsal bir işleve sahip olmadığında — zira bilinen, böyle bir genel çıkarın olmadığında — hemfikirdirler. Bilinen şeyin sermaye birikiminin devam etmesi gerektiği ve devletin bekasının bu sermaye birikimine dayalı olduğunda da hemfikirdirler. Devlet bu nedenle, hem bireysel sermayeler arasındaki farklara hem de sermayeyle emek arasındaki mücadeleye aracılık etmek durumundadır.

Offe, Hirsch ve Poulantzas

Türevcilerin Offe'nin "siyasal" analizine yönelik eleştirileri Poulantzas'ın erken dönem çalışmaları için de geçerlidir:

> Sadece devlet ve sermaye birikiminin çelişkileri arasındaki ilişkinin analizi vasıtasıyla yaklaşılabilecek olan devlet, devlet biçiminin gelişimiyle ilgili sorunlar, devlet faaliyetinin yapısal sınırları ve imkânları hakkındaki

> Marksist teorinin ana sorunu Poulantzas'ın eserlerinde zorunlu olarak es geçilir. (Holloway ve Picciotto 1978, 6)

Yukarıda, analiz spektrumu açısından ele aldığımız aynı argüman burada da tekrarlanabilir: Poulantzas'ın çalışmaları devletin maddi temelleriyle ilgili bir analiz içermediği için devletin biçimleri ve işlevlerindeki değişimler eksik kalır.

> Poulantzas, çalışmasında [Poulantzas 1973] birikimin çelişkileriyle ilgili analizleri dışlamakla ... kapitalist toplumdaki değişimin başat kaynağından — işçi sınıfının devrimci mücadelesinin güçlendirdiği çelişkilerin gelişiminden — kopar. (a.g.e.)

Türevcilere göre, Poulantzas ve Offe aynı hataya düşerler — sermaye hareketinin yasalarını ve kâr oranlarının düşme eğilimini "sorgusuz kabul ederler". Buna göre "siyasal olan ekonomik alana havale edilmekle, siyasal olanın analizi tam da bu hareket yasalarının dayattığı zorunluluklar ve sınırlardan yalıtık bir şekilde yürütülebilir" (Holloway ve Picciotto 1978, 6). Ama Poulantzas'ın sınıf temelli analizi sadece siyasal biçimlerin *gelişimini* anlamak açısından (Offe'nin analizi gibi) başarısız değildir; aynı zamanda devletin sermaye birikim süreciyle ilişkisinin devlete dayattığı *sınırları* sistematik bir şekilde analiz edemez (Offe bunu türevci bir yaklaşıma dayanmadan, bir şekilde gerçekleştirir).

Poulantzas'a göre, en önemli dinamik, sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin siyasal alan içerisine doğru yerinden edilmesidir. Bu nedenle, siyasal biçimlerin gelişimi, hem iktidar bloğunun fraksiyonları arasındaki — bireysel sermayeler arasındaki — hem de işçi sınıfıyla (ve fraksiyonlarıyla) bir bütün olarak iktidar bloğu arasındaki sınıf mücadelesine yerleşiktir. Ve devlete dayatılan kısıtlar da bu mücadelelerle bağlantılıdır. Bu analizin erken dönem versiyonu (Poulantzas 1974), Poulantzas'ın kapitalist sınıfa dahil olmak durumunda olmadığını ve (devletin sınıf mücadelesinin alanı olması itibariyle) kesinlikle kapitalist sınıfın yönetiminde olmadığını düşündüğü devlet personelinin, tabiatı gereği, burjuvazinin egemenliğini yansıtmasını sağlayan mekanizmanın açığa çıkartılmasında başarısız olur. Daha önce gördüğümüz gibi Poulantzas, bu mekanizmanın, devletin burjuvaziyle kurduğu *nesnel ilişki*ye yerleşik olduğunu ileri sürer. Söz konusu nesnel ilişki belirgin bir biçimde ideolojiktir — devletin ideolojik aygıtları, zorunlu olarak, egemen sınıfın hegemonyasının bir ifadesidir; bu hege-

monyanın bir parçası siyasal alandadır. Gramsci ve Althusser için olduğu gibi Poulantzas için de devlet bürokrasisinin işleyişi, en azından erken dönem formülasyonlarında, niteliğini ve dinamiğini ideolojiden edinen egemen sınıfın hegemonyasını yaymak ve geliştirmekteki rolüyle açıklanabilir.

Bunun aksine Offe ve Hirsch, devleti öncelikle ekonomik rolüne, özellikle (Offe) sermaye birikimine (artı değerin gasp edilmesine *ve* üretim ilişkilerinin yeniden üretimine) ve (Hirsch) düşen kâr oranlarının dengelenmesine (artı değerin gasp edilmesi) ve ekonomik işlevlerini gerçekleştirmeye çalışan devletin içinde ortaya çıkan çelişkilere referansla anlamak gerektiğini vurgularlar. Poulantzas'ın geliştirdiği sınıf mücadelesi formülasyonu Offe ve Hirsch'ün analizlerinde, siyasal biçimlerdeki *değişimleri* anlamak açısından önemini korur. Zira, Hirsch'ün de kabul ettiği gibi sınıf mücadelesi sermaye birikimi krizlerinin ve bu nedenle devlet aygıtlarının hareket yasalarının temelinde yatar. Ve Offe'nin gösterdiği gibi sınıf mücadelesi sadece sermaye birikiminin değil (her ne kadar bu nokta Hirsch'de ya da Poulantzas'da olduğu kadar açık olmasa da) aynı zamanda meşruiyet krizinin temeli olarak alınmalıdır.

Öte yandan, Offe'nin ve Hirsch'ün sermaye birikimine odaklanma biçimleri kendi risklerini beraberinde getirirler. Alman tartışmasında, devlet'in ideolojik ve baskıcı işlevleriyle ilgili herhangi bir tartışmanın olmaması dikkat çekicidir. Offe, her ne kadar "meşrulaştırma" nosyonunu tartışsa da, incelemesinde meşruiyet sadece işçi sınıfının maddi kazanımlarına dayanır. İşçilerin sömürüsünü ve devletin işçi sınıfına ve bireysel sermayelere karşı faaliyetlerini meşrulaştırmak için devletin (ve özel sektörün) erişebildiği ideolojik araçlar Offe *ya da* Hirsch tarafından tartışmaya açılmaz. Hirsch'ün devlet üzerine ufuk açıcı makalesinde devletin ideolojik ve baskıcı işlevleri üzerine yorumu bir cümleyle sınırlıdır:

> Ancak, akılda tutulması gereken ... devletin ekonomik yeniden üretim sürecini düzenlemesinin (önemli olsa da) sadece sermayenin valorizasyonunun önüne kendi kendine çıkardığı engellerden geçici olarak kurtulmasını sağlayan bir biçim olduğu ve devlet aygıtının sınıf mücadelesinde ideolojik ve fiziksel güç aygıtı olarak kullanımının bu açıdan önemli bir 'işlevsel denkliği' temsil ettiğidir. (Hirsch 1978, 100)

Kapitalist devletin ideolojik işlevleri üzerine bir tartışmanın yokluğu, Offe'nin ve Hirsch'ün analizlerini tamamen *ekonomik* kaynaklara dayan-

dırmalarına neden olur. Örneğin Offe, devletin tahsis edici güçlerini tamamen ekonomik terimlerle betimler—vergilendirme, gümrük vergilerini belirleme, ödenek sağlama erki vb. Böylelikle devlet, sadece sınıf çatışmasını ekonomik araçlarla çözebilme kapasitesine bağlı olarak analizedilir — zira sınıf çatışması somut bir şekilde sermaye birikimi içerisinde yerleşiktir. Gramscici perspektiften bakıldığında —ki, Poulantzas devlet teorisini bu gelenek içerisinde geliştirir— devlet egemen sınıfın hegemonyasının bir parçasıdır. Bunun anlamı, devletin, sınıf mücadelesinin *şartlarını* etkileyebilmesidir. Offe ve Hirsch (kâr oranlarındaki düşme eğilimine karşı koymak için) ücretlerin azalmasına yönelik baskının sınıf mücadelesini şiddetlendireceğini yada Offe'nin ifadesiyle, devletin meşruiyetini ortadan kaldıracağını öngörürler. Devlet, meşruiyetini korumak amacıyla ücretlerdeki düşüşü telafi etmek için işçi sınıfına birtakım maddi katkılar sağlamalıdır. Ama Poulantzas devlet için, özellikle ideolojik aygıtları vasıtasıyla ulaşılabilecek (baskı içermeyen) başka fırsatların da olduğunu ileri sürer. Devlet işçi sınıfına daha düşük ücretleri "ulusal çaba"nın bir parçası olarak kabul ettirmeye çalışabilir. (Bu, tam da, Reagan ekonomisinin önerdiği yoldur.) Düşen kâr oranlarına karşıt eğilimler, devlet personelinin sadece sermaye birikimini teşvik etmek için değil, aynı zamanda, "hoşnutsuzluk yaratan" faaliyetleri de (örneğin artan işsizlik, düşük reel ücretler) egemen sınıfın ideolojisiyle gerekçelendirmek için harekete geçtiği ideolojik mücadeleleri içerir. Aslında, Poulantzas'ın da dikkat çektiği gibi devletin egemen hegemonyadaki rolü sermaye birikim sürecinin bir parçasıdır: Devletin ideolojik aygıtı bu süreçte ve onu tanımlayan sınıf mücadelesi içinde yer alır.

Her halûkârda, Poulantzas'ın erken dönem çalışmaları Offe'nin, üretim sektöründen ve kapitalist sınıftan özerk olan devlet bürokrasisinin kapitalist sınıfın egemenliğini nasıl garanti aldığı üzerine yaptığı tutarlı analizden yoksundur. Özellikle devlet personeli kapitalist sınıftan olmasa da devletin kapitalist sınıfın çıkarına hareket ettiği anlayışı (Poulantzas'ın analizinde) işçi sınıfının bölünmüşlüğü devam ettirilirken devlet politikasının kapitalistlerle, kapitalistlerin devlet vasıtasıyla hegemonya kurmalarını sağlayan yakın bağlantısı olduğuna işaret eder. Ancak, Offe'ye göre devletin sermaye birikiminden çıkarı, kapitalist sınıfla işbirliği yaptığı ya da (baskılamak gerekmediği süreci) işçi sınıfının bölündüğü anlamına gelmez. Devlet, birikimin yeniden üretimini temin etmeye çalışırken bireysel sermayelerle *ve* işçi sınıfıyla pekâlâ çatışabilir. Devletin kapitalistlerle

böyle potansiyel bir çatışma içinde olması devlet aygıtının somut faaliyetlerini anlamak açısından önemli bir katkıdır. Bu yaklaşım biçimini Poulantzas'ın erken dönem analizinde göremeyiz.

Poulantzas son kitabında ([1978] 1980) bu eksikliği gidermeye çalışır. Buradaki analizine göre, sınıf mücadeleleri "devletin içinden geçer ve devleti oluşturur; devlet içinde özgün bir biçim alırlar ve bu biçim devletin maddi çerçevesine bağlıdır" (1980, 154). Yanı sıra, sınıf çelişkileri, devlet personelinin içindeki bölünmeler ve bu personelin kendi başına bir sınıf olmamasına rağmen sınıfsal bir yere sahip (toplumsal işbölümündeki yeriyle tanımlanan) bir toplumsal grup olması ve bu nedenle kendi içinde bölünmüş olması vasıtasıyla devlete gömülüdür. Böylelikle, egemen ideoloji devlet aygıtlarının ve personelinin *iç çimentosu* olarak işlerken (Offe'nin "ekonomik" çimentosuyla karşılaştırın) genel iradenin ve genel çıkarın temsilcisi ve birbiriyle çatışan sınıflar arasında bir hakem olarak görünmeye çalışan "tarafsız" devletin varlığında halk kitlelerinin mücadeleleri, "egemen sınıfların mevcut iktidarının ve hegemonik fraksiyonunun hizmetinde olan bir zümre olarak devlet personelinin bütünlüğünün süreğen bir şekilde sorgulanmasına kapı açar" (1980, 155).

> Onları (devlet personelini) egemen sınıflarla ve devletin yüksek mevkileriyle çatışmaya sürükleyen şey genelde büyük ekonomik çıkarların devletin üzerinde tutulmasıdır. Bunun, devletin sosyo-ekonomik "düzen"in ve "verimliliğin" garantörü rolünü tehdit ettiğini ve devletin "otorite"sine ve geleneksel devlet "hiyerarşileri"nin işlevine zarar verdiğini düşünürler. (1980, 136)

Ancak, Poulantzas'a göre bu, aynı zamanda, devlet personelinin halk kitlelerinin "çıkarları"nı savunurken bile, bunu, devlet aygıtındaki ve — devletin içine gömülü — yöneten-yönetilen ayrımındaki toplumsal işbölümünü yeniden üretme bağlamında yaptıkları anlamına gelir. Bunlar, devletin maddi çerçevesinin (egemen sınıfla devlet arasındaki nesnel ilişkinin) dayattığı sınırlardır; bu sınırlar ancak *kurumsal çerçevenin kendisi dönüştüğü takdirde* değiştirilebilir (1980, 157). Bu durumda, soru aynıdır: Halk kitlelerinin tarafına geçen personel devlet aygıtının dönüşümüne yardımcı olur mu? Poulantzas, devlet personelinin bir kısmı için halk kitlelerinin tarafına geçmenin asli nedeni olan, devlet aygıtının *bekası*nı sağlama (büyük ekonomik çıkarlar karşısında devletin "bağımsızlığı"nı savunma) isteği-

nin, bu personeli, devlet aygıtının dönüşümü vasıtasıyla başka mecralardaki dönüşümleri *kabul etmeye* ikna edeceğini ileri sürer.

Öyleyse Poulantzas'ın son dönem çalışması, devlet aygıtlarının görece özerkliği konusunda Offe'nin yaklaşımına çok yakındır: "Devlet bürokrasisinin kendi konumuna özgü çıkarları savunmaya çalıştığı doğrudur. Bu durumda bütün personeli niteleyen bir 'istikrar yanlılığı'ndan bahsedebiliriz" (Poulantzas 1980, 157-158). Ancak, hem Poulantzas'ın (1980) hem de Hirsch'ün (1978) ileri sürdükleri gibi, özerklik, her ne kadar bürokrasiyle ilgili analizleri açısından önemli olsa da, buradaki asli konu değildir. Daha ziyade, bir biçimde sınıfsal yapının ve sınıf mücadelesinin maddi çerçevesi devlete ve bürokrasinin "özerk" konumunu savunma sürecine sınırlar getirir. Bu, Hirsch'e göre (1978), Offe'nin teorisinin *eksik* kaldığı noktadır: Offe iktidarı devletin dışına (halkın siyasal aktörlerin devamını ya da ikâmesini sağlayacak şekilde verdiği karara ya da devletin gelirinin kaynağı olan sermaye birikim sürecine) yerleştirir. Ama devletin kendi bekası için yüzleşmesi gereken krizlerin *neden* ortaya çıktıklarını açıklayan bir teori sunmaz. Offe'ye göre, hükümet stratejisi, sınıf ilişkileri ve bu ilişkilerin dinamikleriyle değil teknik müdahalelere referansla tanımlanır. Sermaye birikiminde karşılaşılan sorunlar sermayeler arası rekabetin mi, yoksa sınıf mücadelesinin mi bir sonucudur? Offe, devleti devlet teorisinin birincil uğrağı olarak görür; ancak devlet, sermaye birikiminin krizlerine ve sınıf hareketlerine, onları yönetmeden *karşılık verir*. Hirsch'e göre, Offe sermaye birikim sürecinin sınıf çatışmasına referansla ve nesnel, regüler gelişmelere tâbi olarak tanımlanması gerektiğini göz ardı eder. Poulantzas ve Hirsch'e göre, sınıflar ve egemen sınıfın fraksiyonları arasındaki iktidar ilişkileri devlet çıkarının içeriğini ve yönetici grupların sınıf ilişkilerini yeniden örgütlemeye yönelik somut faaliyetlerini belirler. Offe'nin devlet mekanizmalarını tanımlama biçimi, ancak devleti özgül bir sınıf iktidarı biçimi olarak çözümleyen ve devlet idaresi kapsamındaki faaliyetleri sömürü ilişkilerinin ideolojik ve baskıcı gelişme hareketleri olarak analiz eden bir teori içerisinde faydalı ve anlamlı olabilir.

Çeviri: Simten Coşar

6

DEVLET, DEMOKRASİ VE SOSYALİZME GEÇİŞ

MARX'IN erken dönem yazıları demokrasi üzerineydi (Draper 1977), ama devlet hakkındaki Marksist tartışmalarda demokrasi konusu son yıllara kadar merkezî konuma sahip olmadı. Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de pek çok kez atıf yaptığı Marx'ın Paris Komünü üzerine eserini ([1871] 1978) istisna kabuledersek, Marx, Engels ve Lenin'in yazılarındaki yaygın görüşe göre devlete sadece sınıflı toplumlarda tahakküm altındaki sınıfların bastırılması ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretilmesi için ihtiyaç duyulur. Sınıf mücadelesi olmadığında, sınıfların bastırılmasına ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretilmesine gerek yoktur: Bu nedenle sınıfsız toplumda "devlet sönerek ortadan kalkar". Komünist toplumda demokrasi, toplumun sınıfsızlığının (eşitliğin) bir parçası olacaktır. Marksist-Leninist görüşe göre devlet bağlamında siyasal demokrasinin gelişmesinden bahsetmek kavramsal olarak çelişkilidir. Marksist literatürde sosyalizme geçiş burjuvazinin toplumsal bir güç olarak ortadan kaldırılmasını ve tanımı gereği burjuva devletin yok edilmesini içerir; bu kavramlar dışında kapitalizmden sosyalizme geçiş siyaseti Marksist literatürde muğlâk bırakılmıştır. Sosyalizme geçişte burjuva devletin bazı kalıntıları varlıklarını sürdürebilir ama burjuva devletin işlevleri sosyalizmin inşasına temelden aykırıdır. Bu nedenle, temel toplumsal değişimler geçiş dönemindeki devlet bürokrasisinin *dışından* gelmeli ve devletin sönerek varlığını yitirmesine yol açmalıdır.

Rosa Luxemburg (1961) Lenin'in proletarya diktatörlüğü konusunda aldığı konumu sorgulamış, basın ve ifade özgürlüğünü ve burjuva demokrasisinin diğer özelliklerini (sınıf devletinin unsurları oldukları gerekçesiyle) bastırarak sosyalizmi inşa etmeye çalışmanın bir çelişki oluşturduğunu

vurgulamıştı. Luxemburg'un analizi sosyalizme geçişin *süreç* boyutunu gündeme taşıdı: Devrimin nasıl geliştiği devrim kurumlarını zorunlu olarak etkiliyordu. Siyaseti görmezden gelmek mümkün değildi. Ancak, kapitalist devletin sınıf mücadelesinin yürütüldüğü bir mekân olduğu, bu nedenle de burjuvazinin baskı aygıtı olmanın ötesinde görülmesi gerektiği konusundaki ciddi tartışmaların asıl yolunu açan Gramsci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Gramsci'nin Marksist analizde artan önemiydi. Üstelik Gramsci'nin üstyapının merkezî önemde bir çatışma alanı olduğuna dair fikri sayesinde Marksistler, geçiş dönemi devleti teorisini —bir siyaset teorisini— tartışmaya başladılar; bu teorideki vurgular proletarya hegemonyasını inşa ederken ortaya çıkan kurumların *doğası* ve bu kurumların daha sonra kurulacak olan proletarya devletiyle nasıl ilişkilendikleri konularına değiniyordu.[1] Somut olarak Gramsci'nin "pasif devrim" kavramı (bkz. 3. Bölüm), yeni demokrasi biçimlerinin bireyin devletle olan ilişkilerinde bir dönüşüme yol açıp açamayacağı ve bu yeni biçimlerin liberal demokrasinin formel sınırlılıklarını aşıp aşamayacağı gibi sorulara odaklanan gündemdeki tartışmalarının temelini oluşturur (Showstack Sassoon 1980; Buci-Glucksmann 1979; Gorz 1968).

Aynı zamanda Sovyetler Birliği realitesi ve 1945 sonrası dönemde "sosyalizm"in gelişimi konuları da ortada durmaktadır. Bürokratik Sovyet devletinin ve çok açık bir şekilde sosyalist blokun demokrasiden yoksun olması sosyalizme geçiş siyaseti konusunda ciddi soruları önümüze koymaktadır. Sovyet devletiyle kıyaslandığında ileri kapitalist toplumlardaki "burjuva" demokrasisi bu toplumların proletaryalarına bile çekici gelmektedir (bkz. Przeworski, 1979). "Sosyalist" toplumlarda devlet hiç de sönüp yok oluyor gibi görünmüyor. Tam tersine, insanların hayatları üzerinde muazzam bir ekonomik ve siyasal denetim var ve —Polonya'da olduğu gibi— işçiler bu denetimi ortadan kaldırmayı istediklerinde, devlet tehdit algısıyla bu girişimleri bastırmaya çalışıyor. Sosyalizm devletin yitip gitmesine neden olmuyorsa, tam tersine devlet kalıcıysa ne olacak? Devlet modern ekonomik ve toplumsal yaşamın zorunlu bir unsuruysa, sosyalist

---

[1] Gramsci parlamenter demokrasiyi eleştirmenin ötesine geçmez ve sosyalist stratejide parlamenter demokrasinin nasıl bir konumda olacağı konusunu değerlendirmez; ama "parlamenter demokrasinin kırılganlığının tam anlamıyla farkındadır ve onun analizi klasik şemaların aksine hiçbir zaman parlamenter demokrasinin sınıfsal karakterinin basit bir reddiyle sınırlanamaz" (Buci-Glucksmann 1982, 124).

bir düzende bile yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde temsilî demokrasi en olası siyasal karar alma biçimi mi olacak? Temel burjuva bireysel özgürlükleri olmaksızın gelişecek bir sosyalizmi inşa süreci (tam da Rosa Luxemburg'un öngördüğü gibi) sosyalist gelişmeye ket vurursa ne olacak? Geçiş dönemi devleti o zaman karşımıza gerçek bir sorun olarak çıkacak ve bu devleti, sönerek yitip gideceğini varsayarak, halının altına süpürmemiz mümkün olmayacak.

Ama demokrasi burjuva devlet *aracılığıyla* yaygınlaştırılabilir mi? Temsilî demokrasi ve burjuva devlet aygıtının diğer unsurları, önce yıkılmalarına gerek olmadan, bir "kitle" devletine dönüştürülebilir mi? İskandinavya'daki sosyal demokrasi deneyimi (ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük Britanya ve Almanya'daki daha hafif sosyal demokrasi türleri), Şili ve Portekiz'de demokratik sosyalizmin başarısızlığı, ve İtalya'da Komünist Parti'nin seçim başarıları ve Fransa'da Ortak Program'ın kaydettiği ilerlemeler (Polonya olaylarını ve Fransa, Yunanistan ve İspanya'da Sosyalist Partilerin zaferlerini hesaba katmasak bile) bir arada değerlendirildiklerinde bu eski tartışmaların günümüzdeki çizgilerini etkiliyor.

Günümüzde artık burjuva devleti demokratik bir "vitrin", insanları kandırmak için bilinçli olarak tasarlanmış bir burjuva "aldatmacası" olarak gören ortodoks teoriyle aralarına mesafe koyan, demokrasi üzerine pek çok önemli Marksist görüş var. 1920'lerde bu tartışmanın kapısını Gramsci'nin araladığını düşünürsek, demokrasi ve sosyalizme geçiş üzerine yapılan ve üç farklı görüşün şekillendiği tartışmanın "İtalyan tartışması" diye adlandırılması hiç de şaşırtıcı değil.[2] Dördüncü bir görüş de kaynağını 1970'li yılların ikinci yarısında Fransa'da sosyalist/komünist strateji üzerine yapılan tartışmalardan alıyor.

Kronolojik sıralamaya göre gidecek olursak, ilk görüş Lucio Colletti'ye (1972) aittir. Colletti, kariyeri boyunca, İtalyan Komünist Partisi'ne (PCI) ve bu partinin Sovyet yanlısı pozisyonuna karşı tutarlı bir sol eleştiri geliştirmiştir. Hocası Della Volpe'ye benzer şekilde Colletti'nin eserleri de Marx'ın eserlerine keskin bir anti-Hegelci yorum getirir. Bu bağlamda Colletti, Marx'ın devlet üzerine görüşlerini Adam Smith, Bentham ya da Mill'in faydacılığından ziyade Hegel'in idealizmine zıt görür. Ama bizim

---

[2] "İtalyan tartışması" terimi 1975'de *Mondoperaio* sayfalarında Norberto Bobbio'nun siyaset üzerine Marksist teoriler hakkında başlattığı bir tartışmadan kaynaklanmıştır.

tartışmamız için daha ilgi çekici olan (Althusser'in *Kapital*'i yeniden okumasına benzer şekilde) Colletti'nin Lenin'in *Devlet ve Devrim*'ini "yeniden okuması", özellikle de Lenin'in demokrasi hakkındaki görüşlerini yeniden yorumlaması ve devrim sonrası Sovyetler Birliği'nde olan gelişmeler ışığında Lenin'in bu görüşlerini savunmasıdır.

İkinci görüş Norberto Bobbio'ya aittir. Bobbio, yirmi beş yılı aşkın bir süredir sınıf perspektifinden hareketle PCI'yı eleştirmiştir. Bobbio, 1975'de, *Mondoperaio*'da "Marksist bir devlet teorisi var mıdır?" başlıklı bir dizi makale yayınladı (Bobbio 1977a). Bu makale dizisinde, çok genel ve muğlâk bir teorik çaba dışında Marksist bir sosyalizme geçiş teorisi *olmadığı* sonucuna ulaşır (ve bu sonuçla hem Komünist Parti'nin ortodoks pozisyonundan hem de Colletti'nin görüşünden keskin bir şekilde ayrılır). Bobbio "burjuva" demokrasisinin, kapitalist devletin biçimi üzerine yapılan mücadelelerde işçi sınıfının gerçek kazanımlarını temsil ettiğini ileri sürmesinin yanı sıra, temsilî demokrasiye alternatif olarak sunulan tüm önerilerin siyasal özgürleşimin ekonomik özgürleşim için temel önemde bir *önkoşul* olduğunu göz ardı ettiklerini savunur. Bobbio, demokrasinin burjuva biçiminin bile, siyasal ve ekonomik demokrasinin *yaygınlaşması* için bir başlangıç noktası olması gerektiğinde ısrar eder. Toplumun bütünsel demokratikleşmesinin temelini devletin demokratikleşmesi oluşturmalıdır.

Pietro Ingrao'nun (1977, 1979) temsil ettiği görüş ve Nicos Poulantzas'ın son eseri (ki bu eserde Ingrao'nun etkisi açıktır) hem Colletti'ye, hem de Bobbio'ya zıt bir konumdadır. Ingrao, burjuva devletin bir sınıf devleti *olduğunda* ısrar eder ve bu nedenle devletin demokratik kuralların*içeriğ*inin kapitalist gelişmenin yapısal koşulları tarafından belirlendiğini vurgular. Ingrao, işçi sınıfının liberal temsilî kurumlara demokratik bir içerik kazandırdığı saptamasında Bobbio'ya katılır. Öte yandan ve tam da bu nedenle gerçek değişim ancak kitlesel patlamadan —kitle mücadelesinden— kaynaklanır. Kapitalist toplumlardaki temsilî demokrasi halk güçlerinin örgütlenmesi için uygun bir zemin teşkil ediyor olabilir; ama parlamento, kitle hareketine dayanmayan değişim isteklerine kendiliğinden izin vermeyecektir. Dahası, kitle hareketinden kaynaklanan demokratik kurumların nasıl bir biçim alacağı, özellikle de ekonomik demokrasi siyasal demokrasiyle birleştiğinde, oldukça belirsizdir. Şimdi bu görüşlerin ayrıntılarına bakmaya başlayabiliriz.

Colletti'nin Lenin Yorumu

Colletti (1972), Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki devlet ve demokrasi üstüne görüşünü yorumlarken, toplumsal ve siyasal değişimin önkoşulu olarak burjuva devletin neden yıkılması gerektiğine yapısal bir açıklama getirir. Colletti'ye göre tartışma konusu olan kapitalist devleti çökertme yönteminin şiddete dayalımı —Stalin'in ölümüne dek Komünist Parti'nin geleneksel pozisyonu— şiddetsiz mi olması gerektiği değildir; asıl mesele devletin yıkılmasının gerekip gerekmediğidir. Colletti'nin yorumuna göre Lenin'in esas dikkat çektiği nokta şudur: Eski devlet aygıtı yıkılmalıdır; çünkü,

> burjuva devlet, iktidarın kitlelerden *ayrılmasına* ve *yabancılaşmasına* dayanır. ... Bu tip bir devleti devam ettiren bir sosyalist devrim, kitleler ile iktidar arasındaki bu *ayrımı*, kitlelerin *bağımlılığını* ve tâbi olma halini canlı tutacaktır. (Colletti 1972, 220)

İktidar doğrudan halka devredilmelidir, bunun için öncelikle yapılması gereken "çalışan sınıfları iktidardan ayıran diyaframı" parçalamaktır (1972, 220). Eski aygıtın yıkılması burjuva devletin demokrasiye koyduğu sınırların yıkılmasıdır.

> Ve Lenin "tam demokrasinin nitel olarak eksik demokrasiyle aynı *olmadığı*"nı ekler. Formel olarak nicelik farkı gibi görünmesine rağmen, asıl söz konusu olan "bazı kurumların yerine tamamen farklı düzeyde başka kurumların getirildiği devasa bir değişikliktir". (Colletti 1972, 221)

Lenin'e göre devrimin anlamı iktidarın bir sınıftan diğerine geçmesiyle sınırlı değildir; devrim aynı zamanda bir iktidar tarzından diğerine geçişi de temsil eder. Devrim, yönetenlerle yönetilenler arasındaki farkı yıkar, işçi sınıfının kendi kendini yönetmesini sağlar. Colletti, devleti ele geçirme teorisinin iktidarın hem yıkımı hem de dönüşümü boyutlarını içermesi gerektiğinde ısrar eder; aksi durumda teori iki kutup arasında salınım yapacaktır:

> [D]evrimin ve sosyalizmin özünü belirli bir *siyasal kadro*nun, bildiğimiz haliyle parti bürokrasisinin iktidara gelmesinde gören pervasız bir öznecilik ve devleti sınıflar-arası kavrayan bir anlayış. (Colletti 1972, 223)

Bu nedenle Colletti'ye göre, Lenin'in burjuva devlete saldırısı bu siyasal yapılanmanın temel olarak *demokratik olmayan* özüne karşı yöneltilen bir

saldırıdır. Yoksa, bu saldırının nedeni burjuva parlamentosunun bir "aldatmaca" olması değildir. Aksine, devletin büyümesi kapitalist toplumsal-ekonomik düzenin büyümesiyle organik olarak bağlantılıdır —kapitalist toplumda devlet yapısal olarak sınıf devletidir, tam da bu nedenle kitlelerle iktidar arasında ayırıcı bir rol oynaması *gereklidir.*

Ancak, Colletti daha da ileri gider. *Devlet ve Devrim*'de Lenin'in "proletarya diktatörlüğü"nün partinin diktatörlüğü değil Paris Komünü'nün diktatörlüğü olduğunu açığa çıkardığını savunur.

> Bu iki görüş arasında radikal bir fark vardır: İlk görüşe göre parlamentonun eleştirisi *demokrasi*nin eleştirisi hali alır; oysa Lenin'de parlamentonun eleştirisi, diğer bir deyişle *liberal* ya da *burjuva* demokrasisinin eleştirisi, parlamentonun *anti-demokratik* özünün bir eleştirisidir —Lenin eleştirisini sonsuza dek "daha tam" (bu nedenle de nitel açıdan farklı) olan bir demokrasi, sosyalist demokrasi adını hakeden tek demokrasi olan sovyetler demokrasisi adına yapar. (Colletti, 1972, 224)

Lenin, parlamentonun yerine proleter demokrasisinin —üretici kitlelerin özyönetiminin— gelebilmesi için parlamentoyu baskı altına alır. Ancak, bu yine de devletin sönmesi anlamına gelir: Demokrasi geliştikçe (diğer bir ifadeyle, kitlelerin özyönetimi yaygınlaştıkça) "devletin sönmesi daha da ilerler" (Colletti 1972, 226). Bu saptama, sosyalist devletin kendisinin —artık sosyalizmin bir devlete ihtiyacı olduğu ne kadar söylenebilirse— burjuva devletin bir kalıntısı olduğunu imâ eder; burjuva devletin kalıntıları varlıklarını sürdürür (çünkü her şeyden önce ihtiyaç yerine emeğe dayalı ücretlendirme yapan burjuva "hak" anlayışı varlığını devam ettirir).

Peki günümüzde sosyalizmin (Colletti'nin sunduğu şekliyle) Lenin'in demokratik ideallerinden ve onun Marksist siyaset teorisinden bu kadar uzaklaşmış olmasını nasıl açıklayabiliriz? Colletti bunun nedeninin dünya sosyalist devriminin tamamlanmamış olmasında aranması gerektiğini ileri sürer: Geçerliliğini yitiren Lenin değildir; ulusal sosyalizm — tek ülkede sosyalizm inşası— geçerliliğini kaybetmiştir. Leninist demokrasi vizyonunun varlığı için devrim dünya çapında olmalı ve komünizmin "dünya tarihsel [bir] varoluşu" olmalıdır (Colletti, 1972, 227).

Böylece, Colletti'ye göre, Marksist-Leninist siyaset teorisi bahse değer bir teori olmanın ötesindedir: "Lenin'in metnine sinmiş olan ve bu metne baştan sona dek canlılık veren derin demokratik ilham" daha sonra yazılan Marksist literatürde aşılmamıştır (1972, 224-225). Sosyalist demokrasi-

ye ulaşmak için kapitalist devlet yıkılmalıdır ve sosyalist demokrasi, yönetilenlerin kendi kendilerini doğrudan yönetmesidir. Sosyalist demokrasi bir çeşit sovyetler yönetimidir; ama devlet de eninde sonunda ortadan kalkmalıdır. O zaman bu sovyetlerin kaybolacağı anlamına gelir mi? Kapitalist devlet, tanımı gereği, devletin tek çeşidi midir; tam demokrasi sadece devletin ortadan kalkmasıyla mı mümkündür? Eğer sosyalizmin gelişmesi demokrasinin gelişme düzeyiyle ölçülüyorsa ve (sosyalizmin son biçimi olan) komünizme devletin sönerek ortadan kalkması damgasını vuruyorsa, o zaman demokrasi ve devlet birbirleriyle çelişen kavramlardır. Biri ancak diğerinin pahasına gelişebilir ve sosyalist denebilecek bir devlet olamaz. Devrimci siyaset, nihâi olarak, devleti yıkmayı hedeflemek durumundadır.

Bobbio'ya Göre Temsilî Demokrasiye Alternatifler

Bobbio (Colletti'nin Lenin üzerine yazdığı makalenin yayınlanmasından sekiz yıl sonra) "İtalyan tartışması"nı başlattığında, sosyalizmin demokrasiyi "yeniden kazanması" konusunun sosyalizmin geleceği için merkezî önemde olduğunu *ve* kapitalist toplumlarda demokrasinin aslında hiç de kurnaz kapitalist taktiklerden kaynaklanmadığını, aksine demokrasinin "işçi hareketinin kan ve gözyaşlarına mâl olmuş kazanımlar"ın sonucu olduğunu kanıtlamaya çalıştı (Bobbio 1977b, 39). Dahası, "Lenin'den sonra . . . olanlar"dan dolayı sosyalist demokrasi iddiası Lenin'in görüşlerine (hattâ bu görüşlerin yeniden yorumuna bile) dayandırılamazdı. Teorik fikirler Lenin'e bile ait olsalar, bu fikirleri "Hegel'in söylediği gibi tarihin katı gerçekleri"nden daha önemli bulmamız mümkün değildi (Bobbio 1977b, 39).

Sosyalizmin günümüzdeki sorununun kaynağı Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa bloğu ülkelerindeki sosyalist realite ve buna bağlı olarak tarihin sosyalizme geçiş konusunda en olumsuz örnekler dışında bir örnek gösterememesidir: Bize sunulan seçenekler, bir yandan katı Sovyet tarzı bir bürokrasi olasılığı, diğer yandan 1973'de Şili'de başkanlık sarayının bombalanmasının (ve Allende'nin ölümünün) korkutucu hayaletidir. Ama Bobbio daha ileri gider. Olabilecek en muğlâk biçimi dışında Marksist bir geçiş *teorisi* bulunmadığını ileri sürer. Bunun nedeni, büyük ölçüde, Marx'ın temelde devleti "zorunlu bir kötülük" olarak görüp, toplumun

toptan refahı için değil sadece egemen sınıfın aygıtı olarak gerekli olduğunu düşünmesidir. Böylece Marx, Hegel'in devletin yasal şiddet tekelinin ahlâk ve ideallere güç kattığı saptamasına karşı çıkar. Marx'ın Hegel'e karşı geliştirdiği görüşe göre devlet kendi dışındaki toplumsal grubu baskı altında tutan ve bunu (diğer realistlerin varsaydığı gibi) ortak refah için değil egemen grubun çıkarı için yapan bir toplumsal grubun elindedir. Bu nedenle Marx, yalnızca devletin "ilk ve belirleyici öğesi güç kullanım tekeli olan bir araç, aygıt, aygıtlar topluluğu olduğunu söylemekle kalmayıp, aynı zamanda devletin genel değil belirli (sınıf) çıkarlarına hizmet eden bir araç olduğu"nu da temellendiren ilk düşünürdür (Bobbio 1977b, 46).

Bobbio'nun görüşüne göre, devlet bir kez böyle tanımlanınca Marx'ın devleti her zaman "kötü" görmesi mantıklıdır; Marx ve Engels'e (ve Lenin'e) göre iyi iktidar sorunu, kötü bir devlet biçiminin yerine iyisi koyularak çözülemez. İyi olan tek devlet siyasal işlevi olmayan devlettir. Aslında Bobbio, bunun, devlet teorisinin gelişiminde gerekli bir aşama olmanın ötesinde, Marx'ın görüşlerini anlayabilmek için Marx'ın Paris Komünü deneyimini analiz ettiği "fazlaca ünlü" incelemelerinden çok daha önemli olduğunu ileri sürer (Bobbio 1977b, 46). Böylece elimizde demokratik devletin sosyalist teorisini geliştirmek için *Kapital*'deki ekonomik eleştiriye eşdeğer eleştirel bir siyasal analiz kalmaz.

Bu saptamayı yaptıktan sonra Bobbio aradaki boşluğu doldurmak için kendisinin burjuva demokrasisi hakkındaki görüşünü temellendirmeye çalışır: Herhangi bir tarihsel dönüm noktasındaki haliyle burjuva demokrasisi işçi sınıfının zaferlerinin olduğu kadar burjuva hegemonyasının da sonucudur. Bobbio'nun tanımına göre demokrasi günümüz ileri kapitalist toplumlarında gözlemlediğimiz demokrasidir (ama gözlemlediklerimizle sınırlanamaz): Çoğunluğun yönetimi, bilgilenme özgürlüğü, oy verme özgürlüğü, azınlık hakları, vb. (Bobbio 1977a, 50). Bobbio'nun pozisyonunun önemi, kapitalist toplumlardaki demokrasiyi "sınırlı" olsa da, demokrasi olarak değerlendirmesi, gözlemlediğimiz demokrasiyi *çalışan sınıfların kazanımlarının* ifadesi olan ve bu sınıfların burjuva egemenliğine karşı mücadelelerinde değer verdikleri geçerli bir siyasal katılım biçimi olarak görmesinden gelir. Görünen haliyle demokrasi tamamlanmış bir demokrasi değildir; ancak, sosyalist bir siyaset anlayışına *dahil edilmelidir*. İşçi sınıfının korporatist sendikalar ve burjuva hâkimiyetindeki siyasal partiler tarafından kooptasyonu, Gramsci'nin terimleriyle söylersek, "pasif bir dev-

rim"dir ve burjuva hegemonyasını devam ettirir. Öte yandan, Bobbio, burjuva demokrasisi diye adlandırılan demokrasinin kendisinin (ve yayılmasının) burjuva değil karşı-hegemonyacı olduğuna ve kapitalist toplumsal ilişkilerin kırılmasına katkıda bulunduğuna işaret eder.

Bobbio, Colletti'nin ifade ettiği, kapitalist toplumdaki yabancılaşma ve ayrımın bir parçası olarak temsilî demokrasinin "yabancılaştırıcı" ve "ayırıcı" olduğu düşüncesine (ve bu nedenle "gerçek" demokrasinin yaratılması için temsilî demokrasinin yıkılması gerektiğine) tamamen karşıdır. Bobbio'nun iddiasına göre, temsilî demokrasiye zıt konumlandırılan doğrudan demokrasi kavramı (örneğin Lenin'in sovyetleri) aslında bir bostan korkuluğudur; çünkü modern toplumlarda önemli olan konu doğrudan kitle demokrasisi değildir. Aksine, asıl sorun ister temsilî olsun ister doğrudan, her türlü siyasal katılım biçiminin azalması yönündeki baskıya karşı koymak ve halihazırda var olan siyasal katılımı yaygınlaştırmaktır.

Bobbio'nun görüşünün temel dayanağı, modern kapitalist gelişmenin nesnel koşullarının gitgide daha az demokratik olduğu yönündeki savıdır. Bu eğilimin sonucu olarak demokrasi gittikçe artan bir biçimde kapitalist gelişme dinamiğinin *karşısında* konumlandırılır ve bu nedenle kapitalist toplumun aksi yönde dönüşümünde önemli bir etken haline gelir.

Bobbio modern demokrasinin dört paradoksu olduğu saptamasını yapar. İlk paradoks, bir yandan demokrasi için gerekli nesnel koşullar giderek daha az uygun hale gelirken öte yandan insanların demokrasi isteklerinin sürekli artmasıdır. Diğer bir ifadeyle, büyük kurumların demokrasi oyununun kurallarına riayet etmesi kadar zor bir durum olamaz ve aralarında bizâtihi devletin de olduğu bu gibi kurumlar sadece büyümekle kalmayıp aynı zamanda giderek daha fazla toplumsal kesiti egemenlikleri altına almaktadır. Bu nedenle, büyük bürokrasilerin hâkim olduğu günümüzde, demokratik bir toplumun işleyiş koşullarını yaratmak eskisinden daha zordur. İkinci paradoks, özel şirketlerde olduğu gibi modern devletin de hem boyutunun, hem de yerine getirdiği işlevlerin artmasından kaynaklanır. İşlevlerdeki artış, demokratik olmayan ve hiyerarşik yapısal özellikleri olan bürokrasinin büyümesinin yolunu açmıştır. Demokrasinin (ve daha büyük ölçüde sosyalizmin yükselişinin) şimdiye dek beraberinde getirdiği eğilim —oy hakkının kazanıldığı büyük zaferlerden bu yana — si-

yasal katılımın değil bürokrasinin artması olmuştur.[3] Sorun, artan hiyerarşik yapıların varlığında demokrasinin ve sosyalizmin nasıl kurulacağıdır. Üçüncü olarak, ister kapitalist olsun ister sosyalist, sanayi toplumlarında —giderek artan bir ivmeyle— çoğalan sorunlar teknik çözümler gerektirmekte, ancak, bu çözümleri sadece üst düzeyde becerilere sahip teknokratlar bulabilmektedir. Bu da teknokratların ve teknokratik çözümlerin, diğer bir ifadeyle, teknokrasi aracılığıyla yönetimin çekiciliğini artırmaktadır. Bobbio'nun iddiasına göre bu yönetim şekli demokrasiye aykırıdır; sanayi toplumunun çelişkisi teknokrasinin tek bir şeyi bilen ama bildiği bu tek şeyi iyi bilenlerin yönetimi olmasıdır; oysa demokrasi herkesin katıldığı bir yönetim tarzıdır ve katılanlar kararlarını yetkinlikleri temelinde değil, var olmaları temelinde verir. "Sanayi toplumundaki ana karakter, bilim insanı, uzman, bilirkişidir; demokratik toplumdaki ana karakter sade vatandaş, sokaktaki adam, *quisque e populo*'dur"* (Bobbio 1977b, 56). Bobbio, süreğen bir şekilde daha da teknikleşen bir toplumda daha fazla demokrasi talebinin çelişkili olduğuna dikkat çeker.

> Daha fazla demokrasi istemek demek, yetkinlik gerektiren kararların yaygınlaşmasını, bu kararların modern toplumların nesnel gelişme koşullarına göre giderek daha az yetkin olanlar tarafından alınmasını istemek demektir. Bu durum da en çok üretim sektöründe, diğer bir ifadeyle, kapitalist ekonomilerde olduğu kadar sosyalist ekonomilerde de halkın her türlü denetiminden uzak olan ve tam da demokrasi oyununun ya kazanıldığı ya da kaybedildiği üretim sektöründe karşımıza çıkmaktadır. (1977b, 57)

Dördüncü paradoks, demokrasinin insan yeteneklerinin tam ve serbest gelişimini varsayması, oysa "kitleselleşmenin" —kitle toplumunun büyümesinin— genelleştirilmiş konformizme yol açmasıdır: "Kitle toplumuna özgü endoktrinasyon, demokratik toplumun yönetilmesine temel oluşturan bireysel sorumluluk anlayışını baskı altında tutma ve bastırma eğilimindedir" (1977b, 57). Bu yüzden kitle toplumu —ki, buna sosyalizm de dahildir— bireyselliğin azalmasına yol açar ve bireysellik —özellikle bireysel sorumluluk— demokratik karar alma süreçleri için vazgeçilmez önemdedir.

---

[3] Alan Wolfe (1977) bu savı ABD örneğinde daha da geliştirir ve devletin meşruiyet krizi bağlamında siyasal katılımın giderek azalmasına dikkat çeker (bkz. 8. Bölüm).

* *quisque e populo:* Herkes ve halk [e.n.]

Bobbio, bu paradoksları göz önünde bulundurarak, sosyalizmle demokrasi arasındaki olası ilişkiyi, diğer bir deyişle demokratik sosyalizm için gerekli olduğunu düşündüğü devlet teorisini, incelemeye girişir. Hiç kuşkusuz, Bobbio'nun tanımladığı şekliyle sosyalizm —en azından devletin teorik siyasal modelinde— daha fazla demokrasi *demektir*. Bobbio'nun saptamasına göre, Marx'a ve yüz yıllık sosyalist pratiğe rağmen modern insanın hâlâ çözemediği, belki de hiçbir zaman çözemeyeceği ana sorun, bireyin —aynı anda— hem ait olduğu siyasal topluluk için nasıl özgürlüğünden vazgeçebileceği hem de nasıl eskisinden daha özgür olabileceğidir.

Dahası, liberal demokrasi modeline (parlamenter demokratik devlete) alternatif olabilecek demokratik sosyalist bir model —en azından burjuva siyasal sisteminin "ayrıntı mükemmelliği"nin tümünde— yoktur. Sosyalist blokta gelişen devlet biçimi temsilî, parlamenter burjuva devlete bir *alternatiftir,* ama demokrasiye inanmış olanlar için *kabul edilebilir* bir alternatif değildir. Bobbio'ya göre diktatörlük, hattâ toplumsallaştıran bir diktatörlük bile "acı çeken kitlelere patronların değişmesinden başka bir anlam ifade etmez" (1977b, 62). Bobbio demokratik sosyalist devlet teorisi sorunu konusunda, belki de, en güçlü saptamasını şu önermeyle dile getirir: Hiç kimse hem parlamentosunu baskı altında tutan, hem de bunu yaparken bireysel özgürlükleri devam ettirebilen bir rejim görmemiştir; aynı şekilde, hem parlamentosunun siyasal iktidarına izin veren, hem de bireysel özgürlükleri bastırabilen (ya da bastırmayı isteyen) bir rejim görülmüş değildir.

Sol sadece doğrudan demokrasinin "gerçek" demokrasi olduğunu ileri sürer ve parlamenter (temsilî) demokrasiyi yetersiz bulduğu için eleştirir. Bobbio'ya göre bu tezin zayıf tarafı, Sol'un doğrudan demokrasiyi bir fetiş haline getirmesi, bunu yaparken de doğrudan demokrasiye ulaşmanın olanaklı olup olmadığını, doğrudan demokrasinin içeriğinin ne olduğunu ve dolaylı demokrasiyle ilişkilerini sorgulamaktan kaçınmasıdır. Bobbio'nun saptamasına göre sorun parlamenter demokrasinin kendisinde değil, bu demokrasi biçiminin tam olarak işlemesine izin verilmemesindedir.

> Kısaca temsilî devlet diye adlandırdığımız devlet, her zaman tamamen farklı bir iktidar mantığına uyan idari devletle birlikte çalışmak zorunda kalmıştır; yukarı çıkan değil aşağıya inen; aleni değil, gizli; özerk değil,

> hiyerarşik; dinamik değil, eylemsizliğe eğilimli; yenilikçi değil, tutucu, vb. ... vatandaşların egemenliği sınırlıdır, çünkü iktisadi kalkınma politikası gibi görece büyük kararlar temsilî kurumlara hiçbir zaman ulaşmaz ya da ulaşsa bile bu kararlar aslında başka yerlerde alınır; bu kararların gerçekten alındığı yerlerde vatandaşların söz hakları yoktur. ... Kapitalist bir toplumda, vatandaşın egemenliği, bu vatandaşın kapitalist ya da işçi, burjuva ya da proleter olmasından bağımsız olarak, diğer vatandaşlarla eşit şekilde siyasal topluluğun üyesi olmasından kaynaklanır. En azından sivil ve siyasal toplum arasındaki ayrım devam ettiği sürece, bu *dolaylı* bir egemenliktir. (1977b, 70; vurgu yazara aittir.)

Fakat bu gerçeğe rağmen, Bobbio'nun savına göre vatandaşın egemenlik alanı bütün düzeylerde temsilî kurumlarla çakışır ve vatandaş, kararları etkileyebildiği oranda, egemenliğini bu kurumlarda kullanabilmektedir.

Bobbio demokrasinin siyasal sistemden ekonomik sisteme doğru aktığına ikna olmuştur. Örneğin, parlamenter devlete alternatif olarak sunulan iki demokratik modelin, lonca sosyalizmi ve sovyetlerin, her ikisinin de demokratik kontrolün siyasal kurumlardan ekonomik kurumlara yaygınlaşması gereğine dayandıklarını ileri sürer. Bu talebin gerisindeki mantık demokratik devletin doğuşuna yol açan taleplerle, diğer bir ifadeyle, demokratik kontrolün (halkın demokratik konrolünün) toplum kurumlarına yaygınlaşmasıyla aynıdır. Bobbio'nun saptamasına göre, endüstriyel demokrasiyi savunanların sürekli yaptığı bir hata "siyasal demokrasiyi ekonomik demokrasiyle çözebileceklerine inanmaları, vatandaşların özyönetimi yerine üreticilerin özyönetimini olanaklı görmeleridir" (1977b, 71). Hata, vatandaş sorunlarının üretici sorunlarından ayrık olmadığına inanmakta yatmaktadır. Ama Marksist düşüncenin en zayıf miraslarından biri tam da özgürlük sorunlarının — vatandaşlık hakları ve siyasal özgürlüklerin — hafife alınmasıdır. Bobbio, Marx'a göre siyasal özgürleşimle insanın özgürleşiminin aynı olmadığını belirtir. Ancak, Bobbio'ya göre, siyasal özgürleşim yeterli olmamakla birlikte her zaman zorunludur, siyasal özgürleşim olmadan insanın özgürleşimi mümkün değildir.

> Bu özgürleşim için modern demokrasinin doğuşunu sağlayan bütün kurumların gelişimi, yaygınlaşması ve güçlendirilmesi gereklidir; bu kurumların askıya alınmaları — geçici olarak bile askıya alınmaları — hiçbir avantaj sağlamaz. (Bobbio 1977b, 72)

Bobbio'nun analizinin neye işaret ettiği açıktır. Demokrasinin, "burjuva" biçimiyle olsa bile, hem siyasal hem de ekonomik alanlardaki demokrasinin yaygınlaşması için bir başlangıç noktası olması gerektiği konusunda ısrar eder. Demokratik kurumları yaratmak için demokratik *olmak* gereklidir; burjuva kökenleri olduğu için temsilî demokrasi yıkılmamalı, tam tersine temsilî demokrasi — Marx'ın terimleriyle ifade edersek — kitlelerin temsil edildiği ve içinde en önemli kararların alındığı "çalışan bir parlamento"ya çevrilmelidir. Buna ek olarak, demokrasi elbette ekonomiye de yaygınlaştırılmalıdır; ancak, Bobbio'nun paradokslarına göre bu gittikçe zorlaşmaktadır. Bu durum sosyalizmin siyasal demokrasiyle yetineceği, ekonomik alanda ise devlet bürokrasisi kontrolünde demokratik olmayan işletmelerin olacağı anlamına mı gelmektedir?

Colletti, Lenin'in burjuva devletin yıkılması gerektiğine dair düşüncesini savunurken çok farklı bir noktaya işaret eder. Colletti, devleti doğası gereği anti-demokratik bulur; Bobbio ise ileri kapitalist toplumlarda gözlemlediğimiz demokrasinin demokratik sosyalizme ulaşmak için bir başlangıç noktası olması gerektiğini düşünür. Colletti'ye göre, demokratik sosyalizm demek siyasal devletin *olmaması* demektir; Bobbio'ya göreyse, her ne kadar demokratik olanakları sınırlı olsa da burjuva devlet yine de *sosyalizm mücadelesinin parçası* olarak gelişen unsurlar taşır: Sınırlı biçimlerinde bile her demokrasi çeşidi sosyalizme doğru yönelmiş bir adımdır. Böylece, her iki yazar da demokrasi ve sosyalizmin birbirleriyle iç içe geçtiği konusunda hemfikirdir. Ancak Colletti, kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliğindeki bir toplumda demokrasiyi bu egemenliğin bir parçası olarak tanımlar. Öte yandan Bobbio, kapitalist bir toplumda bile demokrasinin işçi sınıfının iktidar mücadelesinin sonucu olduğunu öne sürer. Bobbio'ya göre devlet sadece sınıf mücadelesinin gerçekleştiği bir alan olmanın ötesinde sınıf mücadelesinin *en önemli* alanıdır. İnsanın özgürleşiminin zorunlu önkoşulu, devletin içinde ve devlet aracılığıyla siyasal hakların kazanılması, yaygınlaştırılması ve demokrasinin devletten diğer kurumlara taşınarak yaygınlaştırılması için devlet iktidarının kullanılmasıdır. Bobbio demokrasiyi işçi sınıfının "mevzi savaşı"nda anahtar unsur olarak görür; burjuva hegemonyasının sürdürülmesi ve yayılması için çok önemli olan burjuva "pasif devrimi"nin yeni ve doğaları gereği anti-demokratik biçimlerine, modern idari, psikolojik

ve teknolojik etkenlere karşı işçi sınıfı demokrasiyi savaş alanında yanına almak zorundadır.[4]

Demokrasi ve Sınıf Mücadelesi

İtalya dışından ve içinden pek çok diğer Marksist, Bobbio'nun görüşlerini muazzam ölçüde ihtilaflı bulmuştur. Bobbio'nun ve Colletti'nin analizlerine en gelişmiş teorik yanıt, İtalyan Komünist Partisi'nin üst düzey yetkililerinden ve İtalya Meclis Başkanı olan Pietro Ingrao'dan ve Fransa'da, eserlerini daha önce incelediğimiz, Nicos Poulantzas'dan gelmiştir.[5]

Ingrao ve Kitlelerin Demokrasisi

Ingrao erken dönem eserinde (1977) kapitalist devletin hem sınıf mücadelesinin ürünü olduğu hem de bu mücadeleyi şekillendirdiği görüşünü temellendirdi. Bu görüşe göre sınıf devleti kapitalist gelişmenin devamı için müdahalede bulunmaya kalkışırken, aynı zamanda kitlelerin kapitalist gelişmeyi değiştiren taleplerde bulundukları ve kazanımlar elde ettikleri bir alandı. Böylece Ingrao, örneğin refah devletini otuzlu yıllardaki ekonomik krizi çözme ve (Avrupa'da) İkinci Dünya Savaşı sonrasında başarılı bir kapitalist gelişme dönemi yaratma çabası olarak görür. Ama bu devlet sadece ekonomik bir operasyondan ibaret değildi ve hâlâ da değildir. Refah devletine ayırıcı niteliğini veren özel ekonominin üretici

---

[4] Bobbio'nun pozisyonu, pek çok benzer nedenle, dikkat çekici ölçüde Karl Kautsky'nin pozisyonuna yaklaşır. Kautsky büyük ölçekli sanayinin baskın olduğu bir toplumda herhangi bir doğrudan demokrasi projesinin başarısızlığa mahkûm olduğunu savundu; diğer bir deyişle doğası gereği uzun dönemli plânlamayı ve devlet politikalarıyla eşgüdümü gerektiren bir üretim tarzının egemenliği, büyük sanayide ve devlette de gittikçe artan bürokratikleşme ve teknokratik eğilimleri beraberinde getiriyordu (bu görüşü Bobbio'nun "paradoksları"yla karşılaştırınız). Burjuva devlette (ve daha sonra sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde aldığı biçimde) var olan bu eğilimleri düzeltmek ancak bu eğilimleri parlamentonun ve diğer demokratik kurumların kontrolüne alarak mümkün olabilirdi. Kautsky'ye göre sosyalizm tarihsel bir zorunluluk değil siyasal örgütlenme ve pratik yoluyla gerçekleştirilebilecek bir olanaktı ve demokrasi, sosyalizm olanağı için gerekli olduğu kadar belirleyici de olan bir koşuldu (bkz. Salvadori 1979).

[5] Bu iki yazarı aynı grup içinde değerlendirmem rastlantısal değil: Aşağıda göreceğimiz gibi, Ingrao'nun eserlerinin Poulantzas'ın siyasal görüşleri üzerinde önemli etkileri olmuştur.

ve siyasal süreçleriyle devlet arasındaki yeni bağlantı ve etkileşim biçimleri ve yeni uluslararası bağlantılardır. Refah devleti büyük, oligopolistik şirketlere dayalı yeni bir ilerleme kavramı ve aynı zamanda da kişisel hak tanımları yarattı: İş hakkı (ya da işsizlik sigortası), gelir dağılımı ve eğitim eşitsizliklerinin azaltılması, yaşlılık ve sağlık destek ödemeleri gibi. Diğer bir ifadeyle, devlet hem kapitalizmi hem de işgücünü yeniden tanımladı (Ingrao 1979). Kapitalist ekonomilerdeki kitlesel mücadeleler ve Rus Devrimi'nin başarısı, kapitalist üretimdeki işçiler için daha önce var olmayan pek çok "hak" getirdi ve *yeni bir refah kavramına* yol açtı. Bu mücadelerle ya da mücadele tehdidiyle karşı karşıya kalan egemen kapitalist gruplar eski yönetim ve hegemonya biçimlerine göre kitle hareketinin baskısına çok daha fazla maruz kalmış yönetim ve hegemonya biçimlerini (örneğin sendikaları resmî pazarlık birimleri olarak tanımak gibi) aramak zorunda kaldılar. Fakat aynı zamanda, siyasal partiler, sendikalar ve diğer halk örgütlenmeleri de halkın katılımını sınırlamak için değiştiler. Refah devletinin kendisi *yeni* üretim biçimleriyle yeni toplumsal değerler arasında bir bağlantı haline geldi. Ingrao'ya göre günümüzdeki krizin kaynağı bir önceki krizin (1930'lardaki krizin) çözümünün ekonomik değil *hegemonik* bir kriz olmasında yatmaktadır. Ekonomik bir buhranın eşiğinde değiliz; devletin ve kapitalizmin önceki iki kuşağa inandırdıklarını veremediklerinin ortaya çıktığı tarihsel bir dönemdeyiz. Bununla beraber, farklı bir hayat isteğine dair kitlesel bilinç —reel gelirdeki uzun dönemli artış, işsizlik düzeyinin düşük olması, yoksullar ve yaşlılar için devlet desteği— değişikliğe uğramamış durumda. Gerçekten de, refah devletinin geçmişteki başarıları azınlıklar ve kadınlar arasında yeni bilinç biçimleri yaratmış durumda. Bunların hepsi o çözümün gerilemesinin karşısında duruyor.

Ingrao için kitle hareketleri demek demokrasi *demektir*; Ingrao da Bobbio gibi temsilî demokrasinin ve yeni refah kavramının işçi sınıfının zaferlerini ifade ettikleri kanısındadır. Ancak Ingrao, Bobbio'dan farklı olarak, temsilî demokrasiyi demokratik (kitle) taleplerinin tek (hattâ birincil) ifade biçimi olarak görmez. Ingrao'nun devleti, kitlelerin siyasal gücünü kullanmalarına izin veren temsilî demokrasinin olduğu bir sınıf devletidir; ama bu güç kullanımının sınırları, toplumun bütünündeki sınıfsal ilişkiler tarafından çizilmiştir. Bobbio temsilî demokrasinin prosedürlerinden daha

iyisinin olmadığını söyler ve her ne kadar mükemmellikten uzak olsalar da sosyalistlerin bu prosedürlerle başlayıp siyasal demokrasinin kurallarını takip etmelerini savunur. Ingrao'ya göreyse, asıl sorun bu kuralların *içeriğini* belirleyen yapısal koşullardadır. Çoğunluğu işçi, azınlığı ise mülklü ve yönetici olduğu bir durumda —Bobbio'nun da kabul ettiği gibi en önemli ekonomik kararların "özel iktidar" tarafından alındığı bir durumda— oylar eşit değildir. Burada karşımıza çıkan (demokratik kurumları da kapsayan) siyasal katılım ve mücadele alanlarının dışında yer alan bir toplum kesimi midir, yoksa bu özel iktidar bütün üretici, toplumsal ve siyasal mekanizmanın merkezinde mi yer almaktadır? Eğer bunlardan ikinci saptama geçerliyse, diye devam eder Ingrao, o zaman,

> karşımıza çıkan [demokrasi açısından] dışsal sınır değil içsel bir sınırdır; bu sınır bütün temsilî demokratik sistemin içinde hareket eder ve tam da Bobbio'nun demokrasiyi ölçtüğü 'kurallar'a ayırt edici niteliklerini ve değerlerini verir. (Ingrao 1977, 200)

Ingrao da Colletti gibi temsilî demokrasinin kapitalist toplumun içine işlemiş sınıf ilişkilerinden ayrılamayacağını düşünür; ama burjuva devletin iktidardaki kapitalist sınıfın aleti olmaktan öte bir anlamı olmadığı fikrine karşıdır. Burjuva devlet bir mücadele alanıdır ve temsilî demokrasi bu mücadelede işçi sınıfının bir kazanımıdır. Bununla birlikte, temsilî demokrasi zorunlu olarak bu kazanımın kısmî doğasıyla sınırlanmıştır; üretimde ve diğer kurumlarda süregiden sınıf ilişkileri (diğer bir ifadeyle, egemen kapitalist sınıfın devam eden hegemonyası) bu durumun bir göstergesidir.[6]

---

[6] Ingrao'nun Bobbio'yla anlaşmazlığı daha çok Gramsci'nin demokrasinin yaygınlaştırılması kavramına ve bu yaygınlaştırmada devrimci partinin ve karşı-hegemonyanın rolüne daha bağlı olmasından kaynaklanır (bkz. Showstack Sassoon 1980a, 1980b). Gramsci'nin kavramlaştırmasına göre, geçiş döneminde gerçek demokrasi burjuva parlamentosu aracılığıyla değil, parti ve kitle hareketleri —burjuva hegemonyası "dışındaki" kurumlar— aracılığıyla kurulur. Gramsci bu kurumların iç örgütlenmesi konusunda pek fazla şey söylemez, ama "yeni bir devlet tipi yaratmayı amaçlayan partinin kendisinin de yeni tip bir parti olması gerektiği"ne dikkat çeker (Showstack Sassoon 1980a, 228). Bu nedenle, yeni demokrasi parti ve kitle hareketi içinde tanımlanır ve bu tanımlama "yöneten ve yönetilenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı amaçlayan, nüfus kitlesinin aktif siyasal müdahalesinin koşullarını hazırlayan" siyaseti icra etmek aracılığıyla yapılır (Showstack Sassoon 1980a, 229). 3. Bölüm'de gördüğümüz gibi,

Aynı şekilde, Ingrao'ya göre Marksist devlet teorisinin ana katkısı, liberal demokrasinin, sosyalizmde ulaşılacak demokrasi türünü temsil etmediğini gösteren işleyişi keşfetmiş olmasıdır. Temsilî demokrasinin toplumsal değişimi reddetme ve ekonomik yapıdaki egemen güçlerin ihtiyaçlarını destekleme eğilimlerine karşı mücadeleyi yürüten hep işçi hareketleri olmuştur. Liberal temsilî kurumlara demokratik içerik kazandıran da işçi hareketidir.

Bobbio demokrasinin yıkıcı olduğunu söylüyor. Ben de modern demokrasinin kendi eksikliklerini gözler önüne serdiği ve tamamlanmayı talep ettiği oranda [iktidarı] yıkıcı konumda olduğunu eklemek istiyorum. (Ingrao 1977, 202)

Alan Wolfe da ABD'de aynı noktayı vurgular —kapitalist toplumlarda demokrasi eksiksiz haliyle sadece bir vizyon olarak vardır. Kapitalist gerçekliğe damgasını vuran hem katılımın varlığı hem de katılımına getirilen sınırlamaların sürekli gözler önüne serilmesidir. Meselenin özü bu çelişkide saklıdır.

Ingrao'ya göre mantıklı olan soru, kapitalist bir toplumda herkese, hem ezilen ve sömürülen işçilere, hem de kapitalistlere ve yöneticilere eşit siyasal haklar vererek toplumsal sistemin değiştirilip değiştirilemeyeceğidir:

> [B]elirleyici ekonomik gücün avantajını ellerinde tutan, geleneğin, mevcut toplumsal tabakalaşmanın, bilgi yapılanmasının ve bütün uluslararası ittifak ilişkilerinin kayırdığı kişiler varken ... eşit siyasal vatandaşlık haklarının varlığı toplumsal yapıyı değiştirmeyi olanaklı kılar mı? (1977, 202-203)

Burjuvazinin, tarihsel olarak, toplumsal değişimi, en azından ekonomik (ve siyasal) iktidarın elinden alınması tehdidini içeren değişimi, güzellikle kabullendiği görülmemiştir. Elindeki bütün şiddeti kullanarak bu değişime karşı koymuştur. Yanısıra, Bobbio'nun Marksist devlet teorisinin *demokratik* sosyalizme ulaşmak için bir strateji ortaya koyması gerektiği argümanı hâlâ geçerliliğini korumaktadır; çünkü insanın özgürleşimi ancak siyasal demokrasiyle sağlanabilir. Böylece önümüzdeki soru, temsilî de-

---

Gramsci'nin siyasal yazılarının daha Leninist yorumları da mevcuttur; ama görünen o ki Ingrao (Showstack Sassoon'un da yaptığı gibi), Gramsci'nin karşı-hegemonya konusundaki genel fikirlerini almış, bunları genişletilmiş demokrasiyi kullanan bir geçiş stratejisine dahil etmiştir. Öte yandan Bobbio, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kautsky'nin sosyal demokrasisine daha yakın durur.

mokrasinin halk güçlerinin örgütlenmesi için en uygun zemin olup olmadığının ya da temsilî demokrasinin kapitalizmden başka bir toplumsal-ekonomik formasyona geçiş için olanaklı bir siyasal biçim sunup sunmadığının analiz edilmesi olur. Elbette temel zorluk seçimle gelen bir sosyalizmin uzunca bir süre (geçiş sürecinde) eski sınıfsal yapıların içinde ve bu yapılarla birarada var olma zorunluluğudur; bu geçiş sürecinde hem devletteki iktidarını koruyup sürdürmek, hem de eski yapıları değiştirmek zorunda olmasıdır. Şili'de Allende dönemindeki durum kısmen böyleydi (kısmen diyoruz, çünkü Halk Birliği hükümeti mecliste çoğunluğa sahip değildi) ve günümüzdeki dönemde Fransa, Yunanistan ve İspanya'daki durum da böyle.

Öte yandan, Ingrao, Bobbio'nun yeni sosyalist demokrasinin inşası önünde duran engeller ("paradokslar") konusunda yaptığı saptamaya katılmaz. Ingrao, bu engellerin kapitalist toplumun evrimine dair yapılan yanlış bir analize ait olduklarını ileri sürer. Devlet yüz yıl önce kitlelerden bugün olduğundan daha mı az ayrılmıştı ya da kitlelerin erişimine daha mı açıktı? Geçmişte itaatkârlık daha düşük düzeyde miydi? O zamanlar gelenek insanların davranışlarını bugünün siyasal mekanizmaları ve ideolojik aygıtlarına kıyasla daha çok kontrol etmiyor muydu? Modern bürokrasi konusuna gelince, Ingrao bunun kısmen kitle eyleminin bir tezahürü, işçi sınıfının ekonomik sistemde eşitlik ve adalet taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını —sınıf mücadelesinin bir ifadesi olduğunu ve bu mücadeleden ayrılamayacağını— savunur. Aynı şekilde, teknokrasi de bilginin yapılanmasındaki krizin, geçmişte kararların alınma biçiminin bir sonucudur. Entelektüellerin kitlelerin özlediği toplumsal ve ekonomik koşulları üretmekte gösterdikleri başarısızlığın bir ifadesidir.

> Bu teknoloji büyük ekonomik kararları teke line alan çıkarlarla uyumlu mudur? Yoksa devletin içinde ve dışında bulunan grupların arasında, devlet aygıtının tam da kalbinde yeni olanakların ortaya çıkmasına izin veren çatışmalar mı vardır? (Ingrao 1977, 206)

Paradokslar —Ingrao'ya göre— bizi "*hangi* Parlamento için (örneğin, bütün üretim sektörünün içinde, hangi yetkilere sahip olacak bir Parlamento için) mücadele ettiğimize karar" vermekten alıkoymamalıdır (1977, 207). Keza Ingrao, sınıflı toplumda doğrudan demokrasi (Ingrao'nun terimleriyle tabanın demokrasisi) ile temsilî demokrasi, ya da tabanın de-

mokrasisinden sonra gelen ya da ondan ayrı olan şey arasında bir fark görmez.

> Ekonominin temel hedeflerinin programını yapabilecek, belirli niteliklere sahip bir parlamento olabilmesi için fabrika konseyinin varlığı şarttır; bununla birlikte önüne ücret hedefleri dışında da amaçlar koyan... bir fabrika konseyi —varlığını sürdürebilmek için— gerçekten birliğini sağlamış ulusal bir meclise ihtiyaç duyar. (1977, 207)

Devletin dönüşümü toplumsal süreçle bağlantılıdır. Ingrao bu noktada Gramsci'nin eserini özellikle yararlı bulur; zira Gramsci bize siyasal dolayımlamanın nasıl bir "yapısal inşa" olduğunu ve bu nedenle demokrasinin, demokrasinin değerlerinin ve gelişiminin "toplumsal gövdenin yeniden birleşimi ve düzenlenmesi" temelinde yükselmesi gerektiğini gösterir (1977, 208). Ayrıca, siyasal partilerde, hattâ kitle tabanlı partilerde, kurumlar ve kitleler arasındaki ayrılığın yarattığı sorunlara rağmen, Ingrao "demokratik diyalektiği" örgütlemek ve siyaseti toplumsal süreçlerin dışındaki "uzmanlar"a ve devlete bırakmaktan kaçınmak için —Bobbio'nun görüşüyle ters düşerek— kitle tabanlı partilerin bir gereklilik olduğunu savunur. Kitle tabanlı siyasete bir "düzen" veren ve tutarlı bir şekilde mücadeleyi devletin içine (ve dışına) taşıyan partiden başkası olamaz.

Ingrao, gerçek toplumsal değişimin (geçtiğimiz yüzyıl içindeki birçok benzer değişimde olduğu gibi), son tahlilde, kitlelerin patlaması, kitle mücadeleleri ve devrimler sonucunda ortaya çıktığını savunur. Doğu Avrupa'da —sosyal devrimler sonucunda ortaya çıkan— otoriter kolektivist rejimlerin bile demokrasinin kitle tabanlı hareketler aracılığıyla dünyanın diğer ülkelerine yaygınlaşmasında önemli etkileri olmuştur. Temsilî demokrasi, böyle bir harekete dayanmadıkça, değişime izin vermeyecek, dolayısıyla toplumsal ve siyasal hakları genişletmeyecektir.

Poulantzas'ın Görüşü

Fransa'da Poulantzas ([1978] 1980) Rosa Luxemburg'un Lenin'e yöneltiği eleştiriyi kullanarak demokratik sosyalizm tartışmasına girdi. Poulantzas üç temel meseleyi gündeme getiriyordu.

İlk olarak, Colletti, Bobbio, ve Ingrao gibi Poulantzas da demokrasinin sosyalizm olduğunu ve demokratik olmayan sosyalizmin gerçek bir sosyalizm olamayacağını varsayar. Bu varsayımın ilk kısmına göre kapitalizm-

deki kitlesel siyasal özgürlüklerin kökleri kazanılan tarihsel mücadelelere dayanır. Bu mücadeleler evrensel olarak işçilerin burjuva temsilî kurumlarını yaygınlaştırmak ve derinleştirmek için yaptıkları siyasal savaşlar olmuştur. Bugün bu kurumlar demokratik değilse, bunun nedeni alt sınıfların kurumları demokratikleştirecek kadar önemli kazanımlar elde edememiş olmasındandır.

Sosyalizm ve demokrasi hakkındaki varsayımın ikinci kısmı sosyalizmin anlamı, Rosa Luxemburg'la Lenin arasındaki tartışma, kitlelerin devletle ilişkileri tartışması ve bizâtihi devletin anlamıyla ilgilidir. Bu bağlamda Poulantzas, devletin en üst mevkilerinin kontrolü proletaryanın eline geçene kadar burjuva devlete karşı koyabilecek (ve burjuva devleti yıkabilecek) tek gücün, proleter "devlet" işlevini gören ve burjuva devletin yanında bulunan paralel bir iktidar aygıtı (sovyetler) olduğu argümanına dayanan ve Colletti'nin etkili bir şekilde savunduğu Leninist "ikili iktidar" kavramını şiddetle eleştirir. Bu süreç içinde politikaları dikte eden ve yönlendiren öncü bir parti sovyetleri çalıştırır. Burjuva devlet yıkıldıktan sonra, sovyetlerin de gerilemesiyle, iktidar alanda bu "proletarya diktatörlüğü"dür.[7] Poulantzas'ın argümanına göre, bu model önce devlet iktidarının alınmasını, devlet kalesi ele geçirildikten sonra bütün devlet aygıtının yıkılmasını, daha sonra da yıkılan aygıtın yerine yeni bir devlet tipi olan ikinci bir iktidarın —sovyetlerin— konulmasını zorunlu görür. Oysa, bu yeni devletin kontrolünün tepede "tek başına" duran bir devrimci partide olması ve bu partinin örgütlenmesinin "aydınlanmış" bir elitin yönetiminde gerçekleşmesi hem "burjuva" parlamentosu, hem de kitle tabanlı hareketler aracılığıyla yapılan kitle müdahalelerine bu elitin duyduğu güvensizliğin bir sonucudur (Poulantzas 1980, 255). Poulantzas'a göre Leninist sosyalizme geçiş stratejisi meseleyi tamamen geçiştirmektedir: Sosyalizm demek demokrasi demek *olduğuna* göre —*demokratik* sosyalizm bir totoloji olduğuna göre— zımnen anti-demoktatik olan Leninist strateji, her ne kadar Colletti aksini iddia etse de, Marksist devlet teorisinin temel görevinin üstesinden gelemez. İşte bu noktada Ingrao'nun etkisi çok belirgindir:

---

[7] 1980-1981'de Polonya'daki durum, günümüzün sovyetlerinin (Dayanışma hareketi şeklinde) burjuva devletle değil "proletarya diktatörlüğü"yle karşı karşıya gelmesi olarak tasvir edilebilir.

> Devletin, (halk kitlelerinin kazanımlarının ifadesi olan) siyasal özgürlüklerin ve temsilî demokrasi kurumlarının yaygınlaşması ve derinleşmesi, bu değişimin doğrudan demokrasi biçimlerinin önünün açılması ve özyönetim organlarının çoğalıp yayılmasıyla birleşmesini sağlayacak bir şekilde radikal dönüşümü nasıl gerçekleştirilebilir? (Poulantzas 1980, 256)

Dahası, "devletin sönmesi" kavramı tarihsel olarak "dönüşüme uğratılmış temsilî bir demokrasi ile sıradan sendika üyeleri temelinde yapılanan, doğrudan demokrasinin birleştirilmesi" sorununun ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasını güçleştirmiştir. "İşte tam da bu nedenle, yoksa daha sonra Stalinist totaliterlikle özdeşleştirildiği için değil, bu kavram bence terk edilmelidir" (Poulantzas 1980, 256). Böylece Poulantzas'ın savına göre, Leninist stratejinin reddinin gerçek temeli bu stratejinin Stalinizm'e yol açması *değil*, sosyalist devlet teorisi önermemesidir. Leninist strateji, demokratik bir sosyalizmin doğasının ne olabileceğini ve demokratik sosyalist kurumların nasıl bir yapıya ve öze sahip olmaları gerektiğini — demokrasiyi ve özgürlüğü yaygınlaştıracak ve bu yaygınlaşmayı *garanti altına alacak* siyasal ilişkilerin ne olması gerektiğini — söylemez. Sosyalist devleti tasvir edecek olan ya da en azından sosyalist devlete geçiş sürecini tasvir edecek olan tam da bu ilişkilerdir.

Bu da bizi Poulantzas'ın dikkat çektiği üçüncü konuya, onun bu geçiş süreci hakkındaki görüşlerine, getirir: "Sosyalizme giden demokratik yol uzun bir süreçtir, bu süreçte halk kitlelerinin mücadelesi devletin dışında ve devlete paralel etkili bir ikili iktidar yaratmayı değil, devletin iç çelişkilerini etkilemeyi amaçlar" (1980, 257).

Poulantzas'a göre devlet iktidarına sahip olmak demek, devlet aygıtını ele geçirmek, onun yerine de ikinci bir iktidarı (proleter sovyetlerini) koymak demek değildir. Aksine, iktidarı almanın anlamı *sınıf çatışmasının bir parçası olarak devlet içinde mücadele ederek* devleti kazanmak demektir. Çünkü 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi Poulantzas'ın geç dönem eserleri, devlet aygıtını devlet mücadelesinden ayırmaz:

> İktidar, devletin elinde tuttuğu ve devlet elinden alınması gereken nicel olarak ölçülebilir bir madde değil, değişik toplumsal sınıfların arasındaki ilişkiler dizisidir. İktidar, ideal durumunda, devlette toplanmıştır, dolayısıyla, devlet belirli sınıfsal güç ilişkilerinin yoğunlaşmasından oluşur. (Poulantzas 1980, 257)

Bu nedenle, devlet tahta bir atla nüfuz edilecek bir kale ya da kırıp içine girilecek sağlam bir kutu değildir. "Siyasal güç kullanımının göbeğidir" (1980, 258). Devletin iç çelişkileri ve bu çelişkilerden doğan krizler kitlelere muharebe alanında daha avantajlı mevziler kazanma olanağı sunan savaş anlarıdır.

Poulantzas ayrıca, devletin merkezindeki güç ilişkilerinde yapılacak düzeltmelerin, sadece parlamentoda ya da ideolojik aygıtlarda değil *bütün* aygıtlarda ve bunların alt-sistemlerindeki güç ilişkilerinde değişiklik anlamına geldiğine dikkat çeker. Bunun anlamı mücadelenin, devletin baskıcı güçlerine doğru yaygınlaştırılmasıdır. Kitleler burjuvazinin meşru görülen şiddet uygulama tekelini —özellikle orduyu ve polisi— sınırlamak ve değiştirmek zorundadır.

Bütün toplumsal çatışmalar, devlet aygıtlarının ister içinde ister dışında olsun, devlet aygıtlarını etkiler. Bu gözlem, yapı, üstyapı ve üstyapının değişik parçalarının organik olarak içiçe geçtiği, hepsinin sınıf ilişkilerinden kaynaklandığı ve —devletin fiziksel alanının dışında bile kalsalar— hepsinin devletin stratejik sahasının içinde konumlandıklarına dair Poulantzas'ın yaptığı analizle uyumludur (1980, 260). Bundan dolayı, demokratik sosyalizme giden yolda devletin içindeki ve dışındaki mücadele biçimleri birleştirilmelidir.

> Otoriter devletçiliği önlemenin tek yolu temsilî demokrasinin dönüşümünü sıradan sendika üyeleri temelinde yapılanan, doğrudan demokrasi biçimlerinin geliştirilmesiyle ya da özyönetim hareketiyle birleştirmekten geçer. (1980, 260)

Poulantzas'a göre, bu iki ayaklı strateji çoğulcu bir parti sistemini, genel oy hakkını ve sosyalizme karşı olanların özgürlükleri de dahil olmak üzere bütün siyasal özgürlüklerin yaygınlaştırılmasını ve derinleştirilmesini gerektirir. Aynı şekilde, bu strateji "devletin yıkılması" teriminin de anlamsızlığına işaret eder. Temsilî demokrasinin kurumları sürekli ve kesintisizdir —bunların yıkılmaları değil yaygınlaştırılmaları gerekir.

Ancak, Ingrao gibi Poulantzas da, demokratik sosyalist dönüşüme ülke içinden ve dışından gelecek burjuva tepkilerinin yaratacağı tehlikelerin farkındadır (örneğin, Kolm 1977). Poulantzas'a göre dönüşümün ayakta kalmasında ve başarısında önemli etken temsilî demokrasi süreciyle işçi denetimindeki üretim birimlerinin ve doğrudan demokrasinin diğer ku-

rumlarının yarattıkları süreçler arasındaki dengedir. Demokratik sosyalizmin kazanması için bu iki güç merkezinden biri diğerinden baskın olmamalıdır. Devlet aygıtı dışındaki doğrudan demokrasi kurumları baskın olursa ekonomi ve belirlenen politikalar birleşik bir yöne sahip olamaz; öte yandan, bütün kontrolün devlet aygıtında olması, rahatlıkla, devletin kendinde bir amaç haline geldiği, elit bir teknokrasinin kendi uygun gördüğü oranda yoksullara yardım *verdiği* ve gelir dağıttığı (sosyal demokrasi) bir otoriteryanizme yol açabilir. Doğrudan demokrasi kurumlarıyla temsilî demokratik devlet arasındaki çatışmalar nasıl çözülecektir? Poulantzas bu soruyu yanıtlayamasa da "sosyalizmin ya demokratik olacağını ya da tümden yok olacağı"nı vurgular (1980, 265).

Bazı Sonuçlar

Bobbio, Ingrao, ve Poulantzas'ın üçü de kapitalist toplumlarda gözlemlediğimiz demokrasinin sınıf mücadelesiyle, işçi sınıfının temsilî demokrasiyle —diğer bir ifadeyle, devlet iktidarıyla — bağlantılı olan özgürlükleri yaygınlaştırması ve derinleştirmesi sonucunda ortaya çıktığında hemfikirdir. "Burjuva" devlet bu sınıf mücadelesinin hem gerçekleştiği yer, hem de sonucudur; bu devlet artık burjuva devlet değildir (belki de hiçbir zaman değildi), yeni koşullarda üretim ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi için değişikliğe uğratılmış, burjuvazinin egemenliğinde bir devlettir. Bu koşullarda demokrasinin yaygınlaşması ve derinleşmesi ancak sosyalizme geçişle mümkündür.

İkinci olarak, her teorisyene göre demokratik sosyalizm demek sosyalist demokrasinin temel taşlarından biri olarak temsilî demokrasinin sürdürülmesi demektir; ancak, Ingrao'nun ve Poulantzas'ın demokrasi hakkındaki görüşleri mevcut kurumların ötesine geçer (Bobbio burada durur) ve devlet aygıtlarının içinde ve dışında bulunan —aralarında fabrika konseyleri, işçi kontrolü, vb. bulunduğu — kitle-tabanlı toplumsal hareketler ile siyasal katılıma kadar uzanır. Devleti koşullandıracak ve denetleyecek olan işte bu kitle-tabanlı kurumlardır.

Üçüncü olarak, Bobbio'nun dikkat çektiği, demokrasinin "zorlukları" konusunda genel bir fikir birliği vardır; ama Ingrao ve Poulantzas'ın işaret ettiği üzere bunlar demokrasinin özünden kaynaklanmaktan ziyade devletin krizlerinin birer sonucudur. Bu krizler Bobbio gibi bugün bizim de göz-

lemlediğimiz "demokrasi"yi üretir; bu özelliklerin radikal dönüşüme uğramış bir demokratik sosyalist devlette nasıl değişeceklerini öngörmek neredeyse imkânsızdır.

Son olarak, bu tartışmalardaki esas mesele devleti (yüz yüze meydan okuyarak) çökertilecek ve devrilecek ya da önce kuşatılıp sonra yıkılacak bir kale gibi gören Leninist ve Gramscici devlet kavramlarını geride bırakmaktır. Devlet artık ne sadece bir baskı aygıtıdır ne de burjuvazinin ideolojik *ve* baskı aygıtlarından oluşur. Burjuvazi devlette egemendir; ama devlet sadece egemen sınıfa ait değildir. Devlet sınıf mücadelesinin ürünüdür ve bundan dolayı devletin kurumları *sınıf mücadelesinin parçası olarak*, geçmişte değiştirildiği gibi bugünde radikal değişikliğe uğratılabilirler. Bu analizde, Gramsci'nin de söylediği gibi, hem devlete ait hem özel ideolojik aygıtların ve devletin, siyasal savaşımda üretici altyapı kadar önemli oldukları kabul edilir; ama aynı zamanda ileri kapitalist devlet karşı-hegemonya unsurlarını zaten barındıran bir alan olarak kurulur.

Bütün bunların devlet üzerine yürütülen tartışma açısından nazik sonuçları vardır. Ingrao'nun dediği gibi, "modern demokrasi kendi eksikliğini gözler önüne serdiği ve tamamlanmayı talep ettiği oranda iktidarı yıkıcı konuma gelir" (1977, 202). Demokrasi, Offe ve Hirsch'ün betimlediği, devletin sermaye birikimine dair işlevleriyle temel bir çatışma içindedir ve refah devletinin gerilemesine karşı getirilen çözümleri sınırlamakta özellikle önemli bir rol oynar. Bu çatışma (özel girişime dayalı ekonomilerin en "başarılısı" olduğu için) ABD'de özellikle önemli görülmüştür. Bu çatışmanın ABD'deki analizlerini ele almadan önce Üçüncü Dünya'da devlet ve demokrasi üzerine yapılan tartışmayı gözden geçireceğiz.

Çeviri: Mete Pamir

7

BAĞIMLI DEVLET

GÜNÜMÜZÜN az sanayileşmiş kapitalist toplumlarında devlet genelde parlamenter demokrasiye referansla *tanımlanmaz*. Bu durum düşük gelirli ekonomilerdeki feodal kalıntılardan mı kaynaklanıyor? Fransa'da 1850'lerde III. Napoleon'un diktatörlüğünde olduğu gibi kapitalist gelişmenin belirli aşamalarına özgü geçici koşullar mı bu sonucu doğuruyor? Yoksa, az sanayileşmiş ülkelerde devletin özellikle farklı olması, bu ülkelerin daha erken sanayileşmiş olan ekonomilerle girdikleri tarihsel ilişkilerden ve geç sanayileşmeden mi kaynaklanır? Üçüncü Dünya ülkelerindeki modern devlet, yetki alanında meydana gelen bütün eylemler üzerinde (sanayileşmiş toplumlar için varsaydığımız gibi) bağlayıcı bir otoriteye sahip midir?

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirilen çoğulcu teorinin merkezinde "artakalan" nosyonu yatmaktaydı. Bu teoriye göre, Schumpeterci (1951) yaklaşımın ileri sürdüğü gibi, düşük gelirli ülkeler gittikçe daha çok kapitalist (modern) ve daha az geleneksel oldukça, daha da demokratikleşeceklerdi (örneğin, Lipset 1963; Almond ve Verba 1963). Çoğulcu modelin mantığı, modernleşmeyle beraber zorunlu olarak ortaya çıkan "rasyonalizm", ya da Hirschman'ın terimleriyle söylersek, kapitalist toplumsal ilişkilere özgü bir beceriyle insanın "tutkuları"nın bu tutkulardan daha güçlü olan insan "çıkarlarına" tâbi kılınmasına dayanır (bkz. 1. Bölüm). Çoğulcu teoriyi savunanlara göre, kapitalizm topluma nüfuz ettikçe ve özel teşebbüs sistemi etkisini artırdıkça, feodal ekonomiyle uyumlu olan tikelci ve otoriter siyasal kurumlar yıkılıyordu. Kapitalizm ekonomiyi daha evrenselci ve çıkar (kâr) odaklı hale getirdiğinde, ekonomi gittikçe daha çok rasyonel disipline bağlanıyor, devlet de belirgin parlamenter biçimini alıyor-

du. Meksika, Brezilya ve Kore gibi yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerde bu öngörünün geçersiz olduğu ortaya çıkınca, çoğulcu teoriyi savunanlar bu modeli terk ettiler ve modern dünya kapitalizmi koşullarında liberal demokrasiyle iktisadi kalkınmanın sürekliliği arasındaki olası uyumsuzluklara dikkat çeken daha "pragmatik" görüşleri benimsediler (Huntington 1975; Stepan 1978).[1]

Düşük gelirli ülkelerdeki devlet yapıları üzerine yapılan Marksgil tartışmaların uzun bir geçmişi yoktur. Bu tartışmalar da tarihsel kökleri gerilere giden konular etrafında döner. Bu konular sömürgeleşme, emperyalizm ve bunların günümüzdeki tezahürü olan bağımlılık üzerine yapılan Marksgil tartışmaların bir kısmını oluşturur. Marx, yazılarında sömürgecilik konusunda iki ayrı görüş savundu: Bir yandan Hindistan üzerine incelemelerinde saldırgan Britanya kapitalizmini değişime yol açan olumlu bir güç olarak değerlendirdi. Öte yandan, Marx ve Engels, İrlanda örneğinde aynı kapitalizmi yıkıcı gördüler. Lenin ve daha sonra Mao'nun geliştirdiği teoriler bu ikinci görüşü pekiştirdi; aradan geçen zamanda bağımlılık teorisi bu görüşü günümüz neo-Marksist teorileri içinde dikkat çekici ve önemli bir konuma yükseltti.

Ortodoks Marksgil devlet teorilerine benzer şekilde, bağımlılık teorisi de dahil olmak üzere daha önceki teorik katkıların hiçbiri burjuva demokrasisini ulaşılması önemli bir hedef olarak değerlendirmez. Aksine, bağımlı devlet parlamenter demokrasi de olsa otoriter bir rejim de olsa, sonuç itibariyle bir burjuva devlettir ve kapitalist sınıf hegemonyasını temsil eder. Lenin'in ve Lenin'den sonraki teorisyenlerin ana katkısı bu hegemonyayı dünya sistemi içindeki bağlamına yerleştirmeleri olmuştur. Egemen kapitalist sınıf her durumda ülke içinde yerleşik olmayabilir; demokratik ya da otoriter olsun, bağımlı devletin dinamiğinin ülke sınırlarının dışından belirlendiği tezi ileri sürülür. Bu nedenle, Lenin'in zamanından bu yana Marksgil teorinin az sanayileşmiş ekonomilerde tespit ettiği temel mesele otoriteryanizm ve demokrasi arasındaki karşıtlık değil, emperyalizm olmuştur (bkz. Warren 1981).

Ancak şimdi, bağımlılık teorisinin kendisi bir değişim içindedir ve sanayileşen toplumlardaki devlet teorileri bu toplumlarda kapitalist kalkınmaya dair yapılmakta olan Marksist tartışmaların bir parçası olmuştur.

---

[1] Aynı zamanda bkz. 1. Bölüm'deki korporatizm tartışması.

Cardoso ve Faletto'nun eseri (orijinal baskı 1968, İngilizce'de ilk basımı 1979) tartışmayı tümden *ulusal* tarihsel ve toplumsal mücadeleler bağlamına yerleştirmiştir. Bürokratik otoriter rejimler hakkında daha yakın zamanda başlayan tartışma, kapitalist kalkınma sürecinde demokrasiyle otoriteryanizm arasındaki karşıtlığı gündeme getirmiştir.

Bu bölümün odağı az sanayileşmiş toplumlardaki devlete dair son zamanlarda yapılan Marksgil tartışmalar ve bu toplumlardaki devletin ileri kapitalist devletten özü itibariyle nasıl farklı olduğu ya da olmadığıdır. Ancak, tartışmanın altında yatan konuları kavrayabilmemiz için öncelikle sömürgecilik ve emperyalizm üzerine yapılan Marksgil tartışmaları ve bu tartışmalardan çıkan farklı bağımlılık teorilerini anlamamız gerekir. Bir kez bu teorik öncüller açıklığa kavuşunca, Üçüncü Dünya devleti üzerine yapılan tartışmanın ana hatları doğal olarak ortaya çıkacaktır.

Öncüller

Marx'ın sömürgecilik üzerine yazıları büyük ölçüde Hindistan ve İrlanda'yla sınırlıdır ve bu iki ülke üzerine yazdıkları birbirinden oldukça farklıdır (Avineri 1969; Chandra 1980). Marx'ın Asya toplumuyla ilgili farklı görüşlerindeki ortak nokta, bu toplumları içsel değişimin imkânsız olduğu durağanlık ve değişmezlik kavramlarıyla nitelemesidir. Marx'a göre, Asya toplumlarının en önemli ve tuhaf özelliği —onları Slav olmayan Avrupa toplumlarından ayıran belirgin özellik— tarihlerinin olmaması ve toplumsal gelişmeden yoksun olmalarıdır. Asya toplumu hem dağılma ve gerilemeye hem de toplumsal evrime karşı dirençlidir; ilkel komünizm evresinden çıktığından beri durgun, durağan ve değişimden yoksun kalmıştır (Chandra 1980, 395). Marx değişime karşı olan bu dirençle ilgili birçok açıklama geliştirdi. Bunlar arasında, Asya'daki kurak arazileri —büyük ölçekli sulamayla— tarıma elverişli hale getirme zorunluluğunun merkezî iktidara yol açması, bunun da devlete despotik ve hipertrofik nitelikler kazandırması da bulunmaktaydı. Diğer yazılarında devletin despotik niteliğini, tarımda özel mülkiyetin olmamasına, birbirinden yalıtılmış ve kendi kendine yeten köy topluluklarının varlığına atfetti.

Ancak, Hindistan'da sömürgeciliğin oynadığı rol konusunda Marx'ın ulaştığı sonuçlara kaynaklık eden devletin despotikliği değil, Marx'ın Asya toplumunun durağanlığı hakkındaki görüşüydü. Marx bu unsuru göz

önünde bulundurduğu içindir ki, sömürgeciliğin Asya toplumunda devrimci bir rol oynadığını ileri sürdü. Marx 1853'de şöyle yazdı: "İngiltere Hindistan'da biri yıkıcı, diğeri ise yapıcı olan iki ödevi yerine getirmek zorundadır —eski Asya toplumunun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batı toplumunun maddî temellerinin atılması" (Tucker 1978, 659 içinde). Marx'ın sömürgeciliğin etkisi ve doğası hakkındaki yargısı doğrudan doğruya onun (durağan ve başka yollarla değiştirilmesi imkânsız sömür geleşen toplum) ve (kapitalist ve sanayiye dayalı) sömürgeleştiren toplum hakkındaki fikirleriyle ilintilidir. Marx'ın sömürgeciliğin yıkıcı yönlerine pozitif içerik atfetmesi sömürgeleşme öncesi toplumu nasıl nitelediğinden kaynaklanır. Bu görüşe göre, Hindistan'daki Britanya yönetimi durağan toplumu yıkarak değişim ve gelişme olanaklarının yolunu açar. Yapıcı, pozitif unsurlar tam da kapitalizmin doğasından çıkar —kapitalizm sadece bir ülkede yaşayamaz, varlığını sürdürmek için bütün dünyayı kaplayacak şekilde genişlemelidir. Sömürge toplumlarına yayılan kapitalizm aynen sömürgeleştiren toplumdaki kapitalizme benzeyecektir —Britanya'da olduğu gibi, tam gelişmiş sanayi kapitalizminde pozitif (üretici güçlerin gelişimi) ve negatif (yoksulluk ve düşkünlük) unsurlar birarada bulunacaktır.

Ne var ki, Chandra'ya göre (1980, 401), Marx'ın Hindistan'daki Britanya yönetimiyle ilgili görüşlerinde kısa süre içinde yapıcı yönlerinden yıkıcı yönlerine doğru bir kaymaya aşandı. Daha sonra *Kapital*'de, Britanya yönetiminin iktisadi kalkınmayı olanaksızlaştıran birçok yapısal özelliğine dikkat çekti; yeni bir uluslararası işbölümünün "modern sanayinin ana merkezleri"nin gereklerine uyum gösterdiğini, "dünyanın bir kısmını tarımsal üretim alanına çevirdiği[ni], bu alanda yetişen ürünlerin gönderildiği dünyanın diğer kısmının daha çok sanayi alanı olarak kaldığı"nı (Marx [1867] 1906, 425) ve Hindistan'dan Britanya'ya akan sermaye ve kaynakların Hindistan ekonomisini felce uğrattığını vurguladı. Dahası, Marx'ın saptamasına göre köy topluluklarını (yıkıcı ama pozitif şekilde) bozan Britanya yönetimi, bu toplulukların yerine gerçek bir özel mülkiyet sistemi de koymamış, tarıma dayalı malikânelerin ve küçük toprak mülkiyetinin ancak karikatürleri olabilecek versiyonlar yaratmıştı (Chandra 1980, 401).

Marx'ın Hindistan'daki durumu ve Britanya sömürgeciliğinin Hindistan üzerindeki etkilerini yanlış anlamasının kaynağını Asya toplumunun değişmezliği ve Britanya kapitalizminin bu toplumda alacağı biçim üzerine yaptığı hatalı varsayımlarda aramak gerekir. Marx, Viktoryen dönemde

yaşıyordu ve bu dönemin Batı-dışı toplumların geri kalmışlığı hakkındaki nosyonlarını dolaylı olarak paylaşıyordu. Bu tür yanılsamalar ne Marx'ın ne de Engels'in İrlanda'daki Britanya yönetimi üzerine incelemelerine yansıdı. İrlanda söz konusu olduğunda, Britanya yönetiminin İrlanda toplum ve ekonomisi üzerindeki sömürgeci karakterini açık seçik teşhis ettiler. Buna göre, İrlanda'daki sömürgeciliğin özü İrlanda'nın Britanya ekonomisinin boyunduruğuna girmesi ve sanayileşmiş Britanya'nın tarımsal bir eklentisi haline gelmesiydi.

> İrlanda [diye yazıyordu Marx 1867'de] İngiliz toprak sahiplerinin ve İngiliz burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda yönetildi. Bu bağlamda, İrlanda hammadde tedarikçisi, sanayi ürünleri pazarı ve tarım arazilerine sermaye yatırımları için güvenli bir yer olarak kullanıldı. İrlanda'nın İngiltere için başka yararları da vardı. Ucuz işgücü kaynağı oldu ve İngiliz işçilerinin ücretlerini düşük tutmak, maddi ve ahlakî koşullarını alçaltmak için kullanıldı. İrlandalı ve İngiliz işçiler arasında körüklenen ulusal düşmanlıklar yüzünden İngiliz işçi sınıfı bölünmüş halde ve siyasal olarak yetersiz bırakılabildi. Benzer şekilde, Britanya ve ABD'deki egemen sınıflar siyasal çıkarlarına uygun gördükleri zamanlarda İrlanda sorununu iki ülke arasında ulusal düşmanlık yaratmak için kullandılar. (Chandra 1980, 407)

Marx ve Engels, hem İrlanda kaynaklarının sömürüsü (tarımsal artık ve emek) hem de İrlandalı ve Britanyalı işçilerin birbirleriyle karşı karşıya getirilerek Britanya'daki sömürücü üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi yoluyla, sömürgeciliğin İrlanda ekonomisinin azgelişmişliğine yol açtığını ve bu ilişkinin Britanya burjuvazisinin yararına olduğunu saptadılar. Yanı sıra, İrlanda'da toplumsal sorunun tek çözüm yolunun 1801'de kurulan Birliğin iptali ve Britanya egemenliğine gönüllü bir şekilde ya da zorla son verilmesiyle, sömürgeciliğin devrilmesinden geçtiğini gördüler. Bu, toprak mücadelesine yoğunlaşan, tarıma dayalı bir devrim olacaktı (Marx ve Engels, 1972).

Marx ve Engels, Britanya yönetiminin Hindistan'da değil ama İrlanda'da sermayenin ve kapitalist sanayinin büyümesine, tarım ve sanayi arasındaki birleşmenin ortadan kalkarak kapitalist çiftçiliğin ortaya çıkmasına, kırda ve şehirlerde işçi sınıfının doğuşuna yol açtığını ve bütün bunların sömürge ekonomisinin azgelişmişliğine neden olan sömürgeciliğin bir parçası olduğunu anlayabildiler. Böylece, sömürgeleşme öncesinde (Hindistan'ın durağan olduğu varsayılırken) İrlanda durağan olmadığı için,

kapitalizmin "pozitif" unsurları sömürge bağlamına aktarıldıklarında negatif oluyorlardı. Chandra'ya göre, Hindistan örneğinde Marx'ın kavrayamadığı nokta, sömürgeci devletin rolünün Avrupa'daki kapitalist devletin rolünün tam tersi olmasıydı. Avrupa'da devlet kapitalist gelişmenin en güçlü aygıtı olmuş, "feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini, sera işlevi görerek, hızlandırmış ve geçiş sürecini kısaltmıştı" (Marx 1906, 703). Ancak Hindistan'da, sömürgeci devlet köklü farklılıkları nedeniyle bu rolü oynayamazdı:

> Uzun dönemde sömürgeci devlet sanayileşme ve kalkınma karşıtı politikalar uygular. Bunun nedeni, sömürgeci devletin politikalarının sömürgenin değil metropolün "ulusal durumu" tarafından yönlendirilmesidir. (Chandra 1980, 437)

Marx ve Engels'in İrlanda sorununu analiz ederken devletin rolüyle ilgili olarak geliştirdikleri argüman da bu yöndedir.

Lenin'e göre Emperyalizm

Lenin, sömürgelerdeki durumdan ziyade, kapitalizmin sanayileşmiş kapitalist ekonomilerden dünya sistemine yayılmasına yol açan iktisadi koşullarla daha fazla ilgileniyordu. *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* ([1917] 1966) adlı eserinde Lenin, emperyalizmin kapitalizmin *zorunlu* bir aşaması —kapitalist gelişmenin yaygınlaşmasının mantıksal bir sonucu— olduğunu ileri sürdü. Kapitalizmin rekabetçi aşam asında ileri ülkeler mal ihracatına ağırlık veriyordu; ancak, üretim tekellerde yoğunlaşmaya ve özellikle de finans çıkarları ileri ülke ekonomilerinde kapitalizmin başat unsuru haline gelmeye başladıkça, birikim "fazlalığı" kâr oranının düşmesine ve geri kalmış bölgelere "sermaye" ihracına yol açıyordu —bu da ileri ülke tekellerinin geri kalmış ekonomilere doğrudan yaygınlaşması anlamına geliyordu. Sermayenin ülke dışına ihraç edilerek geri kalmış ülkelere yatırılması yoluyla, fazla sermaye kârı artırmak için kullanılıyordu. "Geri kalmış ülkelerde sermaye kıt, arazi fiyatları nispeten ucuz, ücretler düşük ve hammadde ucuz olduğu için kârlar yüksekti" (Lenin 1966, 216). Sömürgelere yapılan yatırım yeni malzeme tedariğini ve bunların fiyatlarını kontrol etme imkânını da veriyordu. Fakat Lenin kapitalizmin geri kalmış ülkelere yayılması hakkındaki açıklamasını, ileri ekonomilerde kâr oranının düşmesiyle sınırlandırmaz. Emperyalizm sadece tarımsal alanları değil

sanayileşmiş bölgeleri de ilhak etmeye çalışır. Lenin'e göre emperyalizmin en önemli özelliği, hegemonya kurmaya çalışan kapitalist güçlerin birbirleriyle rekabet etmesi, bu amaçla doğrudan kendileri için olmasa bile rakibi zayıflatmak ve *onun* hegemonyasını kırmak için toprak işgal etmeleridir. Lenin'in tezine göre, bu iki etkenin bileşimi dış ülkelere yayılma için güçlü bir itki sağlar.

Lenin'in kapitalist emperyalizm üzerine tezine iki kaynaktan eleştiri yöneltilmiştir. Joseph Schumpeter'in *Emperyalizm*'i (ilk baskı 1921, İngilizce çeviri 1951) "atalardan gelen dürtüler" kavramını geliştirdi ve kapitalist dönemdeki emperyalizm açıklamasının iktisadi alanda değil, geçmişteki toplumsal ve iktisadi yapıların kalıntısı olan psikolojik güçlerde aranması gerektiğini ileri sürdü.[2] Ve ikinci eleştiri çizgisinde Warren (1980) gibi neo-Marksistler, Marx'ın Hindistan'la ilgili olarak geliştirdiği, az gelişmiş dünyaya yapılan kapitalist müdahalenin temelde pozitif, hattâ devrimci bir güç olduğu savına yeniden canlılık kazandırmaya çalıştılar: Buna göre, sosyalizme geçiş için gerekli olan üretici güçlerin gelişimi ve işçi sınıfının bilinçlenmesi için en verimli yol kapitalizmdi.

Warren, kapitalizmin sömürgelere yayılmasının bu ekonomilerde iktisadi kalkınmanın yolunu açtığını, bireysel yaratıcılığı serbestleştirdiğini, üretimde işbirliğini örgütlediğini ve siyasal demokrasinin koşullarını sağlamlaştırdığını, böylece "sosyalist hareket için en iyi siyasal ortamı sağladığı[nı] ve işçi sınıfı için gerçek bir öğrenme sürecinin koşullarını yarattığı"nı ileri sürer (Warren 1980, 7). Warren'a göre, Lenin'in tezi tarihsel olarak hatalıdır; çünkü tekelci kapitalizmin sanayileşmiş ülkelerde durgunluk

---

[2] Schumpeter'e göre ticaret ve yatırım yoluyla emperyalizm mümkün değildir. Bu nedenle, Avrupa-dışı toplumlarda kapitalist gelişme emperyalist bir yapının parçası olamaz. Kapitalizm doğası gereği anti-emperyalist olduğu içindir ki, kapitalizmin yayılmasıyla ilgili bütün kurumlar —örneğin ücretli tarım ve Avrupa okulları— anti-emperyalist olmalıdır. Serbest ticaret ve kapitalist üretim ilişkileri yüksek büyüme oranlarına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda daha üst düzeyde etik davranışlara ulaşılmasını da sağlar. Schumpeter'in teorisinin mantıksal bir sonucu, kapitalizmin anlaşmazlıkları çözme, ekonomik ve siyasal gücün dağılımını sağlama yöntemi olarak savaş ve tahakkümü reddeden bir medeniyetin ürünü olduğudur; diğer bir deyişle kapitalizm medenileştirici bir güçtür. Bu fikir, daha yakın bir zamanda geliştirilen ve çok bilinen, Rostow'un iktisadi büyümenin evreleri teorisinden (1956) modernite teorisine (Inkeles ve Smith, 1974) kadar uzanan, "gelişme" literatürünün de temelini oluşturur.

yaşadığı ve bu nedenle başka yerlerde kâr arayışına girdiği savı doğru değildir. Üstelik Lenin'in *Emperyalizm*'i temelde siyasal bir metindir —Birinci Dünya Savaşı'nın zirveye çıktığı bir zamanda— savaşın nedenlerini ve işçi sınıflarının çoğunluğunun enternasyonalizmi neden terk ettiklerini açıklamayı amaçlar (Warren 1980, 49). Rus Devrimi'nden sonra Lenin'in bu eseri anti-emperyalist propagandanın temellendirilmesi ve kuşatma altındaki Sovyet devletinin algılanan güvenlik ihtiyaçları için kullanılmıştır (1980, 8). Böylece "ampirik olarak desteklenebilir" olan,

> doğrudan sömürgeciliğin ilerlemeci toplumsal değişimin güçlü bir motoru işlevini gördüğü, sömürgeleşme olmadığı durumda ortaya çıkacak yerli kapitalist gelişmeyi geri bıraktırmak ya da çarpıklaştırmak şöyle dursun, kapitalist gelişmeyi akla gelebilecek diğer yollara kıyasla çok daha hızlandırdığı (1980, 9)

görüşü terk edilerek, bunun yerine (1) Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesinin önündeki en büyük engeli Üçüncü Dünya'nın kendi içindeki çelişkilerde aramak yerine emperyalizmde arayan ve (2) sosyalist ideoloji ya da kapitalizmin sosyalist eleştirisiyle ilgisi olmayan —ve belirgin bir biçimde "kapitalizmin sosyalizme geçişi sağlayan bir köprü olduğu" (1980, 7) görüşünü savunan— milliyetçi, anti-kapitalist bir romantizm benimsendi.

Lenin'in teziyle ilgili birkaç sorun *vardır*; ama kapitalist toplumların eşitsiz gelişimi, bu toplumların hegemonya sağlama çabaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmalar söz konusu olduğunda, Lenin'in görüşleri Schumpeter'in atalardan gelen dürtülerine kıyasla emperyalizm ve dünya savaşlarını anlayabilmemiz için daha makul açıklamalar sunar. Buradaki tartışmamız için daha önemli olan konu kapitalizmin yaygınlaşmasının "geri kalmış" ülkelerde oynadığı rol ve elbette kapitalist genişleme karşısında geri kalmış ülkelerde devletin oynadığı roldür. Asıl bu tartışma noktasında, Leninist emperyalizm pozisyonu Warren'ın eleştirisiyle taban tabana zıt düşer. Ancak, bağımlılık teorisini ve bağımlı devleti incelemeye başlamadan önce Mao ve Çin Devrimi hakkında birkaç noktaya değinmemiz gerekir. Her ne kadar Lenin'in *Emperyalizm*'inde sömürgeleşmiş ülkelerdeki koşullara pek fazla yer ayrılmamış olsa da, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de burjuva parlamentarizmini incelerken gösterdiği pragmatik tavra benzer şekilde Mao da sömürge devletinin içeriden analizini yapmıştır. Çin Devrimi'nin realitesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya hakkındaki Marksist görüşleri en az Lenin'in yazıları kadar etkilemiştir.

Mao ve Çin Devrimi

Mao *sömürgeleşmiş* bir ekonomide hegemonya kurmak için örgütlenmiş bir Komünist Parti'nin önce üyesi, sonra da lideri oldu. Bu bağlam, Çin Devrimi'ne kendine özgü nitelikler kazandırdı ve diğer bağımlı toplumlardaki devrimlere örnek olmasını sağladı. Hem 1917'de Lenin, hem de 1911'den 1949'a kadar süren daha uzun bir dönemde Mao dağınık bir değişim sürecinden geçen mutlakiyetçi devletlerle karşı karşıya aydılar. Çarlık 1917'de çökmüştü ve iktidara gelen sosyal demokrasi siyasal bir tabanı mobilize edemiyordu. Mao'nun devrimci düşüncesi 1911'de Çin mutlakiyetçiliği devrildikten sonra şekillenmişti; ama 1917'de Rusya'da olduğu gibi, Çin soyluları (küçük bir şehir burjuvazisiyle birlikte) —ellerinde daha uzun süre olmasına ve 1927'den sonra ülke üzerinde belli derecede bir askerî kontrol kurmalarına rağmen — kapitalist kalkınma sürecini sağlamlaştırıp yaygınlaştırmayı başaramadılar. Bu başarısızlık büyük ölçüde Avrupalı güçlerin Çin'i sömürgeleştirmiş olmasından kaynaklanıyordu; bu sömürgeleşme Çin'i Çarlık Rusyası'ndan keskin şekilde farklılaştırıyor ve Çin'de bir burjuva devletin gelişme olanağını çok zayıflatıyordu.[3]

Kökleri derinden Leninizme bağlı olup, 1920'ler, 1930'lar ve Japonya'yla savaş döneminin Çin koşullarına uyarlanmış olan Mao'nun devrim teorisi kapitalist devlet hakkında doğrudan çok az sav ileri sürer. Ama yine de, Mao'nun devrim stratejisi üzerine yazılarına ve Çin toplumu analizlerine baktığımızda, hem 1911 sonrasında savaş beylerinin tahakkümüne dayalı Çin idaresini, hem de 1927 sonrasında (Mao'nun sınıf üzerine yazılarında çoğu kez birleştirip aynı sınıfa soktuğu) burjuvazi ve toprak sahiplerine dayalı Kuomintang Devletini tamamen Avrupalı emperyalistlerin kontrolünde gördüğü çıkarsamasını yapabiliriz. Mao'nun devrimci teorisi temel olarak *milliyetçi* ve *anti-emperyalist* ti. İç mücadelelerin ve yabancı iktisadi çıkarların sarstığı Çan Kayşek'in zayıf Çin Devleti elbette devrimin düşmanıydı, ama Mao'ya göre başlıca düşman emperyalizmdi. Japon işgalinden sonra düşman, yabancı askerî birlikler şeklinde billurlaştı; milliyetçi devrimci mücadele de devrimci orduların rehberliğinde belirli coğrafi bölgelerde yürütülen anti-emperyalist bir savaş halini aldı. İşte bu nedenle, anti-emperyalist Leninist-Stalinist çizgiyi takip eden Mao, sınıfsal yapıya

---

[3] Rus ve Çin Devrimlerinin mükemmel bir analizi için bkz. Skocpol (1979).

sadece sınıfsal açıdan değil aynı zamanda emperyalizmle işbirliği açısından da bakmaya başladı. Burjuvazi de dahil olmak üzere anti-emperyalist pozisyon almaya istekli olan herhangi bir sınıfın unsurları devrimci mücadelede potansiyel müttefik olabilirlerdi.

Sömürge ülkelerdeki devrimci hareketlerin bahsedilen ulusal boyutu, Temmuz 1920'de Üçüncü Enternasyonal'in bir toplantısında, Lenin ile Hint komünisti M. N. Roy arasında uzun bir tartışmaya konu olmuştu. Bazı konularda, özellikle de ilk aşamalarda devrime kimin öncülük edebileceği konusunda (Lenin, sömürgeleşmiş ülkelerde burjuvazinin liderlik yapmasına izin verilmesini savunuyordu) anlaşmazlığa düşmelerine rağmen, Lenin ve Roy Komünistlerin devrimci hareket içinde hegemonya sağlayabildikleri ülkelerde, kapitalist gelişme aşamasından geçmeksizin Komünistlerin önderliğinde köylülerin sosyalizme geçişinin mümkün olduğunda hemfikir olmuşlardı. Böylece Üçüncü Enternasyonal, sömürge ülkelerdeki devrimin Avrupa'daki gibi sadece toplumsal değil aynı zamanda ulusal bir devrim olacağı çizgisini benimsedi. Bu çizgiye göre, sömürgelerde devrimi yapacak olan sadece proletarya değildi, hattâ sadece proletarya ve köylüler de değildi. Dahası, yerli burjuvazinin bulunduğu ve bu burjuvazinin unsurlarının yabancı tahakkümüne karşı mücadeleye hazır olduğu durumlarda, Komünistler yerli burjuvaziyle ittifak içine girmeli, hattâ devrimin başlangıç aşamalarında bu unsurların liderliğine izin vermeliydi.[4]

1927'de Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP'nin) şehirlerdeki tabanı neredeyse tamamen yok olana dek izlenen yol tam da böyle bir politikaydı;

---

[4] Bu durum milliyetçilik meselesinin ne kadar karmaşık olduğunu gösterir. Bir yandan Warren, Üçüncü Dünya sosyalistlerinin ne kadar yabancıların egemenliğinde olursa olsun kapitalist kalkınmayı desteklemelerini önerir. Ama Çin örneği gibi bir durumda yabancıların sömürüsü o kadar belirgindi ki, herhangi bir reformist hareket, burjuva olsun ya da olmasın, ancak anti-emperyalist olarak meşruluk kazanabilirdi. Gerçekten de, Çin "devrimi"nin ilk aşamasının (1911-1937) başarısızlığı hem kısmen emperyalist güçlerin anti-komünizminden, hem de başka bir kapitalist güç olan Japonya'nın Çin'i işgal etmesinden kaynaklanıyordu. Warren'ın savı özü itibariyle, sırf Lenin ve Komintern öyle değerlendirdi diye anti-emperyalizm ve milliyetçiliğin devrimci hareketlerin başlıca talebi haline geldiği varsayımına dayanır; böylece Warren bu devrimlerin kendi gelişme dinamiklerini takip ettikleri ve sınıf savaşının zorunlu olarak milliyetçi ve anti-emperyalist olduğu gibi daha makul varsayımları göz ardı eder.

gerçekten de Moskova'nın yönlendirmesi ve *sağladığı mâli kaynaklarla* ÇKP burjuva reformistlerle beraber Kuomintang'ın içinde reformist/devrimci Çin Devleti'nin askerî-idari potansiyelini ve kitle tabanını geliştirmek için çalıştı. Bu demokratik devletin amacı, mutlakiyetçi yönetim çözüldükten sonra Çin'in değişik bölgelerini kontrollerine alan savaş beylerini yenmek ve Kuomintang'a yabancıları Çin topraklarından atmak için imkân sağlamaktı. Şaşırtıcı olan, 1927'de ulusal bir devletin kaba biçimi ortaya çıkmaya başladığında, Kuomintang içindeki Komünistlerin tasfiye edilmesine rağmen ÇKP'nin bu politikadan hiçbir şekilde vazgeçmemesiydi. Özellikle 1927 tasfiyelerinde ve Çan Kayşek'in "kuşatma-imha" kampanyalarında, sonunda da Çin'in kuzeybatısına yapılan "uzun yürüyüşte" acı tecrübeler kazanıldı.

Fakat Japonlar 1937'de Çin'i işgal edince, işgalcilerle savaş için "tabandan birleşik cephe" kuruldu ve ittifak politikası yeniden uygulamaya koyuldu. Sonuç itibariyle Mao, tasfiyeler ve kuşatma kampanyaları nedeniyle Çan Kayşek ve Kuomintang'a her zaman derin bir düşmanlık beslemesine rağmen, 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında Leninist-Stalinist stratejiye bağlı kalabildi. Bu strateji gereğince, ulusal burjuvaziyle anti-emperyalist bir ittifak kurmaya ve Çan Kayşek'i bu sınıftan "ayırmaya" çalıştı. O zaman Japon işgali altında bulunan sömürgeleşmiş Çin'in koşulları, başlıca devrimci amacın, toplumsal devrimden ziyade ulusal kurtuluş olmasını gerektiriyordu.

> Bu yeni demokratik devrim dünya *proleter-sosyalist* devriminin bir parçasıdır; emperyalizmle, diğer bir deyişle uluslararası kapitalizmle, kararlılıkla mücadele eder. Siyasal olarak bunun anlamı, emperyalist ve gerici hainlere karşı çeşitli devrimci sınıfların biraraya gelerek ortak bir *devrimci-demokratik* diktatörlük kurmaları ve Çin toplumunun burjuva diktatörlüğü altında bir topluma dönüşmesine karşı mücadele vermeleridir. İktisadî anlamı ise, büyük sermayenin tümünün, emperyalist ve gerici hainlerin büyük işletmelerinin kamulaştırılması, büyük toprak mülkiyetinin köylülere dağıtılması, aynı zamanda zengin tarım ekonomisini ortadan kaldırmadan orta ve küçük ölçekli özel işletmelere destek sağlanmasıdır. Böylece, bir yandan kapitalizme giden yolun önünü açan bu yeni tip demokratik devrim, diğer yandan da sosyalizmin önkoşullarını yaratır. (Mao 1954, 3:96-97)

Leninist-Stalinist resmî tezlerden en önemli sapma Mao'nun kendisinden geldi ve Çin Devrimi'ne kendine özgü niteliğini kazandırdı. Lenin azgelişmiş Asya ülkelerinde devrimin başlıca *gücü*nün köylüler olduğu saptamasını yapmıştı; ancak Lenin'e göre kırdaki kitlelere öncülük edecek olan proletaryaydı. Bu proleter hareket, şehir tabanlı yerli bir Komünist hareket varsa bu yerli hareket, yoksa Enternasyonal'in temsilcileri vasıtasıyla liderlik edecekti. Ama 1927 başında, Hunan'daki köylü hareketini incelediği ünlü çalışmasında Mao, köylülere devrime *öncülük* edebilme yeteneğini atfetti. Mao'nun tezine göre, devrimi yöneten Komünist Parti köylülerin *içinden çıkabilirdi* (Mao 1954, Cilt 1). Parti 1927 yılı içinde bastırılınca, Mao ağırlıklı olarak köylü kökenli bir örgüt kurmaya girişti; ama bu örgüt kendisini proleterya partisi olarak adlandırdı ve "Lenin'in proletaryaya ve proletarya partisine verdiği rolü oynayacağını ve burjuva-demokratik devrime rehberlik eden güç olacağını ileri sürdü" (Schram 1963, 34). Ama yine de, devrimde köylülüğün oynayacağı bu rol teorik akıl yürütmekten daha çok zorunluluktan geliştirilmişti. Skocpol'a (1979) göre, ancak Uzun Yürüyüş'ten sonra ÇKP kadroları köylü sınıfları ve siyasal yapıları geri dönülmez bir şekilde dönüştürecek yöntemleri geliştirmeyi başardılar ve bu sayede "ekonomik kaynakların ve köylü işgücünün mümkün olan en yüksek düzeyde mobilizasyonunu sağlayabildiler" (1979, 255). Gerçekten de, bu yöntemler ancak Birleşik Cephe (1937-1940) döneminden sonra uygulamaya koyulabildi ve bizâtihi köylerden çıkan yeni kadroların yaptığı radikal toprak reformlarıyla sonuçlandı (Skocpol 1979, 260-261).

Mao'nun yazıları somut bir sömürgeleşmiş toplum üzerinedir ve bu toplumdaki ilk sosyalist devrimi konu alır. Elbette yabancı bir ordunun 1937'de Çin'i işgal etmiş olması, Çin Komünist Partisi'nin stratejisini biçimlendirdi. Aynı şekilde, yakın bir zaman önce başarılı olmuş Rus Devrimi de bu stratejiyi güçlü bir şekilde etkiledi. Hem teorik hem pratik yönden, askerî mücadelenin son aşamasına gelinceye kadar, ulusal devletten ziyade yabancıların devrimin başlıca düşmanı olarak görülmelerine neden oldu. Ayrıca Mao, köylüleri başkalarının öncülük ettiği bir devrime sadece katılan bir güç olmaktan çıkarıp, komünizmin biçimlendiricisi yaptı. Askerî açıdan güçlü bir yabancı güç tarafından yok edilme tehlikesi içinde olan zayıf bir ulusal devlet, ister istemez anti-emperyalist kuvvetlerin çekirdeğinde gelişen devrimci bir köylü ordusunu kabullenmek zorunda

kaldı. Bu kabul —Japonların yenilgisinden sonra— daha iyi örgütlenmiş ve kitle-tabanlı Komünist kuvvetlerin devleti devirmesiyle sonuçlandı.

Devleti egemen grubun hegemonyasının bir ifadesi olarak görürsek, Mao'nun 1911 sonrasındaki Çin Devleti'ne dair fikirleri son derece anlaşılır hale gelir. Savaş beylerinin siyasal ve ekonomik tabanı, köylülerin sömürülmesine ve yerel soylu sınıfına dayanıyordu; ama 1911 ile 1949 arasındaki dönemde hiçbir grup Çin toplumu üzerinde hegemonya kuramamıştı. Böyle bir hegemonya inşasının ilk işaretleri 1920'lerin ortasında Kuomintang içinde belirmeye başladı. Çin Komünist Partisi'nin kitle tabanını örgütleme çabaları, görece iyi örgütlü askerî güçlerle birleşince 1927 yılında Çin'in büyük bir bölümü ulusal reformist bir hükümetin kontrolüne girdi. Ama tam da bu zamanda burjuvazi ve burjuvazinin müttefikleri, özellikle de Çan Kayşek'in kendisi, reformist ittifakın içindeki devrimci unsurları tasfiye etmeye karar verdiler. Bu kararın bir sonucu olarak ve yerel soylular da güçlerini hâlâ koruduklarından, Kuomintang kontrolünü şehirlerle sınırlamış oldu. Dahası, Kuomintang kalkınmayı finanse edebilmek ve hükümete gelir sağlamak için yabancı sermayeye muhtaçtı. Aslında, milliyetçi Kuomintang'ın ekonomik yönden yabancılara bağımlılığı sürüyordu. Bu durumda, Mao'nun sömürge toplumlarındaki devlet üzerine Leninist görüşü geçerliliğini korumaya devam etti: Çin burjuvazisi ve yerel soylular yabancı egemenliğinin yerli temsilcileriydiler. Sömürge devleti Avrupa emperyalizminin bir tezahürüydü.

Bu devlet, Batılı kapitalist toplumlarda olduğu gibi egemen burjuvazinin hegemonyasını geliştiren ve yaygınlaştıran, sivil toplumla devlet arasındaki yakın bağlara dayanan bir devlet değildi. 1920 ve 1930'ların Kuomintang'ı kitleleri harekete geçirme becerisinden yoksundu; hattâ yönetiminden doğrudan çıkar sağlayan yerel soyluları bile harekete geçiremiyordu. Keza Kuomintang, Komünist "haydutları" da ezemedi. Özel orduları olan savaş beyleri Çin'i yönetmeyi sürdürdüler. Devlet sivil toplumun çoğunluğundan tamamen ayrılmıştı. Çin Devleti'nin zayıflığı ve toplumdan ayrışmışlığı, Japonlar Çin topraklarına saldırılarını yavaş yavaş arttırdıklarında, daha sonra da Mançurya'yı işgal ettiklerinde açık seçik ortaya çıktı. Kuomintang, yabancı bir tehditle doğrudan karşı karşıya kaldığında bile, Çin toplumunun farklı gruplaşmalarını mobilize etmekten aciz kaldı. Reformist Kuomintang'ın tarihsel deneyimi Mao'nun bağımlı devlet kavramını teyit etmiş oldu.

Bu görüş, her tarihsel dönemdeki bütün bağımlı devletlere genelleştirilemez. Tasfiye olan Kuomintang, kendini destekleyen gruplar için Çin toplumu üzerinde hegemonya kurmakta başarılı olamadı. Ulusal bir devlet inşasında gösterdiği başarısızlık Çin toplumuna özgü koşulların ürünü ydü —Çin toplumunun temel nitelikleri çok büyük bir köylü nüfusa sahip olması, bu nüfusun iktisadi ve toplumsal egemenliğinin toprak sahibi bir ticari soylu sınıfın elinde bulunması, toplumun şehirleşmiş merkezlerinin yabancı ticari çıkarların kontrolünde olması ve dış ticareti egemenlikleri altına alan bu çıkar gruplarının Çin'in kaynaklarını sömürmekte ısrarlı olmalarıydı. Bunun pratikteki sonucu, ulusal kalkınma adına bu söm ürünün özünü değiştirebilecek hiçbir kapitalist reformist grubun ortaya çıkmaması oldu. Çin'deki durum prototipik sanayileşmiş Batılı (metropol) kapitalist demokrasiden ziyade Chandra'nın (1980) tanımladığı sömürge devletini andırıyordu.

> Sömürge devleti, sömürgedeki toplumsal sınıflardan hiçbirini temsil etmez; bütün sömürge sınıflarını metropol kapitalist sınıfın altında bir konuma iter. Bu sınıflardan bazılarına destek verdiğinde ve koruduğunda bile, bunu kendi yönetici sınıfı olan metropol burjuvazisinin çıkarlarına hizmet için yapar. Tek görevi alt sınıflardan artı değer çıkarılmasını kolaylaştırmak değildir; sömürgenin bütün ekonomisini metropol ekonomisine bağlı ve bu ekonomiye hizmet eder hale getirmek ve sömürgenin bir bütün olarak sömürülmesini sağlamak da sömürge devletinin görevidir. (Chandra 1980, 437)

Metropol burjuvazisinin sömürgedeki devlet iktidarını ve toplumsal artığı kontrol etmesinin nedeni üretim araçlarına sahip olması değildi; bilâkis, devlet iktidarını elinde bulundurduğu için toplumsal artığı kontrol edebiliyordu (Chandra 1980, 437). Devletin işlevi yerel bir burjuvaziyle işbirliği halinde sömürge içinde kapitalist bir sömürü sistemi geliştirmeye çalışmak *ve* artığa bu sistem dolayımıyla el koymaktan ziyade doğrudan artığa *el koymaya* odaklanmıştı. Devletin baskıcı gücü daha çok iç kontrol amacına yönelik gelişmişti; devletin idari aygıtları ise metropol ekonomisinden çok üretim yerinde uygulanan zorunlu kontrolü sağlamak için genişlemişti.

Ancak, başka bir çalışmada gösterildiği gibi (Carnoy 1974), sömürge bağlamında dahi, sömürge devletiyle metropol burjuvazisi arasında çatışmalar oluyordu. Örneğin Hindistan'da yirminci yüzyılın başlarında,

emekleme dönemindeki Hint dokuma imalâtına uygulanacak gümrük vergileri böyle bir çatışma konusu haline geldi. İdari ve askerî harcamalar için gereken geliri artırmak için, sömürge yöneticilerinin çıkarları gümrük vergilerini yükseltmeyi gerektiyordu. Devlet genişlemeyi istiyordu ve elbette bu zorluk içindeki küçük Bombay burjuvazisinin ihtiyaçlarıyla uyumlu bir istekti. Öte yandan, yüksek gümrük vergileri Lancashire dokuma imalâtçılarının çıkarlarına doğrudan doğruya aykırıydı. Sonunda gümrük vergileri yükseltilmedi; diğer bir deyişle, metropoldeki imalâtçıların *metropol devleti üzerindeki etkileri aracılığıyla* (ki Chandra bu önemli noktaya dikkat çekmez) sömürge devletinin ekonomi politikalarını kontrol etmeyi başaracakları tezi teyit edilmiş oldu. Yine vurgulamak gerekir ki, sömürge devleti metropol burjuvazisinin siyasal komitesi gibi *işlemiyordu*. Evet, temel çıkarları metropol burjuvazisinin çıkarlarıyla ittifak içindeydi; ama öz-çıkarları aynı zamanda gelir tabanını genişletmekten de geçiyordu. Ve bu gelirler metropolden ithal edilecek ya da metropole ihraç edilecek mallar dışındaki kaynaklardan da gelebilirdi. Üstelik, temel rolü artığa el koyma mekanizması oluşturmak olan sömürge devleti, yaygın bir yerel yönetim sistemi ve dolayısıyla bir sömürge eğitim sistemi geliştirmek zorundaydı. Eğitim sisteminin amaçları, bu artığa el koyma rolüyle açıkça uyum içindeydi (Carnoy 1974). Ama aynı eğitim sistemi sömürge devletinin devrilmesinin, bu devletin yerine toplumsal ve iktisadi rolü yerel bir kapitalizm ve bu kapitalizmin üretici güçlerini geliştirmek olan bir devletin gelmesinin de temellerini atmış oldu.[5]

Çin örneği, bağımlı devlet ya da sömürge devleti hakkındaki tartışmamıza bir giriş yapma olanağı tanır. Çin dışındaki etkisi elbette önemli bir konudur. Her ne kadar Warren'ın isabetle vurguladığı gibi, ulusal burjuvazi, sosyalist alternatiften sapılması için için emperyalizm konusunu kullansa da, bu olasılık Üçüncü Dünya ekonomisini ya da devletini yabancı etkisine daha az maruz kılmaz ya da işçi sınıfının daha az milliyetçi olma-

---

[5] Şunu da belirtmeliyiz ki, demokratik Hindistan'da yerel kapitalizmin gelişmesi kapsamında, Warren'ın savına göre üretici güçlerin inşasında ve işçilerin bilincinin yükseltilmesinde en verimli yola sahip olunması gerekirken, üretici güçlerin gelişimi otoriter ve komünist Çin'e kıyasla çok daha yavaş bir hızda gerçekleşebilmiştir. Hindistan'daki işçilerin bilinçlenmesi de Çin'den daha düşük bir düzeyde kalmıştır. Hint kapitalizminin siyasal demokrasiyi sürdürebileceği de şüphelidir; bu ise, işçilerin bilinçlendirilmesi için "en uygun siyasal ortamı" daha da zayıflatan bir durumdur.

sını gerektirmez. Yanı sıra, yabancı sermayenin iyi örgütlenmiş, kitle tabanlı, anti-emperyalist bir hareket olmadığında kendi imajına, artığa el koyma veyatırımyapma politikalarına İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde *olduğu* kadar, duyarlı olacağı hiç de kesin değildir. Böyle bir duyarlılığın 1920'lerde ve 1930'larda Çin'de gösterilmediği açıktır (ve pek çok kişi Şili'de, 1970-1973 döneminde de gösterilmediğini ileri sürecektir).

Ancak, Çin örneği özel tarihsel koşulları nedeniyle bize sömürgecilik sonrası sanayileşmekte olan kapitalist toplumlardaki devlet konusunda çok az şey söyler. Sanayileşmekte olan kapitalist toplumlarda devlet, bürokrasinin yerel sınıflardan siyasal olarak ayrıldığı, yabancı kapitalistlerle ve devletlerle pazarlığa giriştiği, bunları yaparken aynı zamanda da vatandaşlarını baskı altında tutan "sömürgeci otoriter" bir devlet modeline doğru bir eğilim mi göstermektedir? Yoksa, sivil toplumla devletin entegre olduğu, her ne kadar egemen grubun hegemonyası önemli krizler geçirse de devletin egemen grup hegemonyasını örgütlediği ve yaygınlaştırdığı metropol modeline doğru bir eğilimde mi olacaktır?

Bağımlılık teorisyenleri tam da bu konuyu tartışırlar. Bu arka plânda, şimdi de bağımlı devlet hakkındaki yeni görüşlerin ayrıntılı bir tartışmasına başlıyoruz.

Dünya Sistemi Modelleri ve Bağımlı Devlet

Az sanayileşmiş ülkelerdeki devlet üzerine Marksist teoriler, bu ülkelerde kalkınmanın doğasının ne olduğu konusunda yoğunlaşır. Frank (1978, 1980), Amin (1973, 1980) ve Wallerstein'ın (1974) ayrıntılarıyla açıkladığı dünya sistemi görüşü dünya üretiminin gelişme aşamalarında, üretim tarzlarında ortaya çıkan başlıca iç çelişkilerin Üçüncü Dünya kapitalizminin gelişimini (daha doğrusu, azgelişmişliği) belirlediğini savunur.

> Yeni Dünya'nın çeşitli bölgelerindeki tarihsel deneyimlerin farklı kökenleri ve bu bölgelerin daha sonraki dönemlerdeki farklı gelişme patikaları üzerine yapılacak ciddi bir araştırma, dünya genelindeki sermaye birikiminin tarihsel süreçlerinin analiziyle başlamalıdır; çünkü bu sermaye birikimi dünyadaki dinamiklerin ayrılmaz bir parçası olan Yeni Dünya'daki çeşitli süreçlerin itici gücünü oluşturmuştur. Bu başlangıç noktasından sonra araştırma, dünya genelindeki süreçte bu bölgelerin oynadığı farklı —ama birbiriyle bağlantılı— rollere tekabüleden farklı üretim tarzlarının,

> sermaye birikimindeki bu tarihsel süreçlere nasıl aracılık ettiğini değerlendirmelidir. (Frank 1978, 43)

Farklı bölgeler neden farklı gelişme güzergâhları izlediler? Frank'a göre, bunun nedeni farklı bölgelerde farklı kaynaklar bulunmasıdır. Peru ve Meksika gibi bazı bölgeler altın ve gümüş yataklarına, toplumsal olarak örgütlü bir işgücüne ve teknolojik bilgiye sahiplerdi; bu kaynaklar bazı emek sömürü biçimleri ve (metropolde) sermaye birikimi için zengin bir potansiyel sunuyordu, bu da bazı bölgelerde azgelişmişliğin aşırı düzeyde olmasına yol açtı. New England gibi diğer bölgeler ise, benzer bir ilgiyi çekecek kaynaklardan yoksundu. Bu bölgelerde metropoller, düşük ücret ve eşitsiz mübadele yoluyla tekelci ve artı değer aktarıcı politikaları dayatamadılar. Bu nedenle bu bölgelerde azgelişmişliğe yol açacak bir üretim tarzı ortaya çıkmadı. Eski tarihlerde zengin olan bölgelerin günümüzdeki yoksulluğu kısmen doğal kaynakların tükenmesi, kısmen de dağlık madencilik bölgelerindeki yetersiz tarım arazilerinin erozyonu ve yoğun iskânıyla açıklanabilir. Ancak, bu bölgelerin

> günümüzdeki azgelişmişliğinin başlıca nedeni, fiziksel nedenlerden ziyade ihracat patlamasının "altın yılları"ndan miras kalan ve "arkaik gelenekler"de hâlâ izlerine rastlanılan toplumsal yapıda saklıdır. (Frank 1978, 23)

Frank, kimin neyi ürettiğini ve herhangi bir bölgede gelişmenin özünün ne olduğunu açıklamakta kullanılan Rikardocu mukayeseli üstünlük kavramını şiddetle reddeder. Frank'a göre, kaynakların değeri her şeyden önce metropol ekonomisi tarafından belirlenir ve metropolün değer atfettiği kaynakların varlığı, metropollerin sömürgeleştirdiği toplumlarının nasıl kalkındığını (ya da azgeliştiğini) belirler. Kaynaklar toplumsal yapıyı ve üretim ilişkilerini (sömürü tarzını) belirler. Kaynaklar, aynı zamanda, metropolle olan sömürge ilişkisini de belirledi. Bu ilişkinin geliştiği haliyle şekillenmesini sağlayan unsur metropolün askerî gücüydü: Bu güç metropolün sermaye birikimine uygun olan üretim tarzını sömürgeye empoze etti.

Böylece, metropolün askerî gücü artı metropolün değer verdiği periferideki kaynaklar eşittir periferinin azgelişmişliği denklemi ortaya çıktı. Keza, metropolün periferideki kaynaklara (düşük değer biçildiği için) ilgisiz kalması yerel kalkınmanın mümkün olması anlamına geldi (New England'da olduğu gibi). Bu kalkınma başladığında silah gücüyle savunulması gerekecekti. Yüzyıllık bir süre içinde üç kez (1776, 1812 ve 1861) New

England, ticari ve sanayî kalkınma hamlelerini, Britanya'nın dolaylı ve dolaysız askerî gücüne karşı savunmak zorunda kaldı. Öte yandan, Pombal'ın Portekiz'i, Muhammed Ali'nin Mısır'ı ve Lopez'in Paraguay'ı otarşik kalkınma hamlelerinde başarılı olamadılar; zira "dünya sermaye birikim süreçleri, kapitalist gelişme ve işbölümü ve elbette askerî güç, bu hamlelerin yapıldığı zaman ve yerlerde böyle bir kalkınmaya izin vermiyordu" (Frank 1978, 129).

Ancak son yıllarda, metropoldeki koşullar gerektirdiğinde, Üçüncü Dünya'nın endüstriyel kalkınması için *gerekli olan* yeni bir uluslararası işbölümü yaratılmaktadır —böylece, metropol ekonomileri tüketim malları yerine üreticilere yönelik teknoloji ürünleri ihracatına kaymakta, buna paralel olarak da periferi ülkelerde bazı ithal malları diğerlerini ikâme etmektedir. Ne var ki, en dinamik sanayiler merkezi metropollerde bulunmaktadır; sosyalist ekonomiler ve bazı azgelişmiş kapitalist ekonomiler, sektöründe öncü ya da kârlılığı yüksek olmayan sermaye malları ve bazı tüketim malları üretimini gittikçe artan bir ivmeyle devralmaktadır. Ve pek çok azgelişmiş ülke, emperyalist metropoldeki sanayilerin gelişimi için gittikçe vazgeçilmez hale gelen hammaddelerin üretiminde uzmanlaşmaya devam etmektedir (Frank 1978, 133).

Frank (ve Amin'in) burada vurguladıkları önemli nokta, Üçüncü Dünya'da ithal ikâmeci sanayiye dayalı kalkınmanın bir yüzyıl önce Avrupa ve ABD'de oluşan "iç" pazar gibi bir pazar yaratmadığıdır. Zira bu bağımlı kapitalist kalkınma, ücretlerde artışa yol açmak —metropoller ve göçmenlerin yerleştikleri ülkelerde olduğu şekliyle iç pazarda alım gücünü artırmak— yerine, hâlâ aşırı derecede sömürülen tarım ve maden işçilerinin ürettiği hammaddelere ve (daha sonra) aşırı derecede sömürülen sanayi işçilerinin ürettiği tüketim malları imalâtına dayanır. Periferideki sanayi üretiminin pazarı yine metropollerdedir; bu nedenle periferideki sanayi ve birincil üretim sektörlerindeki ücretler, artırılması amaçlanan alım gücü kaynağı değil, azaltılması gereken bir maliyet faktörü olur. İç pazar hâlâ üst ve üst-orta sınıfların yarattıkları tüketici talebi ve üretim sanayinin tüketimiyle sınırlıdır. Bunların her ikisi de, dış sektör kazançlarına ve devletin bu kazançları dağıtmasına bağımlıdır. Periferide üretilen artı değer, üretim güçlerinin gelişimi, diğer bir ifadeyle, iç pazar için kullanılmaz; artığın çoğu merkeze ihraç edilir, ihraç edilmeyen artık da sistemi idame ettiren toplumsal katmanların lüks tüketim malları talebini karşılamak için

kullanılır: Latifundiyalar, ticari komprador burjuvazi, devlet bürokrasisi, vb. Sistemin yeniden üretimi için gerekli olan siyasal çerçeve ülke içindeki sınıf ittifakı tarafından değil, merkezdeki egemen tekelci sermaye ve onun periferideki bağımlı müttefiklerinden — "feodal" unsurlar ve komprador burjuvaziden — oluşan uluslararası bir sınıf ittifakı tarafından sağlanır.

Frank'a göre, buradaki uluslararası işbölümünü geliştiren ve sermaye birikimini bu işbölümü sayesinde gerçekleştiren emperyalist metropollerdir. Teknoloji ve kapitalist genişlemenin örgütlenmesi (örneğin ulus-aşırı şirketler) değiştikçe, bu işbölümünde ve sermaye birikim süreçlerinde azgelişmiş ülkelere verilen görevler de değişir (Frank 1978, 138-139).

Dünya kapitalist sisteminde azgelişmişliğin ortaya çıkış süreçlerine dair Amin'in geliştirdiği teori Frank'ın teorisine benzerlikler gösterse de, önemli farklılıklar da içerir. Frank'a göre, periferinin kalkınma/azgelişmişlik süreçlerindeki değişim tamamen metropoldeki üretim güçlerinin gelişiminden kaynaklanır. Oysa Amin'e göre, periferideki anti-emperyalist kurtuluş hareketleri emperyalizmin dönüşümünü getirmiş, birincil mal üretiminde emeğin sömürüsüne dayalı dünyadaki işbölümünü değiştirerek Üçüncü Dünya'da sanayileşmenin başlayabileceği bir işbölümüne yol açmıştır (Amin 1980, 136). Amin'e göre emperyalizmin birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişini tekeller plânlamamıştır; bu geçişin nedeni teknolojik değişim ya da metropolün gelişimindeki çelişkilerden (örneğin, merkezlerdeki ekonomik krizlerden) kaynaklanmaz. Periferi burjuvazileri sanayileşme hakkını emperyalizmden kazandıkları zaman, ulusal kurtuluş hareketleri bu değişikliği dayatmıştır (Amin 1980, 141).

Üstelik, bu sanayileşme stratejisi periferi burjuvazisiyle merkezdeki tekeller arasındaki ilişkiyi de dönüşüme uğratmıştır: Periferi burjuvazisi artık ulusal değildir; "yeni işbölümüne entegre olmuş ve böylece emperyalizmin küçük ortağı haline gelmiştir" (Amin 1980, 141). Emperyalizmin bu aşaması (Warren'ın ileri sürdüğü gibi) merkezdeki gelişme evrelerinin daha önceki bir aşamasının yeniden üretimi *değildir*, daha ziyade birincil mal sömürüsüne dayalı ilk aşamanın bir uzantısıdır: Kalkınma süreci ihracata dayalı olmaya devam eder, ama ihraç mallarının hepsi (ileri teknolojiye değil) ucuz emek kullanımına dayalı hammaddeler ya da ucuz tüketim mallarından, hattâ dayanıklı tüketim mallarından oluşur; egemen sınıf ittifakı yine uluslararası bir ittifaktır — emperyalizmin bağımlı müttefiki artık eski feodal ve komparador unsurlar değil periferi burjuvazisidir. Amin iş-

bölümündeki değişimi kısmen periferideki anti-emperyalist mücadelelerin bir fonksiyonu olarak açıklar. Bu mücadelelerin periferideki kitleleler için nasıl bir sonuç doğuracağını büyük ölçüde belirleyen, isyanın öncülüğünü periferide hangi aktörün yaptığıdır. Eğer isyanın öncülüğünü Üçüncü Dünya burjuvazileri yapıyorsa, ortaya çıkan tek değişiklik, eşitsiz mübadeleyi devam ettirecek ve daha da kötüleştirecek olan uluslararası işbölümü değişikliğidir (Amin 1980, 142). Periferide gerçek, öz-merkezcil bir kalkınma dinamiği ancak halka dayalı bir kalkınma olabilir (Amin 1980, 144).

Bu bağımlılık görüşüne göre, periferi devletinin doğası nedir? Uluslararası işbölümü ve dünya kapitalist süreçlerindeki sermaye birikimi bağlamında, Üçüncü Dünya ekonomilerindeki devlet bu ekonomilerin bağımlı rolünün yönetiminde vazgeçilmez bir aygıt işlevi görür.

> Bu nedenle, dünya genelinde ve azgelişmiş ülkelerin içinde sermaye birikim süreci ve uluslararası işbölümünün yarattığı zorunluluklar, Üçüncü Dünya devletinin (ve kapitalist dünyadaki herhangi bir devletin) rolünü ve biçimini belirleyen başlıca etkenlerdir. (Frank 1979, 1)

Saul, kısmen Alavi'nin (1972) analizini kullanarak, sömürgecilik sonrası devletin üç başlık altında tanımlanabileceğini ileri sürer. Birincisi, metropol burjuvazisinin Üçüncü Dünya'yı sömürgeleştirmek için sömürgedeki bütün yerli toplumsal sınıfları denetimi altında tutabilecek bir devlet aygıtı kurmak zorunda kalmasıdır; bu anlamda, sömürgedeki "üstyapı" "yapı"ya kıyasla aşırı gelişir. İşte sömürgecilik sonrası topluma miras kalan, bu aşırı gelişmiş devlet aygıtı ve bu devletin kurumsallaşmış pratikleridir. İkincisi, sömürgecilik sonrasındaki devletin, iktisadi kalkınmayı sağlamak adına (klasik burjuva devlette olmayan) ekonomik bir rol yüklenmesidir. Üçüncüsü, sömürgecilik sonrası toplumlarda kapitalist hegemonyanın çoğu kez devletin kendisi tarafından kurulmak zorunda olması ve devletin bu hegemonya inşasını, doğrudan sömürge yönetimi kaldırıldıktan sonra sunî olarak belirlenen sınırların içinde kalan topraklarda gerçekleştirmek zorunda kalmasıdır (Saul 1979, Bölüm 8).

Bu devlet "zayıf" mıdır, "güçlü" mü? Frank ve Amin, Marini'nin (1977) tezine katılır ve Üçüncü Dünya ekonomilerindeki yerel burjuvazilerin nispeten zayıf,[6] öte yandan bağımlı devletin, yerel burjuvaziye kıyasla daha

---

[6] Amin, "emperyalist zincirin zayıf halkaları" oldukları için yerel burjuvazilerin hegemonyalarını dayatmakta karşılaştıkları zorluklara dikkat çeker (Amin 1980, 175). An-

güçlü ve özerk olduğunu ileri sürerler. Ama Frank'a göre, buradaki başlıca değişken devletin yerel burjuvaziyle olan ilişkisi değil, metropoldeki emperyalist burjuvaziyle olan ilişkisidir:

> Gerçekten de, Üçüncü Dünya devletinin bağımlı, bu nedenle de *zayıf* niteliği –mâli, teknolojik, kurumsal, ideolojik, askerî, tek kelimeyle siyasal açılardan uluslararası burjuvaziye/burjuvazilere ve bunların metropoldeki devletine bağımlılığı— Üçüncü Dünya devletinin temel niteliği olarak görülebilir. (Frank 1979, 5)

Emperyalist burjuvaziye kıyasla daha zayıf olan yerel burjuvazi, tam da bu zayıflığı nedeniyle, yerel ve emperyalist burjuvaziler arasındaki pazarlık sürecinin bir parçası olarak, ulusal devleti güçlendirmeye (böylece devleti yerel burjuvaziden özerkleştirmeye) çalışır. Ne var ki, Frank'ın analizine göre, Üçüncü Dünya devleti "yerel sermayeden daha çok yabancı sermayenin gerecidir" (Frank 1979, 6).

Frank'ın betimlediği şekliyle emperyalizmin birinci ve ikinci evrelerinde (doğrudan sömürgeleştirme, birincil mal ihracatı) sömürge devleti, egemen metropol burjuvazisi için periferideki artığa el koyuyordu. Devletin işlevi, gerekirse baskı uygulayarak, ücretleri mümkün olduğunca düşük tutmaktı. Frank'ın ikinci (ve Amin'in birinci) evre olarak adlandırdığı evrede, Latin Amerika'daki sömürge idaresinin yerine genellikle yerel tica-

---

cak, Amin (1980) periferideki sınıf ilişkilerinin doğası hakkında ya da zayıf olmalarına rağmen egemen sınıfların hegemonyalarını nasıl kurdukları ve sürdürdükleri konusunda pek bir şey söylemez. Amin'in bu konudaki temel argümanının, egemen burjuvazinin ulusal uyum inşasını sağlayamamakla birlikte, periferi toplumlarını oluşturan farklı etnik gruplar arasındaki ayrışmadan faydalandığı yönünde olduğu söylenebilir (1980, 176). Bu argüman, Afrika ve Asya'daki pek çok "ulus" için elbette geçerlidir, ancak, Latin Amerika'nın genelinde karşılık bulmaz. Hattâ, etnik çatışmaların parçalayıcı etkisine maruz kalan Afrika ve Asya ülkelerinde bile, sınıf ve etnisite konusu bütünüyle karmaşık bir konudur. Örneğin, etnik çatışmaların köklerinin kapitalizm öncesi üretim tarzlarında olduğu durumlarda —kapitalizm-dışı, sınıf-dışı (dinsel, kabile ya da aileyle ilgili) çatışma tipleri söz konusu olduğunda— etnik mücadeleleri, üretimden kaynaklanan toplumsal mücadelelerle ilişkilendirmek zordur. Öte yandan, Amin'in savının geçerli yanlarını da görmek gerekir: Eski çatışmalarla modern kapitalist ilişkilerin nesnel durumları iç içe geçtiğinde, sınıf mücadelesinin biçimi ve hareketi belirli bir şekilde farklılaşır; gerici kuvvetler bunu nasıl kendi çıkarları için kullanabilirlerse, tahakküm ve etnisitenin yeterli derecede örtüştüğü durumlarda, iyi örgütlenmiş devrimci gruplar da bu durumu kendi faydalarına kullanabilir.

ri burjuvazinin öncülük ettiği, biçimsel olarak bağımsız hükümetler geldi. Frank'a göre, bu burjuvaziler kendi içlerindeki ve diğer sınıfların içindeki düşmanlarını alt ettikten sonra "başka ülkelerde metropol güçlerin dayatmak zorunda kaldıkları serbest ticaret doktrinini ve politikasını, isteyerek ve şevkle kabul ettiler" (Frank 1978, 165). Ama bu dönemde Latin Amerika'daki periferi devletinin en önemli özelliği, Latin Amerika toplumlarını metropol merkezli dünya sermaye birikim süreçlerine daha uyumlu hale getirmek için reform girişimlerinde bulunmasıydı. Frank, Katolik Kilisesi'nin topraklarına ve Amerikalı yerli halkın toplu mülkiyetindeki topraklara el koyan bu reformların yapıldığı zamanın, metropolden Latin Amerika'ya liberal fikirlerin gelmesiyle basit bir eşzamanlılık göstermediğini, bu reformların "kahve, şeker, et, buğday, pamuk, kalay gibi tek mala dayalı ihracatın toplam ihracat hacminin sözgelimi yüzde 50'sini geçecek kadar arttığı" zaman yapıldıklarını ileri sürer:

> [M]etropolün ihtiyaçlarını karşılamak için Latin Amerika'da yapılan ihracat amaçlı üretim, her ülkede burjuvazinin belli kesimlerine liberal reform girişimleri için siyasal gerekçe ve güç verdi. (Frank 1978, 166)

Liberal reformlar, el konulan toprakların, birkaç kişinin ve kısa süre sonra da yabancı ve yerli kurumsal yatırımcıların ellerinde yoğunlaşmasını sağladı. Bu da yerli halkı ya hızla büyüyen tarım ve madencilik işletmelerinde çalışmaya, ya da bu ürünleri metropol pazarlarına taşımak için (kamu sermayesiyle yapılan) demiryolu inşaatlarında gündelikçi işçilik yapmaya zorladı. Bu politika, periferi ülkelerde azgelişmişliğin yarattığı ekonomik sorunlara ve siyasal gerilimlere yol açtığında, kendi çıkarlarını korumak için siyasal baskıya ilk başvuranlar da yine liberaller oldu (Frank 1978, 167).

Frank'a göre bu dönemde periferi devletinin rolü, altyapı yatırımları için kamu kaynaklarını mobilize ederek metropol sermayesinin periferideki kaynaklara erişimini artırmak ve ihraç malı üretiminde gerekli olan işgücünü arttırmak amacıyla toplumsal ve iktisadi yapısal reformlar yapmaktır. Devlet her ne kadar yerel burjuvazinin kontrolünde olsa da, bu burjuvazi kaderini dünya kapitalist sistemine daha derinden dahil olmakta görür. Bu derinleşen dahil olma süreci iki önemli sonuç doğurur. Birinci sonuç, yerel burjuvazinin metropole ve dünya sermaye birikim sürecine giderek artan ölçüde bağımlı olmasıdır. İhracat ve ihracata yönelik mal ve hizmet üretimi yerel burjuvaziler için sermaye kaynağı haline gelir. İkinci

sonuç, devletin öneminin artmasıdır; çünkü yerel burjuvazi devlet mekanizması aracılığıyla periferinin kaynaklarını metropol kapitalistlerine sunar. Bu durum toplumların kitlesel azgelişmişliğini gerektirdiği için, sömürüye karşı oluşan direncin bastırılması, görece bir sıklıkla devlet müdahalesini zorunlu kılar. Bu nedenle, metropol devletinin metropoldeki kapitalist gelişme için oynadığı role kıyasla, periferi devletinin periferideki gelişme (azgelişmişlik) projesi için önemi çok daha önemli hale gelir.

Devlete bu şekilde yaklaşmak belirlenimci olarak nitelendirilebilir; ama Frank, periferideki devletin egemen emperyalist devletin yönettiği bir kukladan başka bir şey olmadığını iddia etmek gibi bir tuzağa düşmez. Değişik ülke burjuvazilerinin, kaynakları metropole aktarma derecelerinde farklılıklar olduğunun farkındadır. İhracat sektöründe başlıca üretim araçlarının yabancıların mülkiyetine geçtiği ülkelerde burjuvazilerin daha çok zayıfladığını, yerli sermaye birikimi ve üretim yapısındaki çeşitliliğin çok daha düşük düzeyde kaldığını ve toplumun daha fazla kutuplaştığını ileri sürer. Öte yandan ihraç mallarının, nakliye ve dağıtımlarının olmasa bile, üretimlerinin ulusal mülkiyette olduğu Arjantin, Uruguay ve Brezilya gibi ülkeler bu olumsuz sonuçlara daha az maruz kalmıştır (Frank 1979, 171).

Bununla beraber Frank, bu farklılıkların bağımlı kapitalist kalkınma sürecini ya da bu kalkınma sürecinde bağımlı kapitalist devletin rolünü daha somut bir şekilde anlamaya yarayacağını düşünmez. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya kapitalist ekonomisinin geçirdiği dönüşüm,

> bu ekonomilerin nitel ve nicel olarak kümülatif sermaye birikimi sağlama olanaklarını tamamen ve nihaî surette ortadan kaldırmış ve neo-emperyalizm çağında ulusal (ve hattâ devletçi) kapitalist üretim tarzının artık *daralmış* kalıpları içinde iktisadi kalkınmayı destekleme konusunda "ulusal" burjuvazilerde olan bütün siyasal isteği — böyle bir isteğin olduğunu varsaysak bile — başarısızlığa mahkûm etmiştir. (Frank 1978, 171)

Frank ve Amin için periferi devleti metropollerdeki devletten *farklıdır*. Frank'a göre, periferi devletinin doğası *metropol* burjuvazileri ve bu burjuvazilerin emri altındaki metropol devletlerin gücü tarafından belirlenen "azgelişmişlik" süreciyle şartlandırılmıştır. Uluslararası işbölümünü ve dolayısıyla periferinin kalkınma olanaklarını tanımlayan onlardır. Amin'e göre devlet yabancı iktisadi tahakkümle şartlandırılır ve bu nedenle yerel egemen sınıfların hegemonya kurması zordur. Fiilen, yerel burjuvazinin Üçüncü Dünya köylülerini ve proleterlerini sömürmesi ve artı değeri ülke

dışına göndermesi gerektiği için burjuvazi ideolojik hegemonyadan ziyade devlete dayanarak bağımlı kapitalizmin yeniden üretimini sağlar.

Bu modelde, otoriteryanizme dönüşün en yakın geçmişteki örneği dünya sermaye birikim krizine ve uluslararası işbölümüne katılma ve bu işbölümünden faydalanma konularında sınıfların kendi içlerinde ve birbirleriyle girdikleri mücadelelere tepki veren zayıf yerel finans burjuvazisinin ve tekelci burjuvazinin "mantıksal" bir eğilimi olarak açıklanır (Frank 1979, 22). Frank'a göre, Üçüncü Dünya devletleri aracılığıyla gelişen sınıf mücadelesinin gidişatı "dünya kapitalist birikiminin günümüzdeki krizine yaptıkları katkılarla şekillenecek, hattâ belirlenecektir (Frank 1979, 25). Üçüncü Dünya'da alt sınıfların üretimden aldıkları payın (genellikle kamu harcamaları yoluyla) artması için yaptıkları baskı, sermaye birikimini artırmak için metropol burjuvazilerinden ve devletlerinden gelen baskılara yol açar, bu da artı değer çıkarılması için yeni önlemlerin —örneğin, militarizmin— zorla uygulamaya konulmasıyla sonuçlanır. "Düzen"in yeniden tesisi ve sermaye birikiminin artması için metropol burjuvazileri bu militarizme onay verir.

> Siyasal etkileşimin *külliyen* bastırılması böylece iki amaca hizmet eder: [Emek ve sermaye arasındaki] temel çelişkinin burjuvazi lehine çözülmesi ve ikincil (burjuvazi içi) çelişkilerin emperyalizmle bağlantılı tekelci burjuvazi lehine çözülmesi. ... Siyasal etkileşimin çözemediği hegemonya problemi böylece otoriteye başvurarak çözülmüş olur. (Frank 1979, 25 içinde Vasconi)

Frank'ın tezine göre, burjuva devletin demokratik ve diğer biçimleri birikim krizi karşısında yabancı ve yerli sermayenin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalınca, kapitalist bir koalisyon harekete geçerek bu yetersiz biçimlerin yerine otoriter rejimleri iktidara getirir. Frank, metropol burjuvazilerinin bu süreçte oynadıkları neredeyse belirleyici olan rolü vurgular: Metropol ekonomilerindeki krizin öncülük ettiği *dünya* kapitalist krizi Üçüncü Dünya'da sermaye birikiminin artırılmasını gerektirir, bunun için de üretim dağılımının değiştirilmesi ve baskıcı önlemlerin dayatılması gerekli hale gelir.

Üçüncü Dünya'nın otoriterleşmesi, krize verilen öncelikle "zorunlu" bir tepki — Üçüncü Dünya'da doğuştan zayıf olan burjuvazilerin ve yabancı sermayenin bu devletler üzerindeki gücünün bir ifadesi — olmakla kalmaz, aynı zamanda periferide militarizmin kurumsallaşmasının da ha-

bercisi olabilir. Frank "devletin, hattâ ekonomi, toplum, kültür ve ideolojinin militarizasyonu, görünenin ötesinde ve altında Üçüncü Dünya ülkelerine birbiri peşi sıra derinden nüfuz ediyor" tespitini yapar (Frank 1979, 42).

Frank ve diğer dünya sistemi teorisyenlerine göre, bağımlı devlet metropol devletlerinden farklıdır; çünkü yerel burjuvaziler nispeten zayıftır ve bağımlı devlet önemli ölçüde uluslararası burjuvazinin gereksinimlerini karşılamak için örgütlenmiştir. Bağımlı devlet, doğası gereği daha az demokratiktir; zira Üçüncü Dünya burjuvazilerinin hegemonya inşası ve dolayısıyla burjuva demokratik rejimlerin meşruiyet kazanmaları çok daha zordur. Dağıtılabilir kaynakların varlığı kuraldan çok istisna teşkil eder. Dünya kapitalist krizi sürdükçe ve militarizm kurumsallaştıkça, tipik Üçüncü Dünya devletinin uzun dönemli bir otoriteryanizme doğru gitmesi mümkündür. Amin'e göre, yerel burjuvazilerin hegemonya kuramayışı ve artı değer aktarımı için Üçüncü Dünya kitlelerini yoksullaştırma yönünde bu burjuvazilere uygulanan baskı, kaçınılmaz olarak sosyalist devrimlere yol açacaktır. Ama Frank metropol sermayesinin gücü karşısında daha kötümser sonuçlara ulaşır. Amin de Üçüncü Dünya'daki sınıfsal yapı ve sınıf mücadeleleri hakkında ayrıntılı analizler sunmaz. Dünya sistemi bağımlılık teorisinde, yerel devlete dışarıdan gelen nüfuza verilen ağırlık, Warren'ın (1980) işaret ettiği gibi, yerel kapitalist kalkınmanın, ülke içindeki sınıfsal mücadelelerin, devletin özerkliğinin ve mücadelenin devlete kaydırılmasının göreceli olarak daha az vurgulanması sonucunu doğurur. Bu temalara odaklanan bir analiz için, şimdi Cardoso ve Faletto'nun (1979) eserini gözden geçirmemiz gerekiyor.

Tarihsel-Yapısal Bağımlılık

Cardoso ve Faletto'nun bağımlılık teorisi, bağımlı devleti daha çok yerel sınıf mücadeleleri bağlamına yerleştiren bir görüşe yön verir. Bundan dolayı, halk hareketleri bağımlı devletin biçiminde daha büyük bir rol oynar. Yabancı sermayenin önemli etkisine rağmen hızlı ve kesintisiz yerel iktisadi kalkınma mümkündür ve devletin uzun dönemli eğilimi demokratik biçimlere evrilme yönündedir. Halk gruplarının baskısı devrimci olmayabilir ama halkın ("*el pueblo*"nun) yadsınamaz gücü devleti sürekli olarak demokratik yönde değişime zorlar. Dahası, Amin'in formülasyonunda

"bağımlı kapitalist devlet" ile "devrimci sosyalist devlet" arasında oluşturulan ikilik, yerini sürekli sınıf mücadelesi olasılığına bırakır. Bu olasılık sosyal demokrasi de dahil olmak üzere farklı biçimlerdeki halk zaferlerini beraberinde getirebilir. Poulantzas'ın (1980) metropol devlet analizine benzer şekilde, bağımlı devlet sınıf çatışmasının başlıca alanı olur ve demokrasinin genişletilmesi meselesi mücadelenin başlıca amaçlarından biri olarak ön plâna çıkar.

Cardoso ve Faletto periferi toplumlarının koşullarını incelemek için tarihsel-yapısal olarak adlandırdıkları bir yaklaşım geliştirirler:

> Yaklaşım, toplumsal yaşamın yapısal koşullanmalarını vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda çatışma, toplumsal hareketler ve sınıf mücadelesiyle bu yapıların tarihsel olarak nasıl dönüşüme uğradıklarını da inceler. (Cardoso ve Faletto 1979, x)

Cardoso ve Faletto, Frank ve Amin'le aynı görüşü paylaşarak, iktisadi periferinin metropolün iktisadi hegemonyasından bağımsız anlaşılamayacağını, bu hegemonyanın periferiyi ve uluslararası kapitalizmin küresel dinamiğini yarattığını savunurlar. Cardoso ve Faletto, emperyalizmin periferiye nüfuz etmesinin dışsal güçlerin etkisiyle ortaya çıktığı ve periferideki kalkınma sürecinin analizi için bu güçlerin doğasının anlaşılması gerektiği konularında da Frank ve Amin'le hemfikirdirler (1979, xvi-xvii). Ancak, bağımlılığın kendi kendini yenileyen yapısal mekanizmalarını vurgulayan Frank'ın, ya da bu yapısal mekanizmalara (burjuvazinin pazarlıkları ve kitlelerin yoksullaşması temelinde şekillenen) anti-emperyalist direniş ve yeniden inşa olasılıklarını ekleyen Amin'in aksine, Cardoso ve Faletto kapitalizmin değişik ülkelerde (ve Frank ve Amin'in ana hatlarını aktardıkları gibi farklı dönemlerdeki) yayılmasının aynı tarihe ve sonuçlara sahip olmadığını ileri sürerler. Bu farklılıklar, sadece ülkelerin doğal kaynaklarındaki farklardan (Frank'ın savı) ya da bu ekonomilerin uluslararası sisteme dahil oldukları farklı yayılma dönemlerinden kaynaklanmaz. Aksine (ya da bunlara ek olarak), farklı tarihsel güzergâhlar,

> yerel sınıfların farklı sektörlerinin yabancı çıkarla ittifak ya da çatışma içine girdikleri, farklı devlet biçimlerini örgütledikleri, birbirinden farklı ideolojilerin devamını sağladıkları, emperyalistlerin yarattığı zorluklarla başa çıkmak için farklı politikaları uygulamaya koymaya çalıştıkları ya da alternatif stratejiler tanımladıkları

farklı tarihsel durumların sonucunda ortaya çıkar (Cardoso ve Faletto 1979, xvii).

Böylelikle Cardoso ve Faletto, "bağımlı toplumların önemli evrelerini mekanik bir anlayışla, sadece 'kapitalist birikimin mantığı'ndan" çıkarsayan periferi analizlerini açıkça reddederler (1979, xv). Onlara göre, yabancı çıkarları dayatan yerel gruplar bu çıkarları "yabancıların çıkarı olduğu için değil, kendilerinin addettikleri değer ve çıkarlarla örtüştüğü için" dayatırlar (1979, xvi); yerel grupların böylelikle oluşturduğu toplumsal pratikler vasıtasıyla tahakküm sistemi iç güç olarak yeniden ortaya çıkar. "Kapitalist yayılmanın genel eğilimlerinin insanlar, sınıflar ve periferideki devletler arasında nasıl somut ilişkiler haline geldiğini gösterebilecek kavramlar ve açıklamalar geliştirmek gerekir" (1979, xviii).

Bu analiz, bağımlılık teorisinin Frank ve Amin versiyonundan başka bakımlardan da farklılaşır: Cardoso ve Faletto bağımlı kapitalist ekonomilerin merkezdeki kapitalist ekonomilerle özdeş olmadığını kabul ederler; ama bağımlı kapitalist kalkınma teorisine katılmazlar. Örneğin, Frank ve Amin'in zımnen ileri sürdüğü periferideki iç pazarın kısıtlı olduğu (ücretlerin realizasyonun kaynağı değil bir maliyet unsuru olduğu), dolayısıyla iç pazarın sürekli durağan kalacağı savını reddederler. Bu savın tersine, Cardoso ve Faletto'ya göre üretilen mallar için olan pazar görece kısıtlıdır (metropolde kitlesel tüketim malı olan ürünler, periferide lüks tüketim malı olurlar) ve periferideki sanayileşme verimlilik artışındaki farklılaşmayı arttırır, bu nedenle gelirlerin belirli katmanlarda yoğunlaşması artar; bu durum da artan tüketimin bütün ekonomiye genelleşmesini engeller. Böylelikle Cardoso ve Faletto, sanayideki ücretlerin iç pazarın genişlemesinde önemli bir temel *oluşturduğu* tezini ileri sürerler ve Frank'ın mamul mal ihracatı için ücretlerin bastırılması gerektiği savına zımnen karşı çıkarlar. Örneğin, Latin Amerika'daki ulus-aşırı şirketlerin üretimleri, ya üretim girdisi ya da *nihaî* tüketim için, neredeyse tamamen iç tüketime yöneliktir (1979, xx). Ayrıca, kapitalist kalkınmanın koşulları bir periferi toplumundan diğerine büyük farklılıklar gösterir.

Bütün bunlar bir yana, Cardoso ve Faletto periferideki kapitalist kalkınmanın metropolde kapitalizmin gelişmesiyle aynı olamayacağının altını çizer, periferideki kalkınmanın koşullarının bir dünya sistemi olan kapitalizm tarafından *belirlendiğini* vurgularlar. Periferdeki sanayileşmeyle ilgili olarak, örneğin metropoldeki sanayileşmeye kıyasla, genel önermeler

yapmanın mümkün olduğunu da kabul ederler. Bu konuda Frank ve Amin'le aralarındaki temel anlaşmazlık, iç pazarın varlığı ve dolayısıyla, özellikle 1930 sonrası dönemde, bağımlı iktisadi kalkınmanın ana hatlarının ne olduğuyla ilgilidir.

Cardoso ve Faletto'nun analizinin önemi, genelden çok tikele odaklanması ve tikel durumların analizinde de kapitalizmin periferiye yayılmasına eşlik eden sınıflar-arası ve sınıf-içi mücadelelere vurgu yapmasıdır. Geniş iktisadi epifenomenler yerine toplumsal ilişkilere yöneltilen bu odak, periferiyi metropollerle aynı tarihsel maddeci ölçeğe koyar. Periferide toplumsal mücadelelerin verildiği ve bu mücadelelerin hem *periferideki* kapitalist kalkınmada hem de dünya kapitalizminin gelişiminde önemli etkileri olduğunu teşhis eder. Bu yaklaşım, bağımlı devletin sermaye ihracı için gerekli olan yerel kaynaklara el koyan bir burjuva mekanizması olduğunu saptamakla kalmaz; bu devleti burjuva hegemonyasını sağlamlaştıran ve yeniden üreten bir mekanizma olarak da görür. Emperyalist projeye karşı direnç göz önüne alındığında devlet, emperyalizmin nüfuz etmesine yardımcı olan bir araç olmanın ötesine geçer. Evet, devlet emperyalizmin aracıdır; ama emperyalizmin nüfuz etme süreci, ihracatçı burjuvazinin derinleşen bağımlılığa karşı oluşan direnci kıracak hegemonyacı bloklar örgütleyip örgütleyemediğine bağlıdır. Direnci kıracak yetkinlikte bu çeşit örgütlenmelere giden çok farklı yollar bulunur.[7]

Yine de, Cardoso ve Faletto 1930'dan önce Latin Amerika'da devletin temelde ihracatçı burjuvaziyle toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ettiği ve özellikle birincil mal ihracatına dayalı sanayileşmemiş (anklav) ekonomilerde yabancı yatırımların aracısı işlevini gördüğü konusunda Frank ve Amin'le aynı fikirdedir (Cardoso ve Faletto 1979, 129). Ama dünya kapitalizminin 1929'daki buhranıyla birlikte (Latin Amerika'daki) periferi devleti, korumacı gümrük duvarları dikmiş, ihracat sektöründen iç pazara yönelik sektörlere gelir transferi yapmak için müdahalede bulunmuş ve ithal ikâmeci sanayiye destek için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Cardoso ve Faletto'ya göre bu değişiklik, bir önceki döneme kıyasla yeni bir ittifak —

---

[7] Ama Frank'ın işaret ettiği ve Warren'ın (1980) gözden kaçırdığı gibi, emperyalist projeye direnip, katılmamanın periferi toplumu üstünde çok olumsuz etkileri de olabilir —Britanya desteğiyle komşuları tarafından işgale uğrayan ve yerle bir edilen Latin Amerika ülkesi Paraguay bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

yeni bir hegemonyacı blok — yaratma girişimi ve yeni ittifakların ihracat sektöründeki gerilemeye bir tepkisidir. Cardoso ve Faletto'nun açıklamalarında anahtar rolü oynayan nokta, ihracat sektörünün (anklav ekonomisinin) kontrolünün yabancıların elinde mi yoksa ulusal burjuvazinin elinde mi olduğuna göre şekillenen, krize tepki verme biçimlerindeki *farklılıklardır*. İhracatın kontrolünün ulusal burjuvazide olduğu bu ikinci durumun da önemli varyasyonları vardır: Bazı ülkelerde, tarım ürünleri ihracatı yapan sektörlerden biri hem ülke üzerinde hem de diğer üretici gruplar üzerinde hâkimiyet kurmuştur; başka bazı ülkelerde ise ihracatçı gruplar arasında sessiz bir anlaşma olmuştur; gruplardan hiçbiri hâkimiyet sağlayamamış, onun yerine "ittifak", devletin içinde kendine bir etki alanı belirlemiştir.

Her iki durumda da Büyük Buhran'a verilen tepkiler farklı farklı oldu. Kontrolün ulusal burjuvazide olduğu ihracatçı ekonomilerde 1929'dan önce zaten bir çeşitlilik ortaya çıkmıştı; ekonomik durgunluk sona erdiğinde, tarım ürünü ihracatı yapan gruplar sanayi sektörünün oluşmasının ek kaynak sağlayacağını ve iç pazarın genişlemesi yoluyla kendileri için zenginleştirici olacağını düşündüler. 1929'dan sonra bu ekonomilerde kalkınma dinamiği tamamen değişti. Değişimin nedeni ekonomik kriz değil, yeni toplumsal grupların siyasal sistem üzerinde yarattığı baskı ve ihracat sektörüne bağlı grupların tepkisiydi (Cardoso ve Faletto 1979, 100-101). İç pazarın büyüme potansiyelinden dolayı orta sınıflar hegemonyacı bloğa dahil edilebildi; hattâ orta sınıfların bu bloğa dahil edilme hızı ekonominin sanayileşme hızını belirledi.

Öte yandan, anklav ekonomilerinde ulusal düzeyde egemen olan gruplar, üretim araçları üzerindeki kontrollerinden ziyade siyasal olarak egemen sınıf konumları yüzünden yabancı işletmelerle bağlantılıydılar. Bu anlamda, anklav devleti sömürge devletine benzer nitelikler gösteriyordu: Başlıca işlevi anklav için gerekli olan emek arzını ve doğal kaynakları garantiye alacak iç düzeni sağlamaktı. Anklav devleti aynı zamanda anklavdan "bağımsız"dı; devleti kontrol eden oligarşinin iç pazara yönelik besin ve diğer ürünler üreten latifundiyalara dayanan bir ekonomik tabanı vardı. Kontrolün ulusal burjuvazide olduğu ihracatçı ekonomilere kıyasla anklav ekonomilerinde tahakküm sistemi çok daha kapalıydı; orta sınıflar ancak anklav işçilerini ve köylüleri müttefik olarak kullanarak bütün yapıyı yıkabilir ve siyasal bloğa giriş yapabilirlerdi. Büyük Buhran'ın kendisi

bu sistemi değiştirmedi; ama anklavdaki durgunluğun yarattığı işşizlik radikal hareketlerin doğmasına yol açtı. Bu da hem egemen oligarşinin hem de anklavın silahlı güçle tepki vermesine neden oldu. İç pazarı oluşturmak için devletin kullanılması, anklav sektörlerinin yarattığı gelirin alınıp sanayi sektörlerine yatırım yapılmasını gerektiriyordu. Bu durumda devletin kontrolü zaten toprak sahibi, *hacienda*-temelli oligarşinin elindeydi; böylelikle 1930'lar sonrası dönemde iktidar yeni ulusal burjuvaziyle eski oligarşi arasında paylaşıldı.

Bu örnekler, Cardoso ve Faletto'nun analizine göre, dünya ekonomik krizinin siyasal sonuçlarının nasıl her ülkenin içindeki sınıfsal yapıya ve sınıf mücadelesine göre şekillendiğini gösterir. Cardoso ve Faletto'ya göre, yeni toplumsal grupların ve ihraçmalları sektörüyle bağlantılı grupların (tarım ürünleri ihracatı yapan grupların ya da *hacienda*-temelli oligarşilerin) siyasal sistem üzerinde yarattığı baskı nedeniyle 1929'dan sonra kalkınmanın niteliği temelden değişti. Devlet gelirlerinin nasıl kullanılacağını ve ulusal ekonomiyle yabancı ekonomik çıkarlar arasındaki ilişkileri devlet aygıtları belirlediği için her bir örnekte mücadele devletin kontrolü, ya da en azından devlete erişim konusu etrafında dönüyordu. Cardoso ve Faletto dünya kapitalist sistemini ve işbölümünü, yerel toplumsal-siyasal koşullara göre farklı alternatiflerin birbiri ardına ortaya çıktığı bir yapı olarak görür. Bağımlılık, birbirinden farklı birçok olasılığı çerçeveleyen bu genel duruma verilen addır. Dünya sistemindeki değişiklikler (örneğin, Büyük Buhran) elbette çerçeveyi değiştirir; ama ülkelerin tarihinden gelen farklılıklar (sınıfsal yapı ve tahakküm yapısı) değişen duruma verilen tepkiyi belirler. Amin'in işaret ettiği gibi, bu farklı tepkiler de dünya sisteminin bütününde değişikliklere yol açar.

Bağımlı devlet —dünya sistemindeki krizler ve gelişmelerle ve ihracat sektörlerinin ulusal ekonomideki rolleriyle— koşullandırılmış bir sınıf mücadelesi bağlamına yerleştirilir. İhracata dönük sanayinin gelirlerini kullanarak iç pazarı örgütleme ve yerel sermaye birikimini sağlama sorumluluğunu öncelikle bu devlet üstlenir. 1929'dan önce önemli bir sanayi sektörüne sahip olan ülkelerde sanayileşme özel girişimin genişlemesi temelinde ilerledi. Ama bu ekonomilerde bile devlet, ağır sanayiye ve alt yapı işlerine yoğunlaşmış yeni yatırım alanları yarattı. 1929 öncesi anklav ekonomilerinde, ithalat-ihracat sistemine doğrudan bağlı olmayan gruplar devletin yönlendirmesiyle şehirlerde bir sanayi temeli yaratmaya çalıştılar.

Bu ülkelerin bazılarında devlet aygıtı bir sanayici sınıfı yaratmak için kullanıldı; bu sınıf daha sonra kamuya ait işletmelerle girişimcilik işlevlerini paylaştı (Cardoso ve Faletto 1979, 128). Sanayileşme hareketi de ücretli proleterya ve ücretsiz halk sektöründen oluşan, şehirlere ve kitlesel şehir toplumlarına doğru akan bir nüfus hareketinin doğmasına yol açtı. Sanayileşme sürecini sürdürmek amacıyla devletteki egemen gruplar aralarında değişik ittifaklar kurarak, bu büyüyen şehirli kitleyle başa çıkmak zorunda kaldılar. Bağımlı devlet ileri ülkelerdeki kapitalist devletin niteliklerine benzer pek çok nitelik kazandı; ama bağımlı devletin sanayi temeli ileri ülkeler kadar gelişmedi ve kalkınması dünya kapitalist sisteminin koyduğu şartlara bağlı olmaktan kurtulamadı. Yine de, büyük ülkelerde devlet, nüfusun her kesiminin yararlanacağı bir sanayileşme programına dayanan yeni bir iktidar sistemini meşrulaştırmaya ve makul bir mutabakat sağlamaya çalışan ideolojik girişimler için bir arena oldu.

Sanayileşme politikalarının (1929 sonrasındaki dönemde) ortaya çıkan ayırt edici özellikleri, devletin ve sanayi burjuvazisinin rollerinin her ülkede nasıl bağdaştırıldığına bağlı olarak belirlendi (Cardoso ve Faletto 1979, 132). Cardoso ve Faletto, Frank ve Amin'nin teziyle tamamen ters düşerek, kitlelerin hem işgücü hem de tüketici pazarının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu nedenle de kitlelerin sanayileşme süreci için elzem olduklarını vurgularlar. Kitlelerin, iktidarın hegemonyasına onay ya da red verdikleri için de iktidardaki gruplar tarafından hesaba katılmaları gerekir (1979, 132). Fakat, ileri ülkelerle bağımlı toplumlar arasında bu konuda önemli bir fark vardır: İleri ülkelerde egemen gruplar ülke içinde sermaye birikimi sağlayarak (özellikle tarımda verimlilik artışıyla) ve Üçüncü Dünya kaynaklarını (işgücü dahil) sömürerek işçi sınıfının önemli unsurlarını ekonomiye dahil ederler; oysa bağımlı toplumların dünya sistemindeki önceki ve bugünkü konumları, kitlelerin sanayileşme yoluyla ekonomiye dahil edilme ve devlet tarafından siyasal olarak dahil edilme olanaklarını *sınırlar*. Sanayileşme ve dahiledilme süreçlerinin işleyebilmesinin tek yolu ihracat fiyatlarının düzeyinin korunması, hattâ artması olurdu; böylelikle, daha geniş sanayi sektörleri kâr düzeyi düşürülmeden artırılabilirdi. Cardoso ve Faletto'ya göre, bağımlı kalkınmanın olduğu toplumlarda devlet'in dağıtım rolü (kentli işçi sınıfının ücret düzeyini ve gümrük oranlarını belirlemek, genişletici ya da daraltıcı para politikası uygulamak) ve yatırımcı rolü (ülke dışına borçlanmak, doğrudan yatırım yapmak) ileri ülke-

lerde devletin yüklendiği rollere çok benzer; ama bütün bu politikalar sürekli olarak ihracata bağımlılık ve "*el pueblo*"yu siyasal ve ekonomik sisteme kesintisiz olarak dahil etmenin zorlukları tarafından konulan sınırlar içinde uygulanır.

Latin Amerika'da Yeni Otoriteryanizm

Latin Amerika'da ikâmeci sanayileşmenin ilk aşamaları devletin sürece kapsamlı bir şekilde katılımını ve devlet denetimini gerektiriyordu; ancak bu denetim daha çok ülke içindeki birikime dayanıyordu. 1950'lerde yabancı sanayi sermayesinin yeni pazar arayışlarına girmesiyle bu durum değişmeye başladı. Metropol pazarlarında tüketim mallarının maliyetlerini düşürmek için Üçüncü Dünya'da emek sömürüsü yapmak gibi bir niyet olsa da, yabancı sermayenin yeni yatırımlarla hedeflediği özellikle bu değildi. Asıl amaç, metropolde üretilen malların bizâtihi Üçüncü Dünya'daki pazarını genişletmek ve metropol sermayesine üretim artışı sağlamaktı. Böylece, yabancı yatırım "periferi topluluklarının ayırt edici niteliği olan dışlayıcı toplumsal sistemi" her ne kadar pekiştirmiş olsa da, "yine de sermaye birikimine ve üretim yapısındaki karmaşıklığın artışına önayak oldu" (Cardoso ve Faletto 1979, 158-159).[8]

---

[8] Warren (1980) daha iddialı bir sav ileri sürer: Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki ülkelerin dünya ekonomisinde gittikçe daha bağımsız bir rol oynadıklarını, bu yeni rollerinin büyük ölçüde yabancı yatırımlardan ve bu ülkelerdeki üretici güçlerin gelişiminden kaynaklandığı söyler. Ancak, geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan dünya borç krizi Warren'ın iddialarının pek çoğunu zayıflatmaktadır. Bugünden geriye baktığınızda, 1960'lar ve 1970'lerde Üçüncü Dünya'daki iktisadi kazanımların ağırlıklı olarak borç ve ihracat artışından kaynaklandığını ve 1970'lerdeki borç artışının dayanağının da ABD ve Avrupa bankaları aracılığıyla çevrilip borca dönüştürülen petrol gelirlerindeki artış olduğunu gözlemleyebiliriz. Meksika ve Brezilya'nın devletçi kapitalizminden, Şili'nin "açık" ekonomisine dek, pek çok farklı ekonomik stratejinin borçların "suistimal edilmesi"ne yol açtığını göz önünde bulundurursak, kalkınma sorunlarının "bağımlılık"tan değil ülkelerin kendi içindeki verimlilik sorunlarından kaynaklandığına dair Warren'ın ileri sürdüğü tezin inandırıcılığı daha da azalır. Ama Warren'ın savının çok daha derin sorunları vardır. Kapitalist kalkınmada üretici güçlerin hızla gelişecekleri varsayımına ek olarak, Warren bu kalkınmanın demokratik olacağını ve ancak demokrasi koşullarında işçilerin bilincinin sosyalizm için gerekli olan düzeye ulaşabileceğini varsayar. Ancak, güçlü bir yerel burjuvazi olmadığı zaman demokrasinin ezilmesi ve yerine otoriteryanizmin gelmesi pekâlâ mümkündür; bu durumda bağımlı grubun otoriteryanizme karşı mücadele-

Ulus-aşırı şirketlerle ve ağır dış borçlanmayla bağlantılı olan yeni sanayileşme, yerli tüketime dayalı sanayi dallarına, özellikle de üretim malı ve dayanıklı tüketim malı sektörlerine yoğunlaştı. Bu da eğitimli işgücü talebine ve emek verimliliğinde artışa yol açtı. Fakat yüksek büyüme oranlarına rağmen, ulus-aşırı şirketler temelinde ilerleyen sanayileşme "tüketim alışkanlıkları, üretim süreçleri, teknoloji, kurumlar, malzeme girdileri ve insan kaynakları bakımından tamamen dışardan ülkeye ithal edilen unsurlara aşırı bağımlı" olan bir kalkınma örüntüsünü daha da belirginleştirdi; "eski dış bağımlılığa, yeni *iç* ekonomik, toplumsal-kültürel ve siyasal boyutlar kattı, dış dengesizliklerin artması yönündeki yapısal eğilimleri daha da kötüleştirdi" (Sunkel ve Fuenzalida 1979, 68).

Bu analiz açısından bir o kadar önemli olan gelişme de şuydu: Yeni sanayileşme toplumsal amaçlı kamu harcamalarının ve kitlesel siyasal katılımın artması yönünde halktan gelen bir baskı yarattı. Latin Amerika'da ulus (Poulantzas 1980'de betimlendiği gibi) bireyi vatandaşlık hakları yoluyla sınıfından yalıtmak yerine, kitlesel hareketleri siyasal sisteme taşımak amacıyla kullanılmıştı. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, daha önce marjinal kalmış halk katmanlarının siyasal olarak etkin duruma geçmesi yeni sanayileşme deneyimine eşlik etti; bu siyasal etkinlik sürecinde halk kesimleri vatandaştan ziyade eşitlik taleplerini artıran kitle hareketleri olarak görüldü (O'Donnell 1979). Yirminci yüzyılın ilk yarısında gelişen ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde devlet harcamalarının artışı ve halkçı siyasal partilerin seçim başarılarıyla billurlaşan ulus kavramı, bu kitle hareketlerinin meşrulaştırılmasında kullanıldı.

Ancak, on yıldan sadece biraz daha fazla bir sürede (1964-1976), Latin Amerika'daki bazı demokratik rejimler (Brezilya, Peru, Uruguay, Şili ve Arjantin) askerî darbelere sahne oldu; bu darbeler hem daha önceki *caudillo* (askerî diktatörlük) tipi rejimlerden, hem de 1920'ler ve 1930'lar Avrupası'ndaki faşist "siyasal" diktatörlüklerden farklıydı. Bu yeni darbeler ekonomik verimlilik, ulus ve toplumsal düzen adına toplumu "depolitize" etmeye çalışan bir çeşit teknokratik terörizmi ifade ediyorlardı. Bir önceki

---

si (demokrasi mücadelesi) bilinç oluşumunun temelini oluşturabilir. Diğer bir ifadeyle, Warren işçilerin bilinçlenmesinin sadece burjuva demokrasisi koşullarında gerçekleşecek üretici güçlerin gelişimiyle ortaya çıkacağını varsayar, oysa Üçüncü Dünya'da bu koşullar burjuva demokrasinin doğası gereği dengesizdir.

sınaî kalkınma evresinde şu ya da bu biçimde varlığını sürdüren demokratik temsilî rejim "(ulusal ya da uluslararasılaşmış burjuvazinin değil) ordu ve kamu bürokrasisi gibi büyük ulusal teşkilatların eyleme geçtiği ve örgütlediği isyanlar" yoluyla otoriter korporatist rejime dönüştürüldü (Cardoso ve Faletto 1979, 166-167).

Bağımlı devletin demokratik olmayan özünü ve ulusal ekonomiye gittikçe artan ölçüde müdahalesini açıklamak için iki kavramlaştırma geliştirildi. Bunlardan birincisi devlet kapitalizmi modelidir. Bu model Üçüncü Dünya devletinin üretimde artan rolünü vurgular. Devlet kapitalizmi kavramının özünü, gelişmiş ülkelere nasıl uygulandığını, bu kavramın türevciler ve Offe tarafından nasıl revize edildiğini daha önce tartıştık (bkz. 5. Bölüm). Zayıf bir burjuvazinin varlığı, bağımlı ekonomi bağlamında, devletin üretim faaliyetlerine doğru genişlemesi için daha da elverişli (ve zorunlu) koşullar yaratır (Fitzgerald 1979). Devlet kapitalizmi modelini inceleyenlere göre, devletin bu rolü birikim sürecindeki belirli bir evreye özgüdür ve bu süreç bağımlı ekonomilerin metropol merkezlerine olan bağından dolayı halihazırda krizdedir (Evans 1977; Fitzgerald 1977). Bu rolün çelişkileri, Offe'nin (1973) ileri kapitalist devlet üzerine teorisinde ayrıntılı olarak anlattığı çelişkilerin de ötesindedir. Çünkü devlet, malların üretimi ve dağıtımıyla meşgul olmakla kalmaz, bağımlı bir devlet olduğu için yabancı burjuvaziler ve onları destekleyen metropol devletleriyle de etkileşimde bulunmak zorunda kalır.

Devlet kapitalizmi okulunun savunduğu belki de en önemli tez, devlet burjuvazisinin —doğrudan mülkiyeti dolayısıyla değil kaynaklar üzerindeki *gücü* yoluyla çıkarlarını sürdüren yeni bir sınıfın— yaratılmasında devlet müdahalesinin oynadığı rol üzerinde odaklanır. Bu modele göre, devlet burjuvazisi devleti sivil toplumdaki sınıf çıkarlarının bürokratik bir temsilcisi olarak görmez; bu burjuvazinin çıkarları devlete sırf devlet olduğu için yakın durmayı gerektirir (Canak 1983). Devlet burjuvazisinin çıkarlarıyla ulusal ve uluslararası sermayenin çıkarları arasında hem bir *uyumluluk* hem de *zıtlık* ilişkisi vardır. Aynı derecede önemli olan bir konu da, birikim sürecini dengede tutmayı ve sağlamlaştırmayı amaçlayan devlet, bunu yaparken bağımsız siyasal tabanını zayıflatır ve bu nedenle de sermayenin yeniden yapılanması için gerekli olan görece özerkliğini zayıflatmış olur (Fitzgerald 1979).

İkinci modelin —bürokratik otoriteryanizm modelinin— kökleri Cardoso ve Faletto'nun sınıf mücadelesi yaklaşımına dayanır. Bürokratik otoriteryanizm, her şeyden önce,

> aşırı oligopolleşmiş ve ulus-aşırı olmuş bir burjuvazinin üst kesimlerine tâbi olan sınıfsal yapının sürdürülmesini ve bu sınıfsal yapı aracılığıyla sürdürülen hâkimiyetin örgütlenmesini ve garanti altına alınmasını sağlar. (O'Donnell 1979, 292)

Bürokratik otoriteryanizm, toplumun "depolitizasyon"u ve aşırı baskı uygulamasıyla belirli tipte bir "düzen" dayatarak, önceki dönemde siyasal etkinliğini artırmış halk katmanlarını siyasetin dışına iter. Devlet'in kamu harcamalarını toplumsal amaçlardan yabancı sermayeyi özendiren altyapı yatırımlarına ve esas olarak bizâtihi devlet bürokrasisine —askerî harcamalara, devletin sermaye yatırımlarına ve yüksek ücretli kamu bürokrasisi teknokratlarına— kaydırarak bu halk katmanlarını ekonomik olarak dışlar (Cardoso 1979). Üstelik, sermaye birikimi hem büyük ulusal ve yabancı özel şirketleri, hem de devlet işletmelerini kayırıcı şekilde çarpıktır. Sendikalar ve kitle örgütleri katı bir denetim altındadır. Rejim, siyasal partilerin, kitle örgütlerinin ve çıkar gruplarının devlete erişimini bertaraf eder. Erişimin bürokrasinin içinde ve dışında belirli kişiler arasında sınırlı kalmasını hedefler. Devlet ve sivil toplum arasında belirgin bir ayrılık vardır. Ulusal ve ulus-aşırı sermaye ve (devlette memuriyet yoluyla güçlü bir mâli destek alan) orta sınıflar nezdindeki meşruiyetin dayanağı iktisadi büyüme ve yükselen tüketimdir —diğer bir deyişle, teknokratik verimlilik devlet'e meşruluk kazandırır. Öte yandan, işçi ve köylü sınıfları devletin baskı aygıtlarını kullanarak uysallığa zorlanır (Stepan 1978, 76-77). Bürokratik otoriteryanizmde kamu sektörü, ulus-aşırı şirketler ve ulusal ekonominin modern kapitalist sektörü birbirlerine sıkıca bağlıdır. Ekonominin devlet sektörü, ücret artışı yoluyla gelir dağılımını iyileştiren popülist bir politika uygulayıcısı gibi değil, bir kamu girişimcisi gibi hareket eder (Cardoso ve Faletto 1979, 165).[9]

Bu nitelikler üzerinde genel bir anlaşma vardır; ama bürokratik otoriteryanizm bağımlı toplumlara içkin ekonomik koşullardan —bağımlı kalkınmanın *yapısından*— mı köklenmektedir? Buna bağlı olarak, bürokratik

---

[9] Brezilya bağlamında bu girişimci devletin nasıl geliştiğinin ayrıntıları için bkz. Cardoso (1979).

otoriteryanizm bağımlı devletin yapısal olarak zorunlu bir biçimi midir, yoksa bağımlıkapitalist devletin içine düştüğü belirli siyasal durumlara verdiği "tarihsel" bir tepki midir? Daha önce tartıştığımız gibi, Frank dünya ekonomik krizi koşullarında sermaye birikimini (emek sömürüsünü) artırmak için bu rejimlerin gerekli olduğunu savunur. O'Donnell'a (1973) göre, 1950'lerde ve 1960'larda ithalikâmeci sürecin karşılaştığı zorlukların ancak dikey entegrasyon ve sanayileşmenin "derinleşmesi"yle aşılabileceği, bu derinleşmenin de ancak yabancı sermayeyi ülkeye çekmekle sağlanabileceği düşünülmüştür. Bu da yatırım oranının artışını, bu amaçla kitlesel tüketimin dondurulmasını ya da azaltılmasını *ve* kurumsal istikrar ve siyasal düzenin sağlanmasını —yabancı ve yerli sermaye için uygun bir uzun vadeli yatırım ikliminin oluşturulmasını— zorunlu kılmıştır. O'Donnell bürokratik otoriteryanizmin "otoriter bir devlet tipi" (1979, 291) olduğunu, bu rejim tipinin bağımlı ekonomilerin birikim süreçlerinde belirli bir "evre"ye karşılık geldiğini ileri sürer.

Fakat Cardoso (1979) da Stepan (1978) da benzer nedenlerle bu formülasyonu doğru bulmazlar. Stepan'a göre, dışlayıcı korporatist rejimleri birleştiren ana tema ithal ikâmeciliğin krizi değil, siyasal koşullardır — özellikle "seçkinler"in hegemonyasına halk hareketlerinden gelen tehdittir. Stepan Portekiz'deki Salazar rejimini ve İspanya'daki Franco rejimini bu rejimlerle aynı kategoriye yerleştirir. Bu nedenle Stepan'a göre, bürokratik otoriteryanizm bir devlet tipi değil, bir korporatizm çeşididir, daha doğrusu popülizme karşı olan bir korporatizm çeşididir. Cardoso, dünya kapitalist krizi ve ithal ikâmeci sanayileşmenin yarattığı zorluklar karşısında bile bağımlı devletin pek çok farklı siyasal rejimle birarada varlığını sürdürdüğünü vurgular: Askerî olmayan korporatist (örneğin Meksika), dahil edici askerî (Peru), dışlayıcı askerî (Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay) ve hattâ demokratik (Venezuela ya da örneğin Kubitschek devrinde Brezilya) rejimlerin hepsine bağımlı devletlerde rastlamak mümkün olmuştur. Askerî rejimlerin arasında da, izlenen ortodoks ekonomi politikaları açısından, farklılıklar vardır —bu, özellikle Brezilya ve Şili karşılaştırmasında çok açıktır. Serra'nın (1979) ampirik çalışması da bürokratik otoriteryanizmin katı bir yapısal-ekonomik temeli olduğu varsayımını desteklemez. Bu nedenle, Cardoso bürokratik otoriteryanizmin "devletin biçimine değil, bir siyasal rejim tipine gönderme" yaptığını düşünür (Cardoso 1979, 40). Bü-

rokratik otoriteryanizm, siyasal hareketlerin ve toplumsal mücadelelerin devlette doğurduğu krize verilen bir tepkidir. Cardoso'nun ifadesiyle,

> [g]erçek siyasal yaşamın beklenmedik ve çelişkili unsurlarını görmezden gelen ve otoriter askerî rejimlerin yeni taleplerle başa çıkabileceği izleniminı pekiştiren açıklamaların mantığına ve tutarlılığına nostalji duymak yerine, tarihsel durumların muğlâk niteliğini samimiyetle kabullenmek... daha iyidir. (1979, 57)

Fakat, Hirschman'ın (1979) açıkladığı gibi, bu "tarihsel durumlar"ı incelerken önemli ideolojik etkenleri de değerlendirmeye katmak gerekir: Her ne kadar otoriter askerî rejim, bir siyasal rejim biçimi olarak, baskıcı olmayan korporatist rejim idealinden uzak olsa da (bkz. 1. Bölüm ve Stepan 1978), pek çok korporatist unsur barındırır ve —rejimin işkence ve yasa dışı faili meçhul suikastlere başvurmasını istisna tutarsak— ulus-aşırı şirketlerin örgütlenme ideolojisiyle uyumludur. Girişimci otoriter devletin ortaya çıkışının, büyük şirketlerin hâkim kapitalist örgüt biçimi olarak yayılmasına, biçim ve yönetim düzeyinde tekâbül ettiğini ileri sürebiliriz.[10] İdeolojik açıdan değerlendirdiğimizde, bürokratik otoriter devlet, ulus-aşırı sermayenin yerel ortağı olma rolüne burjuva devletin diğer biçimlerine kıyasla çok daha uygundur. Bu iki ortak, birarada çalışarak bağımlı ekonomilerdeki sermaye birikim sürecini ve üretici güçlerin gelişimini devam ettirir: Bürokratik otoriter devletle ulus-aşırı şirketler arasında "karşı-

---

[10] Yerli yatırımlarda devletin kontrol ettiği payın yüzdesinin bu kadar yüksek düzeyde olduğu bir durumda, "yerel egemen sınıf"ın bileşenlerinin ne olduğu da önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. ABD'deki şirketler üzerine Berle ve Means'in kitabı (1935) ilk basıldığından bu yana, sermayenin kontrolünün hâlâ kapitalistlerin elinde olup olmadığı ve "burjuvazi"nin ne anlama geldiği uzun bir tartışma konusu olmuştur (bkz. Fitch ve Oppenheimer 1970; Sweezy 1970). Hiç kuşkusuz, tekelci kapitalizmin önemli özelliklerinden biri, kapitalist toplumda kararların gittikçe artan bir kısmını (belki de tamamını) veren yönetici sınıfın büyümesidir. Ulus-aşırı işletmeler büyük, bürokratik örgütlerdir —bu özellikleriyle on dokuzuncu yüzyılın bireysel girişimcisinden çok farklıdırlar. Tanzanya ya da Guyana gibi bazı ülkelerde, üretici ve tüccarlardan oluşan küçük ve siyasal açıdan zayıf burjuvazi kesimlerinin varlığına rağmen, devlet bürokrasisi pratikte iktisadi karar alma süreçlerini kontrol eder (ve üretim araçlarının "sahibidir"). Peki bu bürokrasiler, burjuva kültürünü ve bu kültürün parçası olan burjuva üretim ilişkilerini, birikim örüntülerini ve tüketim alışkanlıklarını temsil etmekte ve yeniden üretmekte midir? Yanıtlaması zor olan asıl soru budur.

lıklı bir vazgeçilemezlik" ilişkisi, ulus-aşırı şirketlerin sınaî kalkınma ve ekonomik büyüme için elzem olan, sahip oldukları teknolojik ve mâli uzmanlık karşılığında yerel ekonomilere nüfuz etmelerini sağlayan bir ortaklık vardır (Warren 1980).

Bunlardan nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? Periferi ekonomisi yabancı sermayenin tahakkümünde olduğu için, bağımlı devletin özü itibariyle metropol devletinden farklı olduğunu mu düşünmeliyiz? Bu tahakküm, periferide metropole kıyasla farklı devlet *biçimleri* yaratır mı? Dünya sistemi teorisinin temsil ettiği araçsal görüşler, bağımlı devletin daha otoriteryan biçimlere *eğilimli* olduğuna işaret eder: Dünya sisteminin hâkimiyeti yerel burjuvazinin tarihsel olarak zayıf kalmasına yol açar; hegemonyasını kuramayan zayıf yerel burjuvazi, demokratik devlet biçimlerini kullanarak iktidarını tesis edemez (ve yabancı sermayenin ekonomiye erişimini garanti altına alamaz). Aynı zamanda, yabancı sermayenin ve metropol devletlerin güçleri ve bu dış aktörlerin demokratik devlet üzerinde halkçı ve anti-emperyalist denetim olanağına izin vermekte isteksiz olmaları, yerel burjuvaziyi bürokratik otoriteryan rejimlerin — yerel sermayeden ziyade yabancı sermayenin "gerçek" gücüne minnettar olan rejimlerin — kurulması için askerlere destek vermeye iter. Bu nedenle, bağımlı devletin biçimi ağırlıklı olarak dış sermayenin bir fonksiyonudur; dış sermayenin periferide üretilen artı değere el koyma ihtiyacı devlet biçimini belirler. Bürokratik otoriteryanizmin dünya ölçeğinde sermaye birikimi için ne kadar gerekli olduğu göz önüne alındığında, otoriteryanizmin bu biçiminin eninde sonunda yerel burjuvazinin ve orta sınıfın çıkarlarına aykırı olması çok da önemli görülmez.

O'Donnell'ın son eserleri de dahil olmak üzere, Cardoso ve Faletto ve yaklaşımları daha "politik" olan diğer bağımlılık teorisyenleri (bkz. Collier 1979), bağımlı devleti incelerken yerel mücadelelere daha fazla vurgu yaparlar.[11] Bu teorisyenlere göre, bağımlı devlet hem dünya sistemi teorisinde bahsedilen güçlerin pek çoğuna, hem de ulusal sınıf mücadelesine ve hegemonya krizine maruz kalır. Bu anlamda, bürokratik otoriteryan rejim

---

[11] O'Donnell'ın ifadesiyle, "bürokratik otoriteryanizmin tesisi, toplumun temel kapitalist parametrelerinin sürdürülmesine karşı olduğu algılanan ciddi tehdide verilen korku dolu bir tepkinin sonucunda gelişir" (1979, 295). Bu, O'Donnell'ın 1973'deki daha yapısalcı duruşuna önemli bir eklentidir; 1973'deki eserinde O'Donnell otoriteryanizmi, bağımlı ekonomilerdeki sermaye birikiminin krizi temelinde açıklar.

biçiminin maruz kaldığı güçler herhangi bir kapitalist devletin maruz kaldığı halktan gelen baskılardan ve iç çelişkilerden farksızdır. Ancak, burjuva demokratik bir rejimle otoriteryan rejim arasında önemli bir fark vardır: Burjuva demokratik rejimde devlet, vatandaşlık ya da ulus kavramı aracılığıyla ekonomik tahakkümünü tesis eder —ulus ve "halk" ya da birey olarak vatandaş (siyasal katılım yoluyla meşruluk kazanan) devlette cisimleşir— oysa otoriteryan rejimde devlet kurumları ulusun anlamını "devletleştirmek" zorundadır. Devlete duyulan genel ilgi ve devletle özdeşleşme, "düzen" ve "rasyonalite"nin tesisi ve ekonomik büyüme hızındaki artışa bağlı kılınır (O'Donnell 1979, 295). Devlet, ekonominin ulus-aşırı olmasına çıkarları gereği en yakından bağlı olan, diğer deyişle "toplumun en az ulusal olan kesimi"nin (1979, 300) —yüksek burjuvazinin— örtük mutabakat, baskı ya da korku yoluyla vereceği desteğe zımnen dayanmak zorundadır.

Ekonomik tahakküm ile baskının bu kombinasyonu sırasında gerilimler doğar ve diğer devletler gibi bürokratik devlet de bunlara maruz kalır. Bu gerilimler bizâtihi devletin projesinden —yüksek burjuvazi ve ordunun ittifakı bağlamında düzeni sağlama ve ekonomik büyümeyi artırma projesinden— kaynaklanır. Bu gerilimlerden biri, Cardoso'nun (1979) vurguladığı gibi, askerî devletle bu devletin burjuva sivil toplumsal tabanı arasında ortaya çıkar. Bazı ülkelerde, örneğin Brezilya'da, otoriter devlet üretici konumdadır; bu ülkelerde devlet bürokrasisi yerli girişimcilere, hattâ ulus-aşırı şirketlere kıyasla devletin kendisinin daha verimli olduğunu düşünür. Ulus-aşırı şirketlerin stratejik üretimine bağımlı olmak ya da bu ürünleri ithal etmektense, gereksindiği askerî malzemelerin çoğunu kendinin üretmesi devletin ulusal çıkarınadır. Ulusal devlet, üretim için ulus-aşırı şirketlere ne kadar az bağımlıysa, sermaye birikimiyle halktan gelen talepler arasındaki çatışmalarda arabuluculuk yapma kontrolünü o kadar çok elinde tutar. Hiç kuşkusuz, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde devlet, dış politikada metropolün emirlerinden "bağımsızlığı" kitlelere, ekonomik ve kültürel bağımlılığa karşı ulusal egemenlik ideolojisi olarak sunar. Ulusal devlet bürokrasileri, koşulları daha iyi uluslararası ekonomik anlaşmalar yapmaya çalışırken her zaman ulus-aşırı şirketlere karşı ulusal burjuvazilerin değil, kendi bürokrasilerinin koşullarını da iyileştirmeye çalışırlar. Ülkede şiddet tekelini elinde bulunduran koruyucu kurum (silahlı kuvvetler) devlet aygıtlarının kontrolünü ele geçirdiği ve siyasal sistemde hâkim duruma geldiği anda ulus-aşırı şirketlerin ulusal bağlamda egemen

ekonomik aktör konumunda olup olmadıkları tartışılır duruma gelir. Bu periferi toplumlarında devletin özerkliği, hattâ devletin sivil toplumdaki egemen sınıftan "bağımsız" olup olmadığı önemli bir konu olarak karşımıza çıkar.

İkinci başlıca gerilim noktası, otoriter devletle sivil toplumun "sessiz boşluğu" arasındadır. Devletin elinde bulunan bir seçenek, Uluslararası Para Fonu'ndan ve yerel ekonomik ortodoksiden vazgeçerek genişlemeci bir ekonomi politikası uygulamak, böylelikle rejimin toplumsal tabanını genişletmektir. Otoriteryan devlet böyle bir toplumsal taban genişlemesini başarabilir mi? O'Donnell (1979) bunun mümkün olmadığını düşünür; zira genişlemeci bir maliye politikası ya da devlet işletmelerine yapılacak fazla yatırım yüksek burjuvazinin çıkarlarıyla çatışacaktır. Ancak, Warren'ın (1980) ileri sürdüğü gibi, hem ulus-aşırı şirketlerin hem de girişimci devletin *çıkarları* yerli sermaye birikiminin teşvik edilmesini ve iç pazarın büyümesini gerektirir. Ulus-aşırı şirketler yarı sanayileşmiş ülkelere, giderek daha çok, tüketim ürünleri pazarı olarak bakmaktadır. Bu sermaye birikim süreci ihracata ve yabancı yatırıma bağımlı olsa da (Cardoso ve Faletto'nun işaret ettiği gibi) devlet işletmelerinin çoğu kârlıdır ve bu işletmelerin kendileri sermaye birikimi kaynağıdır. Benzer şekilde, bürokratik otoriteryan rejimlerdeki yerli tüketim malı sanayileri hem büyümüş, hem de sermaye birikimini gerçekleştirmişlerdir.[12]

Her halûkârda, O'Donnell haklı olabilir. Halihazırdaki borç krizinin de gösterdiği gibi 1970'lerde gerçekleşen ekonomik büyümenin mâli kaynakları (ki devlet işletmelerinin borçlanması da buna dahildir) uluslararası borçlanmayla karşılanmıştı. Ve bu durum, işçi sınıfının önemli kesimlerinin egemen sınıfın kalkınma projesine dahil edilmesinde büyümenin ve bu grupların tüketimlerindeki artışın ne kadar rol oynayabileceği sorusunu gündeme getirir. Bir o kadar önemli olan konu, içinde bulunduğumuz krizin otoriteryan devletin ekonomik projesinin başka bir yönüne dikkatleri çekmesidir: otoriteryan devlet ekonomik büyümesini sağlamak için metropoldeki finans burjuvazisine ve metropol devletine aşırı derecede bağlıdır. Bu nedenle, bu burjuvazi ve devletlerin ulusal ekonomi içindeki güçle-

---

[12] Yine de, Serra'nın (1979) işaret ettiği gibi, bürokatik otoriteryan rejimlerin ekonomik büyüme sicilleri kendilerinden önceki "kaotik" ve toplumsal yönelimi daha fazla olan rejimlerden daha iyi olmamıştır.

ri çok fazladır. Bu durum kitlelerin gözünde otoriter yan devletin ulusal kültürün taşıyıcısı olduğu izlenimini zayıflatır.

Sonuç itibariyle, O'Donnell'ın terimleriyle ifade edersek, toplumsal tabanını genişletmek konusunda seçenekleri sınırlı olan otoriter yan devlet kırılgandır. Eninde sonunda kendi gayrımeşruluğuyla ve "demokrasi nostaljisiyle" (O'Donnell 1979, 314) yüzleşmek zorunda kalır.

> Demokrasi konusu, bu tahakküm sisteminde sadece Aşil'in topuğunu temsil etmekle kalmaz; ek olarak, demokrasi meselesinin yarattığı uzun dönemli dinamiğe, bazı temel değerlerle daha uyumlu olan bir toplum inşası çabalarında birleştirici olacak unsurlar da dahil olur. . . . Sınırlı bir demokrasi biçimi için getirilen öneri . . . muzaffer bir iktidarın verdiği nazik bir ödün değildir, daha ziyade bu iktidarın doğasındaki zayıflığın bir belirtisidir. (O'Donnell 1979, 317)

Demokrasi mücadelesinin öneminin periferide bile altta yatan bir "eğilim" olması üçüncü bir gerilimi gündemimize getirir: Metropollerde sınıf çatışmasıyla demokrasinin genişlemesi arasındaki ilişki (bkz. 6. Bölüm) ve metropoldeki sınıf çatışmasıyla periferide demokrasinin genişlemesi arasındaki ilişkiler. Frank ve Amin daha genel olarak, Cardoso ve Faletto ve O'Donell ise özellikle, bağımsız devletin yerel hegemonyasını metropol *sermaye*sine bağlarlar, böylelikle bu hegemonyayla metropol sermayesinin yönettiği dünya ekonomik sistemindeki kriz arasında bir bağlantı kurarlar. Fakat bu formülasyon metropol burjuvazisinin (ya da ulus-aşırı şirketlerin) metropol devletiyle olan ilişkisine dair kritik bir varsayım içerir. Devletin metropoldeki egemen sınıfın bir aleti olduğunu varsayar. Metropol devletin baskı aygıtı, metropol burjuvazisini korumak ve onun ekonomik faaliyetlerini Üçüncü Dünya'ya yaymak için bu burjuvazinin hizmetindedir. Amin, emperyalizmin teşvikiyle metropollerde artan sermaye birikiminin metropol ülkelerindeki toplumsal çatışmaları engellediğini, bu nedenle kapitalist gelişmenin içinden geçmekte olduğumuz dönemlerinde, olasılığı en yüksek radikal değişimlerin, periferide anti-emperyalist nitelikteki sosyalist devrimlerden geleceğini açıkça ileri sürer. Bu teşhis, metropoldeki alt grupları bağımlı devlet teorisinin dışında bırakır. Cardoso ve Faletto bile metropol devletin hegemonyasını varsayarlar; böylece onlara göre de ulus-aşırı şirketlerin elinde olan seçenekler sadece (1) metropoller arası rekabet ya da (2) ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere göre dalgalanır (örneğin, bkz. Cardoso ve Faletto 1979, 188-199). Ulus-aşırı şirketlerin Üçüncü

Dünya devleti ve sivil toplumuyla ilişkileri söz konusu olduğunda, metropol işçi sınıfı zımnen ulus-aşırı şirketlerin müttefiki olarak görülür.

Her ne kadar 1950'lerde ve 1960'ların ilk yıllarında metropol işçi sınıfı emperyalizm karşısında pasif kalmış, hattâ emperyalizme destek vermiş olsa da, 1960'ların sonlarında ve 1970'li yıllarda ulus-aşırı şirketlerin genişlemesi, periferide *ve metropollerde* kapitalist gelişmenin çelişkilerini çözmekte zorlanmıştır. Metropollerde artı değer üzerine yapılan mücadelelerin, finans kurumlarını ve üretici işletmeleri periferide kâr arayışına ittiği genel kabul gören bir tezdir. Ancak, bu durum her ne kadar metropollere tüketim için ucuz ihraç ürünlerinin gelmesine (ve böylelikle işçi sınıfının tüketiminin sübvansiyonuna) yol açmış olsa da, periferideki bu "denetimsiz atelyeler"in aynı zamanda metropolde işsizliğe yol açtığı ve işçi ücretlerinin düşmesi için bir baskı yarattığı da bir gerçektir. Ayrıca, ulus-aşırı olmayan kapitalistler — genellikle küçük, yerli, rekabetçi işletmeler — ulus-aşırı şirketlerle rekabet edebilmek için ücret maliyetlerini azaltırlar, bu amaçla da yerli ucuz emek kaynaklarını (örneğin kadınları) ev işlerinden çıkıp düşük ücretli üretimde ve hizmet sektöründe çalışmaya teşvik ederler ve kaçak göçmenleri işe alırlar. Ücretler üzerindeki bu baskı, metropolde hem üretimde, hem de devlette gittikçe daha çok çatışma yaratır. Ulus-aşırı şirketlerin faaliyetleri gittikçe daha "yüksek profilli" olur; bu ise ulus-aşırı şirketlerin elindeki ekonomik gücün daha çok sorgulanmasına yol açar. Bu nedenle, ulus-aşırı şirketlerin metropollerdeki işleri yok eden denetimsiz serbestliklerine olan muhalefet artar. Son olarak, metropoldeki kadınların, azınlıkların ve yabancıların aşırı sömürülerinden kaynaklanan mücadeleleri, bu grupların işgücünde gittikçe artan düzeyde kullanılmasıyla daha da ivme kazanır.

Ancak, en önemli direnç başka bir düzeyde ortaya çıkar: Metropollerde "parayla susturulmuş" olan işçi sınıfı ulus-aşırı yatırımların sürdürülmesi ve genişletilmesi için — özellikle bu genişleme sorunlarla karşılaştıkça — savaşmaya ve ölmeye daha isteksiz olur. Ulus-aşırı şirketleri, ABD yönetimine Vietnam'daki savaştan vazgeçmesi için baskı yapmaya zorlayan, işte bu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyüyen orta sınıfların önemli kesimlerinin gösterdiği dirençti. En sonunda ulus-aşırı şirketler için kendi hegemonyaları ve devletin meşruiyeti Hindiçin'de komünizme karşı zafer kazanmaktan daha önemli oldu. Nixon yönetimine iktidardan çekilmesi için baskı yaparak, yetmişlerin başlarında ABD'de ülke içinde keskinleşen

çatışmalara da rıza gösterdiler. Angola'ya ABD müdahalesi de yine "müdahil olma"ya karşı gelişen kitlesel dirençle önlendi. Nikaragua'ya ABD müdahalesine karşı, Başkan Carter'ın "insan hakları" politikası bağlamında gösterilen tereddüt ülkede devrimin başarılı olmasına yardım eden etkenlerden biriydi —söz konusu insan hakları politikası da zaten ABD dış politikasının ülke içinde meşruiyetini yitirmiş olmasına yanıt olarak geliştirilmişti.

Bu ayrıntıların gösterdiği gibi ulus-aşırı şirketler yayılmaları için gerekli olan askerî güç nedeniyle metropol ulus-devletin baskı aygıtlarına bağımlıdırlar ve her ne kadar bazı ülkelerde yerel ordular bu doğrudan baskıcı güç ihtiyacını genelde karşılayabilse de, metropolün askerî gücüne duyulan ihtiyaçdevam eder. Her halûkârda, metropol devletin ulus-aşırı şirketlere destek için kullandığı askerî güç metropoldeki işçi sınıfının direncinin etkisiyle azaldığı takdirde, ulus-aşırı şirketlerin periferideki gelişmeleri kontrol etme gücü de azalır. Ayrıca, periferideki bürokratik otoriteryan devletin seçenekleri yabancı sermayeye ve metropol devletin askerî gücüne bu kadar yakından bağlı olduğu için, metropolün periferideki askerî rejimleri ekonomik ve askerî yönden destekleme isteğindeki herhangi bir değişiklik, hem metropol sermayesinin periferideki yatırım iklimini hem de otoriteryan rejimlerin demokratik baskılara direnme kapasitesini etkiler. Bu nedenle, periferide bürokratik otoriteryanizmin zayıflaması metropollerde demokrasinin yayılmasıyla çok yakından bağlantılıdır.

Şimdi de dikkatimizi, son zamanlarda geliştirilen ABD'deki devlet teorilerine ve metropollerde demokrasinin yayılması tartışmasına çeviriyoruz.

Çeviri: Mete Pamir

8

YENİ AMERİKAN SİYASET TEORİSİNDE SINIF VE DEVLET

KİTABIN BAŞLANGIÇ KONUSUNA geri dönmüş bulunuyoruz. 1. Bölüm'de devlet teorileriyle ilgili olarak Avrupalı Marksist geleneğin önemli örneklerine doğrudan karşı bir çizgide olan belli başlı Amerikan akımlarını gözden geçirmiştik. Bu görüşlerin temelinde John Locke ve Adam Smith'in eserleri yatar; bu düşünsel temel kapitalist toplumların değişen koşullarına uyarlanmakla birlikte her zaman kapitalist üretim ilişkilerini destekler nitelikte olmuştur ve kapitalist üretime içkin olan toplumsal sınıfların karşıtlığını reddetmiştir. Şimdi bu bölümde tekrar Amerikan siyaset ve sosyal teorisine dönüyoruz. Ancak bu kez —sınıf analizi perspektifini kullanarak— ABD deneyimini Avrupalı Marksist gelenekle, özellikle de Gramsci'den günümüze kadar gelişen gelenekle, birleştirmeye çalışan teorileri odaklanıyoruz. Bu birleştirici çabayı anlamak için birkaç önemli noktaya öncelikle değinmemiz gerekiyor. Birincisi, ABD'de devlet üzerine yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak bu coğrafyadaki kapitalizm ve toplumsal hareketlere yoğunlaşır —bu bağlamda, ABD'nin oldukça adem-i merkeziyetçi devlet yapısını, büyük azınlık nüfusunu, popülist geleneğini, kapitalist dünyanın en güçlü ordusuna sahip olduğunu, bir bakıma serbest girişim sisteminin en "başarılı" tarihsel örneğini teşkil ettiğini tespit etmemiz gerekir. Keza, ABD'nin uzun ve kesintisiz bir demokrasi geleneği vardır, bu nedenle Amerikan Devleti üzerine yapılan tartışmalarda bizâtihi demokrasi konusunun kendisi önemli bir unsur olarak öne çıkar.

ABD'de serbest girişim sisteminin başarısı ve demokrasinin gelişmesi devlet üzerine yapılan analizlerin ana çerçevesini oluşturur. Bu unsurlar-

dan dolayı, sınıf ve sınıf mücadelesi kavramları Avrupa'ya kıyasla daha muğlâk tanımlanmıştır ve toplumsal hareketlilik daha geçişken bir üst sınıfa (C. Wright Mills'in terimleriyle söylersek, iktidar seçkinlerine) yol açmıştır; dolayısıyla Amerikan işçi sınıfı kendisini işçi sınıfı olarak görmekte zorlanır. Sınırları muğlâk olan sınıfların varlığı ile sınıfsal analiz yaklaşımı arasında görünürde olan bu çelişki yeni Amerikan siyaset teorisinin ana temalarından biridir: Kapitalist sınıfla devlet arasında ne gibi bir ilişki vardır? Sınıf mücadelesinin özü ve devletle bağlantısı nedir? Yeni Amerikan siyasal analizi Amerikan Devleti'nin kendisine de yoğunlaşır; güçlü özel şirketlerin etkisi altındaki Amerikan Devleti'nin göründüğü kadar güçlü olmadığına, ancak geçtiğimiz yirmi yılda devletin hararetli siyasal müca-delelerin odağı olduğuna dikkat çeker.

Bu analizi anlamak için ikinci önemli anahtar, ABD'deki siyasal realitelerin bu teorik geleneğin demokrasi üzerine yaptığı tartışmalar üzerindeki etkisidir. Önceki bölümlerde, İtalyan ve Fransız Marksistlerin sosyalizme geçişte demokrasinin rolü konusuna gittikçe daha çok ilgi gösterdiklerine değindik. Bu artan ilgi, İtalya ve Fransa'da sosyalist ve komünist partilerin gerçek ve mevcut güçlerini ve bu ülkelerde işçi hareketlerinin içinde bulunduğu siyasallaşmayı yansıtır. Sosyalist siyaset ve burjuva demokrasisinde sosyalist devletin rolü bu ülkelerde günümüzde geçerliliğini yitirmiş teorik meseleler değildir. Oysa ABD'de, özellikle de siyaset sahnesinde önemli bir sosyalist hareket olmadığı için demokrasi, Amerikan Solu için daha çok kapitalist gelişmenin önüne koyduğu çelişkiler bağlamında önem kazanır —diğer bir ifadeyle, analizi yapanlar kapitalizmle demokrasi arasında doğuştan bir çelişki olup olmadığı, eğer varsa demokrasinin kapitalist devlette kendine nasıl bir yer bulduğu sorularına yoğunlaşır.

Üçüncü önemli anahtar, Amerikan Devleti üzerine yapılan araştırmaların Avrupa'da olduğu gibi sosyal bilimciler tarafından yapıldığı, ancak, ABD'deki sosyal bilim araştırmalarının ağırlıklı olarak Amerikan ampirist ekolün etkisi altında olduğudur. Bu nedenle, sınıf perspektifinden devleti inceleyen eserler bile devlete tamamen yeni bir açıdan bakan bir yaklaşım geliştirmek yerine, Avrupalı teorilere (tarihsel ya da gözleme dayanan analitik açılardan) ampirik analiz yöntemleriyle başvurmaya meylederler. Aynı zamanda, Avrupalı Marksist gelenek içinde yer alan Amerikalı teorisyenler kendilerini, devletle toplum arasındaki ilişkileri inceleyen hâkim sosyal bilim araştırma biçimlerine yanıt geliştirme zorunluluğunda his-

setmişlerdir. ABD'deki entelektüel çevrelerde özellikle de üniversitelerde neoklasik iktisat teorisi, Parsonscu sosyal teori ve ampirist-çoğulcu siyaset teorisinin çok yaygın olması, bu teorileri araştırmalarının temeline yerleştirmeyenlerin teorik ve ampirik eserlerini bu hâkim formülasyonlara yanıt şeklinde ifade etmeleri gereğini ortaya çıkarır. Benzer şekilde, sınıf perspektifini kullanan hemen bütün Amerikan sosyal bilimciler, eğitimlerinin tamamını ya da en azından ilk kısmını ampirik, pozitivist epitemoloji içinde almışlardır.

Örneğin, Erik Olin Wright Marksist teori hakkındaki makalelerine (1978) yazdığı girişte şunları anlatır:

> Sosyoloji lisansüstü eğitimim sırasında sürekli olarak sosyal bilimlerdeki ampirist, pozitivist epistemolojinin hegemonyasına karşı çıkma durumunda kalıyordum. Marksist fikirler hakkında yaptığımız hemen bütün tartışmalarda bir noktada "ispatla bakalım bu dediğini" sözünü duyuyordum. Marksist kategoriler "sınanabilir hipotezler" şeklinde billurlaştığı oranda Marksist olmayanlar bu fikirleri ciddiye almaya (bazen) istekli olabiliyordu; tartışma sadece teorik düzeyde alevlendiği sürece Marksist olmayanlar ortaya koyduğumuz teorik soruları ciddiye almıyor, kolaylıkla görmezden gelebiliyorlardı. (1978, 9)

Wright'a göre, sosyal bilimler alanında çalışmalar yürüten Amerikan Marksistler bu baskılara üç farklı şekilde tepki verdiler: (a) "Sınanabilir hipotez" kavramının Marksist tarihsel ve diyalektik açıklama yöntemine uygun olmadığını iddia ederek bu kavramı reddettiler, (b) Marksist tezleri ispat edecek ampirik araştırmalar — ampirik, ancak araştırma sürecinde Marksist teorinin diyalektik niteliğini yitiren araştırmalar — geliştirmeye çalıştılar (örneğin, ileride bahsedeceğimiz iktidar yapısı araştırmalarıyla ABD'de yönetici bir üst sınıfın varlığını gösterdiler), (c) Marksist teorinin sadece kategorilerini değil aynı zamanda mantığını da kendine temel alan ampirik araştırma gündemleri geliştirmeye çalıştılar.[1]

Devlet üzerine çalışmalarında sınıf perspektifini kullanan Amerikan araştırmacılar ampirik olanı vurgularlar. Bir yandan ampirist, pozitivist epistemolojinin hegemonyasıyla hesaplaşırken diğer yandan da Marksist teorik mantık içinde Marksist olgulara ampirik bir yaklaşım geliştirme

---

[1] Sosyal bilimlerdeki Amerikan Marksist eserlerini değerlendiren bir çalışma için, bkz. Ollman ve Vernoff (1982).

çabası, ileri kapitalist toplumda devletin rolünü anlama konusunda yeni açılımlar getirmiştir. Bu konuda ABD'de şaşırtıcı derecede zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.[2] Bu bölümde, ABD'de sınıf perspektifinden devleti inceleyen araştırmaların bir kısmını —eksiksiz bir bibliyografyadan ziyade belli başlı örneklerin sunulduğu bir haritalama şeklinde— üç başlık altında gözden geçireceğiz: (1) Kapitalist sınıfla devlet arasındaki ilişki — ABD'yi kim yönetmektedir ve Amerikan sınıf devleti kapitalist üretim ilişkilerini nasıl yeniden üretir; (2) sermayenin mantığı ile —sınıf devletinin kendisinin araştırmanın odağında olduğu ama sınıfın tarihsel bir özne olmadığı— devlet politikaları arasındaki ilişki; (3) başlıca vurgunun toplumsal çatışmada ve bu çatışmanın devlet ve devlet politikalarıyla ilişkisinde olduğu, sınıf mücadelesi ve devlet. Birinci tema G. William Domhoff'un iktidar yapısı araştırmalarından (birincil esin kaynağını C. Wright Mills'in eserlerinden alan çalışmalardan), Adam Przeworski'nin sınıf uzlaşması ve sosyal demokrasiye dair daha yapısal kavramlaştırmalarından (bir önceki bölümde incelediğimiz Samir Amin'in kapitalist ekonomilere dair görüşleriyle dolaylı olarak ilgili olan çalışmalardan) ve bu iki görüşe Fred Block ve Theda Skocpol'ün yönelttiği yapısalcılık sonrası eleştirilerden oluşur. (Her ne kadar Skocpol'ün yaklaşımı sınıfsal perspektif içinde yer almasa da, eleştirisi sınıf analiziyle çok yakından ilgili olduğu için burada değerlendirilmiştir.) İkinci temada James O'Connor'ın devletin mâli krizi hakkındaki çalışmalarını ve bu krizin ideolojik muadili olan meşruiyet krizi üzerine Alan Wolfe'un analizini gözden geçiriyoruz. Üçüncü temada da Manuel Castells, Erik Olin Wright, Samuel Bowles ve Herbert Gintis'in, içinde bulunduğumuz ekonomik ve siyasal kriz üzerine sınıf mücadelesi odaklı analizine bakıyoruz.

---

[2] Yetmişli yıllarda devlet üzerine çok sayıda makalenin yayınlandığı ve bu alandaki Amerikan araştırmalarının en iyi kaynağını temsil eden üç dergi vardır: Alman-Amerikan ortak çabasının ürünü, Claus Offe ve James O'Connor'ın çalışmalarının ağırlıklı etkisi altında olan, devlet üzerine çeşitli uluslararası çalışmaların yayınlandığı Kapitalistate; ABD kaynaklı siyaset bilimi ve sosyoloji araştırmalarının yayınlandığı "alternatif" bir dergi olan Politics and Society ve "alternatif" görüşlerin yayınlandığı başka bir önemli kaynak olan Socialist Revolution (yeni adıyla *Socialist Review*).

Sermaye Sınıfıyla Devlet Arasındaki İlişkiler

İktidar Yapısı Üzerine Çalışmalar

G. William Domhoff'un iktidar yapısı araştırmaları, aslında sadece devlet üzerine yürütülen çalışmalar değildir.[3] Ancak, Domhoff'un ulaştığı sonuçlar önceki bölümlerde gündeme getirdiğimiz pek çok tartışmayla, özellikle ekonomiyle devlet arasındaki ilişkilere, diğer bir ifadeyle, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine dair sorularla yakından ilgilidir. Her ne kadar Mills "sınıflar" yerine "seçkinler" ve "kurumlar"dan bahsetmiş de olsa, Domhoff'un çalışması kısmen C. Wright Mills'in 1956 tarihli *İktidar Seçkinleri* kitabını temel alır. Mills Marksistlerin işçi sınıfına verdiği devrimci rolü de reddeder. Yine de, Amerikan iktidar yapısı üzerine yapılan çalışmalarda egemen olan çoğulcu modellere karşı Mills'in aldığı muhalif tavır Domhoff'un araştırmalarına esin kaynağı olmuştur. *Amerika'yı Kim Yönetiyor* (1967) adlı eserinde ve daha sonraki çalışmalarında (1970, 1978, 1979), Domhoff başlıca tezini şöyle ifade eder: Amerika'daki üst sınıf sadece bir üst sınıf değil aynı zamanda *yönetici bir sınıftır*. Domhoff Amerikan üst sınıfının Avrupa üst sınıflarından farklı olduğunu ve neredeyse tamamen başarılı iş insanları ve büyük şirketlerin avukatlarından oluştuğunu ileri sürer. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ulusal ölçekte faaliyet gösteren şirket ekonomisinin büyümesiyle eşzamanlı olarak bu sınıf da bölgesel tabanlarını yavaş yavaş terk ederek ülke çapında bir sınıfa dönüşmüştür.

Domhoff'un Amerikan üst sınıfına dair formülasyonu iki açıdan ilginçtir. Birincisi, Domhoff'un teorisi üst sınıfa ait olmayanların da toplumsal hareketlilikle yönetici gruba dahil olabileceklerini ileri sürer ve bunu sağlayan toplumsal hareketlilik mekanizmasını betimler:

> [Ü]yeleri farkında olsalar da olmasalar da bu toplumsal grubun yeni üyelerini "eğittiği" ve "hazırladığı" yerleşmiş kanallar mevcuttur. Bu noktanın vurgulanması gerekir; zira sürekli olarak gruba girenler (ve elbette gruptan çıkanlar) vardır. . . Toplumsal hareketlilik konusuna birçok açıdan yaklaşılabilir ve bu konuda birçok soru sorulabilir, ama üst sınıfın sosyolojik analizinde bu olguyu anlamaya çalışırken akılda tutulması

---

[3] Fransa'da yapılan benzer iktidar yapısı araştırmaları için, bkz. Birnbaum (1978, 1979)

gereken en önemli konu "kooptasyon" sürecidir. Buradaki analizimizin amaçları açısından, kooptasyonu bireylerin egemen toplumsal-ekonomik grubun değerlerine ve kurumlarına asimile oldukları ve bağlandıkları süreçler olarak tanımlayabiliriz. Kooptasyonu incelerken odaklandığımız sorular asimile edilecek bireylerin hangi kurumlar tarafından seçilip hazırlandıkları ve hangi fikir ve değerlerin bir kişiyi kurum açısından kabul edilebilir hale getirdiği olacaktır . . . parlak gençlerin Amerikan üst sınıfına kooptasyonu özel okullarda, seçkinlerin üniversitelerinde ve hukuk fakültelerinde verilen eğitim, büyük şirketlerde yöneticilik, özel kulüplere üyelik ve seçkin hayır derneklerine katılım yoluyla olur. (Domhoff 1967, 4-5)

İkincisi, Domhoff'un formülasyonu yönetici sınıf içindeki çatışmanın doğasını ve ana hatlarını betimler. Bu iç çatışma sırasında devlet ve iktidar seçkinlerinin bazı unsurları çoğu kez "karşı karşıya" gelirler; ancak aynı zamanda devlet, iktidar seçkinlerinin bütününün toplu çıkarlarını temsil eder (bkz. Domhoff 1967, 28-31 ve 138-156). Domhoff'a göre, üst sınıf içindeki en önemli antagonizmalar ticari çıkarlardan, dinsel antagonizmalardan, liberallerle muhafazakârlar arasındaki farklardan kaynaklanır. Domhoff bu durumun üst sınıfın yönetici sınıf olduğuna dair verilerle çelişmediğini ileri sürer: Uzun vadeli stratejiler ile kısa vadeli taktikler arasında ortaya çıkabilecek ayrışmalara, hattâ çatışmalara rağmen özel mülkiyet sisteminin korunması ve belli başlı toplumsal kurumlar üzerindeki kontrolünün yeniden üretilmesi bu sınıfın birincil amacı olmaya devam eder.

Domhoff içinde çelişkiler barındıran bu üst sınıfın, yönetici sınıf olduğunu nasıl gösterir? İlk olarak, Domhoff "yönetici sınıf"ı "ülkenin varlıklarının çok büyük bir oranına sahip olan, ülkenin yıllık gelirinin çok büyük bir kısmını kazanan ve sınıf üyelerinin çok yüksek bir oranını ülkede denetimi elinde tutan kurumlara ve karar alıcı gruplara veren bir üst sınıf" olarak tanımlar (1967, 5). Domhoff bu tanımı temel alarak, üst sınıfın gerçekten de bu ölçütleri sağladığını göstermeye girişir. Üst sınıfın ülkedeki varlık ve gelirin çok büyük bir bölümü üzerindeki orantısız sahipliği, bu sınıfın ekonomik çıkarlarının diğer toplumsal ekonomik gruplardan farklı olduğuna işaret eder. Kilit konumdaki kurumlarda yüksek oranda temsil edilmesi, üst sınıfa diğer grupların üzerinde önemli bir kontrol olanağı tanır. Domhoff özellikle Amerikan üst sınıfının büyük bankaları, şirketleri,

vakıfları, seçkin üniversiteleri, medya kuruluşlarını ve Dış İlişkiler Konseyi [Council on Foreign Relations], Dış Politika Derneği [Foreign Policy Association], Ekonomik Kalkınma Komitesi [Committee for Economic Development], İş Dünyası Danışma Konseyi [Business Advisory Council], ve Ulusal Reklam Konseyi [National Advertising Council] gibi kamuoyunu şekillendirmek açısından önemli olan örgütleri ve federal hükümetin yürütme kolunu, düzenleyici resmî kurumları, federal düzeydeki yargı kurumlarını, orduyu, Merkezî İstihbarat Teşkilatını [CIA] ve Federal Soruşturma Bürosu'nu [FBI] kontrol ettiğini gösterir. Öte yandan Domhoff yönetici sınıfın federal devletin yasama kolunu, eyalet hükümetlerini ve şehir belediyelerinin çoğunu kontrol etmediğini sadece etkilediğini ileri sürer.

Domhoff'un analizi varlıkları ticarete dayanan üst sınıfın bir resmini çizer. Bu analize göre üst sınıfın safları yeni üyelere açıktır; eğitim kurumları ve üye olunan örgütlenmeler aracılığıyla üst sınıfa yeni katılanlar sınıfsal sadakate hazırlanır (koopte edilir). Bu sınıf sermaye birikiminin başlıca araçlarını, özel ideolojik aygıtları ve önemli devlet kurumlarını aktif olarak kontrolü altında tutar. Orantısız servet ve gelirinden dolayı üst sınıfın çıkarları diğer toplumsal grupların çıkarlarından farklıdır ve üst sınıf yönetimdeki rolüyle çıkarlarının gözetilmesini sağlayabilmektedir. Öyleyse, üst sınıf yönetici grubu seçer ve eğitir; Amerikan toplumunun belli başlı kurumlarına doğrudan katılır; hattâ önemli kurumların *hangileri* olduğunu büyük ölçüde tanımlar. "İktidar seçkinleri" işte bu üst sınıftır.

> İktidar seçkinleri, kârlı bir ticaret sisteminin devamını temin ederek bu çıkarlara hizmet eder; bu sistemin sağladığı kâr payları, maaşlar ve kişisel harcama hesapları Amerikan iş dünyası aristokrasinin yaşam biçiminin ve siyasal iktidarının temelini oluşturur. (1967, 62)

Sonuçta Domhoff, Marx'ın —hattâ Gramsci'nin ve Poulantzas'ın— egemen sınıf kavramının ABD için gerçekten geçerli olduğunu ve bu sınıfın ekonomik ve toplumsal kurumlar üzerinde hegemonyası olan şirket burjuvazisi olduğunu gösterir. Domhoff'a göre bu sınıfa kimlerin üye olduğu, kimlerin olmadığı tutarlı ve net tanımlarla belirlenir; şirket burjuvazisinin üyeleri birbirlerine bağlıdır,; ancak, sınıf çıkarlarının korunması için toplumun en iyi nasıl yönetileceği konusunda aralarında çatışmalar ve anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir. Domhoff ne bu sınıfın gücünün sınırsız

olduğunu ne de gücün sadece bu sınıfın çıkarları için kullanıldığını iddia eder:

> Yönetici sınıfın gücü üzerinde sınırlamalar olduğunu söyleyebiliriz; zira yönetici sınıf diğer ulus-devletleri ve sosyo-ekonomik grupları da içeren bir sistemin parçasıdır. Hattâ, iktidar seçkinlerine üye olanların kararlarını verirken çoğu kez diğer grupların tepkilerini tahmin etmeye çalıştıklarını da söyleyebiliriz. Dünyadaki devrimler, ABD'de işçi grevleri, kadınların oy hakkı mücadelesi ve sivil haklar hareketi örnekleri sayesinde, öfkeli ve örgütlü kitlelerin potansiyel gücü yirminci yüzyıl Amerikası'nda çok iyi bilinir. (1967, 152)

Böylelikle Domhoff toplumsal gruplar arasında bir mücadele olduğunu kabul eder; ama aynı zamanda da iktidar seçkinlerinin öncelikle üst sınıfa nasıl hizmet ettiklerini, bu üst sınıfın kimlerden oluştuğunu ve kendini nasıl yeniden ürettiğini göstermeye çalışır.

Poulantzas ve Miliband arasındaki tartışmayı daha önce gözden geçirdik. Bu tartışmada Miliband'ın devlete yaklaşımının iktidar yapısı araştırmaları perspektifiyle uyumlu olduğundan bahsettik. Bu tartışmada Poulantzas kapitalist sınıfın devlet aygıtına ve hükümete doğrudan katılıp katılmadığının önemli olmadığını ifade etmişti; Poulantzas'a göre analizin odaklanması gereken konu burjuva sınıfıyla devlet arasındaki *nesnel* ilişkilerdi.

> Bu durum şu anlama gelir: Eğer belirli bir toplumsal formasyonda devletin *işleviyle* bu toplumsal formasyondaki egemen sınıfın *çıkarlarının* örtüşmesi sistemden kaynaklanır; yönetici sınıf üyelerinin devlet aygıtına katılımları bir neden değil *sonuç*tur; üstelik bu durum nesnel örtüşmenin olası ve rastlantısal bir sonucudur. (Poulantzas 1969, 73)

Gold, Lo ve Wright (1975) yanlış bir sınıflandırma yaparak bu tartışmanın "araçsalcılar" ile "yapısalcılar" arasında olduğunu ileri sürmüş ve tartışmanın her iki tarafının da teorik açıdan kusurlu olduğunu iddia etmişlerdi. Araçsalcı görüşe göre, hükümet yönetici sınıfın bir kuruludur ve yönetici sınıf üyeleri hükümeti doğrudan manipule ederler. Gold, Lo ve Wright,, araçsalcı görüşün aşırı derecede basit ve "ekonomizme dayalı" bir Marksizmin etkisinde olduğunu ve devletin görece özerkliğini hesaba katmadığını ileri sürerler. Buna göre Domhoff, Amerikan üst sınıfının devleti doğrudan kontrol ettiğini, devletin de üst sınıfın buyruklarını yerine getirdiğini göstermeye çalışır.

Oysa *Amerika'yı Kim Yönetiyor*'u dikkatlice okuduğumuzda Domhoff'un hiç de Amerikan devletini yönetici sınıfın bir kurulu gibi görmediğini anlarız. Tam tersine, Domhoff, kapitalistler ve işçiler arasındaki sınıf mücadelesinde dar Marksist kalıpları terk eder; hâkim bir sınıfın kendi grubuna üye girişini tamamen sınırlamadan ve devlet aygıtlarını tamamen kontrol etmeden tahakkümünü nasıl sürdürebildiğini göstermeye çalışır. Domhoff bir yandan tek tek sermayedarların ya da iş dünyasındaki seçkin kesimlerin çıkarlarına karşı çıkarken diğer yandan şirketler sınıfının bütünsel çıkarlarını temsil eden bir devletin tasvirini sunar. Yürütme erkinin kontrolünün hükümetin ya da kamu politikasının kontrolü anlamına gelmediğini açığa çıkarır.

İktidar yapısı araştırmalarına yöneltilen daha önemli bir eleştiri bu araştırmalarda diyalektik açıklamaların olmayışıdır —bu eleştiriye göre, iktidar yapısı araştırmaları Marksist kategorileri ve ilişkileri ampirik olarak "ispatlama"ya çalışırken, bu ampirik yönelim nedeniyle Marksist mantığı terk eder (Wright 1978). Poulantzas'ın eleştirisi de bu anlamda ciddiye alınmalıdır.

Sınıf Uzlaşması ve Sosyal Demokrasi

Adam Przeworski'ye göre (1979; ayrıca Przeworski ve Wallerstein 1982), kapitalist sınıf ilişkilerinin kalıcılığı ne devletin yeniden üretim mekanizmalarının doğrudan kapitalist sınıfın elinde olmasıyla ne de özerk devletin işleyişiyle açıklanabilir. Kapitalizmin sürekliliği için kapitalist devletin gerekli olduğunu ileri süren tez belli bir çatışma modeli varsayar. Bu varsayımsal model sınıfların çıkarlarının "uzlaşmaz şekilde birbirlerine karşı olduğu, işçilerin her zaman kapitalizme ve kapitalistlere düşmanca yaklaşmaları gerektiğini imâ eden bir model"dir (Przeworski ve Wallerstein 1982, 215). Ancak, Przeworski işçilerin ve kapitalistlerin çıkarlarının her durumda bağdaştırılamaz olmayabileceğini ileri sürer. Hattâ, demokratik kapitalist toplumlardaki işçiler, bazı ekonomik ve siyasal koşullarda, kapitalizmin sağlayabildiği maddi olanaklar (yüksek büyüme oranları ve işçi sınıfının maddi koşullarındaki iyileşmeler) ve siyasal koşullar (parlamenter demokrasi) nedeniyle kapitalizmi *seçebilir*. Bu, 1. Bölüm'de tartıştığımız Panitch'in (1980) korporatizm görüşüne bazı önemli yönlerden çok yakın olan, Keynesçi ya da sosyal demokrat uzlaşmadır.

Diğer bir deyişle, Przeworski şu soruyu sorar: Eğer kapitalizm koşullarında yaşayan işçiler maddi durumlarını mümkün olduğunca iyileştirmeyi amaçlıyorlarsa, maddi gereksinimlerini en iyi karşılayacak toplumsal örgütlenme olarak sosyalizmi seçmeleri rasyonel temellere dayanır mı? Przeworki geliştirdiği matematiksel simülasyon modelini kullanarak bu soruyu yanıtlar ve tarihsel olarak gözlemlenen sosyal demokrat uzlaşmayı teyit eder:

> Uzlaşma işçilerin militanlığıyla kapitalistlerin tüketimi arasındaki karşılıklı tavizle kurulur. Kapitalistler yüksek oranda yatırım yapmayı, işçiler de kârla ilgili taleplerinde daha makul olmayı kabul ederler. (Przeworski 1979, 32)

Przeworski bu koşulların varlığının "kapitalizmde işçilerin kısa vadeli maddi çıkarlarıyla, işçilerin sosyalizmi tercih etmesi arasında ortaya çıkabilecek zorunlu bağlantıyı kırmak" (a.g.e.) için yeterli olduğunu ileri sürer. Böylece kapitalistler yatırımları (ve kârları) için devletten ödünler elde ederler; işçiler de kârlardan alınan payla ücret artışları kazanırlar. Korporatist düzenlemeler işçi-sermaye arasındaki uzlaşmayı işçiler için korur; bu düzenlemeler sayesinde gelecekte farklı siyasal koşullarda kapitalistlerin uzlaşmayı değiştirmeyecekleri işçiler için garanti altına alınmış olur. Yanı sıra, korporatist düzenleme sayesinde yatırıma özgü belirsizliğin de hem işçiler hem de kapitalistler tarafından paylaşılacağı açıkça belirtilmiş olur.

Przeworski ve Wallerstein'ın analizinin ilgi çekici olmasının nedeni işçilerin, ücret artışıyla kârlardan daha fazla pay almalarını garanti altına alan kurumsal düzenlemeler karşılığında militan eylemlerden vazgeçerek, sermayeyle uzlaşmayı *seçebilecekleri* maddi koşulları göstermesidir. Przeworski ve Wallerstein'ın bir diğer saptaması da, işçilerin işçi-sermaye müzakerelerine yüksek bir militanlık düzeyinde girmeleri durumunda, ekonomik ilişkileri dönüştürmek için siyasal güçleri de varsa, "sonuna kadar gidip" iktidarı ele geçirmelerinin kendi çıkarları bakımından daha iyi olacağıdır. İşçiler bu durumda iktidarı ele geçirmezlerse, kapitalistler yatırımlardan vazgeçecek —Block'un (1977) deyişiyle, yatırımcı güveni azalacak— ve işçiler diğer bütün olasılıklara göre daha kötü bir durumda olacaklardır. Hattâ, kapitalistlerin işçilerden gelen ekonomik taleplerin ancak çok azına razı oldukları bir durumda, işçilerin kapitalistlerle işbirliğini kabul ettiği bir olasılığa kıyasla bile daha kötü bir duruma düşeceklerdir

(Przeworski 1979, 34). Üstelik, yapısal dönüşüm başarılsa bile, sermaye kaçışı ve toplumsal çöküntünün yaratacağı ekonomik maliyet çok yüksektir:

> Demokratik koşullar altında —ki bugün başka koşul tahayyül etmek mümkün değildir— sosyalist dönüşüme ekonomik talepler ve ekonomik vaatler üzerinden destek aranacak olduğu takdirde, bu dönüşüme yönelik destek büyük bir olasılıkla erozyona uğrar. (Przeworski 1979, 35)

Przeworski, sermayenin her an yatırımlardan vazgeçme tehdidi göz önüne alındığında, kapitalizmde işçilerin doğrudan maddi çıkarının sosyalizmi seçmek değil sermayeyle, kâra ortaklıklarını garantiye alacak bir uzlaşmaya gitmek olduğunu öne sürer. Sosyal demokrat uzlaşma "tam da kapitalist toplumun yapısının bir ifadesi"dir (1979, 36); sosyal ya da liberal demokratik devletin politikaları, militan bir işçi sınıfının temsil ettiği tehdit karşısında özerk devletin uygulamaya koyduğu politikalar değildir. Bu politikalar, daha ziyade, "örgütlü işçilerin önemli bir kesitini de içeren bir sınıf koalisyonu"nun (1979, 37) çıkarlarını ifade eden bir uzlaşmayı yansıtır. Bu uzlaşma kapitalist ilişkileri yeniden üretir; çünkü "kapitalizmin krizleri bu krizlerin maliyetine katlanan işçilerin çıkarına değildir". Keza "kapitalistler kâr güdüsüyle hareket eden rasyonel bireyler olarak davranmak dışında başka bir şey yapmasalar bile sosyalist alternatifin maliyeti yüksek olur" (a.g.e.).

Böyle bir uzlaşma, işlevselci analizlerde devlete atfedilen faaliyetlere tamamen farklı bir önem kazandırır. Sınıf uzlaşması modeline göre devlet, hem işçileri hem de kapitalistleri kapsayan bir sınıf koalisyonu tarafından varılan uzlaşmayı kurumsallaştırır, koordine eder ve uygulamaya koyar.

> Devlet her iki sınıfı da uzlaşmanın içeriğine uyum göstermeye zorlamalı, uzlaşmayı yapan sınıf kesitlerini kendi sınıflarının içinde uyumsuz davranışlarda bulunabilecek kesimlere karşı korumalıdır. Devlet tek tek kapitalistleri sınıf uzlaşmasının gerektirdiği kararları almaya teşvik etmeli, gerekli toplu etkinin sağlanabilmesi için birbirleriyle rekabet içinde bulunan kapitalistlerin seçeneklerini dengelemelidir. En sonunda, sınıf uzlaşmasının devleti demokratik bir devlet olduğuna göre, devlet uzlaşmayı yapan sınıf koalisyonunun seçimlerde halkın desteğini kazanmasını sağlamalıdır. (Przeworski ve Wallerstein 1982, 236)

Bu yaklaşımın özü görece siyasal iktidar ve bu gücün kapitalistler ve işçiler tarafından nasıl kullanıldığında yatar (Przeworski ve Wallerstein 1982, 233). Ortaya çıkan sonuç, bir sınıf uzlaşması değil emekle sermaye

arasında bir çekişme (uzatmalı bir kriz) halini de alabilir. Koşullar değişebilir ve sınıf uzlaşması bozulabilir. Örneğin, kapitalist sınıfın ücret artışı sözünü yerine getiremediği durumlarda çalışma barışı bozulmaya başlayabilir. Krize kapitalist üretimi koruyucu çözümler bulmak koalisyonun çıkarına olabilir, ama bu çözümlerin işçilere maliyetinin özellikle de *önceki uzlaşma*ya kıyasla aşırı yüksek olması, yapısal değişikliği daha çekici hale getirebilir. Üstelik, sermaye birikim süreci işçi ücretlerinin o kadar yüksek bir düzeye çıkmasına neden olabilir ki, kısa vadeli maddi kazanımlara oranla istikrar ve toplumsal güven (topluluk içi bağlar, işsizliğin olmaması, suç oranının düşüklüğü) işçi sınıfı için daha önemli bir hale gelebilir. Çalışma barışı bozulmaya başlar gibi olduğunda, kapitalistlere ve "uzlaştırıcı" devletin istikrarı ve güvenliği sağlayacağına dair duyulan güven sarsılabilir.

Gramsci'nin hegemonya krizi diye adlandırdığı bu durum tartışmamızı ikinci bir konuya getirir. Przeworski elbette şunun farkındadır: Maddi tatmin peşinde olan işçilerin varsayımları ve kapitalizmin ücret artışı sağlayacağına (ve ekonomik krizleri çözeceğine) dair inançları gerçekle ideolojinin bir karışımıdır. Gerçeklerden kaynaklanır; zira sonuçta insanların besin ve barınma gereksinimleri vardır, kapitalizm tarihsel olarak sermaye birikimini sağlamakta çok başarılı olmuştur ve devrimler ekonomik darboğazlara yol açmıştır; benzer şekilde ideolojiktir; çünkü kapitalizm ihtiyaçlar *yaratır* ve iletişim araçlarını kontrol eder —bu nedenle, kapitalizmin kendini ve alternatiflerini nasıl gördüğü toplumda egemen olan görüştür. Ancak, sınıf uzlaşması ve "işçi-kapitalist uzlaş-masının hegemonya"sı kurumsal düzenlemelerde ve bu düzenlemelere içkin olan ideolojide işçi sınıfının siyasal gücünün geçerli olduğunu gösterir mi? Örneğin, devletin ideolojik aygıtları sınıflar karşısında tarafsız bir konuma gelirler mi? Przeworski işçilerin kapitalizme, kapitalistlerin de demokrasiye razı olduklarını söyler, ama şu noktayı da gözden kaçırmamamız gerekir: Kapitalistlerin rıza gösterdiği demokrasi devlet içinde tanımlanır, devlet de sadece uzlaşmanın garantörü değildir, aynı zamanda oyunun kurallarının da cisimleşmiş halidir ve —Gramsci ve İtalyan tartışmasının da açıkça gösterdiği gibi— hem maddi kazanımların dağılımı hem de bu kuralların bizâtihi kendileri sınıf mücadelesi tarafından belirlenir. İlke olarak Przeworski-Wallerstein modeli bu gibi "önceden kestirilemeyen etkenler"le başa çıkabilir. Yanı sıra, sınıf uzlaşmasının devleti günümüzde

Avusturya ya da İsveç gibi ülkeler bağlamında yararlı bir kavramdır. Ama uzlaşma kapitalist devlet aracılığıyla mı gerçekleşir? Eğer öyleyse, devlet hangi aşamada kapitalistlerin ve işçilerin *tarafsız* bir temsilcisi gibi çalışır?

Panitch'in (1980) korporatist literatür üzerine yaptığı tartışma (bkz. 1. Bölüm) Przeworski'nin analiziyle ilgili başka bir sorunu akla getirir. Przeworski'nin sınıf uzlaşması olarak nitelediği durum, aslında, böyle bir uzlaşma olarak başlayıp daha sonra devletin teşvikiyle işçi sınıfının kapitalist sınıfla yaptığı bir işbirliği şeklinde kurumsal olarak kemikleşebilir. Ne de olsa, devletin resmî olarak tanıdığı sendikalar sınıf uzlaşmasının kurumsal temelini oluşturur. Ancak, tam da bu uzlaşmanın doğası ve uzlaşmayı uygulamak için gelişen sendikal örgütler işçi sınıfının sınıf mücadelesini yürütebilme yeteneğini dönüşüme uğratır. ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi, bizâtihi sendikalar işçi sınıfının kapitalist devlete entegre edilmesinde işlevsel olabilirler.

Yapısalcılık Sonrası Eleştiri

Fred Block (1977), Domhoff ve Poulantzas'ı eleştirerek ve Offe'nin teorilerini Poulantzas'ın sınıf mücadelesine yaptığı vurguyla birleştirerek, devlete dair üçüncü bir okumayı tartışmamızın gündemine getirir. Block'a göre, yapısalcı görece özerklik teorileri (bkz. 2. Bölüm'de Marx ve 4. Bölüm'de Poulantzas üzerine yaptığımız tartışmalar) hâlâ, devletin özerkliğini suistimal ettiği durumlarda yönetici sınıfın etkili bir şekilde bu suistimale tepki verebileceğini varsayarlar. Bu teoriler, yönetici sınıfın "belirli düzeyde bir siyasal iç tutarlılığı, genel çıkarlarına dair bir kavrayışı ve üst düzeyde bir siyasal olgunluğu" (Block 1977, 9) olduğunu, Domhoff'un iddiasına göre en azından ABD'de yönetici sınıfın bu niteliklere *sahip olduğunu* da varsayarlar. Block, her ne kadar kapitalistlerin siyasal süreçteki etkisini kabul etse de, yaklaşımını neo-Marksistlerin "sınıf bilincine sahip bir yönetici sınıf fikrini reddetmek" ve bunun yerine "sermaye birikimini yapanlarla devlet aygıtını yönetenler arasında bir işbölümü" (Block 1977, 10) olduğunu kabul etmek zorunda oldukları yönündeki sav üzerine kurar. Bu analize göre, kapitalistler devleti doğrudan kontrol etmezler; çünkü devlet idaresi "devlet yöneticileri"nin elindedir. Kapitalizmin kendini rasyonalize etme kapasitesi kapitalistlerin elinde değildir; bu kapasite kapitalist sınıf, devlet aygıtının yöneticileri ve işçi sınıfı arasındaki

mücadelenin sonucuna bağlıdır. Bu çerçevede, "teorinin başlıca görevi bu işbölümüne rağmen nasıl olup da devletin kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet etme eğiliminde olduğunu açıklamaktır" (Block 1977, 10). Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Domhoff'un tezine göre, kapitalistler bunu üst sınıf üyelerini, devlet de dahil olmak üzere toplumda kilit önemde olan pozisyonlara getirerek yaparlar; Block elbette Domhoff'un bu iddiasını reddeder.

> Her şeyden önce, politika belirlemeye çok fazla enerji harcayan yönetici sınıf üyeleri kendi sınıfları içinde atipik olurlar; zira devlet yöneticilerinin perspektifinden dünyaya bakmaya zorlanırlar. Büyük bir olasılıkla yönetici sınıfın kanaatlerinden uzaklaşırlar. (Block 1977, 13)[4]

Block, Offe'nin devlet yöneticilerinin burjuvaziye doğrudan bağlı olmamalarına rağmen kapitalist ilişkileri yeniden ürettikleri yönündeki argümanını kullanır: Devlet yöneticileri burjuvaziye karşı sorumlu oldukları için değil, belli düzeyde bir ekonomik faaliyete bağımlı oldukları için kapitalist ilişkileri yeniden üretirler. Bağımlılığın nedeni hem iktisadi faaliyetin devlete gelir sağlaması hem de birikimin kesintiye uğramasının rejime halkın verdiği desteği azaltacak olmasıdır. Devlet yöneticileri sermaye birikimini kolaylaştıracağını bildikleri politikaları bilerek uygulamaya koyarlar. Ekonomik faaliyet düzeyinin büyük ölçüde özel yatırım kararlarıyla belirlendiği göz önüne alındığında, bu yöneticilerin genel olarak "iş dünyasındaki güven"e neden bu denli duyarlı olduğu daha da açıklık kazanır. Block'a göre bu araçsalcılık ya da yönetici sınıf bilinci değildir; daha ziyade "siyasal olayların sadece pazara yapacakları etki oranında değerlendirmeye alınmasıdır" (Block 1977, 16). Kapitalistler öz-çıkarlarının gerektirdiği gibi davranmaktadırlar; ama kapitalistlerin "anti-kapitalist" ya da "iş dünyasına aykırı" olarak algıladıkları devlet reformları, yatırımların dolayısıyla ekonomik faaliyetin azalmasına yol açar; bu da devletin meşruluğuna zarar verir. Ama devlet "iş dünyası güveninin azalması riskine girmek istemiyorsa, nasıl olup da yirminci yüzyıl boyunca devletin rolü karşı konulmaz bir şekilde güçlü bir artış göstermiştir?" (Block 1977, 20). Block sınıf mücadelesinin kapitalist gelişmenin itici gücünü oluşturduğunu, üretici güçlerin gelişim süreçlerini hızlandırdığını ileri sürer. "Kapita-

---

[4] Bu eleştiri Reagan yönetimi sırasında, Block'un bunları yazdığı zamana kıyasla, daha az geçerliydi.

lizm ekonomik dinamizmini sınıf mücadelesine borçludur" (1977, 21). Üretim alanından bizâtihi devlete taşınan bu mücadele, ekonomik düzenleme ve hizmet sunumu alanlarında devletin rolünün genişlemesine neden olur. "Devlet'in rolünün yayılmasının itici gücü, işçi sınıfından ve devletin büyümesiyle gücü artan devlet aygıtının yöneticilerinden kaynaklanır" (1977, 22).

Block'a göre, kapitalistlerin işçi sınıfından gelen baskılara ve devlet yöneticilerine kıyasla o kadar da güçlü olmadıkları ekonomik buhran ve savaş dönemlerinde hızlanan devletin genişlemesi, devletin tabandan gelen baskılara verdiği yanıtlara bağlıdır. "Devletin kapitalizme rasyonalite dayatma kapasitesi, işçi sınıfının baskısıyla yeni alanlara doğru genişler" (1977, 22). Ancak, devletin bu genişleme sonucunda ortaya çıkan kaynakları kullanma yöntemi özel yatırımların akışını sorunsuz devam ettirebilme zorunluluğuna bağlıdır. Buna rağmen, kapitalizmi rasyonel kılma eğilimi yüksek düzeyde dirençle ve farklı sonuçların ortaya çıkma olasılıklarıyla birlikte gerçekleşir. Devlet yöneticileri işçi sınıfına fazla ödün verme hatasına düşebilirler; sonuçta kapitalizmin daha rasyonel olması için ne yapılması gerektiği konusunda devlet yöneticilerinin özel bir uzmanlıkları yoktur. Block, devlet yöneticilerinin "var olan siyasal sınırlamalar ve ekonomik teoriler ışığında mümkün olan en verimli eylemleri" (1977, 26) el yordamıyla bulmaya çalıştıklarını söyler. Kritik ya da "özel" dönem bittiğinde güveni yeniden yerine gelen iş dünyası topluluğunun *kendi* yararına olan talepleri gündeme getirme olasılığı büyüktür. Ancak, bu talepler hem devlet yöneticilerinin hem de işçi sınıfının çıkarlarına aykırıdır.

Theda Skocpol, ABD'deki Yeni Uzlaşı [New Deal] dönemini incelediği bir makalesinde (1981), genelde Block'un devlet kavramını savunur. Skocpol'a göre, bu kavram Başkan Roosevelt yönetiminin ilk iki dönemindeki reformları ve reform sürecini araçsalcılığa ve yapısalcılığa düşmeden açıklar. Block devletin, yönetici sınıftan görece özerk olan bir boyutunu betimlemekle yetinmez, devletin sınıf mücadelesinde nasıl üçüncü bir *aktör* olarak davrandığını da açıklar. Skocpol'a göre, Block böylelikle ileri kapitalist ekonomilerde ulus-aşırı yapı ve konjoktürlerin ülke içindeki siyaseti hangi yollardan etkilediğine değinen yegâne teorisyendir. Ancak Block bile,

> ulus-aşırı etkenlere yeterince açıklayıcı bir ağırlık vermeyi ihmal eder. Oysa ileri kapitalizmde siyasal çatışmaları ve dönüşümleri biçimlendiren tek

> etkileşim, kapitalistlerin ekonomik kararları, işçi sınıfının baskısı ve devlet yöneticilerinin girişimleri arasındaki etkileşim değildir. Uluslararası ekonomik ve siyasal-askerî ilişkiler de etkilidir. (Skocpol 1981, 197-198)

Skocpol daha da ileri gider.

> Mevcut neo-Marksist yaklaşımların hiçbiri devlet ve parti örgütlenmelerine, siyasal çatışmaları ve sonuçları belirleyen bağımsız belirleyenler olarak yeterince ağırlık vermez. ... kendini neo-Marksist olarak niteleyen kapitalist devlet üzerine hiçbir teori, şimdiye dek devlet yapılarını ve parti örgütlenmelerini yeterince ciddiye alacak noktaya gelmemiştir. (Skocpol 1981, 199- 200)

Skocpol'a göre, kapitalist toplumdaki siyasetin her zaman kapitalizmin yeniden üretimini amaçladığına ve sürekli kapitalistlerin yararına olduğuna dair sistematik bir varsayım vardır. Neredeyse bütün neo-Marksistler "genel anlamda 'kapitalist devlet' hakkında teoriler geliştirirler" (1981, 200) ve kapitalist üretim tarzı hakkındaki genel kavramsallaştırmalardan siyasetin nasıl işlediğini doğrudan çıkarsamaya çalışırlar. Oysa, kapitalizmin genelde "geçerli olan belli bir siyaseti yoktur, sadece tolere edebildiği ölçüde, emeğin kontrolü, mülk sahipliği ya da destek çeşitlerine yönelik (aşırı esneklikte) dış sınırları vardır" (a.g.e.). Bunun anlamı şudur: Kapitalist devletin teorisi ya da ileri kapitalizmde devlet üzerine teori olamaz. Skocpol'a göre, her tarihsel durumu kendine özgü koşulları içinde değerlendirecek, başlıca açıklayıcı değişken olarak tarihsel gelişim içinde belirlenen siyasal kurumlara ağırlık verecek analizlere ihtiyaç vardır. Bu incelemeler gösterecektir ki, sınıflar sınıf olarak eyleme geçmez, eyleme geçen daha ziyade sınıfsal olarak yapılandırılmış toplumsal durumlardaki gruplar ve örgütlenmelerdir. Ülke içindeki sorunlar ulus-aşırı ekonomik ve siyasal-askerî ilişkilerle kesişir. Kapitalizmde devletler ve siyasal partiler bir ülkeden diğerine, bir tarihsel dönemden diğerine değişen yapılara sahiptir; bu yapıların bağımsız tarihsel güzergâhları,

> politikacıların birbirleri arasındaki mücadelelerle sürekli olarak yeniden biçimlenir; politikacılar bu mücadelelerinde bazen toplumsal desteği harekete geçirmeye, bazen de diğer politikacılara karşı siyasal avantaj kazanmak için topluma ya da ekonomiye müdahale etmeye çalışırlar. (Skocpol 1981, 200)

Bu mücadeleler de devletin ekonomiye müdahalelerinin biçimlenmesine, sınıfsal çıkarların ve çatışmaların siyasal arenada örgütlenmesine etki eder.[5]

Block'un görüşüne göre, üretim ilişkileri önemlidir; ama "devlet erki, nev'i şahsına münhasırdır, bu nedenle sınıf erkine indirgenemez"[6] ve "her toplumsal formasyon" sınıf erkinin devlet erkine dayatacağı sınırlar da dahil olmak üzere "devlet erkinin o toplumdaki kendine özgü yürütme biçimlerini belirler" (Block 1980, 229). Block'un ifadesiyle devlet yöneticileri "kolektif olarak öz-çıkarlarını maksimize etmeye çabalarlar; çıkarları gereği güçlerini, prestijlerini ve varlıklarını mümkün olduğunca artırmaya bakarlar"; bu yöneticiler doğrudan şirketlerden ve üst sınıflardan gelerek, geçici bir süre devlette görev aldıklarında bile, şirketler üst sınıfının üyeleri gibi değil öz-çıkarlarını gözeten devlet yöneticileri gibi davranırlar (1980, 229). devlet yöneticilerini sınırlayan, işçiler değil özel yatırım kararlarının kapitalistlerin elinde olması sonucunu doğuran sınıf ilişkileri örüntüsüdür. Ancak, devlet yöneticilerinin ve kapitalistlerin çıkarları çoğu kez çatışır; bu çatışmanın derecesi o denli fazla olabilir ki, sınıf yapısı ve sınıf mücadelesi kadar siyasal kurumların doğasını anlamak da önem kazanır.

Skocpol'a göre toplumsal değişimi anlamak için odaklanılması gereken en önemli çatışma egemen ekonomik sınıfla devlet arasındaki çatışmadır (Skocpol 1981). Block'a göre, kapitalist sınıfla devlet arasındaki çatışmanın kökleri sınıf mücadelesinde yatar ama devletin kendine özgü bir işleyişi vardır; devlet işçi sınıfından gelebilecek baskıdan ya da böyle bir baskının olmamasından bağımsızdır. Herhangi bir saldırganlığın olmadığı durumlarda bile alt sınıflardan gelen talepler ya da potansiyel olarak rahatsız edici bir tehdit karşısında devlet yöneticilerinin devleti genişletme çıkarları kapitalistler için bir tehdit oluşturur. Diğer bir ifadeyle, olağan zamanlarda, devlet erkinin yürütülmesi kapitalist birikim sürecine hizmet eder; ama devlet yöneticileri kapitalist üretimin yol açtığı ekonomik adaletsizliklerin ve maliyetlerin hafifletilmesi için sürekli baskı altındadır. Bu müdahaleler

---

[5] İngiltere'de Bob Jessop bu argümanların çoğunu benimser (1977); ama Skocpol, Jessop'a kıyasla bizâtihi siyasal *kurumlara* (ve diğer her şeye) o kadar fazla önem verir ki, teoriyi tamamen dışlayan ve herhangi bir açıklamayı olanaksız kılan geriye dönük bir ampirizme düşme tehlikesine kapı açar.

[6] Belki de, tutarlı olmak için, Block'un *"bilinçli* sınıf erkine indirgenemez" demesi gereklidir.

kapitalizmi kurtarmak için gerekli olabilir; ama kapitalist sınıfın geniş kesimleri sınıf ayrıcalıklarına saldırı olarak gördükleri bu müdahalelere karşı koyar. Block'a göre kapitalistler devletin büyümesine karşıdır (1980, 234).

Bu yeni görüş birbirinden oldukça farklı iki varsayım nedeniyle sorunludur. Birincisi, ne Block ne de Skocpol kapitalist (üst) sınıf üyelerinin sınıf bilinçlerinin olmadığına ya da devlet hizmetinde olanların ait oldukları ekonomik sınıfın çıkarlarını terk ederek kolektif öz-çıkarlarını gözeten devlet yöneticileri haline geldiklerine dair kanıtlar sunar. Strateji hakkındaki anlaşmazlıkları sınıf çıkarlarındaki farklılıklarla, ya da sınıf-içi çatışmayı sınıf bilincinin yokluğuyla karıştırmak elbette hatalı olacaktır. Hiç kuşkusuz ki, ABD'deki üst sınıf, konumunu hiçbir sanayileşmiş ülkede olmadığı kadar iş dünyasında elde edilen servete borçludur ve devletin yürütme birimlerine doğrudan katılır. İş dünyasının ileri gelenlerinin ve büyük şirketlerin avukatlarının bakanlık yaptığı (hattâ bazı yönetim dönemlerinde hükümetteki bakanlıkların çoğunu elinde bulundurduğu) ve zaman zaman Devlet Başkanlığı yaptığı ABD'den başka bir ülke yoktur. Parlamenter bir demokraside bu denli doğrudan katılımın devletin "meşruiyet"i konusunda zihinlerde soru işaretleri uyandıracağı açıktır. Hattâ denebilir ki, devlette görev alan şirket yöneticileri, bir bütün olarak şirket yöneticilerinin en fazla onay verdiği kişiler arasından seçilir ve bu onay görev verilen kişinin tikel çıkarlarından sıyrılmış görünmelerine, daha geniş kapitalist ("ulusal") çıkarları temsil edebilme yeteneklerine bağlıdır. Üstelik, iş dünyasının ileri gelenleri için yürütme erkinin meşruiyeti çok *önemlidir* (bunun en iyi kanıtı Watergate skandalı sırasında görülmüştür).

İkincisi, Block ve Skocpol'un incelemelerinin açıkça gösterdiği gibi devlet yöneticileri ile özel sektördeki kapitalistler arasındaki çatışmaların başlıca kaynağı işçi sınıfının kapitalizme yönelttiği tehdit, siyahların ve kadınların toplumsal örgütlerden ve işbölümünden hoşnutsuzlukları ve elbette devletin ekonomik ve toplumsal sorunlarla başa çıkma biçimidir. Her ne kadar Skocpol ve Block sınıfların sınıf bilinciyle hareket etmediklerini iddia etseler de, üst ve alt sınıfların çıkarları arasında içkin antagonizma olmasa devlet yöneticileri ve kapitalistler arasında bir çatışma olmayacağı açıktır. Block'un (1980) gösterdiği gibi, toplumda şiddet uygulama tekelini elinde bulunduran devletin, ekonomik temeli için kapitalist sınıfa dayanma zorunluluğunu aşarak, hem kapitalistlerihem de işçileri tahakkümü altına alması, ama bunu yaparken de kapitalist sınıf yapısını koruması

pekâla mümkündür —Hitler Almanyası bu duruma iyi bir örnektir. Ancak, daha yaygın olan örnek 7. Bölüm'de tartıştığımız gibi, ordunun devlet iktidarını ele geçirdiği ve kapitalist birikim adına *işçi sınıfının karşı çıkışını* bastırdığı otoriter devlet örneğidir. Muhalif düşünceler kontrol altında tutulabildiği ve *devlet politikaları birikimi teşvik etmekte başarılı olduğu* sürece kapitalistlerle devlet arasında çok az çatışma olur. Savunduğumuz görüş basitçe şöyledir: (Block'un da ileri sürdüğü gibi) devlet yöneticileriyle kapitalistler arasındaki çatışma sınıf mücadelesinden kaynaklanır; her ne kadar bazı kapitalistler devlet yöneticileriyle çatışma içine girseler de, bu çatışma ne devletin amaçlarına atfedilebilir ne de —devlet yöneticilerinin işçi sınıfına ya da diğer alt gruplara "çok fazla" ödün verdiği durumlar dışında— devlet yöneticilerinin çıkarlarından kaynaklanır. İleride günümüzdeki krizi ele alırken Castells, Wright, Bowles ve Gintis'in devlet ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiler hakkındaki görüşlerini özetleyeceğiz. Bu görüşler bizi siyasal yapıların bağımsızlığından uzaklaştıracak ve konumuzu yeniden kapitalist yapılarla liberal demokratik devletin birbirine eklemlenmesine getirecek.

Offe ve O'Connor'ın ABD'deki radikal devlet analizlerine etkisinin ilginç yan etkilerinden biri, sınıf mücadelesi ve sınıfların devletle olan ilişkisi üzerindeki sınırlamaları açıklarken hegemonya değişkenine nispeten daha az vurgu yapılmasıdır (bu konuda Przeworski'nin çalışmaları dikkate değer bir istisna teşkil eder). Block, devlet yöneticilerinin davranışlarının arkasında yatan yapısal mekanizmaları tartışırken, hegemonya kavramına kısaca değinir (1977, 14); ancak, konuyu hemen Offe ve O'Connor'ın ekonomik açıklamalarına getirir (Block 1977, 15). Bunun bir nedeni, hegemonyanın kapitalist sınıf bilincinin bir şekilde örgütlendiğine işaret etmesi, Block-Skocpol modelinde ise buna yer olmamasıdır. Hegemonya kavramına az vurgu yapılmasının bir başka nedeni de, hegemonya tartışmasının sınıf ya da grup mücadelesinin kendisine ve bu mücadelelerin devletin doğası, devlet politikaları, ideolojinin rolü ve devlet kriziyle nasıl eklemlendiklerine odaklanma zorunluluğunu beraberinde getirmesidir.

Offe ve O'Connor'ın etkisinin ve ABD (ve daha küçük ölçekte de olsa Alman) siyasal gerçekliğinin bir diğer ilginç sonucu da Amerikan radikal literatüründe demokrasi üzerine yapılan tartışmalardır. Sol siyasetin görece silikliği, demokrasinin Amerikan kapitalizmine yönelik çelişkiler yaratmaktaki rolü ve demokrasinin sermaye birikimiyle olan çatışmalarında

üstün gelip gelemeyeceği gibi konulara, sosyalizme geçiş konusuna kıyasla daha çok yer verilmesine neden olur. Przeworski'nin formülasyonunda bile sınıf uzlaşmasındaki ödünleşim, kapitalizmle demokrasi arasındadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Przeworski'nin "uzlaşmanın garantörü olarak devlet" tanımı yine sınıf mücadelesinin alanıdır; ancak, söz konusu sınıf mücadelesi geçici bir çözüm halindedir. Kapitalist gelişmeye muhalefet etme hakkı olarak demokrasi, kapitalistlerin kâr etmeye devam etme hakları karşılığında garanti altına alınmıştır. (Daha sonra göreceğimiz gibi) Wolfe'a göre, demokrasi kapitalist devletin vatandaşların haklarını gözetmesini (meşruiyeti) garanti eder, bu da özünde sömürücü olan bir kapitalist gelişmeye sınırlamalar getirir. Özetle, devlet mücadelenin başlıca alanıdır ve demokrasi bu mücadelenin temelidir.

Sermaye Birikimi, Meşruiyet ve Devlet Arasındaki İlişki

Daha önce "türevci" yaklaşımı incelerken ve Joachim Hirsch'ün çalışmalarını (bkz. 5. Bölüm) tartışırken değindiğimiz gibi, devleti "sermayenin mantığı"nın —sınıf mücadelesi nedeniyle kâr oranının düşme eğiliminin— şekillendirdiğini savunan kapitalist devlet kuramına göre devletin başlıca işlevi kâr oranındaki bu düşme eğilimini dengelemektir. Ayrıca Claus Offe'nin, sınıf devletinin kitlesel talepler karşısında meşruiyetini korumak için kapitalist sınıf çıkarlarını nasıl örgütlediğiyle ilgili çalışmalarını da gözden geçirdik. Frankfurt Okulu'ndan etkilenen Hirsch ve Offe gibi, ya da özellikle Habermas'tan etkilenen Offe gibi, James O'Connor da, ABD'deki devleti, sınıf mücadelesi ve sermayenin "mantığı" bağlamında inceledi. Ancak, O'Connor'ın analizine göre ekonomik krizin nedeni (geleneksel Marksist analizdeki gibi sermayenin aşırı üretimi değil) sermayenin yetersiz üretimidir. (Hirsch'ün teorisinin aksine) devletin krizi kapitalizmin genel krizinin bir türevi değildir. Aksine, devletin krizi kendi mantığına göre gelişir ve bu mantık "genel ekonomik krizle karşılıklı ve diyalektik bir ilişki içindedir" (O'Connor 1981, 42).

O'Connor, yine Hirsch ve Offe'ye benzer bir şekilde, devletin ekonomik rolünü vurgular. Devlet müdahalesindeki artışın hem kapitalist gelişmenin sürdürülmesi için gerekli olduğunu hem de çelişkilerle yüklü olduğunu ileri sürer. 5. Bölüm'de Offe'nin çalışmalarında odaklandığı ko-

nunun sermaye birikimini teşvik ve meşruiyet için devletin büyük gelirler toplama ve harcama rolü olduğunu gördük. O'Connor, Offe'nin çalışmalarından bağımsız olarak, ABD'deki devletin finansal faaliyetlerinin analizi için benzer bir kavramsal çerçeve geliştirir. Ancak, Offe'nin aksine O'Connor, devletin idari aygıtlarının iç çelişkilerine (dağıtım ile üretim işlevleri arasındaki karşıtlığa) daha az yoğunlaşır; bunun yerine daha fazla vurguladığı konular (a) sermaye birikimine finansal destek sağlamak ve kapitalist gelişmeye meşruluk kazandırmak için alınan vergilerin doğasından kaynaklanan çelişkiler ve (b) devlet aygıtları içindeki emek sürecinin çelişkileridir. O'Connor (kapitalist devletin özünü belirleyen güç olarak) sermayenin mantığı tezini Poulantzas'ın devlet müdahalesinin sınıf mücadelesini altyapıdan üstyapıya taşıdığı yönündeki argümanına ve Offe tarzı devlet aygıtları analizine yükler. O'Connor'ın savına göre,

> günümüzde ekonomik altyapıyla siyasal üstyapının birbirine geçmesi sınıf mücadelesini doğrudan üretim düzeyinden devlet idaresi alanına doğru genişletmiş ve bu mücadelenin biçimlerini dönüştürmüştür... devlet bu mücadeleleri sendikalar, işçiler, müşteriler ve sosyal yardım kurumları gibi devlet daireleri arasındaki formel ilişkilerle sınırlayamaz. (O'Connor 1974, 105)

Daha da önemlisi, ABD'deki devlet hemen hemen hiç doğrudan üretim yapmaz. Özel şirketlerin olağanüstü gücüyle şirket-devletin "özel girişim" ideolojisinin kutsallığının tutsak aldığı Amerikan Devleti, artan harcamalarını vergiler ve borçlanmayla karşılamak zorundadır. Bu nedenle, bütçe fazlası veren kamu işletmelerine rastlamak mümkün değildir (devlet, yolcu trenleri, posta hizmetleri ve kentsel toplu taşımacılık gibi kârlılığı çok düşük hizmetleri devralır); özel sermaye birikimine finansal destek vermek ya da kapitalist gelişmenin yarattığı adaletsizlikleri azaltmak için kaynağa ihtiyacı olan devlet, vergileri arttırmak ya da borçlanmak zorunda kalır. O'Connor bu süreçteki çelişkilere, özellikle de (Offe'nin çalışmalarındaki gibi zımnen değil) açıkça sınıf mücadelesinden kaynaklanan çelişkilere odaklanır. O'Connor'ın tezine göre devlet, emek ve sermaye, örgütlü emek ile işsizler ve yoksullar, büyük ve küçük sermaye, farklı bölgelerdeki sermaye grupları ve ekonominin genişleyen ve daralan sektörleri arasındaki sermayeler arasındaki ilişkileri düzenlemek için sınıf mücadelesini bürokratikleştirir, belli kalıplara sokar ve yönetir (O'Connor 1974, 113).

devlet iktidarının bu boyutları pahalıdır; O'Connor'a göre tekelci kapitalist gelişmenin artan maliyetleri devletin mâli krizine yol açar.

Offe gibi O'Connor da, devlet bütçesini, özel sermaye birikimine finansal destek sağlayan harcamalar (toplumsal sermaye harcamaları) ve özel üretimin toplumsal maliyetini karşılayan harcamalar (üretimin toplumsal harcamaları) olmak üzere ikiye ayırır. İlk kategoride, belirli bir sanayi dalı ya da birbiriyle ilintili sanayi dalları grubu için değerli olan harcamalar vardır: Bu harcamalar, yokluğunda özel projelerin kâr getiremeyeceği olanakları ya da özel sermaye birikimi için teşvikler sağlayarak üretici güçleri artırır. ABD'de bu kategorideki en önemli yatırım karayolları yapımıdır: Özel sektör sermayesi ve işe toplu taşımla gidenler açısından iyi yollara erişim ikâmet kararları için çok önemlidir ve her iki durumda da karayolu yapımı önemli bir destektir. Aynı zamanda oto sanayi ve yan sanayi dalları açısından da canlandırıcı etkisi vardır. Ancak, O'Connor'ın gösterdiği gibi, karayolu ulaşımının yüksek bir toplumsal maliyeti vardır: Yollar yapıldıktan sonra, trafik sıkışıklığı arttıkça, yol yapım talepleri artmaya devam eder. İyi yolların, emlak vergisi mükelleflerinin şehir dışına taşınarak ancak günlük çalışma ve tüketim amaçları için şehir merkezlerine gelmelerine olanak tanıması kentsel alanların zarar görmelerine yol açar. O'Connor'ın argümanı nettir: Karayolları yapımı belirli sanayi dallarına verilen mâli desteğin başlıca yöntemlerinden biridir; ilgili sanayi dallarına ve arabası olan işçilere verilen hizmet karşılığında bütün vergi mükelleferi açısından maliyet yaratır ve kentleri gittikçe kötüleşen finansal koşullarla başbaşa bırakır.

O'Connor birinci kategoriye ekonomik altyapı için yapılan kamu harcamalarını, eğitim harcamalarını, ticaret ve iş dünyasına verilen finansal destek ve teşvikleri, kredi garantilerini ve sigortaları, toplumsal tüketimi, vb. dahil eder. Bu harcamalar belirli sanayi dallarına değil şirket sermayesinin bütününe hizmet eden harcamalardır.

> Üretim ilişkilerinin gelişimi, şirket sermayesini bütünsel ekonomik çıkarı için devlet iktidarını kullanmak ve üretim maliyetini toplumsallaştırmak zorunda bıraktı. İşçi hareketinin mücadeleleri kâr oranının düşme eğilimini daha da güçlendirdi, dolayısıyla genel nüfusun likit birikimlerinden sermaye fonlarına akış yaratmak için şirket sermayesini devletin olanaklarını kullanmaya zorladı. Sonolarak da, genel realizasyon krizinin başlaması büyük şirketleri

> hammadde talebine finansal destek için bütçeyi kullanmaya zorladı. (1974, 126)

O'Connor'a göre, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bu genel ekonomik gereksinimlerinen pahalı olanları araştırma ve yeni ürün gelişimi için gereken maliyetler, işgücünün eğitimi ve yeniden eğitimi de dahil olmak üzere yeni üretim süreçlerinin yarattığı masraflardır. O'Connor, özel sermayenin bu harcamaları, devlet eğitimi, üniversitelerdeki araştırmalara, askerî projeler ve uzay araştırmaları için devlet bütçesinden yapılan harcamalarla toplumsallaştırdığını ileri sürer. Özel sermayeye finansal destek sağlamaya yönelik devlet müdahalesi türleri arasında en kapsamlı olanı da, sermaye yatırımlarının kâr realizasyonu sorununu çözmesidir.

> Özel kesimin hammadde talebinde düzenli bir artış olmaması durumunda sermaye birikimi durma noktasına gelir; günümüzde bu hammadde talebi artışı sürekli olarak yeni devlet teşvikleri gerektirir. (1974, 130)

İkinci kategorideki devlet harcamaları kapitalist gelişmenin toplumsal maliyetini karşılamaya çalışır —bu harcamaların amacı temel olarak burjuva hegemonyasının ve kapitalist devletin meşruiyetini devam ettirmektir. O'Connor'ın açıklaması çok net olmasa da, özel sektördeki üretimin toplumsal maliyetleri ancak seçmenler bu konuda bir şey yapılmasını talep ettiklerinde toplumsal maliyet haline gelir. O'Connor, örneğin çevre kirlenmesi gibi maliyetlerin sadece ekolojik yapıya değil, kârlı birikimin sürdürülmesine de zararlı olduğunu vurgular. Burada imlenen, devletin bu nedenle, kârlar tehlike altında olduğu için, müdahale ettiğidir. Genelde kamuoyunda yaygın olan talep özel şirketlerin yarattıkları çevre kirliliğini temizleme maliyetini bu şirketlerin kendilerinin karşılamaları gerektiği yönündedir. Her ne kadar bu maliyetler daha sonra fiyatların yükselmesiyle tüketicilerden çıkartılsa da, Reagan yönetimi dönemine kadar devletin rolü hem çevre kirliliği hem de işçilerin üretim sürecindeki güvenliğiyle ilgili olarak şirketlere gittikçe sıkılaşan denetimler dayatmak olmuştu. O'Connor'a göre, üretimin toplumsal harcama kalemleri arasında yer alan başlıca ikinci kategori, "dünya kapitalist toplumsal düzenine istikrar kazandırmaya yönelik harcamalardan oluşur: Kârlı yatırım ve ticaret için güvenli bir siyasal ortam yaratılmasına yönelik harcamalar" (1974, 131). Bu toplumsal maliyetlere, ülke içinde ve dışında proleteryanın kontrolü, küçük ölçekli, yerel ve bölgesel sermayenin korunması ve bazı yabancı ülke-

lerde dost rejimlerin iktidarda kalmalarına verilen destekle ilgili maliyetler de dahildir. O'Connor, bu bağlamda, yaşlı, işsiz ve yoksullara verilen gelir transferlerinin proleteryayı kontrol altında tuttuğunu görür. Bu maliyetler içinde başkaldıran toplumların bastırılmasına harcanan polisiye ve askerî tedbirlerin masrafları da vardır.

> Proleteryanın siyasal kuşatma altına alınması, şirketlerin liberal ideolojik hegemonyasının temin edilmesi için harcamalar yapılmasını gerektirir; bu başarılı olmadığında başkaldıran toplum kesimlerinin fiziksel olarak bastırılmasının maliyetlerinin hesaba katılması gerekir. (1974, 132)

Bunlar büyük harcamalardır; özellikle sermayenin yurt dışına yayıldığı ve devlete, yabancı yatırım ve pazarları temin etmesi için baskı yaptığı zamanlarda daha da artarlar. O'Connor'ın işaret ettiği gibi, askerî harcamalarınişlevi sadece ülke dışındaki yatırımların, ülke içinde ve dışında ABD şirket hegemonyasının korunması değil, aynı zamanda, sivil teknolojinin gelişmesine finansal destek vermek, hattâ işsizliğin azalmasını sağlamaktır. Gerçekten de ABD'de devletin ekonomiye (doğrudan) yayılmasının ilginç yönlerinden biri, bunu özel şirketleri taşeron olarak kullanarak ve askerî amaçlarla yapmasıdır. O'Connor'ın betimlediği ekonomik altyapının ve siyasal üstyapının kaynaşması durumu ABD'de askerî üretimle ve yayılmayla yakından bağlantılıdır. bağlıdır. Bütün bunlar, askerî üretimin (silah, uçak üretimi ve özel şirketlere ya da diğer ülkelere yüksek teknoloji satışının) payına düşebilecek kârlara doğrudan bir erişim sağlamadan, devlet bütçesine olağanüstü bir yük getirir.

Artan yükten kaynaklanan başlıca iki çelişki vardır. Birincisi, O'Connor'a göre artan bütçe harcamaları vergi gelirlerinden karşılanmak zorundadır; vergileri ödeyen de işçi sınıfıdır. Tekelci sermaye devlet bütçesine egemen olduğu için ve bir yandan çeşitli üretim masraflarını ve maliyetlerini toplumsallaştırırken diğer yandan da kârların toplumsallaşmasına direndiği için, işçi sınıfı şirket kârlarına sağladığı mâli destek aracılığıyla sermaye birikiminin külfetini yüklenir. O'Connor'a göre, mâli krizi oluşturan,

> gelir ve giderler arasındaki uçurumdur; bu uçurum da toplumsal üretim ile özel mülkiyet arasındaki genel çekişkinin aldığı biçimlerden biridir. Mâli krizin derinliği, üretim ve büyük sermaye, yerel ve bölgesel sermaye, kamu hizmetlerinde çalışanlar ve aileleriyle vergi mükellefi işçi sınıfı arasındaki ilişkilere göre değişir. (1974, 142)

O'Connor, Kaliforniya Eyalet Anayasası'nın 13. Maddesi'ni değiştiren halkoylamasından ya da Reagan yönetiminin vergileri indiren (ve askerî harcamaları artıran) politikalarından çok daha önce vergi artışına büyük bir tepki doğacağını — vergi mükelleflerinin vergilere karşı isyan edeceklerini — öngörmüştü. Vergi artışına karşı oluşan bu direniş "mâli krizi hem yansıtır hem de derinleştirir" (1974, 142). O'Connor'ın bu analizi sadece ABD'ye değil bütün refah devletlerine uygulanabilir. Ama ABD'de vergi önceliklerinin doğası, konuyu özellikle karmaşıklaştırır; zira, vergilerin büyük bir oranı askerî harcamalara gider ve bu askerî harcamalar da ağırlıklı olarak ülke dışındaki yatırımlara ve pazarlara yönlendirilir:

> [Y]urt dışında ekonomik genişleme ve emperyalizm, şirket liberalizmini ulusal geliri ve maddi varlıkları genişleterek sürdürebilmek için gereklidir; ancak böyle bir *genişleme* sayesinde yurt içindeki, gelir ve servet *dağılımı* üzerinden işleyen sermaye-emek mücadeleleri sindirilebilir. Keza, ülke içindeki sosyal refah harcamalarının artışı (ve sınıfsal uyumun tesisi) halk katmanlarının ülke dışındaki militarizme ve emperyalizme rıza göstermelerinin de önkoşuludur. "Refah-savaş devleti" aynı olguya işaret eder; bu nedenle askerî ve sivil harcamalardan biri diğerinin pahasına çok fazla azaltılamaz. (1974, 145)

İkinci çelişki, kısmen vergilere karşı isyandan kaynaklanan kısmen de bu isyana yol açan derinleşen krizin bir yansıması olarak devlet memurlarının ücret artışları için devlet yöneticilerine karşı örgütlenmesi ve harekete geçmesi, devletten aldıkları ödeneklere bağlı olanların da daha fazla ödenek (örneğin sosyal güvenlik ve sosyal yardım ödemelerinin artışı, daha kaliteli yüksek öğrenim isteği, vb.) için aynı şeyi yapmalarıyla ilgilidir. Özel sektörde çalışanlara benzer şekilde, kamu sektöründe çalışanlar da geleneksel örgütlenme ve çatışma biçimlerini kabul ederler: Kamu sektöründeki yaşam standardını ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan ekonomizm odaklı sendikal faaliyet.

O'Connor her iki çelişkiyi de sınıf mücadelesi açısından sorunlu bulur. O'Connor'a göre, mâli kriz devlet çalışanlarını devlet ödeneklerinden yararlananlardan (öğretmenleri ebeveynlerden, sosyal çalışanları sosyal yardım ve işsizlik sigortası alanlardan), devlette çalışanları ve devlet ödenekleri alanları da özel sektörde çalışan işçilerden (öğretmen ve öğrencileri genel olarak vergi mükelleflerinden) ayırmaya devam edecektir. Vergiyle ilgili meseleler nadiren sınıf meselesi olarak görülür; "bunun nedeni, kısmen, ABD'de genelde işçi sınıfı birliğinin olmaması, kısmen de bizâtihi

mâli sistemin kendisinin bütçenin sınıfsal karakterini gizlemesidir" (O'Connor 1974, 142-143). Vergiyle ilgili meseleler çıkar gruplarının ya da toplulukların meseleleri olarak görülür ve işçi sınıfını böler. Bu konuyu sömürmekte en usta olan muhafazakârlardır; zira bir yandan kamu harcamalarının *boyutları*, vergilerin azaltılması ve bütçenin dengelenmesi gibi konuları örgütlenmelerinin odağına yerleştirirken, diğer yandan da vergilendirme yapısı ve bütçe önceliklerini önemsiz kılmışlardır. Üstelik, kamu çalışanlarının ve devlet ödeneklerine bağımlı olanların yüksek ücret ve ödenek için harekete geçmeleri işçi sınıfını böler; çünkü bu hareketlilik vergileri ödeyen işçi sınıfının genel direnciyle karşılaşır. Sonuç itibariyle, "bu mücadelelerin geleneksel biçimde yürütülmesinin kamu görevlilerinin durumunu kötüleştirmesi mümkündür; zira bu mücadeleler mâli krizi derinleştirir" (1974, 147). Ücret artışlarını fiyatlara zam yaparak tüketicilere yansıtan özel şirketlerin aksine devlet, yükselen ücretleri ve artan sosyal yardımları sadece vergi ya da borç artışıyla karşılayabilir, bu yöntemlerin ikisine de işçi sınıfı bütünsel olarak karşı çıkar.

Devlette çalışan işçilerle özel sektör işçileri arasındaki bölünme kamu çalışanlarının ücret artışı taleplerini "kaybedilmeye mahkûm bir mücadele" haline getirir. O'Connor'a göre, "kamu çalışanlarıyla devlet yöneticileri arasındaki karşıtlığın aslında ücretli emekle özel sermaye arasındaki nesnel karşıtlığı gizlediği genel kabul görmez" (1974, 148). Bu durum kamu çalışanlarını, federal düzeyde ve eyalet düzeyinde yürütme erkinden gelen direnç ve püskürtmeye ve yerel düzeyde öğretmenlerin grevlerine karşı harekete geçen ebeveynlere karşı savunmasız bırakır.

O'Connor'ın analizinin gücü, sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin yerinden edilmesinde ve doğasının değiştirilmesinde devletin oynadığı rolle ilgili anlayışımıza yeni bir boyut kazandırmasında yatar. Sınıf mücadelesinin yerinden edilmesinin bir parçası olarak işçiler vergi mükellefidirler; öte yandan işçi gelirleri gittikçe artan oranda doğrudan ve dolaylı kamu harcamaları yoluyla karşılanır. Ancak O'Connor, krizin ve mücadelenin bu yeni boyutuna açıkça odaklanmasına rağmen devlet borçlanmasındaki artışın etkilerini ve vergi artışlarının yerine koyulan bu mekanizmanın, özellikle enflasyonu yükselterek ve bu enflasyonu gelirin yeniden dağıtımında kullanarak kapitalist gelişme açısından kendi çelişkilerini nasıl yarattığını incelemez. O'Connor her ne kadar sınıf mücadelesinin üstyapıya taşındığını ve tabandan gelen baskının devleti özel sektör yatırımlarının sağla-

madığı hizmetleri vermeye gittikçe daha fazla zorladığını ileri sürse de, mâli krizin ortaya çıkmasında tekelci sermayenin kendi gelişme mantığının —kaçınılmaz mantığının— oynadığı rolü vurgular. Özel sektördeki üretimin toplumsal maliyetlerini karşılamak için devlete ihtiyacı olan tekelci sermayedir. O'Connor'ın incelemelerinde toplumsal hareketlere de yer ayrılır (işçi sınıfı mücadeleleri kapitalist üretimde çelişkilere neden olur ve vergilere karşı direnç mâli krizi derinleştirir); ama O'Connor toplumsal hareketleri tarihsel özne olarak görmez.[7]

Dahası, O'Connor'ın devlet aygıtlarındaki mücadelenin ekonomik kesitlerine yaptığı vurgu ancak zımnî olarak devlet iktidarının ideolojik zeminine değinir. Offe'de olduğu gibi O'Connor'da da, devletin meşruluğu seçmen kitlelerinin payına düşen maddi kazanımlara (emek gücünün metalaşmasına) bağlıdır. Kapitalist gelişmenin doğasından (sermayenin mantığından) hareketle ABD'de devletin siyasal (ya da ideolojik) krizinin tarihsel bir analizini Alan Wolfe'un eserlerinde görebiliriz.

Wolfe'un tezine göre, devlet (sınıf mücadelesinden ve kapitalist gelişmenin mantığından kaynaklanan) çelişkilere maruz kalır, bu çelişkileri çözmeye çalışır; ancak, çözmeye çalışırken daha da keskinleştirir. Geç kapitalist devlet bu sürecin bir sonucudur ve Wolfe'un değerlendirmesine göre "liberal devlet" demokratik talepler ile liberal ihtiyaçlar arasındaki — hattâ kapitalizmle demokrasi arasındaki — çelişkileri çözme konusunda elindeki tüm yöntemleri tüketmiştir. "Devletin potansiyel gücündeki artışa elindeki seçenekler azalması eşlik etmiştir" (Wolfe 1977, 258). Wolfe'a göre başlıca çelişki, kapitalist gelişmenin gerekleriyle (sermaye birikimi, dünya düzeni, vb.) bazıları belirli bazıları da belirsiz olan geniş kitlesel talepler arasındaki çelişkidir; bu talepler arasında en dikkat çekici olanı kitlelelerin siyasal katılım (ekonomik ve siyasal demokrasi) talepleridir. Devlet bu çelişkiyi çözemez. Kamu sektörü bu çelişkiyi çözmek için gelişmiştir; ancak,

---

[7] O'Connor daha sonraki bir çalışmasında, *Mâli Kriz* (1973) adlı kitabında "savunduğu görüşün modern devletin 'sınıf mücadelesinin bir nesnesi (ve bu nedenle) sosyal politikanın (da) emek ile güçlü bir işçi hareketi arasında varılan uzlaşmanın çelişkili bir sonucu olduğu' yönünde pozisyon aldığını" belirtmiştir (O'Connor 1981, 43). Her ne kadar böyle bir pozisyonun unsurları *Mâli Kriz* kitabında bulunsa da, kitapta açıkça ifade edilen argümanlar sınıf mücadelesinden ziyade "otomatik" ve "sermaye mantığı" ekseninde ilerlerler. *Mâli Kriz*'de türevci vurgu belirgindir.

"devletin bu artan faaliyeti alternatiflerin çoğaldığının değil, tükendiğinin bir göstergesidir" (a.g.e.).

> Bundan dolayı, kapitalist devletin siyasal tıkanmasının en temeldeki nedeni sınıf mücadelesidir.... Özel birikim sisteminin sermaye yaratma becerisindeki düşüş, devletin birikim sürecinde gittikçe artan bir rol oynamasını zorunlu kılar; böylece devlet büyük şirketlere mâli destek verir, çok-uluslu şirketlerin toplumları bastırmasına yardım eder, araştırma geliştirme maliyetlerini destekler ve özel şirketlerin kârlarını artırmaları için vergi sistemini çarpıklaştırır. Öyleyse, *sınıf güçleri arasındaki dengenin bozulmaması için* refah ve baskı işlevlerinin sürekli artınlması gereklidir. Hegemonik güçler kontrolleri kaybettiklerinde silah bütçelerinin, yeni silah arayışlarının ve devlet bütçelerinde bunlara ayrılan kalemlerin de artması gerekir. Atalet ve zorunluluklar gelişmeyi aksi yönlere doğru çeker. ... Bu tartışmadaki zımnî nokta şudur: Geç kapitalist devlet üretim koşullannın ve siyasal yaşama dair beklentilerin üzerine yüklediği çelişkileri çözmekte yetersizdir. (1977, 259; vurgu yazara aittir)

Wolfe'un savının dayandığı temel eksen sınıf güçlerinin dengesidir (Offe'nin de zımnî varsayımı aynıdır) —nekitlelerne de kapitalist sınıf devlet iktidarını ele geçirebilmiştir; dolayısıyla kapitalist birikimin yeniden üretimine doğası gereği bağlı olan kapitalist devlet, artan büyüklüğüne ve potansiyel gücüne rağmen köşeye sıkışır.

Wolfe'a göre "liberal demokrasinin liberalizmi halk bileşeni pahasına sürdürüldüğü için yeterince demokratik değildir ve bu nedenle saygınlığını yitirir" (1977, 328). Takiben —ki Wolfe'un modelini anlamak için ikinci önemli nokta budur— "kapitalist üretim tarzına içkin olan yapısal etkenler birikimdeki azalmayla bir krize yol açar; bu, en açık şekilde 1970'lerdeki ekonomik sorunlarda örneklenir" (a.g.e.). Devlet, sistemin batmaması için gitgide daha fazla müdahale etmek zorunda kalır ve O'Connor'ın da işaret ettiği gibi, bu durum, sorunu üretim alanından Devlet düzeyine —bir yerden başka yere— taşımaktan başka bir sonuç vermez. Ama Wolfe, burada aslolan kaymanın özel sektördeki üretime içkin olan çelişkilerin devlete dahil edilmesi ("mâli kriz") olmadığını, daha ziyade kapitalizmin yetersizliğinin ideolojik itirafı anlamına geldiğini ileri sürer. Devletin sadece zenginlere yardım ettiğine dair "temelde doğru olan" analiz nedeniyle "halkın iktidara gösterdiği kinik tavır pekişir" (1977, 329). "Diğer bir deyişle, meşruiyet sorunu ile birikim sürecinin sorunları birbir-

lerini pekiştirir.... Meşruiyet krizi, ya geç kapitalist devlet birikim işlevini yerine getirmeye çalışırken demokratik retoriğini sürdüremediğinde ya da demokratik ideolojisinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken birikimi teşvik edemediğinde ortaya çıkar" (a.g.e.). Wolfe'a göre geç kapitalist toplumun siyasal koşulları "devletin faaliyetlerini içinden çıkılması kolay olmayan çelişkilere sürükler" (a.g.e.). Liberalizmle demokrasi arasında kaçınılmaz olan gerilimler de bu yapısal koşullar altında ortaya çıkar.

Devlet ne kapitalist sınıfın ne de işçi sınıfının taleplerini tatmin edici bir şekilde karşılayabildiğinden meşruluğunu yeniden tesis etmek için çareyi özellikle işçi sınıfına karşı ideolojik manevralara (şeyleştirmeye) başvurmakta bulur. Wolf'un analizi, devlet aygıtlarına belirli aşamalarda yüksek düzeyde bir özerklik veriyor gibi görünse de, devletin sınıfsal doğasına dayanır.[8] Diğer bir deyişle, devleti meşrulaştırmaya çalışan tam da kapitalist sınıftır; çünkü kapitalist sınıfın yönetimini devletten başka bir kurum yeniden üretemez.

> Geç kapitalist devlete özgü muğlâklık, karışıklık ve akıl dışılık meşruiyet arayışını etkiler. Geç kapitalist seçkinlerin meydan okumayla karşılaşmadan yönetmeye devam edebilmeleri için ya toplumu çelişkisiz gösterecek ya da çelişkilerin çözüldüğünü gösterecek bir kuruma ihtiyaçları vardır. ... devletin içindeki çelişkileri çözmesi istenebilecek tek kurum yine devletin kendisidir. ... Sınıf mücadelesinin nesnesi olan devletten başka, kendini sınıf mücadelesinin dışında gösterebilecek başka bir kurum yoktur. Kendini sınıfının sözcüsü ilan eden iş insanları ve sendika liderleri devletin hem taraflı hem de tarafsız olmasını, aynı anda hem belirli bir grubun çıkarlarını hem de kamuoyunun genel isteklerini savunmasını isterler. Bu nedenle, geç kapitalist devlet ancak evrensel çıkarları korursa sınıfsal çıkarını karşılayabilir; aynı şekilde ancak sınıfsal niteliğine uygun davrandığında evrensel olabilir. Devlet hem sorunun hem de çözümün bir parçasıdır. (Wolfe 1977, 278)

Bununla eşzamanlı olarak, işçi sınıfının liderlerinin de sorunları çözen bir devlet istedikleri söylenebilir (bu durum elbette Przeworski'nin betimlediği sınıf uzlaşmasına benzetilebilir; ancak, Przeworski ve Wallerstein [1982] Wolfe'un aşağıda anlattığımız analizine katılmayacaktır). Egemen sınıfın ihtiyaçlarıyla birleştiğinde, bu durum, devletin şeyleştirilmesi sonucunu

---

[8] Wolfe'un egemen sınıf — "kapitalist seçkinler" — olarak adlandırdığı grup geç kapitalizmde oldukça genel bir şekilde iş insanları olarak tanımlanır.

doğurur — diğer bir ifadeyle, belli bir amaca hizmet etmek için değil (örneğin Platon'un düşüncesinde olduğu gibi adaleti sağlamak için değil), kendinde bir amaç olarak devlete istisnai güç verilir. Bir yandan toplumsal çatışmanın varlığı (devletin otoritesini kabul ettirme gerekliliği) diğer yandan da demokratik ideoloji karşısında meşruiyet tesisinin gerekliliği şeyleştirmeyi zorunlu kılar (Wolfe 1977, 280). Şeyleştirmenin farklı biçimleri vardır (kişileştirme, nesneleştirme, epikleştirme). Bu biçimlerin hepsi gittikçe güçsüzleşen devletin kontrolünü ve meşruiyetini yeniden kazanma ihtiyacını ifade eder.

Devletin şeyleştirilmesinin tersi de *vazgeçme*nin siyasal teorisidir — vazgeçmenin teorisi, artık gittikçe cılızlaşan başarıları şeyleştirmek mümkün olmadığında gösterilen tavra verilen addır. "Devletin şeyleştirilmesi tersine dönüştü; bir zamanlar devletin gücünü göklere çıkaran kamusal entelektüeller şimdi bu güce çok kuşkucu yaklaşıyorlar" (Wolfe 1977, 285).[9] Bu düşünürler bugünlerde beklentilerin azaltılması ve "amaçlardan vazgeçilmesi" (1977, 286) çağrısında bulunuyorlar –diğer bir ifadeyle, yeni devlet müdahaleleri yerine ekonominin ve toplumun "yeniden özelleştirilmesi"ni istiyorlar. Reagan yönetiminin politikaları da bu yönde. Wolfe'a göre, bu durum geç kapitalizme damgasını vuran tükeniş politakasının bir yansıması olduğu kadar, sınıf devletini meşrulaştırma çabasının başka bir biçimini de ifade ediyor. Bu devlet ideolojisi, devletin kapitalist gelişmenin sorunlarını çözmesinin mümkün olmadığını iddia ediyor; hattâ kapitalizmin sorunlarının *sorumlusunun* devlet müdahalesi olduğunu söylüyor. Devletin büyümesinin tersine çevrilmesi gerekiyor; (iddiaya göre) bireysel özgürlüğün ve serbest pazarın optimizasyon yeteneğinin yeniden tesisi için devletin daha önceki liberal işlevleri olan toplumsallaştırma ve sosyal arabuluculuk rollerinden de çekilmesi zorunlu görülüyor.

Bu nedenle eskinin devletçileri şimdilerde devlet karşıtı oldular. Ama mesele sadece bir tutarsızlık ya da basit bir eski pozisyonlardan dönme meselesi değil.

---

[9] Ayrıca yeni muhafazakârlık konusu için bkz. Carnoy (1980). Bu kitapta yetmişli yılların sonunda büyük şirketleri savunan yeni muhafazakârların, örneğin Irving Kristol, Patrick Moynihan ve Commentary dergisine yakın olan diğer yorumcuların, altmışlı yılların başlarında büyük devletin savunucuları olduklarını ileri sürüyorum.

> İşin aslı devlet harcamalarının popüler olmasında ... zira bireyleri özel olarak etkiliyor. Refah harcamaları demokratik olduğu içindir ki, bu harcamaları kaldırmak ya da önemli oranda kısmak isteyenler demokrasi karşıtı oluyorlar. *Diğer bir ifadeyle, devletin rolüne yapılan saldırı açıktan açığa demokrasiye karşı bir saldırıya dönüşmüş durumda*. (Wolfe 1977, 331)

Sonuç itibariyle Wolfe, vazgeçme teorisinin özellikle iş insanları arasında yaygın olan demokrasi karşıtı tavırların bir ifadesi olduğunu söylüyor (a.g.e.).

Wolfe geç kapitalizmde sadece devletin değil, *siyasal sürecin* de değiştiğini göstermeye çalışır. Siyasal partiler dönüşüm geçirmişlerdir. Bir zamanlar siyasal partilerin açık bir şekilde kitleleri mobilize etme işlevi vardı; ancak, partilerin yirminci yüzyıldaki deneyimi, "bir depolitizasyon tarihidir" (1977, 306). Wolfe (Miliband'a paralel bir şekilde), geç kapitalizmde depolitize olmuş partilerin varlığının çok önemli olduğunu ileri sürer. Zira "aktif bir devlet pasif bir vatandaş kitlesine ihtiyaç duyar ve doğal olarak, bu pasifliği en iyi sağlayacak olan araç parti sistemidir" (1977, 307). Yine, partilerin rolündeki bu değişikliğin doğrudan sorumlusu kapitalist sınıftır.

> Ekonomik alanda rekabete tahammül edemeyen kapitalist sınıf partiler düzeyinde de rekabeti horgörür. Kapitalist seçkinler parti sisteminin kendilerine avantaj sağlamadığını fark ettiklerinde parti sistemlerinin siyasallaştırıcı özelliği çözülmeye başlamıştır. (1977, 306)

Öte yandan, Wolfe bu depolitizasyonun kendi içinde çelişkiler barındırdığına dikkat çeker: Partiler siyasallaştırma işlevlerinin yerine teknokratik çözümler koymaya başladıklarında, "mobilizasyona yaptıkları tarihsel vurguyu bir kenara koyup halktan aldıkları desteği kaybetme riskine girerler"; diğer bir ifadeyle, "partiler aracılık rollerini bırakıp devlete yaklaştıkları oranda, kaçınılmaz olarak vatandaştan da uzaklaşırlar" (Wolfe 1977, 308). Bu nedenle, partiler gittikçe daha fazla gayrimeşru görülür ve çatışmaları ifade etme araçlarından ziyade çatışma alanları haline gelirler: "Geç kapitalizmde mücadeleler partiler arasında değil, partiler üstüne verilir" (1977, 309).

> Geç kapitalizmdeki en çarpıcı siyasal gerçeklik siyasetin yokluğudur. Siyasal süreç yeni siyasal enerji kaynakları üretebilseydi geç kapitalist devletin katılığı ... çözümsüz bir sorun olmazdı. Ama bunun tam tersi geçerlidir. (1977, 321)

Siyasal sürecin tükenmesi ve devletin sınıf çatışmasında arabuluculuk rolünü yitirmesi egemen sınıf içinde (bu sınıfın entelektüelleri aracılığıyla) üçüncü bir demokrasi karşıtı ideolojik görüşün doğmasına yol açar. Bu üçüncü görüşe göre, söz konusu olan ne sadece devletin demokratik olmayan unsurlarına yapılan bir vurgu (şeyleştirme) ne de devletin toplumsal harcamaları demokratikleştirmesine yapılan bir saldırıdır (vazgeçme); saldırı bizâtihi liberal demokrasiye yöneliktir. Alternatiflerin tükenmesi, "kapitalist devletin varlığını asgari meşruiyetle devam ettirip ettiremeyeceği, devam ettiremeyecekse hangi yeni biçimler alabileceği" (Wolfe 1977, 328) sorusunu gündeme getirir. Wolfe'a göre, egemen sınıftaki bu görüş, halk arasında yönetime olan güvenin azalmasıyla birarada seyreden, özellikle siyasetle iştigal eden ve siyaseten yabancılaştırılmış grupların, seçkinlerin kontrolündeki parti yapılanmaları dışında gerçekleşen siyasal katılımlarındaki artışa yanıt olarak ortaya çıkar. İş dünyası liderlerinin demokrasinin günün birinde işleyebilme ihtimali karşısında duydukları korku, onları gereğinden fazla demokrasinin belki de çok iyi bir şey olmadığı sonucuna ulaştırır. 1970'lerin birikim krizi egemen sınıf içinde, kapitalizmin başı dertteyse "demokratik taleplere ket çekmek gerektiği" (1977, 333) duygularını güçlendirir. Bu görüş, vazgeçme teorisinden daha da ileri gider, hattâ bu teoriyle ters düşer. Gerekli olan, *daha az* devlet müdahalesi değil *farklı* bir müdahale türüdür. Bu, sadece emek gücünün değerini yükselten sosyal programlara yapılan bir saldırı değildir; bizâtihi demokrasi kavramı ve demokrasinin gelişme çizgisi hedef tahtasındadır.

1. Bölüm'de tartıştığımız gibi, siyasal katılımın azalması bir çeşit korporatizme yol açar. Toplumun korporatist tarzda örgütlenmesinin en belirgin unsurları, özel sektörde yatırım kararlarını veren egemen tekellerin varlığı, bu tekellerin hem yatırımları yapmalarına yardımcı olan devlet plânlama aygıtlarıyla hem de (fiyatları sabitleme politikalarıyla birarada yürütülen) ücretleri dondurma kararlarının uygulanmasına yardım eden sorumlu sendikalarla yakın işbirliği içinde bulunmalarıdır. Korporatizm, toplumsal yaşamın genel depolitizasyonunun bir parçası olarak, ifade ve toplanma özgürlüğüne kısıtlamalar getirir; ama bu kısıtlamalar, iş ve gelir dağıtımında piyasanın rolünü gittikçe daha da azaltan refah programları ve gelir politikalarındaki artışla dengelenir. Ulus-aşırı siyasal birimler korporatist çerçeveyi bütün kapitalist ülkelere yaygınlaştırır (Wolfe 1977, 338). En önemlisi de, şirketlerin öncülüğünde uygulamaya konulan bu reformlar

doğaları gereği anti-demokratiktirler. Her iki şeyleştirme teorisine benzer şekilde, korporatist uygulamalar da siyasal ve ekonomik gücü egemen sınıfın elinden almadan meşruiyet krizini çözmeye çalışırlar. Dahası, "geç kapitalizmin önceliklerini göz önünde bulundurursak, soldan kaynaklanan plânlama önerilerinin sağ tarafından sahiplenilmesi ve otoriter yöne çekilmesi çok olasıdır" (1977, 339).

Wolfe'un analizi, O'Connor'ın neredeyse bütünüyle ekonomik düzlemde gördüğü krizi çelişkinin maddi altyapısıyla liberal devletin ideolojik temelleri arasındaki daha kapsamlı ilişkiler düzlemine genişletir. Sermaye mantığı (birikimdeki azalmanın yol açtığı kriz) birikimle demokrasi arasında zaten var olan tarihsel gerilimi daha da belirginhale getirir. Wolfe'a göre, bu gerilimin kaynağı kitlelerin "demokratik özlemleri"nin yarattığı baskıdır.

> Tabandan gelen baskı kapitalizmin siyasal çelişkilerine getirilen yeni çözümlerin hem itici gücünü oluşturur hem de uygulamaya konulan bu çözümlerin eskiyerek geçersiz hale gelmesinin başlıca nedenidir. Bu baskı olmadığında gerilim de olmayacaktır; ancak, bu durumda kapitalist devletin çıplak ve yalın bir birikim mekanizması olarak işlemesini engelleyecek bir şey de olmayacaktır. Demokratik özlemler doğdukları gibi kaybolurlar da ... Ancak, anlık olarak bastırılsalar da bu varlıkları hiçbir zaman görmezden gelinemezler. (1977, 341)

Wolfe mücadelenin ekonomik ya da siyasal güç için verilen bir mücadele olmaktan çok kapitalistlerin ekonomik çıkarlarıyla (sermaye birikimiyle) işçi sınıfının bu birikim sürecine koyduğu sınırlar arasında süregiden bir mücadele —diğer bir ifadeyle, ideolojik bir çerçeve içinde sınıf çıkarları arasında ortaya çıkan bir mücadele— olduğunu savunur. Birikim sürecine konulan sınırların kaynağı (kısmen devletin artan sosyal harcamalarında ifade bulan) ezilen alt sınıfların demokratik özlemleridir. Sermaye birikimi tehlikeye girdiğinde demokrasi sorgulanmaya başlanır. Daha sonra da siyasal hak ve ayrıcalıklar üzerine verilen mücadeleler meşruiyet krizinde ve bu krizin sonuçlarında merkezî önem kazanır.

Kaynağını sermaye mantığından alan bu mücadelenin kavramsal temeli O'Connor'ın çalışmalarıyla ortaklık gösterir: Mâli kriz gibi meşruiyet krizinin de kökleri kapitalist gelişmenin *yapısal* sürecine dayanır. Wolfe'un krizin tarihiyle ilgili anlatısı, üretimdeki çelişkiler bağlamında, devletin gelişiminin tarihidir. Wolfe'un modelinde devlet yaşayan, nefes alan bir

varlık gibidir; ancak devleti şekillendiren sınıf mücadelesi bir dizi mekanik çelişkiden oluşur. Wolfe'a göre çatışmanın doğası fikirlerle alâkalıdır —işçi ve kapitalistlerin, siyah ve beyazların ya da kadın ve erkeklerin değil sınıfların temsillerinden oluşur. En iyi ihtimalle, işçi sınıfının mücadelesi günlük çalışma, tüketim ya da aile gerçeklerine değil soyut bir demokratik vizyona dayanır. Bu nedenle, materyalizm —özellikle toplumsal hareketlere şekil verdiği haliyle— soyutlamada kalır ve kapitalist gelişmenin (ve kapitalist devletin gelişiminin) sadece uçlarında belirir. Dolayısıyla Wolfe'un devleti, sınıf ve grup mücadelelerinin verildiği bir alan olmaktan ziyade yönetici sınıfın tahakkümü altında bulunan, ancak, soyut ideolojilerin sınırladığı bir devlettir —hiçbir sınıf bu devlet üzerinde hegemonyasını kuramadığı için, devlet bürokrasisi egemen maddi çıkarlar ile alt sınıfların ideolojik vizyonlarının belirlediği sınırlar içinde politika oluşturma gücünü elinde bulundurur.

Bu eleştiriler Wolfe'un analizinin "hatalı" olduğunu göstermez. Wolfe'un analizi O'Connor ve Offe'nin çalışmalarına çok önemli bir boyut katar —bir ideoloji olarak demokratik vizyonun rolünü ve kapitalizmin gelişmesiyle liberal demokratik devlette ortaya çıkan çelişkileri vurgular. Ancak (O'Connor'ın ve Offe'nin yazılarında, hattâ büyük ölçüde Hirsch'ün yazılarında da dikkat çeken bir eksiklik olan), sınıf mücadelesinin tarihsel doğasına, özelikle de ileri kapitalizmdeki mâli krize ve meşruiyet krizine şekil veren sınıf mücadelesine Wolfe'un analizinde rastlayamayız. O'Connor ve Wolfe'dan etkilenmiş ancak Poulantzas'ın son eseriyle (1980) aynı yönde ilerleyen diğer yazarlar (ki Bowles ve Gintis'in kriz üzerine analizleri özellikle Wolfe'dan etkilenmiştir) devleti daha doğrudan sınıf mücadelesi perspektifinden ele alırlar.

Sınıf Mücadelesi ve Devlet

Toplumsal mücadelelerin devleti ve devlet politikalarını şekillenmesindeki rolünü vurgulayan yaklaşımın ABD'deki en iyi örneklerine Manuel Castells (1980),[10] Erik Olin Wright (1978) ve Samuel Bowles ile Herbert

---

[10] Manuel Castells'in eserlerini bu bölümde değerlendirmemizin nedeni (çoğu eserinin Fransızca olmasına rağmen) Castells'in çalışmalarının hem ABD'de devlet üzerine yapılan araştırmalarla yakından ilgili olması hem de kendisinin artık daimi olarak ABD'de bir üniversitede ders veriyor olmasıdır.

Gintis'in (1982) eserlerinde rastlarız. Bu çalışmalara göre, devletteki çelişkiler devletin sermaye birikimini sağlama işlevi ile "demokratik vizyon" ve meşruiyet kısıtlamaları (örneğin emeğin metalaşması) arasındaki çatışmanın "mantıksal" bir sonucu değildir; aksine gerek üretim sektöründe gerek devlette faal olan egemen grupların ve alt grupların maddi kazanımlarını, ideolojik etkilerini sürdürmek ve yaygınlaştırmak için giriştikleri doğrudan eylemler sonucunda ortaya çıkarlar.

Castells'e göre, ABD'de yaşanmakta olan krizin kökenleri sermaye birikim sürecine dayanır. Kriz, "toplumsal üretim, dağıtım ve yönetim ilişkilerinde ifadesini bulan çelişkiler"den kaynaklanır (Castells 1980, 138). Ancak, ABD'de devletin kriz karşısında uygulamaya koyacağı politikalar "yapısal gereksinimlerden ziyade (her ne kadar olası alternatifler ve özel sorunlar yapısal koşullara bağlı olsa da) ABD toplumunun siyasal süreçleri tarafından belirlenecektir" (a.g.e.). Castells'in analizinde, elindeki alternatifler koşullanmış olan bir devletten bahsedilir (kapitalist devlet yine de bir sınıf devletidir). Öte yandan, bu devletin politikaları alt grupların siyasal eylemlerine göre değişir: "Bu siyasal süreç, büyük ölçüde, siyasal ve ideolojik etkenler ile üretim ve tüketim sürecinde toplumsal grupların yapısal konumlarındaki farklar arasındaki etkileşime göre belirlenir" (a.g.e.).

Bu durumda elimizde olan *görece özerk* bir devlettir; bu devlet egemen sınıftan bağımsız değildir; ancak, egemen sınıfın basit bir aracı da değildir. İleri kapitalizmde devlet sınıf mücadelesinin çelişkileriyle biçimlenir;

> sınıf mücadelesinde egemen sınıflar kadar tahakküm altındaki sınıflar da etkilidir. ... devlet toplumun çelişkileri tarafından biçimlendirildiği gibi değişen güç ilişkilerinden de sürekli olarak etkilenir. (Castells 1980, 153)

Her halûkârda, kapitalist devletin ortaya çıkmasına yol açan tarihsel süreçte,

> sermayenin süreğen tahakkümü vardır. ... Bu nedenle, devlet bu sınıf tahakkümünün billurlaşmış ifadesidir; bu ifadenin ne derece yalın olduğu çelişki içindeki sınıfların tarihsel kapasitelerine göre ne kadar değişiklik gösterirse göstersin, devlet kurumlarının temelde burjuvazinin çıkarlarını yansıtması kaçınılmazdır. (a.g.e.)

Şimdi Castells'in analizinin "sermaye mantığı" tezinden ne kadar belirgin bir şekilde farklı olduğunu açıkça görebiliriz: O'Connor'ın analizinin çıkış noktası üretim alanının temelindeki toplumsal ilişkilerdir;

O'Connor'a göre devlet tekelci sermayenin gereksinimlerine yanıt verir, özellikle de sermaye birikimini teşvik etmek üzere ekonomiye müdahale eder. O'Connor da Castells de şu tezleri ileri sürer: (a) kapitalist devletin müdahalelerinin amacı kâr oranındaki düşme eğilimini dengelemek ve sermaye birikimine katkı yapmaktır (böylece tekelci sermaye başarılı bir şekilde maliyetin toplumsallaşmasını, kârların ise özelleşmesini sağlar); (b) devletin içine taşınan sınıf mücadelesi üretimin toplumsal maliyetlerinin karşılanması için harcamaların artırılmasını (kapitalist gelişmenin ve kapitalist devletin meşrulaştırılmasını) gerektirir; (c) bireysel gelir vergilerinin artırılmasına işçilerin gösterdiği dirençle kârlardan alınan vergilerin artırılmasına kapitalistlerin gösterdiği direnç mâli krize neden olur. Ama Castells bu analizi daha dolgun bir şekilde geliştirir ve kapitalist üretimde sınıf mücadelesinden kaynaklanan çelişkilerin aşılması için devlet müdahalesinin gerekli olduğuna vurgu yapar. Kâr oranındaki düşme ve üretimin toplumsal maliyetlerini karşılama ihtiyacı doğrudan doğruya işçi sınıfının mobilizasyonunun ve kapitalist gelişmeye ekonomik yönden katılımlarını artırmak isteyen sivil haklar ve topluluk hakları hareketlerinin yol açtığı sonuçlardır. Devlet "kapitalizmin ileri aşamalarında ortaya çıkan tarihsel çelişkileri aşma amacıyla kapitalizmin yapısal kuralları" içerisinden müdahale eder. (Castells 1980, 130) Castells'in analizinin odak noktası ABD'deki sınıf yapısı ve krize karşı geliştirilen devlet politikaları üzerine verilen sınıf mücadelesidir; çünkü tekelci kapitalist gelişme ve devlet arasındaki ilişkinin dinamiği bu sınıf yapısı ve sınıf mücadelesi aracılığıyla anlaşılabilir.

Castells de O'Connor gibi tekelci kapitalizmde devletin genişlemesinin sermaye birikimini teşvik etmek ve toplumsal düzeni meşrulaştırmak için örgütlendiğini düşünür: Castells'in tezine göre devlet "ileri kapitalizmde birikimin ve realizasyonun merkezi olmuştur" (Castells 1980, 130). Bu durum üretim tarzının değiştiğini mi gösterir? Castells bu soruya olumsuz yanıt verir; çünkü,

> devlet müdahalesi, kapitalist gelişmenin ileri safhalarında ortaya çıkan tarihsel çelişkilerin üstesinden gelmek amacıyla, kapitalizmin yapısal kuralları içerisinde gerçekleşir. Kamu politikalarındaki kapitalist mantığı görmemizi sağlayan kritik mekanizma, maliyetlerin toplumsallaştırılma kârların ise özelleştirilme eğilimidir. (a.g.e.)

Bu süreçteki başlıca çelişki genişleyen müdahalelerin devletin gelir temelini daraltmasıdır: Tekelci sektör bir yandan daha fazla değer üretirken diğer yandan daha az gelir dağıtımı yapar. Daha önce gördüğümüz gibi, kârlı kamu kuruluşları olmadığı için (O'Connor bunun nedenlerini ayrıntılı olarak anlatır) devlet ya vergileri ya da borcunu artırabilir. Castells, altmışlı yıllara kıyasla yetmişli yılların sonlarında daha da belirginleşen, kârlardan ya da bireysel gelirden alınan vergileri artırmanın zorluklarını kabul eder. Castells'in gösterdiği gibi, enflasyon nedeniyle artan gelir vergilerine rağmen (ki gelir düzeyine göre artan vergi oranları uygulanmasıyla enflasyon vergi mükelleflerini daha yüksek marjinal vergi dilimlerine doğru iter), 1960'ların sonlarından itibaren kamu harcamalarını karşılamanın başlıca yöntemi kamu borcu yaratmak olmuştur. Castells'in tezine göre, ABD yönetimi, gerçek üretim düzeyinde karşılığı olmaksızın kamu borcunu ve para arzını sürekli artırmaktadır. "Toplumsallaştırılan maliyetler ile özelleştirilen kârlar arasındaki yapısal uçurum devletin mâli krizine yol açar" (Castells 1980, 132).

Castells'e göre sermaye şirketlerinin devletten taleplerini karşılamak için vergileri yeterli hızda yükseltme olanağına son verilmesi, devleti borçlanarak finansman bulmak zorunda bırakır. Bu, vergilere karşı isyanı engeller, ancak, enflasyona neden olur. Ne var ki, elindeki veriler en son 1975 yılı civarına ait olduğu için, Castells'in analizi enflasyonun yol açtığı (geliri kârlara kaydırmak için) reel ücretlerdeki düşüşün ABD'nin sınıfsal yapısındaki etkilerini, bu durumun realizasyon sorununu derinleştirmesini, liberal devletin meşruiyetini zayıflatmasını ve arz yönlü ekonomiyi canlandırmasını bütünüyle yansıtamaz. Enflasyon, ücretlilerin gelirlerine konulmuş bir vergi işlevi görür; ancak, derinleşen realizasyon sorunu (gerçek ücretlerdeki düşüşle birlikte) kamu harcamalarındaki artışın sürdürülmesini gerekli kıldığı için borçlanma devam eder. Bir o kadar önemli olan konu, sürekli enflasyon ve gerçek ücretlerdeki erimenin enflasyonun başlıca nedenlerinden biri olan kamu borcu oluşumunu temel bir siyasal sorun haline dönüştürmesidir:[11] O kadar ki, hem sermaye

---

[11] Castells'in saptamasına göre, ABD'deki enflasyonun başlıca nedenlerinden biri (belki de en önemli nedeni) borçlanmadaki artıştır. Castells bu saptamasını nitelendirmek için monetarist yaklaşımın enflasyonla borç/para arzının artışı arasında bulduğu korelasyonun ileri kapitalizmdeki birikim dinamiği bağlamına yerleştirilmesi gerektiğini

birikimini hem de üretimin toplumsal maliyetlerini karşılamakta ciddi sorunlarla başbaşa kalan Reagan yönetimi, Castells'in daha Reagan seçilmeden önce ileri sürdüğü gibi (1980, 215-254), toplumsal maliyetleri büyük kesintilerle azaltma yolunu seçer ve böylece orta sınıf vergi mükelleflerini sosyal yardım alan yoksullara ve işsizlere karşı harekete geçirmeyi amaçlar. Devlet kapitalist gelişmenin toplumsal maliyetlerini karşılama rolünü kırpmaya başlar.

Castells'e göre "halklar kendi tarihlerini yaratır; ancak, bunu yaparken toplumsal koşulların sunduğu çerçevenin dışına çıkmaları mümkün değildir" (1980, 245). Bu nedenle,

> içinde bulunduğumuz krizin siyasal sonuçları, bu krizin toplumsal sürecin birbiriyle ilgili iki düzeyinde doğurduğu etkilerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenecektir. Bir yandan, ekonomik sınıf mücadelesi ve tabandaki mobilizasyon; öte yandan, toplumsal protestolarla yapısal egemenliğe sahip çıkarlar arasında siyasal sistemin oynayacağı arabuluculuk rolü. (a.g.e.)

Devlet üzerine yazan ABD'li yazarların önde gelenlerinden ve (O'Connor gibi) *Kapitalistate* grubu üyesi olan Erik Olin Wright, ileri kapitalist devletin sınıf mücadelesi modelinin bir başka versiyonunu geliştirmiştir (Wright 1978). Hirsch gibi Wright da devleti üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin değişimi ışığında yorumlar. Bu değişim, verili bir birikim örgütlenmesinin gitgide daha az üretken bir hal almasına ve tipik olarak birikim tarzının yeniden yapılanmasına yol açan (ancak Hirsch'ün ileri sürdüğünün aksine, zorunlu olarak kâr oranının düşmesine referansla tanımlanmayan) sınıf mücadelesinden ve kapitalist rekabetten kaynaklanır. Böylece,

> birikim tarzlarıyla üretim güçleri/ilişkileri arasında asgari düzeyde de olsa bir bağdaşıklık yeniden kurulur. Kapitalist gelişmenin farklı evrelerinin temel özelliklerini tanımlayan da bu gibi yapısal çözümlerdir. (Wright 1978, 165-166)

Devlet örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin oynadığı rol, birikim üzerindeki sınırlamalara getirilen yapısal çözümlerin birer parçasıdır.

---

belirtir. Böylelikle Castells enflasyonu açıklamak için öne sürülen ileri kapitalist ekonomilerde tekelleşmenin artışı ve tekelci fiyatlandırma gibi etkenlerin oynadığı anahtar role daha az vurgu yapar (bkz. Wachtel ve Adelsheim 1976; Kurz 1979).

Dolayısıyla Wright'a göre, kapitalist gelişmenin tekelci kapitalizm evresinin yükselişi ve konsolidasyonu sırasında birikimin önündeki ana engel düşük tüketim ya da realizasyon krizi ve militan bir işçi hareketinin yükselişidir. Devlet toplam arzı genişletmek üzere tasarlanmış Keynesçi bir müdahale biçimini alır; bu müdahale ve diğer yapısal değişim girişimleri pazarın periferiye genişlemesine yol açar ve "ileri tekelci kapitalizm"le sonuçlanır. Bu evrede birikimin üzerindeki başlıca kısıt, "devletin birikim ve meşruiyet işlevleri arasındaki çelişkilerden kaynaklanan, sistemin bütünsel olarak yeniden üretiminin maliyetinin gittikçe artmasıdır; bu da ekonomik durgunluğa ve kronik enflasyona neden olur. Tekelci sermayenin büyümeye devam etmesi ve sermayenin uluslararasılaşması bu eğilimleri daha da güçlendirir. Sömürü oranını artırmak [zordur]; zira hem işçi sınıfı güçlüdür hem de sosyal reformlar yedek işşizler ordusunun etkisini azaltmıştır" (1978, 169). Wright'ın argümanına göre, bu durum devlet müdahalesinin "efektif talebin Keynesçi yöntemlerle bizâtihi üretim süreçlerine aktif olarak katılma alanına doğru" yaygınlaştırılmasını gerektirir; "devlet politikaları doğrudan doğruya verimliliğin artırılması ('sanayi-ötesi' devlet politikaları) yönünde gelişir" (a.g.e.). Bu da, devlet güdümlü tekelci kapitalizme ve tamıtamına baskıcı bir "devlet kapitalizmi"nin doğuşuna yol açar.

Wright, tekelci kapitalizmin yeniden üretim maliyetlerinin verimlilik artışına kıyasla süreğen olarak büyümesi sorununa doğrudan yanıtın, özellikle refah programları, eğitim ve çeşitli kamu hizmetlerinde olmak üzere, bir çok Keynesçi politikada kesintiye gitmek olduğu[nun] farkındadır. Bu arka plân dahilinde, içinde bulunduğumuz krize getirilen uzun dönemli çözümün Keynesçi müdahalelerden uzaklaşma ve devletin üretim sürecine doğrudan katılımının artması yönünde olacağını ileri sürer. Bu durum sermaye ve emek arasındaki ekonomik çatışmayı gittikçe artan oranda siyasal bir çatışma haline getirecektir; aynı zamanda "pazar rasyonalitesindeki aşınma da bu siyasal çatışmaların devletin üretime yaptığı müdahalelerin sınıfsal yapısını daha belirgin hale getireceği anlamına gelir" (1978, 237)

Wright ABD'de bu tür bir müdahalenin zor olduğunu da kabul eder (O'Connor bu olasılığı dışlar). Devletin üretime doğrudan müdahale edebilmek, hattâ (İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi) plânlama önlemleri almak için bazı kapitalistleri ve işçi sınıfını denetleme ve disipl[illegible]kma

kapasitesini artırması gerekecektir. Bu da üretken olmayan sermaye sektörlerini ortadan kaldırabilmek ve daha uzun bir dönem boyunca ücretleri ve işgücünü artırma taleplerini sınırlamak anlamına gelecektir. Küçük ve orta ölçekli sermaye bu girişimlere karşı koyacaktır. Bütün bunların devlet vasıtasıyla yeniden üretilen, süregiden kapitalist toplumsal ilişkiler bağlamında gerçekleşeceği göz önünde bulundurulduğunda, emek güçlerinin de bu önerilere mesafeli yaklaşacağı kuşku götürmez (öte yandan, her ne kadar farklı siyasal koşullarda gerçekleştirilmiş olsa da, İsveç'de emek güçleri benzeri önlemlerle genellikle işbirliği yapmıştır).

Devletin krize gösterdiği tepkinin doğasını anlamaya çalışırken Block/Skocpol/Wolfe'un siyasete odaklanan yaklaşımlarının tersine Wright, Castells ve O'Connor açık bir şekilde sınıf mücadelesinin dayattığı yapısal koşullara daha çok vurgu yaparlar. Örneğin Block, korporatizme ve daha otoriter yönetim biçimlerine doğru bir eğilim olacağı saptamasını eleştirir. Block'a göre bu tezin en sorunlu noktası, "kapitalist saldırının, aslen, bizâtihi devlete yapılan bir saldırı olduğunu görememesidir" (Block 1980, 237). Block açısından, günümüzdeki krizin başlıca mücadelesi kapitalistler ile devlet yöneticileri arasındaki mücadeledir. Bir yandan kapitalistler devletin gücünün artmasının devleti pekâlâ "dönüşü olmayan bir nokta"nın" ötesine itebileceğinin (böylece devletin aşırı özerk bir hale gelerek denetimi kapitalistlere geri vermeyebileceğinin) ve devlet yöneticileri nezdinde kapitalistlerin ağırlığının kalmayabileceğinin farkındadırlar; öte yandan Block'a göre, yaratılan stagflasyonun altında yatan sorunlar "ciddi yeniden yapılanma biçimlerini, hattâ bazı büyük şirketlerin 'serbest piyasada"ki konumlarının doğrudan gözden geçirilmesini gerektirmektedir" (a.g.e.). Wright'ın da öngördüğü gibi ekonomik krize getirilen muhafa-zakâr siyasal çözümlerin başarısızlığı devlet yöneticilerinin çıkarlarının devlet gücünün gitgide daha da genişletilmesi ve daha devletçi politikalar takip edilmesi yönünde olmasını gerektirecektir. Block bu durumun "devlet yöneticileri ve kapitalistler arasında doğrudan çatışma"nın (1980, 238) su yüzüne çıkmasına yol açacağını, ancak, iki tarafın güçleri birbirine denk olduğu için çatışmanın uzun süreceğini ve bölünmelerin büyüyeceğini ileri sürer.

Block ve Wright'ın arasındaki fikir ayrılığı ilk bakışta görünenden daha azdır. Her ikisi de birikimin üzerindeki mevcut yapısal sınırlamaların çözümü için mantıklı olan yapısal değişimin devlet müdahalesi olduğunda

hemfikirdir. Yanı sıra, bugünkü ABD'de bunu gerçekleştirmenin siyasal açıdan zor olduğunun her ikisi de farkındadır. Wright'a göre bunun nedeni, böyle bir değişimin üretken olmayan sermayenin yok edilmesi ve ücret taleplerinin kısıtlanması anlamına geleceğidir; Block'a göre ise kapitalistlerin devletin genişlemesine doğal olarak karşı olmalarıdır. Farklılaştıkları nokta, Wright, sınıf mücadelesini ve kapitalist rekabeti vurgularken (kapitalizmi kurtarmak için bazı sermaye grupları yok edilecektir; emek güçleri kapitalist devlete güvenmemektedir), Block'un devletin kapitalist sınıftan "bağımsız", dolayısıyla, kapitalist sınıfla çatışma içinde olduğunu vurgulamasıdır.

Bowles ve Gintis (1982) farklı bir tez ileri sürer. Bowles ve Gintis'e göre devlet sadece kapitalist ilişkilerin belirlediği birikim süreçlerine etkili müdahale olanağı olan bir aktör değildir; ne de devletin (Castells ve O'Connor'ın ileri sürdükleri gibi) üretimdeki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi için ağırlıklı olarak işlevselliği olan bir aygıt ya da toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlayan bir etken olduğu ileri sürülebilir. Bowles ve Gintis'e göre liberal demokratik devlet "birikim sürecini kökünden değişikliğe uğratan" (1982, 52) toplumsal mücadelenin eklemlenmesinin bir ifadesidir. Bu nedenle, devlet müdahalesi özü itibariyle sermaye birikiminin koşullarını kötüleştirebilir ve böylelikle devletin meşruiyetini kaybetmesine neden olabilir. "[Bu eklemlenme] çelişkiler barındırmaya devam eder ve bugünkü koşullar altında görece ekonomik durgunluğun ve enflasyonun kalıcılık kazanmasında önemli derecede etkilidir" (a.g.e.).

Liberal demokrasinin toplumsal ilişkileri ile kapitalist üretimin toplumsal ilişkilerinin çelişkili eklemlenmesinde devlet, O'Connor ve Castells'in devlete atfettikleri iki işlev olan, birikim ve meşruluk işlevlerini yerine getirir. Hattâ, Bowles ve Gintis liberal demokratik devlet ve kapitalist üretimin farklı yapılar oluşturduklarını ve bu iki yapının eklemlenmesinin çelişkili bir bütünlük olarak betimlenebileceğini savunur. Bu yüzden, liberal demokratik devlet içkin olarak sermaye birikimiyle çelişir. Kriz eğilimi sermaye birikim sürecinden kaynaklanır ve devletin az ya da çok etkili yanıtlarıyla (ve ortaya çıkan yeni çatışmalarla) sonuçlanır. Dahası, devlet sorunun bir parçası olduğu gibi çözümün de bir parçasıdır. Bu nedenle, Bowles ve Gintis devletin işçilerle sermaye arasındaki ilişkiyi değiştirebileceğini (oyunun kurallarının değişebileceğini) ve kapitalistlerin yatırımların

hızı ve örüntüsü üzerindeki göreceli nüfuzlarının devlet eliyle değiştirilmesinin de mümkün olduğunu ileri sürer.

İki "alan" (ekonomi ve devlet) arasındaki başlıca fark bu alanlardaki siyasal pratiklerin birbirlerine aykırı yönde olmalarıdır: Kapitalist üretimde siyasal katılım (görece iktidar) sadece mülkiyete dayalıdır; oysa liberal demokratik devlet mülkiyete haklar verdiği gibi vatandaşlara da haklar tanır (Bowles ve Gintis 1982, 61). Bu haklar birbirlerinden farklı olmanın ötesinde, aynı zamanda birbirleriyle çatışma potansiyeline sahiptirler. Ekonomi ve devlet alanlarının birbirleriyle etkileşme biçimi sadece aralarındaki ortak sınırın belirlenmesinden ibaret değildir (Block'un [1977] yatırımcı güveni olarak nitelendirdiği, diğer araştırmacıların sermaye kaçışı olarak adlandırdıkları pratikler aracılığıyla kapitalist üretim devlet pratiklerinin sınırlarını belirler); buna ek olarak devlet ve ekonomi alanlarının etkileşiminde "pratikler her bir alanın sınırları ötesine taşınır" (Bowles ve Gintis 1982, 63). Gerçekten de, bir alanın dönüşümünü sağlayan baskı diğer alandaki pratiklerden, diğer bir deyişle pratiklerin bir alanın sınırlarını aşıp diğer alana taşınmasından kaynaklanır. Örneğin, kişi hakları (liberal demokratik devlette olduğu haliyle) özel şirketlerde işçilerin karar süreçlerine daha fazla siyasal katılım talep etmeleri sonucunu doğurabilir (Carnoy ve Shearer 1980).

> On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca devlet içinde kişi hakları ilkesini kazanmak için mücadele verdikten sonra, işçiler ve diğer aktörler bu hakların ekonomideki mülkiyet haklarına kıyasla ne kadar öncelikleri olduğu konusunda anlaşmaya varamamışlardır. Bu nedenle, bütünsellik içindeki kişi ve mülkiyet haklarının birbirleri içine geçme durumunun yapısı ABD sermayesinin günümüzdeki krizinin anlaşılmasında merkezî öneme sahiptir. (Bowles ve Gintis 1982, 63-64)

Bowles ve Gintis'e göre, devletin kapitalist üretim alanıyla yeniden eklemlendiği en önemli dönem 1930'lar ve 1940'lı yılların başlarıydı. Bu zaman aralığında bir dizi yasal düzenleme işçilerin işçilerle, sermayenin sermayeyle ve sermayenin işçi sınıfıyla arasındaki ilişkileri yeniden tanımladı. Devlet, sınıf mücadelesinin yapıldığı başlıca mahal konumuna geldi; siyasal söylem, kişi ve mülkiyet haklarıyla kuşatılmış dil ve taleplerle sınırlandı, Demokrat Parti ve işçi hareketinin bürokratik sendikal yapıları işçi sınıfının çıkarlarını ifade eden başlıca araçlar oldular. Ancak, Bowles ve Gintis'in işaret ettiği gibi, liberal sosyal politikaların bu versiyonunun ve

bu politikaların tanımladığı bölüşüm mücadelelerinin sınıf mücadelesinin temel ekseni haline gelmesinin en önemli öncülü işçilerin siyasal sürece entegrasyonu, özellikle de devletin işçi çıkar gruplarının maddi isteklerini karşılamakta gösterdiği beceriydi; hızlı ekonomik büyüme işçilere yapılan cömert ödemeleri olanaklı kılmıştı. Bu durum işçilerin pazarlık masasında sermayeden ziyade devletle çatışarak bölüşüm üzerinde ciddi kazanımlar elde etmelerini sağladı. Bowles ve Gintis İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde (1977'ye dek) ortalama haftalık ücretlerin yıllık artışının yüzde 1,5'ta kaldığını, buna karşılık tahminî haftalık sosyal refah harcamalarının (transfer ödemeleri, sağlık, eğitim ve konut harcamaları, gaziler için düzenlenen programlar ve çocuklar için gıda ödemeleri de dahil olmak üzere) yılda yüzde 5,6'lık bir hızla arttığını gösterirler. 1977 yılı itibariyle bu sosyal refah harcamaları üç kişiye bakmakla yükümlü bir işçinin ortalama net ücretinin yüzde 75'ine denk bir düzeye erişmiştir (Bowles ve Gintis 1982, 73). Buna ek olarak, işçi ücret ve maaşlarının gayrisafi yurt içi hasıladaki payları bu süre zarfında yavaş da olsa dikkat çekici bir artış göstermiştir. Bütün bu artışın kaynağı, sosyal ücret harcamalarının (belediyeler, eyaletler ve federal düzeyde devletin yaptığı sosyal harcamaların) toplam üretimdeki payının yüzde 8'den 19'a çıkmasında görülebilir (1982, 76). Öte yandan, aynı dönemde sermayenin üretimdeki payında brüt olarak tedrici bir düşüş meydana gelmiş, sosyal refah harcamalarıyla ilgili olmayan amortisman ve devlet harcamaları kalemleri çıkartıldığında, sermayenin üretimdeki net payı 1948'deki yüzde 16'dan 1972'de yüzde 5'e hızlı bir düşüş yaşamış ve 1977'de yeniden yüzde 7'ye çıkmıştır (1982, 77).[12]

Buradaki temel argüman şudur: Devlet içindeki mücadele sahasında işçilerin kazandığı yeniden bölüşüm programlarının ve 1970 tarihli Meslek Sağlığı ve Güvenliği Kanunu [Occupational Health and Safety Act] ve 1971

---

[12] Her ne kadar Bowles ve Gintis verilerine dâhil olan farklı dönemlere pek fazla odaklanmasalar da, 1948-1965 döneminde hem net ortalama haftalık ücretlerdeki (yıllık yüzde 2) hem de sosyal refah harcamalarındaki (yıllık yüzde 5) hızlı artış dikkat çekicidir. Ancak, 1965 ve 1977 arasında net ücret artışı neredeyse yerinde sayarken (12 yılda toplam yüzde 3 artış), haftalık sosyal refah harcamaları iki katından fazla artmıştır. Benzer şekilde, tüketimdeki işçi payının toplam girdinin yüzdesi olarak artışı 1965-1975 döneminde (hattâ, Bowles ve Gintis'in verileri daha ayrıntılı olsaydı, büyük ihtimalle 1969-1973 döneminde) yoğunlaşmıştır ve aynı dönemde sermayenin üretimdeki net payında anî bir düşüş gerçekleşmiştir.

tarihli Temiz Hava ve Su Kanunu [Clean Air and Water Act] gibi düzenleyici programların sermayeye maliyeti yüksek olmuştur.

> Yukarıda betimlenen düzenleyici programların ve yeniden bölüşüm programlarının sadece ABD'de değil ileri kapitalist ülkelerin pek çoğunda gözlenen kapitalist büyüme sürecindeki yavaşlamanın tek nedeni ya da hattâ başlıca nedeni olduğunu ileri sürmek istemeyiz. Ama bu programların yavaşlamaya önemli katkı sağladığını düşünüyoruz. Daha da önemlisi, bu programlar ve bunların temsil ettiği siyasal konfigürasyon kriz dolayımıyla birikim sürecinin yeniden yapılanması gibi alışık olduğumuz dönüşümlere önemli bir engel oluşturuyor. (Bowles ve Gintis 1982, 77-78)

İkincisi, Bowles ve Gintis otuzlu ve kırklı yıllarda emek ve sermaye arasında yapılan anlaşmanın, sermayenin yedek işşizler ordusunu kullanarak emeği disiplin altına alabilme ve ücretleri düşük tutabilme kapasitesini önemli ölçüde değişikliğe uğrattığını öne sürerler. Bu değişiklik üç kısımdan oluşur: İlk olarak, 1930'lardaki yüksek işsizlik oranlarından ve işçi hareketinde (her ne kadar geçici de olsa) eşzamanlı olarak görülen radikalleşmeden bu yana işsizlik önemli bir siyasal tartışma konusu haline gelmiştir. Yüksek işsizlik oranları devletin ekonomi yönetimindeki (tam istihdam, büyüme ve fiyat istikrarı sağlamaktaki) başarısızlığını gösterir. İkincisi, işgücü pazarındaki artan katmanlaşma nedeniyle yüksek işsizlik oranları bütün işçilerin karşı karşıya kaldığı işi kaybetme tehlikesinin değil, siyahların, kadınların ve yirmi yaşın altındaki gençlerin işsiz kalma tehlikesinin bir ölçüsü haline gelmiştir. Üçüncüsü ve en önemlisi, yüksek işsizlik oranı, ücretli işgücünün proleterleşmesini geriye çevirmiştir. Bu, ücretli işgücünün vatandaşlık hakkından faydalan-ması ve yaşam standardının önemli bir kısmının devlet tarafından sağlanması vasıtasıyla mümkün kılınmıştır. Bu son unsur, işsizlik oranının arttığı ve ücret gelirlerinin düştüğü ekonomik durgunluk dönemlerinde bu eğilimleri telafi etmek için genişletilen sosyal refah harcamaları nedeniyle yedek işsizler ordusunun etkilerini daha da hafifletir. Böylece sınıf mücadelesinin bu sonuçları bir yandan mücadeleyi evcilleştirirken, diğer yandan da birikim süreçlerini kökten değiştirmiş ve sermayenin elindeki seçenekleri sınırlamıştır.

Bowles ve Gintis günümüzdeki ekonomik krizi anlamak için bu devlet analizini kullanmışlardır.

> Liberal demokratik devlet kapitalist birikim sürecini iki önemli yoldan etkilemiştir: Toplam üretimde sermaye aleyhine yapılan tedrici bir yeniden bölüşüm ve yedek işşsizler ordusunun emeği disiplin altına alabilme yeteneğinin azalması. Bu etkiler hem halihazırdaki ekonomik durgunluk döneminin uzamasında hem de hızlı bir enflasyonun ortaya çıkmasında rol oynamıştır. (1982, 84)

Sonuç itibariyle, Bowles ve Gintis günümüzdeki ekonomik koşulların döngüsel bir çöküşten ziyade bir kriz olduğunu, çünkü sermayenin yeniden istikrarlı ve hızlı genişlemesinin "birikim sürecinin yapısal olarak yeniden inşası"nı (1982, 89) gerektirdiğini ileri sürerler. Liberal demokratik devlet, özellikle de son birikim krizine karşı geliştirilmiş emek-sermaye anlaşması ve bu anlaşmanın bir sonucu olan sermayenin emeği disiplin altına alabilme becerisi üzerindeki etkileri, kapitalist sınıf için bir sorun haline gelmiştir. Bowles ve Gintis'e göre yedek işsizler ordusunun eskiden oynadığı rolün aynısını bir daha oynaması mümkün değildir. Bu da sermayenin günümüzdeki krizden çıkabilme seçeneklerini sınırlamaktadır. Bu nedenle, sermayenin krize çözüm arayışları daha çok devlete odaklanmıştır; bir yandan kuralları, yönetmelikleri ve iş vergilerini azaltarak doğrudan doğruya kârları yükseltmeyi, diğer yandan da sosyal harcamalarda kesintiler yapmayı hedeflemektedir; böylelikle hem yedek işsizler ordusunu çoğaltarak ücretleri aşağıya çekmek hem de sosyal harcamaların sermayeye maliyetini azaltmak amaçlanmaktadır.

Ancak Bowles ve Gintis'in, liberal devleti sermayenin sorunlarının kaynağı olarak nitelendirirken dayandıkları 1960'lı yılların sonları ile 1970'li yılların başlarındaki olaylarla ilgili okumaları sorgulanmaya açıktır. Daha da önemlisi, Bowles ve Gintis emeğin liberal devlet politikaları üzerindeki etkisini gerçekte olduğundan daha büyük görürken, şirketlerin sahip oldukları hegemonyayı azımsarlar ve istikrar ve ekonomik büyüme adına bu şirketlerin daha önce emek ve sermaye arasında varılmış anlaşmaları geriye çevirebilme kabiliyetlerini küçümserler.

1960'lı yılların sonlarında kârlarda meydana gelen düşüşü yeniden inceleyen bir araştırmaya göre (Carnoy, Shearer ve Rumberger 1983) İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ücret kalemlerinin gayrisafi yurt içi hasıladaki paylarının tepe noktaya ulaşmasının nedeni zaten çok daralmış işgücü pazarında devlet harcamalarının bu denli yükselmiş olmasıdır — kâr oranlarının erimesi, tek başına devlet harcamalarından değil, bu

durumdan kaynaklanmıştır. ABD'deki New Deal döneminde varılan emek-sermaye uzlaşmalarından 1970'lerin başından itibaren uzaklaşan şirketler, ekonomik durgunluk zamanında bile "normal" kâr oranlarını yeniden yakalayabilmek için fiyatları yükselterek enflasyona hız katmış ve verimliliği yükselten yatırımları azaltmıştır —bunların yerine yatırımlarını emlak spekülasyonuna, ABD dışında yatırımlara (1970'lerin sonlarına dek) ya da "ticarete daha elverişli iklimin olduğu" ABD'nin Güney ve Batı bölgelerine ve petrol ve doğal gaz gibi kârların yüksek olduğu sanayi dallarına kaydırmışlardır (Bluestone ve Harrison 1982). Örgütlü emeğe karşı geliştirilen bu strateji sonucunda gerçek ücretlerde keskin düşmeler olmuş (ortalama gerçek haftalık gelirler 1973 ile 1982 arasında yüzde 16 azalmış [Carnoy, Shearer ve Rumberger 1983, 63]) ve en azından Reagan dönemindeki durgunluğa kadar kâr oranlarında hafif bir yükselme olmuştur. Her ne kadar verimlilik artışları daha fazla yavaşlamış olsa da, gerçek ücretlerdeki düşme büyümedeki yavaşlamayı fazlasıyla telafi etmiştir. Gerçekten de, emek ve sermaye arasındaki mücadelede devlet bir muharebe alanı haline gelmiştir: Önceleri emek, gerçek ücretlerdeki azalmayı sosyal harcamalardaki artışla geri almayı denemiş (enflasyon artışına hız katmış), daha sonra, bu ilk stratejinin bütünsel olarak emeğin koşullarını daha da kötüleştirmesi üzerine, emeğin daha az örgütlü kısımları vergi indirimleri ve daha düşük bir enflasyon oranı elde etmeye çalışmıştır. Ne var ki, artık vergi indirimleri ve düşük enflasyona dayalı stratejinin de emek lehine kazanımlara yol açmadığı anlaşılmıştır. Enflasyonun kendisi, devletin sosyal harcamaların artırılmasındaki rolünün en azından kısa vadede işçi sınıfının önemli bir kısmının onayıyla yürürlükten kaldırılmasına çerçeve teşkil eden siyasal bir tartışma konusu haline gelmiştir. İşçi sınıfı, muhafazakâr yönetimlerin azalan talep, artan işsizlik ve sendikaları çökertme politikalarını kullanarak fiyatları indirme yönünde yaratabileceği baskının ölçüsünü doğru hesaplayamamıştır. Sınıf uzlaşması konumuna göre hareket eden işçi sınıfı 1970'ler ve 1980'lerdeki aşamaların her birinde daha da geriye itilmiş, gücünden ziyade zayıflığını göstermiştir; devlet de uzlaşmayı uygulamaya koyma rolünden uzaklaşa-rak, daha "geleneksel" olan kapitalizmi yeniden üretme rolünü oynamaya dönmüştür.

Liberal demokratik devletin yürürlükten kaldırılmasının olanaklı olup olmadığı hâlâ kesin değildir. Ancak, Block'un savunduğu gibi, devletin kendine özgü bir gücü olduğunu ileri sürmek ya da Bowles ve Gintis'in

savunduğu gibi, işçi sınıfının devlet üzerindeki denetiminin arttığını, devletin kendisinin krizin nedeni haline geldiğini ileri sürmek günümüz-deki krizi anlamamız açısından yetersizdir. Przeworski'nin analizi bu konuda daha yararlıdır: Sermayenin sınıf uzlaşmasına dayalı devlete duyduğu güven 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında erimiş, sermaye devlet üzerindeki iktidarını yeniden kurmak için harekete geçmiş ve kendi amaçlarına ulaşmak için kârlarını kullanmaya başlamıştır. Przeworski'nin analizinin bize gösteremediği husus, emek-sermaye anlaşması bir kez yapıldıktan ve kapitalizmin devamlılığı sağlandıktan sonra, kapitalist hegemonyanın tam da bu anlaşmayı kullanarak, Gramsci'nin "pasif devrim" olarak adlandırdığı süreçlerle, işçilerin gelecekte anti-kapitalist konumlar alabilme isteklerini ve becerilerini baltalamasıdır. ABD'de New Deal döneminde kapitalizmin başarısı, sermayenin gittikçe daha emek karşıtı konumlar almasını olanaklı kılmış ve emek hareketinin militanlığının azalmasına yol açmıştı. Gerçekten de, kapitalizmle demokrasi arasında bir uzlaşma söz konusuydu. Ancak, Wolf'un gösterdiği gibi, uzlaşmanın başarılı olması halinde (meşrulaştırma olarak ifadelendirilen) demokrasinin de değişikliğe uğraması mümkündür.

1980'lerin başlarında, rekor düzeydeki işsizliğe rağmen işçi sınıfının çoğunluğu —özellikle de işçi sınıfının azınlıklara mensup olmayan, sendikasız kısımları— gelecekte yüksek büyüme oranlarına, fiyat (ve ücret) istikrarına ulaşabilmek için kârlarda ani artışların gerekli olduğuna hâlâ ikna edilebiliyor. Diğer bir deyişle, sermayenin krize önerdiği çözüme göre vatandaş ücretlerinin (ücret artı sosyal yardımların) azaltılması bile kabul edilebilir bir uzlaşma. Ancak, sermayenin yerine bu politikayı savunan devlet bürokrasisinin bu politikanın işe yaradığını da göstermesi gerekiyor. Sermaye birikimini hızlandırma konusunda devletin karşı karşıya kaldığı sorun, aslında, işçi sınıfının belirgin bir siyasal güce sahip olması değil. Ancak, yine de işçi sınıfının güçlenmesi durumunda devletin sorunlarının artacağı açık. Devletin sorunu, geçmişte emekle sermaye arasında yapılmış anlaşmaların kapitalist ekonomik genişlemeye verdiği biçimin vatandaşlık ödentilerinin yükselişine ve verimlilik artışlarına bağımlı olmasından kaynaklanıyor. Bu nedenle, kapitalist krizin nedeni devlet değil; devlet krizin parçalarından birini oluşturuyor ve herhangi bir demokratik reform sürecinde zorunlu olarak çözümün de bir parçası olacak. Mücadele

devlete damgasını vuruyor ve Przeworski'nin sınıf uzlaşması koşullarında bile devlet, uzlaşmanın nasıl uygulanacağına biçim vermeye çalışıyor.

Çeviri: Mete Pamir

9

DEVLET TEORİLERİ NEREYE GİDİYOR?

ABD'DE SİYASET, şu anda, tam da siyasal katılımın tüm devinimini kaybetmiş göründüğü bir anda ilgi odağı olmuş durumdadır. Bunun nedeni çok açık: Çalkantılı 1960'lardan kaynaklanan dünya kapitalist krizi, refah devleti'nin —elli yıl önceki krize getirilen "çözüm"ün— sonunu ilan etmektedir. Fakat bu kez sorgulanan, yalnızca ekonominin performansı değil, aynı zamanda devletin performansıdır. Önceki çözüme yardımcı olan kamu sektörünün kendisi şimdiki yeni krizin bir parçasıdır. Bu, krizin, 1930'larda daha "ekonomik"ken şimdi daha "ideolojik" bir hale geldiği anlamına gelmemektedir. Althusser'in öne sürdüğü gibi, ideoloji, her toplumsal formasyonun temelinde yer alır ve formasyonun gelişimindeki her çelişki ideolojiktir. Kapitalizmin 1930'lardaki krizi, şu anki krizden ne daha az ne de daha çok ideolojiktir. Fakat 1970'ler ve 1980'ler, başka bir nedenden ötürü farklılık göstermektedir: Kapitalist hegemonyanın doğası büyük oranda değişmiştir.

Son zamanlarda yazılan tüm yazılar bu derin değişimi kabul eder. Bazıları başlıca değişimin kapitalizmin egemen biçiminde —ulusal rekabetçi biçimden ulus-aşırı oligopolist biçime doğru— olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, kapitalizm, doğrudan ve doğrudan olmayan biçimlerde devlet desteğine, şirketler tarafından ödenen doğrudan ve doğrudan olmayan vergi miktarından çok daha fazla bir desteğe, bağımlı hale gelmiştir. Diğerleri ise bu değişimi, sınıflı toplum bağlamında işçi sınıfının "zaferi", dolayısıyla kapitalizme içkin bulunan temel mülkiyet haklarıyla sık sık çatışma içinde olan toplumdaki kişisel hakların, yani devletin (yeni koşullar altında meşruiyetini devam ettirebilmek için) korumayı taahhüt ettiği kişisel hakların yeniden tanımlanması olarak vurgulamaktadır. Bu çalışmalarda devletin tekelci sermaye birikimini korumak ya da geliştirmek için kaynak

sağlama yeteneğinden daha ziyade, genel olarak işçi sınıfından oluşan v atandaşlara olan taahhüdünü yerine getirebilme yeteneğine odaklanılır; böylelikle odak, devlet ve mâli bir krize sebep olan düşen kâr oranları arasındaki ilişkiden ziyade, krizin toplumsal hareketlerle olan ilişkisine, dol ayısıyla da toplumsal hareketlerin devlet üzerinde olan etkilerine doğru kayar.

Krizi, "gereğinden fazla devlet" ya da "gereğinden fazla demokrasi" bağlamında gören ve sınıfsal olmayan bir perspektifi benimseyenler de bulunmaktadır. Bu iki görüş, sorunu kapitalizmin doğasında bulunan bir sorun olarak değil, devletin, gerek kendi gücü olan özerk bir varlık olarak, gerekse kitlelerin temsilcisi olarak, kapitalist gelişime "irrasyonel" bir şekilde ne kadar müdahale ettiğiyle ilgili bir sorun olarak görmektedir. Ancak, böyle irrasyonel bir davranışa yol açan iki farklı neden, her bir görüş tarafından öngörülen siyasal çözüm açısından önemlidir: Devletin özerk ve "irrasyonel" olduğu ilk durumda, çözüm tüm alanlarda devleti küçültmek, ekonomiyi ve toplumu "yeniden özelleştirmek"; devletin irrasyonelliğinin özerkliğinden değil, "irrasyonel" kitlelere olan duyarlılığından kaynaklandığı ikinci durumda ise çözüm devletin rolünü artırmak fakat devleti kitle etkisinde kalmaktan gitgide uzaklaştırmaktır.

O hâlde, devlet teorileri hâlâ son derece çeşitlidir. Aralarındaki farklılıkların bir kısmının anlaşılması zor değil; örneğin devletin, ekonomik güç ilişkilerinden bağımsız olarak genel iradeyi ve yalnızca genel iradeyi bir şekilde yansıttığını ya da devletin sivil toplumdan tamamen özerk olduğunu varsayan araştırmalarla ve kapitalist devleti, kendine içkin ekonomik *ve* siyasal eşitsizliklerle nitelenen bir sınıflı toplum bağlamında analiz eden araştırmalar arasındaki farkları görmek kolay. Ancak, bu kategoriler içinde siyasal stratejiler ve sonuçlar için önemli çıkarımlar ortaya koyan farklılıklar bulunmaktadır. Farklılıklar, bu kitabın odak noktası olmuştur ve şimdi bu farklılıkları çevreleyen tartışmalarda nerede durduğumuzu özetlemek uygun olacaktır. Bu tartışmalar hem bugünkü krizi hem de önümüzdeki siyasal seçenekleri yansıtırlar.

Liberal ve Korporatist Kapitalist Devlet Teorileri

Ana odak noktamız sınıf perpektifine dayanan devlet teorileri. Fakat, bu kitapta gördüğümüz gibi —en azından ABD'de— egemen olan devlet görüşünün kökenleri, gördüğümüz gibi, Marksgil düşünceden ziyade "liberal" düşünce geleneğinde bulunmaktadır. Bu "liberal" pozisyon şu anki krizde nasıl tanımlanabilir? Aslında iki tanım olduğu söylenebilir. Bunların ilki tekelci kapitalizmin yeni bağlamı doğrultusunda "uyarlanmış" Adam Smithçi yaklaşımdır. Serbest piyasanın "görünmez eli"nin yeni bağlamda bile işler durumda bulunduğunda (Friedman ve Friedman 1979) ve buna bağlı olarak bir refah optimumuna (en fazla sayıda insan için en iyi) görünmez elin mümkün olduğunca engelsiz işlemesine izin vermekle ulaşılabileceğinde ısrar eden bu görüşe göre, devlet sadece hem kapitalistlerden hem de genel iradeden bağımsız olarak hareket etmez, aynı zamanda genel ve özel kamu çıkarına bile karşıt bir şekilde hareket eder. Kendi iktidarını, kamusal ihtiyaçlara değil de bu iktidara özgü olan amaçlar için kamu sektörünün boyutunu artırarak genişletmek isteyen teknokratlarla dolu olan ve entelektüellerin danışmanlık yaptığı devlet bürokrasisi, devletin gücü için temel teşkil eder. Bu teoriye göre, 1930'lardaki krizle ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı koşullarındaki zorunluluklar sayesinde büyük çapta genişleyen liberal devlet, böylesi olağanüstü koşulların karşılanmasına gerek kalmadığında geri çekilmemiştir. Daha ziyade devlet, kibirli bir hükümet bürokrasisi aracılığıyla çalışan lobilerin teşvikiyle serbest piyasaya gittikçe daha fazla sızmıştır.

Burada örneklenen, faydacılığın Smithçi versiyonunda, üretim alanı kendi başına durmakta ve toplumu organize etmektedir. Devlet, insanların iradelerinin mükemmel ifadesi *olmalı* ve sadece serbest girişim sisteminin kârsız bulduğu fakat kamunun talep ettiği ürün ve hizmetlere (örneğin, savunma, yol, bazı eğitim biçimleri) yatırım yapmak, kanunları uygulamak ve —1930'lardaki kriz sonrasından bir eklenti olarak— serbest girişimin gelişimine içkin iş döngülerini düzeltmek amacıyla para politikasını ve mâli politikayı kullanmak (ideal olarak sadece sabit, ortalama GSMH büyümesi-temelli, para arzında artışa yönelik bir politika) için işlemelidir. "En iyi devlet", "en az devlet" olandır: Adam Smith ve liberal teorinin bu versiyonu için, devlet kusurlu "doğa durumu"na (Hobbes ve Locke) karşıt

bir şekilde tanımlanan sivil toplumun bir parçası ve böylelikle kolektif iradenin "mükemmel" bir ifadesi olma ve sivil toplumun kusursuzluğuna (görünmez el) müdahale etme arasında, daimi bir gerilim halindedir. Devlet ne kadar genel iradeden (ve ekonomik alanda ifade edilen maddi ihtiyaçlardan) bağımsız hale gelirse, kusurlu ve yozlaşmış bir şekilde hareket etmesi ihtimali de o kadar artar. Bentham ve Mill'in, bu yozlaşmanın, Smith'te sadece üstü kapalı bir şekilde anlatılan, tamamen başka bir tarafını görmesi çok fazla zaman almadı: Eğer devlet, mülksüz işçi sınıfının kolektif çıkarlarını da içeren genel iradenin gerçekten bir aracı haline gelirse, burjuva sivil toplumuna karşı da konumlanabilir. Faydacılara göre, "kitleler", burjuva sivil toplumuna, kısmen feodal olan bir devletten daha büyük bir tehdittir. Zira "kitleler", yozlaşmış bürokratik bir devletin yapabileceği gibi sivil topluma müdahale etmenin ötesinde devlet iktidarında bulunan kolektif şiddet araçlarını, burjuva sivil toplumunu farklı bir toplumsal düzenle değiştirmek için kullanabilirler.

Bentham ve James Mill'in zamanından bu yana, işçi sınıfı sivil toplumda önemli değişikler yapabilmek için oy hakkını kullanma konusunda kendisini gerçekten de kanıtlamıştır. Ancak, ileri kapitalist ekonomilerde, kapitalizmi ortadan kaldırmak için çok nadir *oy kullanmıştır*. Bununla birlikte, İsveç sosyal demokrasisi, İtalya'daki Komünist seçim zaferi ve kısa bir süre önce Fransa, Yunanistan ve İspanya'daki Sosyalist Parti zaferleri gibi, işçi sınıfının bu yönde ilerlediği yorumu yapılabilecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. ABD'deki işçi sınıfının ise, kapitalist gelişime dikkate değer destek verdiği şüphe götürmez. Bu ampirik veriler göz önüne alındığında, popülist muhafazakârlık adını verebileceğimiz günümüz "saf" Smithçi devlet teorisi versiyonu, genel iradenin serbest piyasanın ve hattâ minimum devletin yanında olduğunu varsaymaktadır. Teori, bu varsayımı, işçi sınıfına faydası dokunacak fakat aynı zamanda serbest girişim sisteminin ve bireysel özgürlüğün pahasına devleti büyütecek olan, (hükümet tarafından istihdamı da içeren) birçok sosyal programın tasfiyesini savunmak için kullanmaktadır. Yine Smith'in devlet ve sivil toplum üzerine savlarına dayanan daha ana-akım muhafazakârlık ise halk mutabakatına daha az güvenmektedir. Bu muhafazakârlık çizgisi oy seçmenlerin serbest piyasa yanlısı ve devlet bürokrasisi karşıtı olduğuna inanmak ister; ama aynı zamanda, aynı grubun büyük şirketlere karşı ve birçok refah-devleti sosyal programının *yanında* olduğunun gayet farkındadır (örneğin, Kristol 1977).

Smithçilerin halk mutabakatının kendisini, yozlaşmış —kısa vadeli maddi kazançlar için kendi özgürlüğünü feda edecek kadar irrasyonel— olarak görmesinin nedeni budur.

Faydacılığın günümüzdeki versiyonlarının ikincisi ise, Bentham'ın ve James Mill'in doğrudan demokrasiye duydukları güvensizlikten kaynaklanır. Çoğulculuk, bir meselede taraf olacak kadar devlet politikasıyla ilgilenen kişilerin çoğunluk iradesinin devlet tarafından yansıtıldığını varsayar. Çoğulcu teori, en basit biçiminde, Kenneth Arrow'un kamu tercihinin ekonomik teorisi (1951) üzerine olan çalışmasına benzer bir şekilde, bir siyasal davranış açıklamasıdır. Öte yandan, siyaset biliminde uygulamaya dönük bir teori olarak çoğulculuk, daha az resmî eğitim almış ya da konular hakkında daha az "bilgi"ye sahip olanların daha düşük oranlarda katılımlarını işlevsel olarak rasyonalize etmek için kullanılmıştır. Kitlelerin, üstü kapalı olarak ya da açıkça, dürtülerine bağımlı, kolayca etkilenebilir oldukları ve bilinçli siyasal yargılarda bulunmak için gereken bilgiye sahip olmadıkları düşünülür (Lipset 1963).

Toplumsal korporatizm, liberal demokrasinin modern toplumda hayatta kalamayacağını düşünen, fakat Sol'dan ve Sağ'dan gelebilecek olan otoriteryan alternatiflerden de endişe duyan kişiler için, çoğulculuğa getirilen mantıksal bir karşı-teoridir. Bu kişilere göre, kitlesel katılımdan ayrılmış, ilerici, insancıl fakat güçlü bir devlet karar verme mekanizması, karmaşık ve modern dünya için zorunludur. Çok fazla demokrasi ekonomik ve siyasal etkililiğe müdahale eder ve bu da irrasyonel bir mobokrasiye [güruhun yönetimine (ç.n.)] yol açabilir. Doğru-düşünen liderler tarafından yönetilen rasyonel bir devlet, vatandaşların kendi iyiliği için, ülkenin ekonomisini, dış politikasını ve toplumsal politikasını yönetmenin mantıklı bir yoludur.

Korporatizm, liberal devleti demokrasinin, devletin ekonomik rolü üzerine koyduğu sınırlardan kurtarmayı amaçlamaktadır. Korporatizm, bağımsız bürokratik (teknokratik) iktidarı azaltmaktansa, artırmayı amaçlamaktadır; bugünün Amerikası'nda, görünmez eldense, oligopol şirket ve şirket temelli sendika, sadece kapitalist ekonomik gerçeklik olarak değil, aynı zamanda mümkün olan en *etkili* ekonomik gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Smith'in bireysel eylem ve toplumsal refah arasındaki ilişkiyle ilgili olan aksiyomu (hükümetin yürütme organını da içeren) şirket çıkarlarının gözetilmesinin en fazla sayıda insan için en iyi duruma götür-

düğü bir aksiyom haline gelir. Bu modelde, iktidarın (klasik liberal modelde olduğu gibi) mülkten ziyade *bilgiye* tahsis edilmesi gerektiği varsayımına dayanılarak, iktidarın toplumda dağıtılmasında meritokrasi önemli bir rol oynamaktadır. Meritokratik tasavvur, mantıksal sonucuna korporatizmde ulaştırılmaktadır. Modern kapitalist toplumdaki şirket ve sendika liderleri ve yüksek seviyedeki devlet teknokratları, toplumun en "başarılı" üyeleri oldukları için, bu kişiler en bilgililerdir ve ulusal (kolektif) sorunların çözümü için bu kişilere daha fazla sorumluluk verilerek, faaliyetlerinin daha az bilgili ve daha az becerikli halk tarafından kısıtlanması engellenmelidir. Şirket plânlaması, demokratik, katılımcı karar almadan daha rasyoneldir.

Korporatizmde devlet, kapitalist gelişim konusunda merkezî bir role sahiptir ve ekonomik büyüme ve ulusal düzen adına demokrasi azaltılır. Devlet, serbest piyasa ekonomisinin etkililiğine müdahale eden bir kurum olarak değil, serbest piyasa ekonomisinin *rasyonelleştirilmesinin vazgeçilmezi* olarak görülür. Faydacılar tarafından hep şüpheyle yaklaşılmış olan demokratik siyaset, toplumun maddi ve güvenlikle ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için toplumsal önem sıralamasında ikinci plâna atılır. Devlet, açıkça, vatandaşların rızasıyla iktidarın nesnesi yerine *öznesi* haline gelir. Diğer bir ifadeyle, halktan, kendi iyiliği için iktidarını kendi isteğiyle sınıfsal olarak nötr bir devlete devretmesi istenir.

Sınıf Temelli Devlet Teorileri

Kökenleri Marksist, sınıf temelli bir analizde bulunan teoriler, devletin, toplumsal sınıf ilişkilerinin bir ifadesi ya da yoğunlaşması olduğunu ve bu ilişkilerin, bir grubun bir başka grup üzerinde tahakküm kurduğuna işaret ettiğini ileri sürmekle, liberal teorilerden özsel olarak ayrılırlar. Bu teorilere göre, devlet hem tahakküm ilişkilerinin bir ürünü hem de bu ilişkilerin şekillendiricisidir.

Kitapta göstermeye çalıştığımız gibi, sınıf temelli teoriler Marx, Engels ve Lenin'den sonra epey bir yol kat ettiler. Marx'ın (ve Engels'in) zengin külliyatında birçok şey bulunabilse de, günümüz Marksist yazarlarının, Marx'ın eserlerinde eksik kalmış olan bir siyaset teorisi geliştirdiklerini söylemek yerinde olacaktır.

Günümüzde, Marksgil analizler iki özellikle nitelenebilir. İlk olarak, bu analizler genellikle Lenin'in devlet görüşüne karşı çıkar: Devlet sadece yönetici sınıfın bir aracı olarak ele alınmaz. İkinci olarak, evrensel bir devlet teorisi fikrine karşı çıkarlar: Tek bir kapitalist devlet versiyonu önermektense, devlet ve kapitalist toplumla ilgili evrenselci kavramlar kapsamında özgül tarihsel analizler yapmayı savunurlar. Devleti kimin yönettiği önemli bir *konudur*, ama çok az yazar yönetici sınıfın devleti doğrudan kontrol ettiğini düşünür. Bunun yerine birçoğu (a) devletin sınıfsal doğasının, kapitalist gelişimin yada üretim ilişkilerinin "yapısı" aracılığıyla ifade edildiğini, (b) alt sınıfların ve toplumsal hareketlerin, devletin egemen sınıf tarafından yönetilmesine siyasal aygıtlar içerisinde karşı çıktıklarını ileri sürmektedir.

Bu anti-Leninist Marksçı görüşlerin çeşitli versiyonları, Marx'ın yazılarındaki belirli bir siyaset teorisinden değil, Marksist epistemolojiden türetilmektedir. Bunlar üç ana kategoride toplanır: (1) (Marx'ın *Kapital*'inden türetilmiş) kapitalist gelişmenin çelişkilerinin evrensel tarihsel eğilimleri izleyerek kapitalist devleti ve çelişkilerini şekillendirdiğini öne süren "sermayenin mantığı" teorisi; (2) Weber'in bir iktidar öznesi olarak devlet fikrini dahil ederek sınıf devletini —kapitalist üretim ilişkilerini herhangi bir bilinçli sınıf çıkarından *bağımsız olarak* yeniden üreten bir devleti— hem sivil topluma egemen kapitalistlerin hem de bağımlı kılınmış emeğin karşısında konumlandıran bağımsız devlet teorisi ve (3) kapitalist devleti, kapitalist toplumun temel özelliğinin —sınıf mücadelesinin— bir ürünü olarak ve böylece işçi sınıfının taleplerini zorunlu olarak bünyesinde bulunduran bir sınıf devleti olarak gören "sınıf mücadelesi" teorisi. Böylelikle, sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi, devlet aygıtlarındaki *içselleşmiş* iktidar mücadelesi tarafından belirlenir.

Sermayenin mantığı teorisi, geçtiğimiz yıllarda, Almanya ve İngiltere'deki "türevciler"le özdeşleşmiştir. 5. Bölüm'de ileri sürüldüğü gibi, bu teoriye göre, kapitalist gelişmenin başlıca özelliği kâr oranının düşme eğilimidir. Sınıf mücadelesi, artı değerin gasp edilmesiyle ifade edilir ve düşen kârlarda yansıtılır. Devlet, bu eğilime zorunlu bir yanıt olarak ortaya çıkar ve tarihsel olarak bu eğilim tarafından şekillendirilir. Bir sınıf devleti olarak başlıca rolü, düşen kâr oranına karşıt eğilimler sağlamaktır: "mantıksal" ve önlenemez düşme eğilimine karşı, sermaye birikimini devam ettirmek ve teşvik etmektir. Sermayenin mantığı, kapitalist devletin

biçimi ve işlevlerinin (krizleri de dâhil olmak üzere) tamamen kapitalizmin genel krizinden türediğini ve genel krizin de sermayenin aşırı üretiminin bir işlevi olduğunu iddia eder.

Offe'nin bu tartışmaya yaptığı katkı *bağımsız devlet teorisi*'dir. Bu teoriye göre, devlet, sermaye birikimi mücadelesine içkin olan sınıf mücadelesinin "bağımsız" bir arabulucusudur; burada bağımsızlık, hem kapitalist sınıfın hem de işçi sınıfının kendilerini sınıf olarak örgütlemekteki yetersizliklerine dayanır. Offe, siyaseti kapitalist ekonomi ve toplumdaki çelişkilerin odağı haline getirir. Devlet, işçi kitlelerinin gözündeki meşruiyetinin belirlediği sınırlar dâhilinde kapitalist birikimi örgütlemekle sorumludur; Offe burada meşruiyeti çoğunlukla maddi anlamda tanımlamaktadır. Offe'nin analizinde, ileri ekonomilerdeki kapitalist kriz, doğası itibariyle devlet krizidir; çünkü yeniden üretim devlette meydana gelir ve yeniden üretim alternatifleri bürokratik çatışmalar ve çelişkiler tarafından şekillendirilir. Block, Skocpol ve Wolfe, bu analizi mantıksal sonucuna taşır: Sivil toplumda tutarlı sınıfsal konumların yokluğunda, devlet bağımsız bir siyasal güçtür ve devletin gücü sermayenin ve emeğin hizipleşmiş çıkarları arasında konumlanır. Kriz (bürokratik büyüme için gelirleri artırmak amacıyla) sermaye birikimi ve (yine kendini korumak için) meşruiyet olmak üzere çelişkili amaçlarını yerine getirmeye çalışan, antagonistik pozisyonlar arasında konumlanmış bir devlet tarafından çözülür (ya da çözülmez). Devletin kendi içindeki çatışmalar, bu gerilimin çözülme şeklini anlamak açısından büyük önem kazanır. Zira, daha "sosyalist" bir süreç için "geleneksel" sermaye birikim sürecini terk etmeyi de içeren birçok ihtimal olduğu açıktır. "Bağımsızlık" modelinde bu ihtimallerin mucidi devlet bürokrasisi ve bürokrasinin entelektüel danışmanlarıdır. Kriz vardır ve bürokratlar ve siyasetçiler krize yanıt verirler. Yeni çelişkiler ortaya çıkar; fakat bu çelişkiler, önerilen, uygulanan, ya çalışmayan ya da çalışan fakat yeni bir krize ve çözüm için yeni önerilere yol açan alternatifler dâhilinde ortaya çıkar. Skocpol da işte bu yüzden, New Deal gibi kriz durumlarının krizin *siyaseti*ne (karar alma süreci ve devlet *dâhilindeki* mücadeleler) ve "çözümü"ne odaklanan, daha ayrıntılı analizlerinin yapılması gerektiğini ileri sürer. Bunların tümü, sivil toplumdaki sınıf mücadelesinin, devletin neyi yapmaya karar verdiğiyle ve karar verdiği şeyi nasıl yaptığıyla çok da ilgisi olmadığı varsayımına dayanır.

O'Connor, başat analizini, türevcilerle ve Offe'yle aynı zamanda yapmıştır. Sermayenin mantığı yaklaşımındaki ekonomik krizle başlar; ama kâr oranının düşme eğiliminin nedeninin, sermayenin aşırı üretiminde değil, düşük üretiminde olduğunu ve bu düşük üretimin, devletin toplumsal harcama yapması için işçi sınıfından gelen taleplerden kaynaklandığını öne sürer. Devlet (düşen kâr oranına karşıt bir eğilim sağlayarak) sermayeyi kısmen destekler; fakat aynı zamanda siyasal mutabakata varmak ve meşruiyet sağlamak için sosyal harcamalar da yapmalıdır.

O'Connor, bu fikri, devletin işlevlerindeki, kârın temin edilmesi rolüne müdahale eden, çelişkileri analizine dâhil edebilmek için geliştirir. Bunlar *belirli* sermayeler (örneğin yollar) ya da genel anlamıyla sermaye (örneğin askerî harcamalar aracılığıyla teknolojiye mâli destek sağlamak) için ve kirlilik, işsizlik, kentsel yıkım ve benzeri kapitalist gelişim maliyetlerinin toplumsallaştırılması için altyapı yatırımı amacıyla artan sermaye taleplerinden kaynaklanır. Mâli kriz, sadece kapitalizmin genel krizinden türeyen bir şey değildir; kendi mantığıyla uyumlu bir şekilde de gelişir. Çelişkiler, bu mâli destekleri ve sermayenin toplumsal giderlerini karşılamak amacıyla kamusal fonları artırmaya çalışırken ortaya çıkar. O'Connor, sermayenin talepleri büyüdükçe, devletin, halkın ödemeye direndiği noktaya kadar vergileri artırmaya zorunlu olduğunu ileri sürer. Devlet, hem sermaye birikimini sağlayamaz hem de kapitalizmin meşruiyetini devam ettirmek için gerekli olan toplumsal programları finanse edemez hâle gelir. Daha önceki çalışmalarında bunu tartışmamış olsa da, devletin hem birikimi hem de meşruiyeti finanse edebileceği (ve ettiği) yol, kamu borcunu artırmaktan geçer. Ancak, Castells'in işaret ettiği gibi, bu yol aynı zamanda çelişkilere yol açar: 1970'lerdeki artmış borç, işsizlikte yalnızca küçük düşüşlerle birlikte artan bir enflasyona yol açmıştı ve artan enflasyon ise doğrudan, önceki yıllarda düşen reel ücretlerle alâkalıydı. Bunun, artan kamu harcamasına karşı işçi direnişinin önemli meselelerinden biri olduğu açıktır.

Böylece, Hirsch, devletin, sermaye birikimi-mâli destek rolü tarafından şekillendiğini düşünse de, O'Connor, başlıca çelişkilerin, işçi sınıfının devlet gelirleri üzerindeki taleplerinden ve bunun sonucu olarak devletin, sermayenin toplumsal genel maliyetlerini karşılaması yüzünden meydana geldiğini öne sürer (O'Connor ve Offe, bu konuda hemfikirdir). Devlet, sermayenin ve işçi sınıfının *ekonomik* ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkça,

bizâtihi kapitalist gelişmenin çelişkilerinin kaynağı hâline gelir. O'Connor'a göre, "sermayenin mantığı" devletin başlıca şekillendiricisidir; devletin ne yaptığını ve bunu nasıl yaptığını anlamak için yararlı olan sınıf mücadelesinin ifadesidir. Ancak, devlet aynı zamanda meşru kalmak ihtiyacı tarafından da şekillenir ve bu meşruiyet yönelimi, devletin özel sektörde istihdam olanaklarının nispeten azalması ve yozlaşan iş ortamı ve fiziksel ortam karşısında emeğin değerini koruyabilmek için yaptığı harcamalarla tanımlanır.

Tüm bunlar, yetmişli yılların başında yaşandığında, mâli krizin, neredeyse türevcilerin sermayenin mantığı yada Offe'nin bağımsız devleti gibi "otomatik" ve belirlenimci (işlevselci) görünmesine neden olmuştu. O'Connor'ın çalışmasında, kapitalist gelişme ve devletin arabuluculuk sürecindeki çelişkiler önlenemez görünmekteydi. O'Connor'ın analizinin özgül-tarihsel yanı, çeşitli toplumsal hareketlerin ekonomi ve diğer devlet gelirleri üzerine mücadelelerinden daha ziyade, vergi isyanı ve kamu sektöründeki işçi sendikalarıyla ilgilidir. Fakat O'Connor, şimdi, *Mâli Kriz*'in modern devleti genel anlamda bir sınıf mücadelesi nesnesi olarak resmettiğini iddia etmektedir. Bu pozisyonun bileşenleri o dönemde mevcut olabilir; fakat devleti bir mücadele nesnesi olarak ortaya koyan — ki bu pozisyon, O'Connor'ın çalışmasında belirsiz bir şekilde imâ edilir — O'Connor'ın fikrini takip ederek işçi sınıfı mücadeleleri ve demokrasi arasındaki ilişkiye odaklanan Wolfe'un analizi olmuştur.

Bu anlamda, Wolfe'un analizi, Ingrao'nun ve Poulantzas'ın (en son çalışmasında gördüğümüz), *sınıf mücadelesi*ni en önemli toplumsal dinamik olarak kabul eden devlet teorisiyle daha çok ortak yöne sahiptir. Kapitalist devlet, egemen kapitalist sınıftan, "bağımsız" olmaktan ziyade, görece özerktir. Bu, egemen sınıfın bilinçli bir sınıf olduğu, sosyo-ekonomik gücünün bir nesnesi olarak devleti etkilemeye ve kontrol etmeye çalıştığı, fakat aynı zamanda sınıf mücadelesinin varlığından dolayı, devletin, bir devlet olarak kendi meşruiyetini kaybetmemek için egemen sınıfın gücünden özerk olarak görünmesi gerektiği anlamına gelir. Siyasal formların gelişimi, egemen sınıfın sivil toplumdaki egemenliği aracılığıyla, devlet üzerindeki güçlü etkisini ve kontrolünü uyguladığı sınıf yapısında ve devletin, ezilen işçi sınıfının gözünde meşruiyet kazanabilmek için kapitalist sınıftan bağımsız olarak görünmesinin gerektiği ve nihayetinde her bir işçinin, her bir kapitalistle aynı siyasal güce sahipmiş gibi görünmesinin ge-

rektiği sınıf mücadelesinde saklıdır. Görece özerklik, sınıf mücadelesini *devletin merkezi*ne dâhil eder. Poulantzas'ın ifadesiyle, devlet, "sınıf ilişkilerinin maddileşmesi ve yoğunlaşması" hâline gelir. Devlet'in görece özerkliği, sınıf mücadelesinin üstünde bir otorite olarak meşruiyeti için gerekli olsa da, bu özerklik sınıf mücadelesini siyasal aygıtlara taşıma çelişkisini ve bağımlı sınıf ve grupların bu aygıtlarıele geçirme ve böylece kapitalist devletin sınıfsal yeniden üretim işlevlerine müdahale etmesi ihtimalini yaratır. Bu nedenle, Ingrao'ya göre demokrasi, bağımlı sınıfın gücünün devlet aygıtlarında olduğu kadar sivil toplum kurumlarında da artmasıdır: İyileştirilmiş maddi koşullar, oy hakkının genişletilmesi, artan işçi kontrolü ve bir işçi sınıfı partisinin gelişmesi ve benzeri gibi zaferlerdir.

Bu sınıf mücadelesi görüşünde, devletin içindeki ve dışındaki sınıf ilişkileri hem maddi kazanç mücadelelerinden ortaya çıkar *hem de* bu mücadeleler tarafından şekillendirilir. Böylesi ilişkiler ise toplumun doğasını ve böylece de devletin bu toplumdaki rolünü betimler. Devletin bilinçli bir egemen sınıfın çıkarlarını temsil ederken, aynı zamanda nasıl, bir sınıf mücadelesi alanı, işçi sınıfının genişlemiş demokrasiyi elde edebildiği fakat güçten yoksun kaldığı bir alan olabildiğini, ancak devletin, sınıf ilişkilerinin yoğunlaşması olarak ele alındığı bu çeşit bir teori aracılığıyla anlayabiliriz. Sadece böyle bir teori aracılığıyla devletin nasıl sınıf mücadelesinin üstünde görünebildiğini —aslında görünmesi gerektiğini— buna rağmen, nasıl hâlâ bir sınıf devleti olabildiğini anlayabiliriz. Devlet "bağımsızlığı", devlet bürokrasisinin, hayatta kalabilmek için sermaye birikimine bağımlı olduğu anlamına gelir. Görece özerklik, sınıf çıkarlarını temsil edebilmek için —diğer bir ifadeyle, sınıf ve grup uyuşmazlığı bağlamında meşru olabilmek için— devlet bürokrasisinin, egemen sınıftan özerkmiş gibi görünmesi gerektiği anlamına gelir. Çelişkiler —"bağımsızlık" teorisi— devlet aygıtları dâhilinde meydana gelir ve devletin, zorunlu işlevleri olan sermaye birikimi ile meşrulaştırma arasındaki içkin gerilimi dolayımlaması için devlette meydana gelen mücadelelerin sonucudur. Ancak, bu kavramsallaştırma ne toplumsal hareketlerin toplumsal değişim üzerindeki etkisini ne de bunun sonucunda ortaya çıkan sivil toplumdaki (özellikle üretim sektöründeki) çelişkilerle devletin arabuluculuk rolü ve devletin kendi içindeki çelişkiler arasındaki ilişkiyi yakalayabilmektedir.

Bunlar, günümüzde kapitalist devlet teorileri etrafında dönen başlıca ihtilaflar ve ön plâna çıkartılan krizler ve çelişkilerdir. Her birinin kendine

göre bir çekiciliği bulunuyor. Dinamiği tarihsel-tikel krizlere —diğer bir ifadeyle, evrensel bir ekonomik eğilimin (kâr oranının düşme eğilimi) yansıması olan fakat dışavurumları tikel tarihsel koşullara özgü olan krizlere— doğru olan eğilimde bulunan sermayenin mantığı modeli, Althusser'in ve erken dönem Poulantzas'ın tarih-dışı yapısalcılığına, devletin ideolojik rolünden ziyade ekonomik rolünü de vurgulayan bir alternatif oluşturur. Dinamiği, devletin, sermaye birikiminin destekleyicisi olarak rolü ve seçmenlerin (emeğin) gözündeki meşruiyeti arasındaki gerilimde (çelişkilerde) bulunan bağımsız ya da "siyasal" model, devlet bürokrasisinin, sivil toplumda çatışma halinde bulunan grupların çıkarları kadar kendi çıkarlarını da yansıtan kararlar aldığı bir alternatif, ideolojik devlet işlevlerinden ziyade ekonomik işlevleri vurgulayan ve kapitalist sınıf bilincinin devlet dâhilinde organize olduğunu öne süren bir alternatif sunar. Dinamiği, kapitalist gelişimi karakterize eden içkin sınıf uyuşmazlığında bulunan sınıf mücadelesi modeli, gerek sınıf temelli gerek sınıf temelli olmayan toplumsal hareketlerin, ekonomik ve siyasal değişimin meydana geldiği bağlamı, krizin şekillenmesini ve devletin bu krize tepkisini de içerecek bir şekilde biçimlendirdiği bir alternatif sunar. Sermayenin mantığı teorisine benzer biçimde, sınıf mücadelesi analizi de yapısal-tarihseldir. İki modelde de tarihsel unsur, sınıf uyuşmazlığının doğasını ve devletin bu uyuşmazlığa tepkisini şekillendiren tikel ekonomik ve toplumsal şartlardır (önceki mücadelelerin ürünü). Fakat sınıf mücadelesi analizindeki yapısal dinamik, kâr oranının düşme eğilimi tarafından değil, üretim ilişkileri ve sonuç olarak ortaya çıkan sınıf yapısı ve uyuşmazlığı tarafından yönetilir. Ve hem sermayenin mantığı hem de bağımsızlık modelinin tersine, sınıf mücadelesi analizi, hegemonyanın ve krizlerin ekonomik yönleri kadar ideolojik yönlerini de vurgular ve sınıf mücadelesinin demokrasiyle ya da otoriteryanizmle olan ilişkisi, işte bu ideolojik-ekonomik bağlamda analiz edilir.

Bu üç devlet teorisinin hepsi de, bir dereceye kadar, *evrensel* bir devlet teorisi fikrine karşı çıkma ve bu fikri, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyle ilgili evrensel bir "kurallar" seti dâhilinde özgül tarihsel analizlerle değiştirme eğilimi içindedir. Bu (feodal ya da bürokratik-otoriteryan devlete karşıt olarak) kapitalist bir devlet diye bir şey olduğu, ama bu kapitalist devletin işlevlerinin (kapitalist gelişme içindeki tikel rolünün) içinde bulunduğu tarihsel koşullara, özellikle de sınıf mücadelesinin doğasına ya da

üretimin yapısına ya da önceki krizleri çözmek için yapılan devlet müdahalelerine göre değişiklik gösterdiği anlamına gelir. Buna bağlı olarak kapitalist devlet, tarihin herhangi bir anında, sivil toplumdaki önceki mücadelelerle olan ilişkisini de kapsayacak şekilde, önceki tarihinin bir ürünüdür. Bu çatışmalar ise, en azından sınıf mücadelesi modelinde, önceki devlet müdahaleleri tarafından şekillendirilir. Bu da, devlet teorilerinin, Althusserci yapısalcılığa ya da Leninist araçsalcılığa tamamen karşıt olarak, yalnızca özgül tarihsel uygulanabilirlikleri bağlamında anlaşılabilecekleri anlamına gelir. Cardoso ve Faletto'nun başlıca katkıları, tam da bu noktadır: Periferi devleti, dünya kapitalist üretimindeki sınıf ilişkileri yapısının tarihsel bir örneğidir; her periferi devleti, dünya ölçeğindeki kalkınmanın birleştirici bağlamı içinde, ayrı olarak analiz edilmelidir. Metodolojik bir perspektiften bakıldığında Cardoso ve Faletto'nun sundukları analiz, metropol toplumlarda yapılan ve aynı sonuca varan sonraki çalışmalarla tam anlamıyla tutarlıdır.

Ele aldığımız devlet teorilerinin gelişimleri de aynı analize tâbidir. Bu teorilerin kendileri de tarihsel koşulların ürünüdür. Gramsci'nin üstyapıyı vurgulaması Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalyası'nda sosyalist devrimin başarısızlığını açıklama çabasıyken, Althusser'in yapısalcılığı ise Fransız entelektüel düşüncesi (özellikle Lévi-Strauss ve Sartre'ın düşüncesi) bağlamında, araçsalcılığın 1960'lar Batı Avrupası'nda uygulanamazlığına modern Leninist bir alternatif geliştirme çabasıydı. Offe'nin ve Hirsch'ün çalışmaları, 1920'lerde ve 1930'larda Almanya'daki siyasal koşullardan büyük oranda etkilenmiş olan bir entelektüel tarihin doğal bir çıktısıydı. Özellikle Offe'nin çalışması İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman hükümetlerinin görünen iktidar öznesi tarafından şekillendirilmişti. Ingrao'nun fikirleri İtalyan Komünist Partisi'nin, devletin içinde ve dışında örgütlenme stratejileri ve başarıları içinde gelişmişti; Cardoso ve Faletto'nun (aynı zamanda Amin ve Frank'ın) teorileri periferinin tâbiyet ilişkileri ve ekonomik koşulları tarafından büyük oranda etkilenmişti. Ve son olarak, geleneksel "sınıf" mücadelesinin yokluğunda ve imparatorluğun merkezinde, ABD'nin demokrasiye ve çatışmaya gösterdiği ilgi de, büyük oranda, Amerikan sosyal bilimlerinde ampirizmin entelektüel hegemonyası tarafından etkilenmişti. Bu farklı tarihsel koşulların, araştırmacıların devleti anlama ve teorileştirme biçimlerini etkilemesi gayet anlaşılır bir durumdur.

Tarih ve siyaset felsefesi arasındaki ilişki, kendi içinde ve kendiliğinden, karmaşık bir konudur. Althusser toplum teorisinin tarihi aşmak zorunda olduğunu iddia ettiği için, bu konu özellikle Althusser'in teorileri üzerine hararetli tartışmaların odağı olmuştur.[1] Ancak, siyaset teorilerini, siyaset pratiğinden ayırmak çok zordur. Hobsbawm (1982), Marx'ın siyasetle, ekonomi politikle olduğundan daha az ilgilendiğini, çünkü on dokuzuncu yüzyılın ortalarında sivil toplumun, Avrupa tarihinin şekillenmesinde çok etkili göründüğünü not eder; Gramsci'nin siyasal olan üzerine yaptığı vurgunun da kısmen Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalyası'ndaki proleter devrimci eylemlere olan katılımından kısmen de sonradan güçlü faşist bir devletin yükselişinden kaynaklandığını ekler. Bağımlılık teorisindeki, Amin ve Frank'ın daha yapısalcı analizinden, bürokratik otoriter rejimler üzerine yapılan daha tarihsel özgül çalışmalara doğru olan değişimler bile siyasal ve ekonomik gerçekliklerde meydana gelen bir değişimi yansıtır: Periferide ekonomik büyüme olmuştur; toplumsal hareketler, maddi yaşamın artan standartları açısından kitleler için kapitalist gelişmeye karşı çıkmıştır ve liberal demokratik rejimler askerî darbeler tarafından devrilmiştir. Siyasal analizciler içinde yaşadıkları zaman ve yerlerden etkilenmek durumundadır.

Ancak, devlet teorilerindeki tüm farklılıkları tarihsel koşullara atfetmek hatalı olur. Örneğin, aynı tarihsel uğrakta bile ABD'deki Marksistler arasında devletin farklı analizleri bulunmaktadır. Bu farklılıklar, farklı siyasal istikametlere yol verirler ve bunların tam olarak ne olduklarını anlamak oldukça önemlidir.

Sınıf Temelli Teorilerin Siyasal Çıkarımları

Ortodoks Leninist teori, en iyi burjuva devletin ölü burjuva devlet olduğunu ileri sürer: Kitle temelli bir topluma geçiş, ancak kapitalist devletin yok edilmesi ve proletarya diktatörlüğüyle değiştirilmesi sonucu başarılabilir. Gramsci'den bu yana, bu pozisyondan aşamalı olarak uzaklaşılmıştır. Fakat bu uzaklaşmanın, büyük ölçüde Üçüncü Dünya'da silahlı devrimin gücüne bağlı olarak, önceki pozisyonun tamamen bir reddine dönüşmedi-

---

[1] Althusser hakkında, bkz. Thompson (1978) ve Anderson'ın (1980) Thompson'a yanıtı.

ği şüphe götürmez. Yeni, daha kapsamlı "çökertme" görüşü, dünya kapitalist sistemini, ve sosyalizme geçişi olanaklı hale getirmek için tüm bu sistemi değiştirme gereğini tartışmaktadır.

Bu pozisyonun mantığını anlamak çok da zor değil. Dünyadaki çoğu ülkede, sınıf devleti uzlaşmaz, değişmez ve kapitalist ilişkileri yeniden üretmek ve kapitalist kültürü "ilerletmek" için, gitgide daha karmaşık bir hale gelen baskıcı araçları kullanmaya istekli görünmektedir. Frank ve Amin'in dünya sistemi yaklaşımı da tam anlamıyla akla uygundur. Dünya kapitalizminin hegemonyası, kapitalizmin, metropolün "yapısı"nı ve periferinin bağımlı gelişimini sürdürmesine ve hattâ bürokratik otoriter yan sosyalist ekonomileri bu sisteme dâhil etmesine izin vermektedir. Frank, özellikle ABD'nin ulus-aşırı hegemonyasını radikal bir şekilde değiştirmeksizin, herhangi bir ülkede sosyalist gelişimi tahayyül etmenin oldukça zor olduğuna dikkat çeker. Argümanı kabul görse de, siyaseten pek kullanışlı değildir. Periferide, ikincil metropollerde ve sosyalist blokta toplumsal hareketler bulunuyor. Bu hareketler, "yapısal olarak belirlenmiş" oldukları için etkinliklerine bir son mu vermelidirler? Tam tersine, Amin, tam da bu Üçüncü Dünya devrimci hareketlerinin "kısmî" başarılarının ulus-aşırı hegemonya üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Ulusal ölçekte bir fabrikanın başarılı bir şekilde ele geçirilmesi ya da ilerici bir belediye meclisinin seçilmesi bu başarılara örnek olarak verilebilir. İlerici bir ulusal hükümet ise kaynaklar, okullar, ordu, polis ve ulusal kalkınma politikası üzerinde çok daha fazla kontrole sahiptir. Öte yandan, daha küçük-ölçekli ulusal ilerici ekonomiler, maddi ve ideolojik açıdan sosyalist gelişimi daha zor hale getirmek için örgütlenmiş bir dünya ekonomisine dâhil olmaları sonucu, daha katı bir şekilde kısıtlanırlar.

Ancak, Amin'in metropolün siyasal eylemi karşısında periferiyle ilgili argümanının geri kalanı bu kadar ikna edici değil. Metropoldeki toplumsal hareketler, devrimci olmasalar bile, ulus-aşırı kapitalist hegemonyanın doğası ve dolayısıyla periferideki toplumsal ilerleme için önemli sonuçlar yaratabilirler. Metropol devleti, periferideki toplumsal hareketler için çok önemlidir. Bu nedenle, ABD'deki, Avrupa'daki ve Japonya'daki (aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki) siyasal faaliyet, dünya çapında öneme sahiptir.

Devlet teorileriyle ilgili incelememizin büyük bir kısmı, zımnen, böyle bir siyasal faaliyetin kapitalist metropollerde ve Brezilya, Meksika, Güney

Kore ve benzeri sanayileşmekte olan periferi ülkelerinde nasıl olması gerektiği üzerine yürüttüğümüz bir tartışmadır. Marksgil tartışma, kapitalist devletlerin silahla çökertilmesinden, kapitalist devletlerdeki çelişkilerin vurgulanmasına ve devlet aygıtlarını kontrol etmeyi ya da özellikle devlet aracılığıyla, üretimde reformlar kazanmayı amaçlayan toplumsal hareketlerin gelişimine kaymıştır.

Bu önemli bir kaymadır; çünkü devlet aracılığıyla ve devlet dâhilinde siyasal eylemi vurguladığı gibi sivil toplum aracılığıyla devlete karşı eylemi de vurgular. Fransa'da Poulantzas, Almanya'da Offe, İtalya'da Ingrao ve Bobbio, ABD'de O'Connor, Castells, Wolfe ve diğerleri, hepsi, kitlelerin halihazırda devlet tarafından kontrol edilen kaynaklar üzerindeki gücünü ve bizâtihi kitlesel siyasal gücü demokratik sürece içkin çelişkiler aracılığıyla genişletmek için kapitalist demokrasi *vasıtasıyla* gerçekleştirilecek bir değişimin şu ya da bu biçimini savunmaktadır. Refah devletinin ekonomiye kapsamlı müdahalesi—bu, doğrudan üretime müdahale olmak durumunda değildir—göz önüne alındığında, bu türden siyaset mantıklı görünmektedir. Devlet gitgide tekellerin egemen olduğu kapitalist ekonomiler için dinamiğin birincil kaynağı haline geldiği için, sınıf uyuşmazlığının ana odak noktası üretimden ziyade devlet olmalıdır ve olacaktır. Demokrasiyi genişletmeye yapılan vurgu göz önüne alındığında ise, devlet, zorunlu olarak bu uyuşmazlığın alanı hâline gelir.

Ancak, çeşitli sınıf temelli teoriler tarafından ifade edilen siyasal stratejiler arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. Sermayenin mantığı teorisi, üretimde devam eden sınıfsal antagonizmanın ve sermayeler arasındaki rekabetin, devleti zor duruma sokacak olan bir ekonomik krize zorunlu olarak yol açacağını öne sürmektedir. O'Connor'ın sermayenin mantığı teorisine yanıtı ve bu teoriyi dönüştürmesinde, devlet gitgide, düşen kârı dengeleme durumuna getirilir *ve* aynı zamanda işçi sınıfının daha fazla toplumsal fayda taleplerine maddi olarak cevap vererek meşru kalmak durumundadır. O'Connor Hirsch'le paralel bir şekilde, üretimde sınıf mücadelesinin önemli bir siyasal eylem olduğunu vurgular. Zira, ekonomik krizi vurgulayan ve devleti ekonomiye daha fazla müdahale etmesi için zorlayan unsur sınıf çatışmasıdır. Dahası, O'Connor devlet sektöründeki emek mücadelesinin önemini vurgular; çünkü devlet bu üretim rolünü gitgide daha fazla genişletmektedir. ABD'de Wolfe tarafından bir yönde, Block ve Skocpol tarafından ise başka bir yönde ilerletilen, Offe'nin ve

O'Connor'ın analizi, bizâtihi devlet aygıtlarının içindeki çelişkileri ve çatışmaları vurgulamaktadır. Örneğin, Wolfe yürütme aygıtındaki farklı grupların ABD federal hükümetinde derinleşmekte olan meşruiyet krizini çözmeye çalıştığını ileri sürmektedir. Krizin nedeni, kitlelerin daha fazla toplumsal adalet ve demokratik bir toplum talep etmeleridir; ama Wolfe'a göre bu bizâtihi devlet aygıtlarında ifade bulur. Block ve Skocpol da krizin aynı boyutuna odaklanırlar. Bizâtihi toplumsal değişim için önemli olan, devletin ekonomik-temelli meşruiyet krizini çözme yeteneğidir. Esasen, toplumsal değişim, kapitalist grupların baskısı altında olan ve yeniden seçilme (meşruiyet) ihtiyacı duyan "bağımsız" devlet bürokrasisi tarafından örgütlenir. Bürokrasi başarısız olursa ve ancak bürokrasi başarısız olduğu zaman, sınıf ya da grup mücadelesi ortaya çıkacaktır. Burada imlenen siyasal strateji devlet aygıtlarının baskısı, daha ilerici toplumsal reformlar için zorlayacak temsilcilerin hükümetin çeşitli mevkilerine seçilmesi ve benzeridir. Block-Skocpol modelinde devlet aslında bir sınıf devleti değildir; kapitalistler ve kitleler *arasında* konumlanmıştır. Eğer devlet, kapitalistlerin çıkarlarına eğilimli bir durumdaysa, bunun nedeni bürokrasinin gelirler için sermaye birikimine bağımlı olmasıdır.

Sınıf mücadelesi görüşünde, sınıf devleti, kendisini sınıf ilişkilerinin yeniden üreticisi rolüne karşı hareket etmeye zorlayacak ve devletin içinde ve dışında gelişecek olan hareketler tarafından, kapitalistlerin çıkarlarına karşı harekete geçirilebilir. Bu yaklaşım, böyle bir siyasal eylemin halihazırda başarılı olmuş olduğunu ve başarılı olmaya devam edebileceğini öne sürer. Devlet, bu tür hareketler tarafından şekillendirilir: İşlevleri genişletilir ve sermaye birikimi ve toplumsal barış için gitgide artan bir sorumluluk alır. Fakat böyle hareketlerin devleti zorlamaması halinde, devlet ilerici bir istikamette yenilenmez. Diğer bir ifadeyle, kapitalist devlet doğası itibariyle sınıf temellidir ve kitle örgütleri tarafından zorlanmadığı sürece bu yönde davranacaktır. Doğru siyasal strateji, temelde, hem devletin dışında hem de içinde örgütlenmek; söz konusu örgütleri, toplumun egemen kurumlarını yenilemek amacıyla bu kurumlar üzerinde etkili bir hâle getirmektir.

Gelecekteki Çalışmalar İçin Bazı Öneriler

İleri sanayi toplumlarındaki önemli ekonomik değişimlerin orta yerinde, çözülmemiş bir tartışmayla karşı karşıyayız. Ancak, tam da bu çözüm eksikliği, gerek ileri kapitalist toplumlardaki gerekse Üçüncü Dünya'daki kapitalist devletin daha fazla incelenmesini teşvik etmelidir.[2] Farklı teoriler üzerine yaptığımız bu inceleme, böyle bir çalışma için bazı tezler ve özgül öneriler önermektedir.

İlk olarak, genişletilmiş demokrasi kavramı, herhangi bir Marksist siyaset teorisi için merkezî öneme sahiptir. Ancak, kavramsal ve stratejik olarak, genişletişmiş demokrasi ne anlama gelir? devletin faaliyetlerinde nasıl yansıtılır? Kapitalist bir devlet ne zaman sosyalist bir devlet haline gelir? Bir uç noktada, Skocpol'un (1981), tüm siyasal eylemlerin devlet dâhilinde meydana geldiği ve tüm siyasal sonuçların devlet politikalarıyla ölçülebileceği varsayımına dayanarak, devlet dâhilindeki güçlerin ve süreçlerin nasıl bir konfigürasyonunun krizlere yanıtlar ürettiğini kesin olarak belirlemek için New Deal gibi kriz dönemlerindeki siyaseti inceleme fikri bulunmaktadır. Ancak, böyle bir fikir kriz dönemlerindeki devlet davranışının ayrıntılarını anlamak açısından ampirik olarak ne kadar kullanışlı olursa olsun, bizi çok da ileriye götüremez. Skocpol devletin sınıfsal doğasının önemini azalttığı için, böyle bir analizin, zayıflamış hegemonik bir sınıfın "pasif devrim" girişimleri ve kendi hegemonyasını ortaya koyan alt gruplardan kaynaklanan reformlar arasında bir ayrım yapabilmesinin olanağı yoktur. Genişletilmiş demokrasiyi anlamak için, gerek devletin içinde gerekse dışında —Gorz'un terminolojisiyle (1968)— "reformist olmayan reformlar"ın ya da Buci-Glucksmann'ın öne sürdüğü gibi (1982) bir "anti-pasif devrim" stratejisinin anlamının incelenmesi gerekir. Geçmişte pasif devrimin bir parçası olarak gelişmiş olan kurumlar, özellikle de sendikal örgütlenmeler hakkında daha fazla araştırma yapmak da buna dâhildir.

İkinci olarak, devletin, toplumsal çatışma bağlamında ve bu uyuşmazlığa bir yanıt olarak genişlemesiyle, sivil toplum ve devlet arasındaki geleneksel ayrım değişmiştir. Sonuç olarak, sınıf mücadelesinin ana odak noktasının, üretimden ziyade devlet olması gerekir ve böyle olacaktır. Fakat

---

[2] Doğu Avrupa toplumlarındaki devleti ele almadık; ama, Polonya Dayanışma hareketinin gelişiminden önce bile, Doğu Avrupa'da, otoriteryan komünist devlet üzerine yazılmış kayda değer eserler bulunmaktaydı (örneğin bkz. Djilas 1962, 1972; Bahro 1980).

geleneksel sınıf mücadelesi kavramının ve karşı-hegemonyanın *kim*de ifade bulacağı sorusu da değişmiş midir? Diğer bir ifadeyle, çatışma alanı, devleti ve hattâ aileyi de kapsayacak şekilde genişletildiğinde, çatışma da sadece kapitalistlere karşı işçileri değil, hükümetlerine karşı vatandaşları, okullarına karşı gençliği ve ebeveynlerini ve kocalarına karşı kadınları da kapsayacak şekilde değişir mi? Çatışmanın doğası da değişir; çünkü maddi kazançlar kadar *haklar* (ideoloji) da tehlike altındadır. Haklar üzerine verilen mücadelenin kökenleri ekonomik ilişkilere dayansa da,[3] mücadelenin bu diğer alanlardaki görünümü, üretimdeki görünümünden daha farklı bir şekilde gerçekleşir.

Böyle bir formülasyon, devletin işlevleri ve doğası hakkında ciddi soru(n)lara yol açar. Eğer çatışma sadece üretim alanındaki kapitalistler ve işçi sınıfının çatışmasından, kapitalist devlet ve işçi sınıfı arasındaki çatışmaya bir kayış olarak değil de (Poulantzas 1980); kökenleri doğrudan üretimde bulunmayan, fakat ulusal kimlikte, patriarkal ilişkilerdeki konumda, kamu mallarının tüketiminde ya da toplulukta bulunan toplumsal hareketlerin bir mücadelesi olarak görülürse sınıf temelli teori de sonuç olarak değişir mi? Akla hemen bir örnek geliyor: Siyasal partiler, geleneksel olarak, sınıfsal siyasal eylemin devlet iktidarına dönüştürüldüğü bir mekanizma olmuştur. Ancak, partiler bu işlevi yerine getirmekte başarısız olurken, toplumsal hareketler, doğrudan devlete karşı faaliyette bulunur ya da yeni türden siyasal partilerde (örneğin Almanya'daki Yeşiller) kendilerini gösterirler. Toplumsal hareketlerin milliyetçi, patriarkal, ekolojik ya da diğer temeller üzerinden ortaya çıktığı ve mevcut siyasal partilere kolayca dâhil edilemediği durumlarda, bu hareketler eylemlerini başka biçimlerde geliştirir. Dahası, siyasal, toplumsal ve ekonomik çatışmanın yeni biçimleri, diğer biçimlerle nasıl ilişki kurar ve bu karşılıklı ilişki devletin doğasını ve işlevlerini nasıl şekillendirir? Sınıf devletinin, kendi kendini gayrimeşrulaştırması aracılığıyla, yerini diğer bir siyasal ve ekonomik güç odağına bırakmak üzere yozlaşması mümkün müdür?

---

[3] Bu, yapısalcı argümandır (Althusser 1971); ancak, birçok feminist (örneğin, bkz. Hartmann, Eisenstein 1979 içinde) kesinlikle kapitalizm-öncesi, kapitalist ve kapitalizm-sonrası toplumların önemli bir unsuru olan, kadınların erkekler tarafından ezilmesinin kökenlerinin biyolojik üremede bulunduğunu ve üretim ilişkileri tarafından yalnızca *şekillendirildiğini* ileri sürer.

Üçüncü olarak, gerek ileri kapitalist gerekse periferi ekonomilerindeki "ulusal" devlet teorileri, devlet biçimlerini ve toplumsal çatışmayı anlamak açısından sınırlıdırlar. Öncelikle, sermaye, hemen hemen her ekonomide, hem ulusal hem de ulus-aşırıdır ve üretimin, devletin ve toplumsal hareketlerin bakış açısından, kayda değer uluslararası yönleri bulunur. Dünya sistemi teorisi, karşılıklı ekonomik bağımlılığı uzun zamandır kabul etmektedir; ama bunu siyasal analize titizlikle uygulamamıştır. Örneğin, dünya kapitalist sisteminde yer alan ileri ekonomilerde sosyalizme geçiş açısından kısıtlamalar nelerdir? Böyle koşullar altında, bir anti-pasif devrim stratejisi nasıl değişir? Diğer ülkelerdeki, devlete karşı olan ve devletin içinde yer alan toplumsal hareketlerin, gerek ileri kapitalist gerekse bağımlı devletle olan ilişkisi nedir? Diğer bir ifadeyle, devletin doğası, diğer toplumlardaki çatışmaların bir işlevi olarak nasıl değişir? Devlet üzerine yapılacak çalışmalar bizi bu soruları cevaplamaya yönlendirmelidir.[4]

Çeviri: Aykut Örküp

---

[4] 1960'larda ileri kapitalist toplumlarda ve Doğu Avrupa'da görülen hegemonik krizle başlamış olan ve devletin büyük bir parçası olarak yer aldığı, dünya ekonomisinin bugünkü krizi (Frank 1980), siyasal değişimin incelenmesi için oldukça verimli bir zemin olduğunu halihazırda gösteriyor (örneğin Buci-Glucksmann ve Therborn 1981). Fransa'da, Yunanistan'da, İsveç'te ve İspanya'da sosyalist rejimlerin ortaya çıkışı ve bu rejimlerin toplumlarını dönüştürme, hattâ sosyalist kurumlar inşa etme konusundaki genel yetersizlikleri de, kapitalist devletin doğası ve sınıf mücadelesi konusunda yeni anlayışlara yol açacaktır —aynı şey Latin Amerika'daki bürokratik otoriteryan rejimlerin krizi için de söylenebilir.

KAYNAKÇA

Alavi, Hamza. 1912. "The State in Postcolonial Societies: Pakistan and Bangladesh." *New Left Review,* no. 74 (July-August): 59-82.

Almond, Gabriel, ve Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture.* Princeton: Princeton University Press.

Althusser, Louis. 1969. *For Marx.* Londra: Penguin.

——— 1971. *Lenin and Philosophy and Other Essays.* New York: Monthly Review Press.

Althusser, Louis, ve C. Balibar. 1970. *Reading Capital.* Londra: New Left Books.

Amin, Samir. 1973. *Neocolonialism in West Africa.* Londra: Penguin.

——— 1980. *Class and Nation.* New York: Monthly Review Press.

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism.* Londra: New Left Books.

——— 1977. "The Antimonies of Antonio Gramsci." *New Left Review,* no. 100:5-78.

——— 1980. *Arguments within English Marxism.* Londra: New Left Books.

Arrow, Kenneth. 1951. *Social Choice and Individual Values.* New York: John Wiley and Sons.

Avineri, Shlomo, ed. 1969. *Karl Marx on Colonialism and Modernization.* New York: Doubleday.

Bahro, Rudolph. 1980. *The Alternative in Eastern Europe.* Londra: New Left Books.

Baran, Paul A. 1957. *The Political Economy of Growth.* New York: Monthly Review Press.

Baran, Paul A., ve Paul M. Sweezy. 1966. *Monopoly Capital.* New York: Monthly Review Press.

Becker, Carl. 1963. *The Heavenly City of the 18th-Century Philosophers.* New Haven: Yale University Press.

Berle, Adolf, ve Gardiner Means. 1935. *The Modern Corporation and Private Property.* New York: MacMillan.

Birnbaum, Pierre. 1978. *La classe dirigeante française.* Paris: Presses Universitaires de France.

—— 1979. *Le peuple et le gros.* Paris: Bernard Grosset.

Block, Fred. 1977. "The Ruling Class Does Not Rule." *Socialist Revolution 1* (3):6-28.

—— 1980. "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects." *Socialist Register* içinde, ed. Ralph Miliband and John Saville. Londra: Merlin Press.

Bluestone, Barry, ve Bennett Harrison. 1982. *The Deindustrialization of America.* New York: Basic Books.

Bobbio, Norberto. 1977a. "Existe una doctrina marxista del Estado?" *El marxismo y el Estado* içinde. Barcelona: Editorial Avance.

—— 1977b. "Que Alternativas a la democracia representativa?" *El marxismo y el Estado* içinde. Barcelona: Editorial Avance.

—— 1979. "Gramsciand the Conception of Civil Society." *Gramsci and Marxist Theory* içinde. *Bkz.* Mouffe 1979.

Bowles, Samuel, ve Herbert Gintis. 1976. *Schooling in Capitalist America.* New York: Basic Books.

—— 1982. "The Crisis of Liberal Democratic Capitalism: The Case of theUnited States." *Politics and Society* 11 (l):51-93.

Broady, D. 1980. *Critique of the Political Economy of Education: The Prokla Approach.* Stockholm: Stockholm Institute of Education.

Brown, Michael Barrett. 1969. *After Imperialism.* New York: Humanities Press.

Buci-Glucksmann, Christine. 1974. *Gramsci et l'état.* Paris: Feyard.

—— 1979. "State, Transition, and Passive Revolution." *Gramsciand Marxist Theory* içinde. *Bkz.* Mouffe 1979.

—— 1980. *Gramsci and the State.* Londra: Lawrence and Wishart.

—— 1982. "Hegemony and Consent." *Approaches to Gramsci* içinde. *Bkz.* Showstack Sassoon 1982a.

Buci-Glucksmann, Christine, ve Goran Therborn. 1981. *Le défi socialdémocrate.* Paris: Maspero.

Burris, Val. 1979. "Structuralism and Marxism." *The Insurgent Sociologist 9* (Summer):4-17.

Canak, William. 1983. "The Peripheral State Debate: State Capitalism and Bureaucratic Authoritarian Regimes in Latin America." *Latin American Research Review.* Forthcoming.

Cardoso, Fernando H. 1979. "On the Characterization of Authoritarian Regimes in Latin America." *The New Authoritarianism in Latin America* içinde. *Bkz.* Collier 1979.

Cardoso, Fernando H., ve Enzo Faletto. 1979. *Dependency and Development in Latin America.* Berkeley: University of California Press.

Carnoy, Martin. 1980. "The Ideology of Neo-Conservative Economics." *Journal of Social Reconstruction,* 1 (April-June):58-86.

Carnoy, Martin, Robert Girling, ve Russell Rumberger, 1976. *Education and Public Sector Employment,* Palo Alto, Calif.: Center for Economic Studies.

Carnoy, Martin, and Henry Levin. 1984. *The Dialectics of Education and Work.* Stanford: Stanford University Press. Forthcoming.

Carnoy, Martin, ve Derek Shearer. 1980. *Economic Democracy.* Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

Carnoy, Martin, Derek Shearer, ve Russell Rumberger. 1983. *A New Social Contract.* New York: Harper and Row.

Castells, Manuel. 1980. *The Economic Crisis and American Society.* Princeton: Princeton University Press.

Chamberlin, W. H. 1965. *The Russian Revolution, 1917-1921.* New York: Grosset and Dunlop.

Chandra, Biban. 1980. "Karl Marx, His Theories of Asian Societies and Colonial Rule." Ch. 14 in *Sociological Theories: Race and Colonialism.* Paris: UNESCO. Clarke, S. 1977. "Marxism, Sociology, and Poulantzas. Theory of the State." *Capital and Class,* no. 2:1-31.

Colletti, Lucio. 1972, *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society.* New York: Monthly Review Press.

Collier, David. 1979. "Overview of the Bureaucratic-Authoritarian Model." *The New Authoritarianism in Latin America* içinde, ed. David Collier. Princeton: Princeton University Press.

Dahl, Robert. 1956. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.

Djilas, Milo van. 1962. *Conversations with Stalin*. New York: Harcourt Brace.

——. 1972. *Land without Justice*. New York: Harcourt Brace.

Domhoff, G. W. 1967. *Who Rules America?* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

—— 1970. *The Higher Circles*. New York: Random House.

—— 1978. *Who Really Rules?* Santa Monica, Calif.: Goodyear Publishing.

—— 1979. *The Powers That Be*. New York: Random House.

Draper, Hal. 1977. *Karl Marx's Theory of Revolution*. Vol. 1, *State and Bureaucracy*. New York: Monthly Review Press.

Engels, Frederick. [1884] 1968. *The Origin of the Family, Private Property, and the State*. New York International Publishers.

Evans, Peter. 1977. "Multinationals, State-Owned Corporations, and the Transformation of Imperialism: A Brazilian Case Study." *Economic Development and Cultural Change* 26 (1):43-64.

—— 1979. *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil*. Princeton: Princeton University Press.

Fiori, Giuseppe. 1970. *Antonio Gramsci, Life of a Revolutionary*. Londra: New Left Books.

Fitch, Robert. 1972. "Sweezy and Corporate Fetishism." *Socialist Revolution* 2 (6):93-127.

Fitch, Robert, and Mary Oppenheimer. 1970. "Who Rules the Corporation?" *Socialist Revolution* 1 (4,5,6):73-107, 61-114, 33-94.

Fitzgerald, E.V.K. 1977. *Proceedings of the Cambridge Conference on the State and Development in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.

—— 1979. *The Political Economy of Peru, 1956-1978: Economic Development and the Restructuring of Capital*. New York: Cambridge University Press.

Foucault, Michel. 1970. *The Order of Things*. New York: Random House.

—— 1978. *Discipline and Punish*. New York: Random House.

Frank, André G. 1978. *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. New York Monthly Review Press.

—— 1979. "Economic Crisis and the State in the Third World." Development Discussion Paper no. 30, University of East Anglia (England). February.

—— 1980. *Crisis in the World Economy*. New York: Holmes and Meier Publishers .

Friedman, Milton, ve Rose Friedman. 1979. *Free to Choose*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Galbraith, J. K. 1967. *The New Industrial State*, Boston: Houghton Mifflin.

—— 1973. *Economics and the Public Purpose*. Boston: Houghton Mifflin.

Giroux, Henry A. 1981. "Hegemony, Resistance, and Educational Reform." *Curriculum and Instruction: Alternatives in Education* içinde, ed. Henry A. Giroux, Anthony N. Penna, and William F. Pinar, Berkeley: McCutchan Publishing.

Gold, D., C. Lo, ve E. O. Wright. 1975. "Recent Developments in Marxist Theories of the State." *Monthly Review* 27 (5,6):29-43, 36-51.

Gorz, André. 1968. *Strategy for Labor*. Boston: Beacon Press.

Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

Greenberg, Edward. 1977. *The American Political System: A Radical Approach*. Cambridge, Mass.: Winthrop.

Hartmann, Heidi. 1979. "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex." In *Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, ed. Zillah R. Eisenstein. New York: Monthly Review Press.

Hirsch, Joaquim. 1976. "Woram Scheitert Sladiche Reformpolitik?" *Betrifft: Erziehung* (January).

—— 1978. "The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State." *State and Capital: A Marxist Debate* içinde. *Bkz.* Holloway ve Picciotto 1978.

Hirschman, Albert O. 1977. *The Passions and the Interests*. Princeton: Princeton University Press.

—— 1979. "The Turn to Authoritarianism in Latin America and the Search for Its Economic Determinants. *The New Authoritarianism in Latin America* içinde. *Bkz.* Collier 1979.

Hirsch, Arthur. 1981. *The French Left*. Boston: South End Press.

Hobbes, Thomas. [1651] 1968. *Leviathan*. Ed. C. B. Macpherson. New York: Pelican Books.

Hobsbawm, Eric. 1982. "Gramsci and Marxist Political Theory." *In Approaches to Gramsci. See* Showstack Sassoon 1982a.

Hobson, J. A. [1902] 1938. *Imperialism*. Londra: Allen and Unwin.

Holloway, J., and Sol Picciotto, eds. 1978. *State and Capital: A Marxist Debate*. Londra: Edward Arnold.

Huntington, Samuel. 1975. "The United States." *The Crisis of Democracy* içinde, ed. Michel Crozier, Samuel Huntington, and Joji Watanuki. New York: The Trilateral Commission and New York University Press.

Ingrao, Pietro. 1977. *Massa e potere*. Rome: Editori Reuniti.

—— 1979. *La politique en grand et en petit*. Paris: Maspero.

Inkeles, Alex, ve David Smith. 1974. *Becoming Modern*. Cambridge: Harvard University Press.

Jessop, Bob. 1977. "Recent Theories of the Capitalist State." *Cambridge Journa of Economics* 1 (4):353-373.

—— 1983. *Theories of the State*. New York: New York University Press.

Joll, James. 1978. *Antonio Gramsci*. Londra: Penguin.

Keane, John. 1978. "The Legacy of Political Economy: Thinking with and against Claus Offe." *Canadian Journal of Political and Sociological Theory* 2 (3):49-92.

Kolm, Serge. 1977. *La transition socialiste*. Paris: Editions du Cerf.

Kristol, Irving. 1978. *Two Cheers for Capitalism*. New York: Basic Books.

Kurz, Mordecai. 1979. "A Strategic Theory of Inflation." Institute for Mathematical Studies in the Social Sciences, Technical Report no. 283, Stanford University.

Laclau, Ernesto. 1981. "Teorías marxistas del estado: debates y perspectivas." *Estado y política en America Latina* içinde. *Bkz.* Lechner 1981.

Lechner, Norberto, ed. 1981. *Estado y política en America Latina*. Mexico City: Siglo XXI.

Lenin, V. I. [1917] 1965. *The State and Revolution*. Peking: Foreign Language Press.

—— 1978. *On Socialist Ideology and Culture*. Moscow: Progress Publishers.

Lipset, Seymour Martin. 1963. *Political Man*. New York: Doubleday Anchor Books.

Locke, John. [1692] 1955. *On Civil Government*. Chicago: Henry Regnery.

Luxemburg, Rosa. 1961. *The Russian Revolution and Leninism or Marxism?* Ann Arbor: University of Michigan Press.

McLellan, David. 1979. *Marxism After Marx: An Introduction*. New York: Harper and Row.

Macpherson, C. B. 1977. *The Life and Times of Liberal Democracy*. Londra: Oxford University Press.

Mao Tse-tung. 1954. *Collected Works.* New York: International Publishers.

Marini, Ruy Mauro. 1977. "Estado y crisis en Brasil." *Cuadernos Politicos*, no. 13 (July-Sept.):76-84.

Marx, Karl. [1867] 1906. *Capital.* Vol. 1. New York: Modern Library.

——. [1875] 1972. *Critique of the Gotha Programme.* Peking: Foreign Language Press.

—— [1871] 1978. "The Civil War in France." *The Marx-Engels Reader* içinde, 618-635. *Bkz.* Tucker 1978.

Marx, Karl, and Frederick Engels. [1848] 1955. *The Communist Manifesto.* New York: Appleton-Century-Crofts.

—— [1845-46] 1964. *The German Ideology.* Moscow: Progress Publishers.

—— 1972. *Ireland and the Irish Question.* New York: International Publishers.

——. 1979. *Collected Works.* Londra: Lawrence and Wishart.

Michels, Roberto. 1966. *Political Parties.* New York: Free Press.

Miliband, R. 1969. *The State in Capitalist Society.* Londra: Winfield and Nicholson.

—— 1970. "The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas." *New Left Review*, no. 59.

—— 1973. "Poulantzas and the Capitalist State." *New Left Review*, no. 82:83-92.

Miliband, R. 1977. *Marxism and Politics.* Londra: Oxford University Press.

Mills, C. Wright. 1956. *The Power Elite.* New York: Oxford University Press.

Mouffe, Chantal. ed. 1979. *Gramsci and Marxist Theory.* Londra: Routledge and Kegan Paul.

O'Connor, James. 1973. *The Fiscal Crisis of the State.* New York: St. Martin's Press.

—— 1974. *The Corporations and the State: Essays in the Theory of Capitalism and Imperialism.* New York: Harper and Row.

—— 1981. "The Fiscal Crisis of the State Revisited: A Look at Economic Crisis and Reagan's Budget Policy." *Kapitalistate*, no. 9:41-61.

O'Donnell, Guillermo. 1973. *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism: Studies in South American Politics.* Berkeley: Institute of International Studies, University of California at Berkeley.

—— 1979. "Tensions in the Bureaucratic Authoritarian State and the Question of Democracy." *The New Authoritarianism in Latin America* içinde. *Bkz.* Collier 1979.

Offe, Claus. 1972. "Advanced Capitalism and the Welfare State." *Politics and Society* (Summer):479-488.

—— 1973. "The Capitalist State and the Problem of Policy Formation." *Stress and Contradiction in Modern Capitalism* içinde, Leon N. Lindberg, Robert Alford, Colin Crouch, and Claus Offe. Lexington, Mass.: D. C. Heath.

—— 1974. "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System. On the Selectiveness of Political Institutions." *German Political Studies* içinde. Vol. 1, ed. Klaus Von Beyme. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.

—— 1975. "Theses on the Theory of the State." *New German Critique*, no. 6 (Fall): 137-147.

—— 1976. "Laws of Motion of Reformist State Policies." Mimeo.

Ollman, Bertell, ve Edward Vernoff. 1982. *The Left Academy.* New York: McGraw Hill.

Panitch, Leo. 1980. "Recent Theorizations of Corporatism: Reflections on a Growth Industry." *British Journal of Sociology* (June): 159-187.

Popper, Karl. 1945. *The Open Society and Its Enemies.* Londra: Routledge and Kegan Paul.

Poulantzas, Nicos. 1969. "The Problem of the Capitalist State." *New Left Review*, no. 58:67-78.

—— [1968] 1974. *Political Power and Social Classes*. Londra: New Left Books.

—— 1975. *Classes in Contemporary Capitalism*. Londra: New Left Books.

——. 1978. *L'état, le pouvoir, le socialisme*. Paris: Presses Universitaires de France.

—— [1978] 1980. *State, Power, Socialism*. Londra: New Left Books, Verso edition.

Przeworski, Adam. 1979. "Economic Conditions of Class Compromise." University of Chicago. Mimeo.

Przeworski, Adam, and Michael Wallerstein. 1982. "The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies." *American Political Science Review* 76 (2):215-238.

Rostow, Walt Whitman. 1960. *The Stages of Economic Growth*. New York: Cambridge University Press.

Rousseau, Jean Jacques. 1967. *The Social Contract and Discourse on the Origin of Inequality*. New York: Pocket Books.

—— 1978. *On the Social Contract with Geneva Manuscript and Political Economy*. New York: St. Martin's Press.

Salvadori, Massimo. 1979. *Karl Kautsky*. Londra: New Left Books.

Samuels, Warren. 1966. *The Classical Theory of Economic Policy*. Cleveland: World Publishing.

Sardei-Biermann, S., Jens Christiansen, and Knuthe Dohse. 1973. "Class Domination and the Political System: A Critical Interpretation of Recent Contributions by Claus Offe." *Kapitalistate* no. 2:60-69.

Saul, John. 1979. *The State and the Revolution in Eastern Africa*. New York: Monthly Review Press.

Schmitter, Phillippe. 1974. "Still the Century of Corporatism?" *The New Corporatism* içinde, ed. Frederick Pike and Thomas Stritch. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.

Schram, Stuart R. 1963. *The Political Thought of Mao Tse-Tung*. New York: Praeger.

Schumpeter, Joseph. 1942. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper Brothers.

—— 1951. *Imperialism and Social Classes*. New York: Augustus M. Kelley.

Serra, Jose. 1979. "Three Mistaken Theses Regarding the Connection between Industrialization and Authoritarian Regimes." *The New Authoritarianism in Latin America* içinde. *Bkz.* Collier 1979.

Showstack Sassoon, Anne. 1980. *Gramsci's Politics*. New York: St. Martin's Press.

Showstack Sassoon, Anne, ed. 1982a. *Approaches to Gramsci*. Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.

Showstack Sassoon, Anne. 1982b. "Hegemony, War of Position and Political Intervention." *Approaches to Gramsci* içinde. *Bkz.* Showstack Sassoon 1982a.

Showstack Sassoon, Anne. 1982c. "Passive Revolution and the Politics of Reform." In *Approaches to Gramsci*. See Showstack Sassoon 1982a.

Skocpol, Theda. 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. New York: Cambridge University Press.

—— 1981. "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal." *Politics and Society* 10 (2): 155-201.

Smith, Adam. [1759] 1976. *The Theory of Moral Sentiments*. Ed. D. D. Raphael and A. L. MacFie. Oxford: Clarendon Press.

—— [1776] 1937. *The Wealth of Nations*. New York: Modern Library.

Stepan, Alfred. 1978. *The State and Society: Peru in Comparative Perspective*. Princeton: Princeton University Press.

Sunkel, Osvaldo, ve Edmundo Fuenzalida. 1979. "Transnationalization and its National Consequences." *Transnational Capitalism and National Development: New Perspective on Dependence* içinde, ed. Jose Joaquin Villamil. Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.

Sweezy, Paul M. 1942. *The Theory of Capitalist Development*. New York: Oxford University Press.

—— 1972. "The Resurgence of Financial Control: Fact or Fancy? A Response to 'Who Rules the Corporations?'" *Socialist Revolution* 2 (2): 157-191.

Szymanski, Albert. 1978. *The Capitalist State and the Politics of Class*. Cambridge, Mass.: Winthrop.

Texier, Jacques. 1979. "Gramsci, Theoretician of the Superstructures." *Gramsci and Marxist Theory* içinde. *Bkz.* Mouffe 1979.

Therborn, Goran. 1978. *What Does the Ruling Class Do When It Rules?* Londra: New Left Books.

Thompson, E.P. 1963. *The Making of the English Working Class*. New York: Vintage Books, Random House.

—— 1978. *The Poverty of Theory and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Tucker, Robert C, ed. 1978. *The Marx-Engels Reader*. 2d ed. New York: W.W. Norton.

Vasconi, Tomas. 1977. "Ideología, lucha de clases, y aparatos educativos en el desarrollo de América Latina." *La educación bourgesa* içinde, ed. G. Labarca, T. Vasconi, S. Finkel, and I. Recca. Mexico: Nueva Imagen.

Wachtel, Howard, ve Peter Adelsheim. 1976. "The Inflationary Impact of Unemployment: Price Markups During Postwar Recessions, 1947-70." U.S. Congress. Joint Economic Committee. November 3.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York: Academic Press.

—— 1980. *The World Capitalist System*. Cambridge: Cambridge University Press.

Warren, Bill. 1980. *Imperialism: Pioneer of Capitalism*. Londra: New Left Books.

Weber, Max. [1904] 1958. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.

Wolfe, Alan. 1977. *The Limits of Legitimacy: Political Contradictions of Late Capitalism*. New York: Free Press.

—— 1981. *America's Impasse*. New York: Pantheon.

Wright, Erik Olin. 1974-75. "To Control or to Smash Bureaucracy: Weber and Lenin on Politics, the State, and Bureaucracy." *Berkeley Journal of Sociology* 19:69-108.

—— 1978. *Class, Crisis, and the State*. Londra: New Left Books.

Bu kitapta ele alınan devlet teorilerinin birçoğu sanayileşmiş ulus-devlete ya da egemen kapitalist ekonomilerle karmaşık bir ilişki içerisinde olan bağımlı ulus-devlete değgindir. Bugünün küreselleşmiş enformasyon ekonomisinde bu teoriler hâlâ geçerlidir, ancak bunların hızla değişen bir bağlama uyarlanmaları gerekmektedir. Sonuçta devlet teorileri, ulus-devletlerin çokluktan ziyade azın çıkarlarını temsil etmeleri gerçeği karşısında kendi iktidarlarını nasıl yeniden üretmeye çalıştıkları konusuna -onların meşruiyet arayışlarına- odaklanırlar. Küreselleşmiş bir bağlamda bu süreç daha da karmaşıklaşır. Çünkü ulus-devlet, çokluğu meşruiyetine ikna etmek için kullanabileceği imkanlar açısından giderek daha fazla kısıtlansa da enformasyon teknolojisi ve iletişim, bilgiyi çokluğun erişimine açmıştır.

Dolayısıyla diğer bütün sosyal teoriler gibi devlet ve siyaset teorisinin de değişim sürecinin parametreleri ışığında yeniden değerlendirilmesinde fayda vardır. Kitabın yanıt aradığı sorular (Bir araştırma nesnesi olarak Devlet'e nasıl yaklaşılmalı? Devlet'in neliğine ve nasıl işlediğine ilişkin ne gibi tartışmalar var? Toplum ile Devlet'in rolüne yönelik değişik bakış açıları, toplumsal değişimle ilişkili siyasetin hem araç hem de amaç temelinde farklılaşmasına nasıl yol açmaktadır? vb.), içinde yaşadığımız tarihsel gerçekliklerle sıkı sıkıya bağlantılı olmayı sürdürmektedir. Bu eseri zamana dayanıklı ve değerli kılan da budur.

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com
ISBN 978-605-4878-01-7
9 786054 878017